

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Kategoria intensywności we frazeologii języka polskiego i rosyjskiego

Author: Ewa Straś

Citation style: Straś Ewa. (2008). Kategoria intensywności we frazeologii języka polskiego i rosyjskiego. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersytet ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Ewa Straś

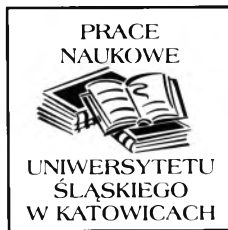
**Kategoria
intensywności
we frazeologii
języka polskiego
i rosyjskiego**

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Katowice 2008

**Kategoria
intensywności
we frazeologii
języka polskiego
i rosyjskiego**

NR 2583

40 LAT
UNIwersytetu
Śląskiego

Ewa Straś

**Kategoria
intensywności
we frazeologii
języka polskiego
i rosyjskiego**

Redaktor serii: Językoznawstwo Słowiańskie
Henryk Fontański

Recenzent
Michał Łesiów

N 286 / 2583

BS 367191

Projektant okładki: Małgorzata Zalas
Redaktor: Olga Nowak
Redaktor techniczny: Barbara Arenhövel
Korektor: Lidia Szumigala

Copyright © 2008 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-226-1715-1

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Nakład: 200 + 50 egz. Ark. druk. 15,25.
Ark. wyd. 18,00. Przekazano do łamania w grudniu 2007 r.
Podpisano do druku w marcu 2008 r. Papier offset.
kl. III, 80 g Cena 27 zł

Łamanie: Pracownia Składu Komputerowego
Wydawnictwa Uniwersytetu Śląskiego
Druk i oprawa: Czerny Marian. Firma Prywatna GREG
Zakład Poligraficzny
ul. Wrocławska 10, 44-100 Gliwice

Spis treści

Wprowadzenie	7
------------------------	---

Intensywność jako przedmiot badań lingwistycznych

Aktualny stan badań nad intensywnością	11
Intensywność jako kategoria semantyczna	15
Parametryzacja i przymiotniki parametryczne	27
Sposoby wyrażania intensywności	34

Płaszczyzny semantycznej eksplikacji intensywności

Przestrzeń	45
Odległość	46
Somatyczność	59
Wielkość i inne rozmiary	77
Czas	91
Szybkość	112
Ilość	129
Siła	145
Sensualność	161
Stan	173

Ocenianie	187
Zakończenie	221
Bibliografia	233
Summary	243
Резюме	244

Wprowadzenie

Pojęcie „intensywności” i zagadnienia z nią związane nie stanowią novum w dziedzinie badań językoznawczych. Nie można jednak twierdzić, że prace poświęcone intensywności podejmowane są często i na dużą skalę. Niejednokrotnie, zwłaszcza w kontekście ekspresywności i wartościowania, używany jest sam termin, natomiast całkiem sporadycznie występuje jego definicja. Stąd też próba przybliżenia istoty rzeczy.

Intensywność można scharakteryzować jako nasilenie, wzrost napięcia, wzmocnienie, wzmocnienie czegoś albo jako moc, siłę czy ostrość. Taka definicja opiera się na nieterminologicznym znaczeniu tego słowa, odnotowanego przez większość słowników objaśniających (PSWP, Dor., D). Intensywność jako kategoria semantyczna wykazuje bliskość z kategoriami pojęciowymi, takimi jak: „kwalitatywność”, „kwantytatywność” i „komparatywność” (ЯРЦЕВА, ред. 1998, s. 385). Kwalitatywność informuje, że omawiana kategoria dotyczy jakości, a ta z kolei zawarta jest w cechach. Cechy dysponujące znaczeniem intensywności występują w dwóch postaciach: nieprocesualnej — przypisanej do właściwości, oraz procesualnej — związanej z czynnością. Cechy przynależą obiektom nie w takiej samej liczbie, mogą być porównywane między sobą i przykładane do pewnej normy. Ten aspekt badania jakości to kwantytatywność. Zakłada ona ilościową charakterystykę cechy. Natomiast porównanie, czyli komparacja, przyczynia się do ustalenia pewnej hierarchii denotatów pod kątem poziomu nasycenia cechy.

Cecha jako pewna jakość komunikowana jest przymiotnikiem i semantycznie z nim związanym przysłówkiem. Intensyfikacji podlegają przede wszystkim cechy jakościowe, a więc poddające się gradacji. Jak pisze R. GRZEGORCZYKOWA (1975, s. 40), „cechy stopniowalne [...] mogą występować w przedmiotach w różnym napięciu, w różnych stopniach skali [...], cechy układają się w pary antonimiczne, informujące o przeciwnych biegach skali, między którymi

jest bardzo wiele stopni przejściowych ustalonych najczęściej subiektywnie przez mówiącego”. Gradacja jest ważnym, ale nie najważniejszym zjawiskiem w procesie intensyfikacji cechy, ponieważ istotę intensywności stanowi znaczenie wysokiego stopnia cechy. Oddawane jest ono różnymi sposobami: leksykalnie (*ładny* → *piękny*), morfologicznie (*najładniejszy*), za pomocą konstrukcji zawierających przysłówki *bardzo ładny*, *wyjątkowo ładny*, *niezwykle ładny* itp. Jeśli cecha wyrażana przymiotnikiem wchodzi w skład stałej konstrukcji komparatywnej (*ładny jak malowanie*), to tworzona przez nią charakterystyka uzyskuje większy stopień nasycenia, niż można byłoby wnioskować na podstawie samej jej nazwy. Nasilenie cechy wzrasta w sposób zauważalny przy zestawieniu wyrażen *ładny jak malowanie* → *piękny jak malowanie*. Wzmocniona cecha zajmuje wyższe miejsce w hierarchii intensywności.

Niniejsza praca prezentuje rezultaty badań nad frazeologizmami języka polskiego i rosyjskiego wyrażającymi intensywność cechy. Jest także próbą określenia poziomu intensywności cechy w jednostkach frazeologicznych. Praca ma na celu przede wszystkim opis kategorii intensywności jako kategorii semantycznej, wyjawienie momentów wspólnych i różnic w jej wyrażaniu oraz scharakteryzowanie środków oddających znaczenie. Na tle przeprowadzonej analizy zarysowują się w dalszej perspektywie: wykrycie utrwalonego w języku sposobu postrzegania świata poprzez cechy wchodzące w układ skali, wyrażane przez pary przymiotników / przysłówków parametrycznych, a także wskazanie podobieństw i różnic w kategoryzacji rzeczywistości oraz czynników pozajęzykowych, powodujących intensyfikację językowego wyrażania świata.

**Intensywność
jako przedmiot
badań
lingwistycznych**

Aktualny stan badań nad intensywnością

Zagadnienia kategorii intensywności lub znaczenie intensywności koncentrują się wokół problemów komparacji, zwłaszcza znaczenia elatywnego, stopniowania semantycznego i intensyfikatorów. Przy nieco innym potraktowaniu tejże problematyki intensywność uzyskuje charakterystykę zjawiska przenikającego się czy też towarzyszącego, ekspresywności i obrazowości.

Intensywność jest swego rodzaju porównaniem i jako pewien typ porównania należy ją odbierać. To ono właśnie jest przedmiotem rozważań O. Jespersena, który prowadząc badania nad kategorią stopnia, analizuje użycie form superlativu i comparativu, dodatkowo różnicując superlativus i elativus (ЕСПЕРСЕН 1958, s. 288—289). Znaczenie elativu jako granicznego stopnia cechy lub bezwzględnie dużej jej ilości rozpatruje W. Winogradow przy okazji omawiania form przymiotnikowych na *-ейший, -айший* (ВИНОГРАДОВ 1947, s. 251—252). Natomiast A. Pieszkowski zwraca uwagę na skłonność niektórych przysłówków do łączenia się z przymiotnikami oraz możliwość wyrażania w tego typu połączeniach stopnia cechy zgodnie z zasadą, że „każda jakość podlega stopniowaniu” (ВИНОГРАДОВ 1947, s. 370)¹. Ta sama myśl jest obecna w koncepcji E. Sapira, który — podkreślając, że semantyczna kategoria stopnia nie jest ograniczona kategorią syntaktyczną i może przejawiać się w różny sposób — pisze: „Każde wyrażenie kwantyfikowalne — coś istniejącego (np. *dom*), coś dziejącego się (np. *biec*), cecha czegoś istniejącego (np. *czerwony*) albo cecha czegoś dziejącego się (np. *wdziecznie*) — jest w istocie swej stopniowalne” (SAPIR 1972, s. 10).

¹ Niektóre sformułowania i terminy zaczerpnięte z rosyjskiej literatury przedmiotu są moim autorskim tłumaczeniem.

Gradacja czy to odnoszona do kategorii stopnia, czy zawężona tylko do stopniowania semantycznego najczęściej jest kojarzona z imieniem E. Sapira, który przez omawianie gradacji logicznej, psychologicznej dochodzi do językowej (eksplicytnej i implicytnej), wydzielał w tej ostatniej zbiory dwuwyrazniowe, językowo niezwiązane, tworzące system opozycji (SAPIR 1972, s. 20). Dużo miejsca poświęca E. SAPIR (1972, s. 33) stopniom pośrednim, ich znaczeniu i wzajemnym zależnościom, a przy stopniu najwyższym wprowadza pojęcia „warunkowy / względny stopień najwyższy” oraz „bezw warunkowy / absolutny stopień najwyższy”. Różnią się one między innymi tym, że w przypadku porównania dwóch obiektów pod względem natężenia cechy w konstrukcjach z formami stopnia bezwzględne drugi obiekt porównania nie jest wyrażony explicite. Omawiając problemy gradacji biegunowej (*zły — dobry*), E. SAPIR (1972, s. 36) zwraca uwagę na możliwości dalszego stopniowania wyrażen znajdujących się w punkcie biegunowym (*doskonały*). Zarówno absolutność, jak i biegunowość odgrywają istotną rolę w wyrażaniu intensywności.

Kontynuację nurtu badań nad problemami gradacji i kategorią stopnia znajdujemy zarówno w publikacjach polskich, bułgarskich, jak i rosyjskich. Istotne miejsce w literaturze poświęconej tym zagadnieniom zajmuje praca M. JURKOWSKIEGO (1976), poddająca analizie konstrukcje komparatywne i superlatywne w językach wschodniosłowiańskich.

Kategorię stopnia w nieco zmodyfikowanym aspekcie — z uwzględnieniem ilościowości — rozpatruje M. Czorolejewa. Zakłada ona dominację kategorii ilości i uważa, że istotę gradacji stanowi uogólnione określanie ilościowe cech. Charakterystyka ilościowa cechy realizuje się w dwóch planach: relatywnym — w porównaniu do innych obiektów, i absolutnym — w porównaniu do normy (ČOROLEEVA 1989, s. 93—94). Autorka przyznaje też należne miejsce w stopniowaniu frazeologizmom, gdyż „wśród środków wyrażających stopnie absolutne cechy znaczne miejsce zajmują jednostki frazeologiczne i stałe związki frazeologiczne” (ČOROLEEVA 1989, s. 108). Temat stopniowania rozwija A. PETROWA-WASILEWICZ (1989, s. 113—118) określając typ przymiotników poddających się stopniowaniu bezwzględnemu i analizując możliwości ich ułożenia w szeregu gradacyjnym oraz wskazując sposoby budowania skali. Z kolei B. BOJAR i M. KORYTKOWSKA (1989, s. 67—87) wysuwają pewne postulaty odnośnie do przeprowadzenia opisu kategorii stopnia na podstawie leksyki i frazeologii polskiej i bułgarskiej. Problematyka „stopniowania jakości” z uwzględnieniem aspektu implicytnego i eksplicytnego podejmowana jest także w wielu pracach autorów rosyjskich, m.in. A. Polanskiego (Полянський 1980), J. Worotnikowa (Воротников 1987), S. Kolesnikowej (Колесникова 1999). Zwieńczeniem tych badań jest obszerna monografia J. Worotnikowa (Воротников 1999) w całości poświęcona zagadnieniom stopnia i stopniowania cech nieprocesualnych.

Intensyfikatomom poświęcono w literaturze językoznawczej stosunkowo dużo uwagi. Najobszerniejsza, szczegółowa i oparta na mocnych podstawach teore-

tycznych jest monografia E. JANUS (1981) traktująca o wykładnikach intensywności cechy. Rozważania nad szeroko rozumianą synonimią przysłówka *bardzo* autorka prowadzi w aspekcie konfrontatywnym, polsko-rosyjskim. Ślady kontynuacji badań nad wykładnikami intensywności cechy znajdujemy również w studium dotyczącym analizy modelu „retoryki interpersonalnej” G.N. Leecha na materiale angielsko-polskim autorstwa M. SZYMIK-GRYSCZYK (1996). We wstępie tej pracy autorka nawiązuje do rezultatów badań D. Bolingera — twórcy klasyfikacji wykładników intensywności cechy. Autor monografii poświęconej różnym wyrażeniom intensyfikującym dokonuje ich podziału według dwóch kryteriów: miejsca zajmowanego na skali oraz stopnia zgramatyzalizowania (BOLINGER 1972). Pierwsze kryterium pozwala podzielić intensyfikatory na następujące grupy: wykładników wznoszących, środkowych, zmniejszających i minimalizujących (JANUS 1981, s. 13). Drugi podział uwzględnia znaczenia i funkcje wykładników intensywności. W przeciwieństwie do mniej więcej zgramatyzalizowanych intensyfikatorów, które jedynie intensyfikują sąsiednie wyrażenia, relatywnie niezgramatyzalizowane wykładniki intensywności posiadają, oprócz intensyfikującego, również swoje własne znaczenie i mogą dodawać pewne jego składniki do wyrażen sąsiednich (SZYMIK-GRYSCZYK 1996, s. 81). Problemy relatywnego niezgramatyzalizowania pozostawię bez komentarza, uznając, że dla intensywności istotny jest maksymalny, graniczny stopień nasycenia cechy, osiągniany przez wykładniki wznoszące i minimalizujące bez odniesienia do stopnia ich zgramatyzalizowania. Terminologia w tym miejscu może poszerzyć się o odpowiedniki zaproponowane przez R. Grzegorzczukową: wykładniki wysokiego stopnia i małego stopnia cechy. Pojawiają się one wraz z problemem intensywności przy okazji omawiania przysłówek stopnia (GRZEGORCZYKOWA 1975, s. 39—43). Na tle zauważalnej intensyfikacji cech nieprocesualnych zmiany w ich procesualnych odpowiednikach pozostają jakby na marginesie rozważań. Intensywność cechy procesualnej — rozpatrywana stosunkowo rzadko — jest w języku polskim przedmiotem analizy W. ŚMIECHA (1987) i M. WĘGIEL (1995), która bada łączliwość semantyczną przysłówka *bardzo*. Istotne dla badań nad intensywnością cechy jest także podejście M. Blicharskiego (1988) rozpatrującego semantykę natężenia akcji w czasownikach i wskazującego możliwości określenia stopnia jej intensywności. Podobne ujęcie problematyki intensyfikatorów pojawia się także w literaturze rosyjskojęzycznej, najczęściej przy okazji gradacji. Intensyfikator przyjmuje czasem nazwę „усилитель, имплицитный градуатор, имплицитно градуирующий квантификатор” (Воротников 1999, s. 94).

Rosyjska literatura przedmiotu podchodzi do intensywności w zupełnie odmiennym planie, traktując ją przede wszystkim jako podstawę ekspresywności. Ten aspekt zagadnienia tak bardzo dominuje w pracach autorów rosyjskich, że właściwie trudno znaleźć zwolenników innego ujęcia (Туранский 1990, Эмирова 1988, Лукьянова 1986, Родионова 2005). Traktowanie intensywności

jako środka wyrażania ekspresywności nie budzi zastrzeżeń autorów, co więcej — prace przewartościowujące te pojęcia są krytykowane i uznane za przestarzałe. Źródło „nowoczesnego” ujęcia jest stosunkowo trudne do zidentyfikowania. Należy przyjąć, że postawa taka kształtowała się od lat sześćdziesiątych XX wieku, a niewątpliwy udział w niej mieli I. Kalinina, A. Polanskij i W. Akulenko, a w nieco późniejszym okresie E. Szejgal, I. Suszczinskij i L. Gierasimowa (ТУРАНСКИЙ 1990, s. 10, 11). Słownik wyrażeń intensywnych rosyjskich i angielskich I. Ubina (УБИН 1987) wpłynął na zwiększenie zainteresowania intensywnością, zwłaszcza w aspekcie konfrontatywnym. Na fali tychże badań ukazała się najbardziej znacząca monografia, dotycząca kategorii intensywności w ujęciu rosyjsko-angielskim autorstwa I. Turanskiego (ТУРАНСКИЙ 1990). Obecnie intensywność bywa rozpatrywana jako czynnik wyzwalający ekspresywność, ale znacznie częściej jako element składowy „jakościowości” (качественности) w teorii pola funkcjonalno-semantycznego A. Bondarki (БОНДАРКО, ред. 1996, s. 141).

Intensywność jako kategoria semantyczna

W rozdziale tym zostaną zaprezentowane problemy związane z kategoryzacją i rodzajami kategorii. Omówieniu podlegać będzie również intensywność jako kategoria i jej uzależnienie od ilościowości, ekspresywności i obrazowości.

Kategoryzacja

Kategoryzacja to podział na kategorie, ujęcie w kategorie, czyli układanie w typy, klasy, rodzaje, grupy. Taka klasyfikacja w językoznawstwie wiąże się z podziałem obiektów otaczającej rzeczywistości dokonywanym przez pryzmat języka.

Pojęcie kategoryzacji świata i kategorii bierze swój początek od Arystotelesa, który w traktacie *Kategorie* wyróżnił ich dziesięć: substancja, ilość, jakość, stosunek, miejsce, czas, położenie, stan, działanie i doznawanie (ARYSTOTELES 1975, s. 5). Podział ten wywarł wpływ na inwentaryzację części mowy, części zdania, podmiotu i orzeczenia (ЯРЦЕВА, ред. 1998, s. 216). Na obecnym kształcie kategoryzacji zaciążyły właściwie całe dzieje językoznawstwa — od strukturalizmu F. de Saussure'a (systemowość, społeczny charakter języka, skierowanie uwagi na analizę funkcjonalną środków językowych), przez „szkołę praską” (system opozycji, nacechowanie jednostki) i deskryptywizm amerykański (analiza kombinatoryczna), po gramatykę transformacyjno-generatywną N. Chomsky'ego (zainteresowanie osobą mówiącego). Stanowisko w sprawie kategoryzacji zajmuje również współczesny kierunek badawczy w lingwistyce zwany kognitywizmem¹. W ujęciu kognitywnym istotą tego procesu jest identyfikacja obiektów otaczających człowieka z kategoriami za pomocą dostrzegal-

¹ Kierunek związany z koncepcjami R. Langackera, R. Lakoffa, M. Johnsa i R. Jackendoffa; zob. NOWAKOWSKA-KEMPNA 1995, s. 11.

nych cech. Ze względu na brak możliwości znalezienia dwóch obiektów identycznych spośród wyodrębnionych ich cech wybiera się cechy kryterialne, stanowiące podstawę identyfikacji, a zarazem odróżniające te obiekty, które do danej kategorii nie należą. Jest to więc postrzeganie tożsamości w tym, co odmienne (TAYLOR 2001, s. 9). Dla tego nurtu językoznawstwa istotne okazały się badania L. Wittgensteina (podobieństwo rodzinne), W. Labova i E. Rosch (prototypy). Badania w podobnej, a zarazem innej konwencji prowadzi A. Wierzbicka (*lingua mentalis*). Obszernym opracowaniem w całości poświęconym problemom kategoryzacji jest *Kategoryzacja w języku* J. TAYLORA (2001).

Kategoryzacja stanowi pewien rodzaj porządkowania, stwierdzania podobieństw i różnic, ustalania i klasyfikowania w ramach kategorii.

Kategorie

Z punktu widzenia nauki o języku należy mówić przede wszystkim o kategoriach językowych. W literaturze lingwistycznej, a w słownikach terminologicznych w szczególności, definiuje się właśnie ten typ kategorii z dalszym uszczegółowionym podziałem. Kategoria językowa — w szerokim rozumieniu terminu — to pewna grupa elementów językowych wydzielana na podstawie jakiejś jednej właściwości. Czyli jest to pewna cecha, parametr, który stanowi podstawę rozbicia dużej zbiorowości jednorodnych jednostek językowych na ograniczoną liczbę nieprzecinających się klas, których człony charakteryzują się tym samym znaczeniem danej cechy (ЯРЦЕВА, ред. 1998, s. 215). Podobną definicję — „grupa form pełniąca określone, podobne pod pewnymi względami funkcje w języku” — zawiera polskie źródło (URBAŃCZYK, red. 1978, s. 149). Oprócz wymienionych znajdujemy jeszcze kategorie morfologiczne, słowotwórcze, leksykalne oraz semantyczne i/lub syntaktyczne. Te ostatnie definiuje nawet słownik objaśniający: „kategoria semantyczna” lub „syntaktyczna” to ‘zbiór wyrażen tak dobranych, że gdy w jakimś zdaniu lub zwrocie sensownym dane wyrażenie zastąpimy wyrażeniem należącym do tej samej kategorii semantycznej lub syntaktycznej całość pozostanie sensowna’ (SJP). Przedstawiona definicja zmierza w kierunku wyjaśnienia istoty terminu na gruncie logiki. Taki stan rzeczy można stwierdzić również w innych słownikach (POLAŃSKI, red. 1999, s. 262, 263; ЯРЦЕВА, ред. 1998, s. 215)². Podziały w ramach poszczególnych kategorii mogą być bardziej uszczegółowione, na co wskazuje źródło rosyjskie. Przedmiotem mojego zainteresowania są kategorie semantyczne. Odniosę się również do blisko z nimi związanych kategorii pojęciowych.

Kategorie pojęciowe

Termin „kategorie pojęciowe” został wprowadzony do literatury naukowej przez O. Jespersena w *Filozofii gramatyki*. W książce tej autor stwierdza, że

² Dodać tu należy, że słowniki terminologiczne preferują takie właśnie ujęcie.

„наряду с синтаксическими категориями, или кроме них, или за этими категориями, зависящими от структуры каждого языка, в том виде, в каком он существует, имеются еще внеязыковые категории, не зависящие от более или менее случайных фактов существующих языков. Эти категории являются универсальными, поскольку они применимы ко всем языкам, хотя они редко выражаются в этих языках ясным и недвусмысленным образом [...]. За отсутствием лучшего термина я буду называть эти категории понятийными категориями” (ЕСПЕРСЕН 1958, s. 57—58). Myśl tę kontynuuje I. Mieszczaninow, powtarzając tę samą główną tezę o przypisaniu kategorii pojęciowych szerokim klasom słów — jako nośnikom kompetencji językowej — bez odniesienia do konkretnego języka. Jednakże M. Guchman, szczegółowo analizując teksty I. Mieszczaninowa, rzuca nowe światło na rozumienie kategorii pojęciowych — stwierdza, że należy je rozpatrywać w powiązaniu z „pojęciem gramatycznym” i „kategorią gramatyczną”, które precyzują rozumienie objaśnianego terminu. Tym samym podkreśla pewne zbliżenie i zacieranie różnic między kategoriami pojęciowymi i gramatycznymi. Do kategorii pojęciowych I. Mieszczaninow zalicza: przedmiotowość i predykatywność, subiekt i obiekt, atrybutywność, modalność, ilość i jakość. Korelują one z jednostkami poziomu gramatycznego (ГУХМАН 1985, s. 6—7).

Do problemu kategorii pojęciowych powraca A. Bondarko w związku z pracami nad teorią pola funkcjonalno-semantycznego, jak również podjętą przez niego analizą kategorii funkcjonalno-semantycznych i semantyczno-strukturalnych. Wykorzystując w badaniach osiągnięcia poprzedników, A. Bondarko odchodzi nieco od „klasycznego” rozumienia tej kategorii w stronę kategorii językowych, mających językową treść i językową formę. Zwraca uwagę na różnice między kategoriami pojęciowymi i semantycznymi, dochodząc do wniosku, że nie są one sobie przeciwstawne, ale stanowią jedynie różne aspekty tego samego zjawiska. Kategorie pojęciowe odzwierciedlające właściwości i relacje obiektywnie istniejącej rzeczywistości mają konkretny wyraz w języku w postaci językowych funkcji semantycznych (w znaczeniach kategorialnych), które przypisane są do określonych środków morfologicznych, syntaktycznych, słowotwórczych lub leksykalnych albo do ich kombinacji w danym języku. Przetworzenie kategorii pojęciowych w językowe funkcje semantyczne ma charakter procesu, który można nazwać semantyczną interpretacją językową kategorii pojęciowych. W procesie tym kategorie pojęciowe podlegają pewnemu przekształceniu w systemie danego języka, stając się elementami jego podsystemów i ulegając wpływowi specyfiki jego budowy (БОНДАРКО 1983, s. 48).

W ujęciu słownikowym kategoria pojęciowa stanowi zamknięty system znaczeń pewnej uniwersalnej cechy semantycznej albo odrębne znaczenie tejże cechy, bez odniesienia do stopnia jego zgramatyzowania i sposobu wyrażania (ukrytego lub jawnego) w konkretnym języku. Przykładem takiego typu kategorii mogą być: „aktywność / nieaktywność”, „oddalenie / bliskość” (swój /

obcy), „cel”, „miejsce”. „przyczyna” itd. (ЯРЦЕВА, ред. 1998, s. 216). Większość kategorii pojęciowych charakteryzuje się strukturą polową, z centrum i peryferiami w składzie odpowiedniego pola funkcjonalno-semantycznego. Jako zgramatyzalizowane jądro występuje zazwyczaj odpowiednia dla kategorii pojęciowej kategoria gramatyczna. Gradacji odpowiada stopniowanie, ilości — liczba itp. Różne kategorie pojęciowe krzyżują się ze sobą i wykazują wzajemne powiązania w ujęciu paradygmatycznym i syntagmatycznym. Klasyfikacja kategorii pojęciowych w aspekcie systemowym dotyczy ich roli w tworzeniu pól i opozycji oraz uwzględnia ich funkcję klasyfikującą i modyfikującą. Istnieje ona obok teorii klasyfikacji pól funkcjonalno-semantycznych A. Bondarki. Gramatycznym kategoriom rzeczownika odpowiada kategoria pojęciowa przedmiotowości, przymiotnika — atrybutywności, natomiast przysłówka — okolicznikowe kategorie pojęciowe. Do atrybutywnych kategorii pojęciowych należą: „kwalitatywność” (tj. znaczenie jakości), „kwantytatywność” (znaczenie ilości), „komparatywność” (znaczenie stopnia), „posesywność” (znaczenie posiadania). Wewnątrz strefy jakości czasem wydziela się znaczenie oceny (w składzie takich kategorii pojęciowych, jak deminutywność i augmentatywność). Kategoria pojęciowa ilości przecina się nie tylko ze strefą atrybutywności, ale także przedmiotowości (tworząc takie kategorie pojęciowe jak, „pojedynczość / mnogość”, „abstrakcyjność / konkretność”, „jednostkowość / kolektywność” itp.) oraz ze strefą predykatywności, tworząc kategorie pojęciowe „krotności” lub „powtarzalności” (ЯРЦЕВА, ред. 1998, s. 385)³.

Kategorie semantyczne

Zdaniem L. Wasiljewa różnica między kategoriami pojęciowymi a semantycznymi polega na tym, że kategorie semantyczne w odróżnieniu od pojęciowych mają swoją językową realizację w konkretnych środkach leksykalnych, gramatycznych i innych, specyficznych dla każdego języka. Są one również powiązane ze sferą konotacji, czyli dodatkową treścią pojęciową odnoszoną do obrazowego myślenia, sfery strukturalnych znaczeń i funkcji, tzn. z różnymi rodzajami wiedzy językowej (ВАСИЛЬЕВ 1990, s. 138). Stanowisko to w znacznym stopniu nawiązuje do teorii O. Jespersena. Oznacza to więc jakby powrót do źródeł w sytuacji, kiedy teoria A. Bondarki rozmywa nieco granice między kategoriami pojęciowymi a semantycznymi.

Analizę kategorii semantycznych według reguł znanych z fonologii przeprowadzili w ramach modelu transformacyjno-generatywnego J.J. Katz i J.A. Fodor, J.J. Katz i P.M. Postal, M. Bierwisch, a spoza nurtu generatywnego — E.A. Nida i G.N. Leech (TAYLOR 2001, s. 55). Istoty analizy składnikowej i rela-

³ Klasyfikację kategorii pojęciowych w ujęciu strukturalnym, tzn. z punktu widzenia ich roli w kształtowaniu struktury semantycznej wypowiedzi i tekstu, pozostawiam bez komentarza. Informacje na ten temat zawiera słownik terminów językoznawczych (ЯРЦЕВА, ред. 1998, s. 385).

cji w polu semantycznym (pojęciowym, leksykalno-semantycznym, wyrazowym) przypominać nie będę z racji powszechności tego ujęcia i odpowiedniego osadzenia w terminologii. Nie bez znaczenia dla rozwoju kategorii semantycznych jest hierarchizacja świata, pewne schematy pojęć tworzone na potrzeby leksykografii przez R. Halliga, W. von Wartburga, F. Dornseiffa, H. Meiera, J. Casaresa i innych (КАРАУЛОВ 1976, s. 246—253). Zabieg częściej spotykany polega na podziale pewnego wycinka świata, przedstawiony w postaci pól semantycznych (pojęciowych). Tego rodzaju klasy pojęciowe wyrazów, w odpowiedni sposób ułożone, zhierarchizowane i opisane stanowią kategorie semantyczne (POLAŃSKI, red. 1999, s. 263). Trudno jednak między polem semantycznym a kategorią semantyczną postawić znak równości. W sensie węższym omawiany termin jest definiowany jako „kategoria przedmiotów będących denotacjami odpowiednich wyrażen”. Wyróżnia się więc kategorie semantyczne wyrażen denotujących: przedmioty konkretne (*Wista*), klasy przedmiotów konkretnych (*rzeka*), własności (*wysokość*) itp. (POLAŃSKI, red. 1999, s. 262, 263). Kategoria semantyczna wydaje się bardzo bliska określeniu grupy denotatów. Klasyczne określenie kategorii semantycznej jest szerokie i wielowątkowe. W językoznawstwie rosyjskim kategorię semantyczną — zastępowaną kategorią leksykalno-semantyczną — definiuje się w następujący sposób: „[...] совокупность семантических признаков слов как единиц словарного состава, на основании которых они объединяются в семантические классы” (АХМАНОВА 1966, s. 193). Parafrazując inną definicję, można dojść do wniosku, że przy wyrażaniu treści kategorii semantycznej należy brać pod uwagę zarówno strukturę, jak i całokształt jej semantycznych przejawów, albowiem wszystkie językowe środki wyrażające znaczenie kategorii „X” muszą posiadać przynajmniej jedną cechę semantyczną tej kategorii, pozostawać we wzajemnych zależnościach i tworzyć hierarchicznie zorganizowany system (KOSIESKA-TOSZEWA, BALTOWA, red. 2003, s. 43). W literaturze naukowej termin „kategoria semantyczna” w zasadzie nie jest definiowany w sposób jednoznaczny, co pozwala na dość dużą dowolność w jego stosowaniu, ale daje również możliwość jego indywidualnego doprecyzowania.

Rodzaje kategorii semantycznych

Uszczegółowienie terminu związane jest przede wszystkim z nazwami poszczególnych kategorii, które współcześnie bardzo odbiegają od przedstawionych w słowniku terminologicznym, np.: „nazwy istot żywych”, „nazwy narzędzi”, „nazwy zawodów” (POLAŃSKI, red. 1999, s. 263). Obecnie są one zdecydowanie pojemniejsze i pozbawione wyróżnika — „nazwy”, ograniczającego rozpatrywaną grupę wyrazów do jednej części mowy. Ten większy stopień uogólnienia powoduje pojawienie się kategorii semantycznych szerszej zakreszonych, jak np. kategoria „zupełności” (KLESZCZOWA 2005a, s. 293) albo „dostateczności” i „kompletności” (CHUDYK 2005, s. 143, 144; podobnie: GRZE-

GORCZYKOWA 1975, s. 42, 43). Być może nie do końca zasadne wydaje się twierdzenie o zacieraniu różnic między kategoriami semantycznymi i pojęciowymi, ale ich zbliżenie jest wyraźne w języku rosyjskim. M. Krongauz (КРОНГАУЗ 2001, s. 275—289) opisuje szczegółowo semantyczną kategorię płci, choć ta uchodzi za klasyczną kategorię pojęciową (ГУХМАН 1985, s. 10). Analiza tytułów niektórych rosyjskich publikacji naukowych prowadzi, jak się wydaje, ku wyjaśnieniu tego zjawiska, albowiem opracowanie kategorii semantycznych — „угрозы и предостережения”, „смерти”, „убеждения”, „безразличия”, „невольности осуществления действия” itp. (In) — utrzymane jest w konwencji kognitywnej lub przynajmniej nosi znamiona takiego ujęcia. Zauważalną cechą wszystkich przedstawionych pojęć stanowiących zarazem nazwę kategorii jest ich stopień abstrakcji, co wiąże się z trudnością rozpatrywania, np. w polu semantycznym. Na tej podstawie można dojść do wniosku, że kategorie semantyczne w ujęciu kognitywnym są szersze, pojemniejsze, natomiast w ujęciu klasycznym — węższe, konkretniejsze.

Znaczenie intensywności

Semantyka intensywności, czyli wzmocnienia, wzmożenia, nasilenia, nawiązuje bezpośrednio do atrybutywności. Pozostaje w związku z kategoriami pojęciowymi: kwalitatywności, kwantytatywności i komparatywności (ЯРЦЕВА, ред. 1998, s. 385). Jakościowość przejawia się w wyrażaniu cech procesualnych i nieprocesualnych, przynależnych charakteryzowanym denotatom. Ilościowość wiąże się natomiast z ilością kwantów, czyli pewnych porcji cechy zawartych w treści znaczeniowej. Obecność większej ilości kwantów wyznacza wyższy poziom intensywności (por. intensywność a ilościowość). Stopniowanie kojarzy się z porównaniem, choć w przypadku kategorii intensywności nie jest to kategoria stopnia. Chodzi raczej o stopniowanie bezwzględne w ujęciu E. Sapira, przyrównanie ilości cechy do normy. Intensywność wykorzystuje rezultaty gradacji, która opiera się na układzie skali wyznaczanej przez wartości biegunowe, a także stałe konstrukcje komparatywne, zawierające w swoim składzie skonkretyzowaną normę.

Intensywność przenika znaczenie niektórych jednostek językowych, pozostając w określonej zależności od różnych kategorii semantycznych i gramatycznych. Poziom nasycenia cechy może być zróżnicowany, ale wymaga to wyznaczenia punktu odniesienia. Należy przyjąć, że dla jednostki neutralnej jest to poziom zerowy. Każda jednostka semantycznie lub/i formalnie z nią związana uzyskuje za każdy posiadany kwant intensywności awans o jeden poziom. Intensywność jako zjawisko relatywne musi dysponować przynajmniej dwoma elementami, które można zestawiać i porównywać, np. *zimno* — *zimno jak w psiarni*. Wzrost natężenia cechy lokuje konstrukcję komparatywną na poziomie I JI. Pojawia się tu również element oceny, który powoduje przesunięcie intensywności w kierunku ekspresywności (zob. intensywność a ekspresywność).

W niniejszej pracy traktuję intensywność jako komponent treści denotatywnej jednostek językowych.

Intensywność jako pewne zjawisko semantyczne jest dostrzegana w literaturze naukowej, ale fakt ten nie znajduje potwierdzenia w terminologii. „Intensywność” występuje bowiem najczęściej jako synonim „nasilenia”, „wzmocnienia”, a więc w użyciu nieterminologicznym. Nawet E. JANUS (1981, s. 5) — autorka najobszerniejszej pracy z dziedziny omawianej kategorii — nie definiuje intensywności, ograniczając się do określenia jej wykładników. Wprawdzie w tekście pojawiają się sformułowania typu: „intensywność jest ilościowym przejawem cechy”, „intensywność to ilościowa miara oceny jakości”, „intensywność jest jednym z rodzajów ilościowych determinatorów cechy”, „problem intensywności był wiązany z porównaniem, ilością bądź miarą” (JANUS 1981, s. 10, 23, 29), ale trudno im nadać rangę definicji.

Ludzie nauki piszą o semach intensywności, intensyfikacji i intensyfikowaniu, stopniach intensywności cechy, a zwłaszcza o intensyfikatorach, zakładając, że zjawisko intensywności jest obecne i funkcjonuje w strukturze semantycznej języka (WYSOCHAŃSKI 2005, s. 46—47; BARTWICKA 2000, s. 102—103). W słownikach terminologicznych, które pojęcie to rejestrują, jest ono kojarzone z fonetyką, np. *intensywność dźwięku* ‘siła dźwięku’, słowotwórstwem, np. *интенсивное сложное слово* — typ złożeń hipotaktycznych (АХМАНОВА 1966, s. 430) lub rodzajem akcji czasownikowej, gdzie *intensiv(um)* to czasownik ze znaczeniem nasilenia akcji (АХМАНОВА 1966, s. 179; POLAŃSKI, red. 1999, s. 229). W szerszym znaczeniu używa tego samego terminu R. GRZEGORCZYKOWA (1975, s. 93), nazywając tak przysłówkę *pięknie* w stosunku do *ładnie*. Jak można wywnioskować z przykładu użycia, jest to określenie członu nacechowanego opozycji (zawierającego sem intensywności) wobec członu nienacechowanego (neutralnego)⁴. W szerszym ujęciu stanowi to konsekwencję wprowadzenia przez autorkę terminu „kategoria intensywności” (GRZEGORCZYKOWA 1975, s. 41). Opracowanie R. Grzegorzycykowej poświęcone jest analizie semantycznej przysłówków, w związku z tym kategoria intensywności pojawia się w tekście w sposób niezamierzony, na marginesie innych rozważań. Nie zmienia to jednak faktu, że kategoria i odpowiadający jej termin istnieją, dysponując znaczeniem wysokiego stopnia nasycenia cechy.

Istotną rolę w procesie intensyfikacji cechy odgrywają intensyfikatory. Intensyfikator jest modyfikatorem oddziałującym na semantykę znaku językowego i wzbogacającym go o znaczenie intensywności. Na podstawie literatury przedmiotu można dojść do wniosku, że chodzi o jednostkę samodzielną, pełniącą funkcję nominatywną. W funkcji tej najczęściej występują przysłówki miary i stopnia. Może to być np. przysłówek *bardzo* dodany do przymiotnika

⁴ W *Gramatyce języka polskiego* R. Grzegorzycykowa definiuje intensiwę jako „derywaty oznaczające intensyfikację cechy” (GRZEGORCZYKOWA, LASKOWSKI, WRÓBEL, red. 1998, s. 506).

długi albo inny przysłówek będący wykładnikiem intensywności cechy (*niezwykle, wyjątkowo* itp.). Należy sądzić, że nie bez znaczenia dla formowania terminu pozostawały badania prowadzone na materiale języka angielskiego, w którym oprócz syntetycznych i analitycznych regularnych form comparativu i superlativu istnieje szereg połączeń oddających niuanse znaczeniowe większej lub mniejszej ilości cechy, komunikowane przez mniej lub bardziej zgramatyzalizowane / niezgramatyzalizowane wykładniki intensywności. Zjawisko to rozpatruje się jednak w aspekcie gradacji (SZYMIK-GRYSCZYK 1996, s. 81).

Semem intensywności lub „intensem” (ТУРАНСКИЙ 1990, s. 25) nazywa się rodzaj składnika obecnego w treści znaczeniowej wyrazu, odpowiedzialnego za zwiększenie stopnia nasycenia cechy. Może nim być element morfologiczny: *długi* → *dluższy* → *najdluższy*, leksykalny: *ładny* → *piękny* [ŁADNY] + [BARDZO], także dodanie intensyfikatora: *bardzo długi*, *bardzo ładny*, *bardzo piękny*. Przedstawione sposoby nie wyczerpują całej gamy środków realizowanych w tekście, takich jak odpowiednie znaki przestankowe, wydłużone samogłoski itp. (ТУРАНСКИЙ 1990, s. 26). Istotną cechą tego rodzaju zestawień jest system par opozycyjnych. Pary: *długi* → *dluższy*; *dluższy* → *najdluższy*; *długi* → *bardzo długi*, *ładny* → *bardzo ładny*, *piękny* → *bardzo piękny* różnią się nacechowaniem intensywnością w drugim członie opozycji, wobec braku nacechowania w pierwszym. Ze względu na fakt, że sem i analiza składnikowa w większym stopniu przynależą wyrazowi — odrębnemu znakowi językowemu, to termin „intensem”, czyli sem intensywności, kojarzy się z taką właśnie jednostką⁵. W przypadku jednostek większych, złożonych, znaczenie intensywności powstaje jakby ponad nimi, odnosząc się do znaczenia całości. Dlatego w niniejszej pracy termin ten został zastąpiony przez jednostkę intensywności (JI) — kwant intensywności.

Pozostające w bliskim związku z intensywnością problemy gradacji i normatywnej ilości cechy będą przedstawione w części poświęconej parametryzacji. Natomiast w tym rozdziale zostanie jeszcze omówiona zależność intensywności od ilości, ekspresywności i obrazowości.

Intensywność a ilościowość

Jedną ze spraw dyskusyjnych jest relacja intensywności m.in. do kategorii ilościowości. Wyjaśniając istotę tej zależności, można zwrócić się ku klasykom, takim jak J. Baudouin de Courtenay, Ch. Bally i E. Sapir. Pierwszy z nich wskazuje na ilościowość matematyczną, przyjmującą postaci ilościowości wymiaru przestrzeni, czasu i natężenia (stopnia). J. BAUDOUIIN DE COURTENAY (1990, s. 548) postulował, aby każdy badacz doszukiwał się odpowiedników wymienionych rodzajów ilościowości m.in. w dziedzinie wyobrażeń znaczeniowych, czyli w semantyce. Poruszając problem intensywności, Ch. Bally wskazuje na

⁵ Podobny punkt widzenia prezentuje I. Stiernin (СТЕРНИН 1985, s. 45).

jej aspekt ilościowy. Sprowadza on istotę intensywności do przeciwstawienia w kategoriach ilości, wielkości, wartości i siły niezależnie od tego, czy dotyczy ona konkretnych faktów, czy abstrakcyjnych idei. Jego zdaniem różnica intensywności dwóch pojęć synonimicznych zazwyczaj jest dostrzegana wcześniej niż inne odcienie znaczeniowe, ponieważ przy zestawianiu dwóch przedmiotów lub zjawisk umysł ludzki najłatwiej wychwytyje różnice ilościowe. Różnica w ilości lub różnica w intensywności jest jedną z tych „kategorii”, przez które przechodzą dowolne obiekty odbierane zmysłami i przedmioty ludzkiej myśli. Ta cecha ludzkiego postrzegania jest istotna w takim samym stopniu, jak sposób odbierania różnych zjawisk nie samych w sobie, ale przez porównanie z jednym lub kilkoma analogicznymi przedmiotami lub zjawiskami (БАЛЛИ 1961, s. 202—203). Na temat poprzedzenia mierzenia i liczenia gradacją, czyli porównywaniem ilościowym, wypowiada się także E. Sapir. Wskazuje on na przynależność do obiektu jakiejś cechy w większym lub mniejszym stopniu, a więc w większej lub mniejszej ilości (SAPIR 1972, s. 10)⁶.

Ilościowość stanowi jedną z podstawowych kategorii semantycznych, a charakterystyka ilościowa przedmiotów jest specyfiką procesu myślenia. Kategoria ta przejawia się bądź konkretnie — w stosunku do samych obiektów z dokładną ilością zbiorów i elementów w zbiorze, bądź w sposób uogólniony — w stosunku do cech obiektów, a poprzez nie również do samych obiektów. W tym drugim przypadku ma znaczenie abstrakcyjnej uogólnionej ilości i nie może być wyrażona liczbowo (ČOROLEEVA 1989, s. 93). W związku z tym uogólnione określanie ilościowe cech i charakterystyka posiadających je obiektów odbywa się poprzez porównanie w ramach kategorii stopnia. Jej istotę stanowi komparacja intensywności cechy wspólnej co najmniej dla dwóch obiektów bądź porównanie ich właściwości parametrycznych. Intensywność zawiera się w znaczeniu stopnia absolutnego w wariacie wysokim lub krańcowo wysokim (ČOROLEEVA 1989, s. 101). Niekiedy znaczeniu temu odpowiada elativus, który może być także zastąpiony konstrukcją „przysłówek stopnia + przymiotnik” (JANUS 1981, s. 11). Jeśli wykorzystać w definicji intensywności aspekt ilościowy, to można stwierdzić, że jest ona „ilościowym przejawem cechy” (JANUS 1981, s. 10).

Intensywność a ekspresywność

W kwestii emocjonalności i wzajemnego jej przenikania się z intensywnością J. BAUDOUIN DE COURTENAY (1990, s. 558) pisze, że to właśnie semantyka odzwierciedla „znaczenie napięcia i natężenia pewnych elementów myślenia językowego zarówno ze strony intelektualnej, pozauczuciowej, jako też przede wszystkim ze strony uczuciowej”. O zabarwieniu emocjonalnym towarzyszącym gradacji wspomina również E. SAPIR (1972, s. 28). Oba te ujęcia łączą stawianie

⁶ Ilościowość to także obecność w systemie języka środków dysponujących stosowną semantyką. Oprócz liczebników, rzeczowników są to także przymiotniki parametryczne i przysłówki stopnia (РЫЧКОВА 2003, s. 168; GRZEGORCZYKOWA 1975, s. 39—42).

emocji / ekspresywności na drugim miejscu. Natomiast inny z klasyków językoznawstwa, Ch. Bally, wskazując rangę intensywności w różnicowaniu znaczenia wyrazów (poza tekstem), podkreśla, że z punktu widzenia stylistyki (w tekście) istotna jest tylko intensywność emocjonalna (БАЛЛИ 1961, s. 204). Jest to podejście do problemu wzajemnej relacji między intensywnością a ekspresywnością odwracające rangę tych pojęć. Stanowi ono zarazem punkt wyjścia do badań obu zjawisk w rosyjskiej literaturze przedmiotu.

Problem rozłącznego traktowania intensywności i emocjonalności jest niezwykle ważny, albowiem większość językoznawców skłonna jest traktować intensywność jako komponent ekspresywności (ЛУКЬЯНОВА 1986, s. 55), a nawet oba te pojęcia utożsamiać (ТУРАНСКИЙ 1990, s. 13; ЭМИРОВА 1988, s. 29—30). Kategorie te istotnie trudno od siebie oddzielić. Niełatwo również przywrócić intensywności należne jej miejsce. Próba rozdziału intensywności od ekspresywności oraz umieszczenia jej na pierwszym planie powinna być jednak podjęta, nawet jeśli rezultaty takiego działania nie będą w pełni zadowalające. Stanowisko odmienne od dominującego zajmuje w językoznawstwie rosyjskim jedynie J. Siergiejewa (СЕРГЕЕВА 1966, s. 71—73), która traktuje ekspresywność jako sposób wyrażania określonego stopnia intensywności. W ten sposób ekspresywność zostaje przez nią sprowadzona do funkcji subiektywnej oceny, której nie należy mieszać z wyrażeniem intensywności. Ten punkt widzenia, tak różny od reprezentowanych w literaturze przedmiotu w chwili obecnej, został uznany za przestarzały i niesłuszny (ТУРАНСКИЙ 1990, s. 11).

Wyjaśnianie zjawiska przenikania się obu pojęć należałoby rozpocząć od wskazania zasadniczej różnicy w ich ujmowaniu. Intensywność jest cechą przynależną znaczeniu wyrazu lub wyrażenia, wpisaną w ich strukturę semantyczną. Natomiast ekspresywność, często łączona również z emocjonalnością, jest funkcją mowy i stanowi dodatkowe zabarwienie jednostki językowej. Formacje ekspresywne tworzone są za pomocą środków słowotwórczych lub leksykalnych bardzo często tych samych lub takich samych, jak w wypadku kategorii intensywności. Należy jednak podkreślić inną ich funkcję, inne rozłożenie akcentów. Intensywność wskazuje ilość cechy w stosunku do normy (większą, przewidzianą normą, i mniejszą niż norma). Ekspresywność za sprawą konotacji nakładającej się na strukturę jednostki językowej dostarcza informacji o subiektywnej ocenie tejże ilości. „Formacje ekspresywne sygnalizują emocjonalną ocenę n a d a w c y t e k s t u [wyróżn. — E.S.] wobec faktu wysokiego natężenia cechy występującej w danym obiekcie” (PETROWA-WASILEWICZ 1989, s. 115). Ekspresywność jest więc środkiem wyrazu, uzewnętrznieniem tego, co tkwi w strukturze semantycznej jednostki, w jej treści. Oba pojęcia pozostają względem siebie w ścisłym związku, lecz nie jest to ani stosunek inkluzji, ani związek przyczynowo-skutkowy, ale raczej stosunek inherencji, stąd właśnie trudność w przeprowadzeniu rzeczzonego podziału. Potwierdzenie stanowiska J. Siergiejewej znaleźć można na gruncie polsko-bułgarskim.

Pewnym wytłumaczeniem odwrócenia proporcji, tzn. uznawania emocjonalności za kategorię pierwszoplanową, a intensywności za wyraz jej zwielokrotnienia, jest prawdopodobnie materiał badawczy. Jeśli prowadzone badania opierają się na analizie tekstu, to dominuje ujęcie pragmatyczne — wówczas intensywność rozmywa się w emocjonalności (ТУРАНСКИЙ 1990). Podobne zjawisko występuje w przypadku omawiania stanów emocjonalnych — sformułowanie „степень интенсивности любых чувств и эмоций [...] определяется контекстом” mówi samo za siebie (ЭМИРОВА 1988, s. 29). Również analiza leksyki potocznej, w istocie swej ekspresywnej, prowadzi do potraktowania intensywności na równi z obrazowością i oceną emocjonalną jako elementów tworzących znaczenie ekspresywne (ЛУКЬЯНОВА 1986, s. 57). Jednak — jak słusznie zauważa autorka — intensywność nie jest wyłącznie właściwością nazw ekspresywnych. Jej zdaniem intensywność w przypadku jednostki nacechowanej ekspresywnie odnosi się do konotacji, natomiast w przypadku jednostki nominatywnej — do denotacji. W konsekwencji wydziela ona „экспрессивные и неэкспрессивные интенсивы” (ЛУКЬЯНОВА 1986, s. 57).

W niniejszej pracy postaram się zwracać uwagę przede wszystkim na intensywność, a do ekspresywności nawiązywać tylko wtedy, kiedy będzie ona miała istotne znaczenie dla pojęcia intensywności.

Intensywność a obrazowość

Oczywiście, istotę obrazowości stanowi obraz. Poszukując definicji tego pojęcia, można skonstatować, że słowniki terminologii językoznawczej wskazują albo na odzwierciedlenie w psychice percypowanych wrażeń (BURCHANOW 1995, s. 89), albo na denotacyjny aspekt znaku językowego (POLAŃSKI, red. 1999, s. 364). Obraz jest więc ogólnym wyobrażeniem pewnego realnego przedmiotu, zjawiska, cechy, relacji. Jednakże nie każde wyobrażenie można uznać za obraz. Słowo jako jednostka języka posiada denotat, który należy rozumieć jako klasę jednorodnych przedmiotów, i desygnat jako „przedmiot myśli” (АХМАНОВА 1966, s. 273), typowe wyobrażenie, twór psychiczny. Każde znaczenie wskutek pewnych operacji psychicznych może być rozwinięte do postaci obrazu, choć przy realizacji funkcji nominatywnej potrzeba taka nie występuje. Jak pisze N. Łukjanowa, desygnaty „zwykłych” wyrazów nie muszą być obrazowe — „они в языковой памяти свернуты к минимуму, до «почки», из которой по требованию обстоятельств могут развертываться, раскрываться, развиваться” (ЛУКЬЯНОВА 1986, s. 66). Wyobrażenia poszczególnych użytkowników języka przyjmują pewną ogólnie akceptowaną postać, ale nie są pozbawione cech indywidualnych. Zdolności tworzenia obrazów wykazują w zasadzie desygnaty wszystkich nazw dysponujących semantyką konkretno-materiałową, ale może ona przysługiwać również leksyce abstrakcyjnej (ЛУКЬЯНОВА 1986, s. 66). W swoim opracowaniu autorka wyróżnia „obraz” zawarty w wyrazie („словесный образ”), odpowiadający zbiorowemu wyobrażeniu użytkowników języ-

ka, a także „obrazowość” jako zdolność znaku językowego do wyrażenia treści pozajęzykowych (ЛУКЪЯНОВА 1986, s. 71). Tak ukierunkowane rozważania mają na celu wskazanie roli obrazowości jako składnika ekspresywności, co rozmija się już z założeniami niniejszej pracy. Inny rosyjski badacz, S. Mieziennin, nadając obrazowości rangę kategorii lingwistycznej, zalicza do niej tylko obrazy literackie jako rodzaj obrazów artystycznych. Jednocześnie wskazuje na proces przyswajania przez społeczność językową niektórych obrazów, co wiąże się z ich zastyganiem, kostnieniem (МЕЗЕНИН 1983, s. 50, 56). Przypomina to nieco proces formowania frazeologizmów, tym bardziej że omawiana cecha im właśnie przysługuje. Potwierdzają to próby objaśnienia terminu „obrazowość” w źródłach związanych z frazeologią. Definiując wyrażenia obrazowe, W. Telijsa (ТЕЛИЯ, ред. 1995, s. 4) wskazuje, że są to jednostki frazeologiczne, których semantyka nie jest sumą znaczeń tworzących je wyrazów. Natomiast A. Melełowicz i W. Mokijenko (МЕЛЕРОВИЧ, МОКИЕНКО 1997, s. 22, 23) podkreślają rolę obrazowości jako formy wewnętrznej (bazy obrazowej), która poprzez eksplikację uzyskuje możliwość uzewnętrznienia.

Prezentując swój sposób widzenia ekspresywności, obrazowości i intensywności, N. Łukjanowa (ЛУКЪЯНОВА 1986, s. 60) wyraża również pogląd, że intensywność występuje w semantyce słowa tylko w kombinacji z semem [OBRAZOWOŚĆ], ale ten ostatni nie musi łączyć się z semem [INTENSYWNOŚĆ]. Jeśli zatem jest intensywność, to musi być obrazowość. Zależność ta uzyskuje poparcie ze strony analizowanego w niniejszej pracy materiału, a odstępstwo od tej zasady dotyczy jedynie tych JF, których człony uległy leksykalizacji.

Parametryzacja i przymiotniki parametryczne

Parametryzacja to rodzaj mierzenia, wyznaczenia parametrów. Sprecyzowanie zakresu znaczeniowego terminu „parametr” należałoby odsunąć nieco od ujęć charakterystycznych dla fizyki czy mechaniki (KOPALIŃSKI 2000, s. 374), wybierając jedynie fragment najistotniejszy dla kilku definicji, w tym również dla definicji używanej w statystyce. Chodzi o pewną wielkość, stałą wartość charakteryzującą określoną zbiorowość. Zanim jednak przejdziemy do przedstawienia zagadnień szczegółowych związanych z parametryzacją, skupimy uwagę na przymiotnikach parametrycznych.

Przymiotniki są jednostkami systemu języka szczególnie predestynowanymi do mierzenia. Większość z nich nazywa bowiem cechy stopniowalne, czyli takie, które mogą występować w przedmiotach w różnym natężeniu, w różnych stopniach skali. Przymiotniki te układają się w pary antonimiczne i zajmują przeciwległe bieguny w przestrzeni semantycznej, wyznaczając tym samym pewne granice charakteryzowanej jakości. Wykaz cech wchodzących w układ skali, czyli parametrycznych, przedstawia R. GRZEGORCZYKOWA (1975, s. 40) przy okazji omawiania przysłówków miary. Zestawienie to obejmuje m.in. takie cechy, jak: rozmiar, wielkość, temperatura, ciężar, wiek, siła, ocena i inne wraz z oddającymi je przymiotnikami. Do tegoż podziału nawiązuje W. Piąnka, przeprowadzając według swoich ustaleń weryfikację wykazu R. Grzegorzycowej. W efekcie powstała następująca lista polskich leksemów parametrycznych (PIANKA 1983, s. 12—13), nieco skrócona:

1. Parametry fizyczne:

- 1.1. Parametry przestrzenne: *mały — duży, wysoki — niski, głęboki — płytki, długi — krótki, szeroki — wąski, gruby — cienki, ciasny — luźny, daleki — bliski;*

- 1.2. Parametry czasowe: *długo* — *krótko*, *dawno* — *niedawno*, *późno* — *wczesnie*, *prędko*; *stary* — *nowy*, *młody*;
 - 1.3. Parametry przestrzenno-czasowe: *szybko*, *prędko* — *wolno*, *powoli*;
 - 1.4. Parametry ilościowe: *dużo* — *mało*;
 - 1.5. Parametry ilościowo-przestrzenne: *gęsto* — *rzadko*;
 - 1.6. Parametry ilościowo-czasowe: *często* — *rzadko*;
 - 1.7. Parametry siłowe: *silny*, *mocny* — *słaby*; *ciężki* — *lekki*, *twardy* — *miękki*, *sztwywny* — *giętki*;
 - 1.8. Parametry sensualne: *ciepły*, *gorący* — *chłodny*, *zimny*, *jasny* — *ciemny*, *cicho* — *głośno*;
2. Parametry modalne z ewentualnym dalszym podziałem: *dobry* (*dobrze*) — *zły* (*źle*), *ładny* — *brzydki*, *trudny* — *łatwy*, *ważny* — *nieważny*, *blahy*.

Opierając się na zamieszczonym schemacie, można z dużą dozą prawdopodobieństwa stworzyć analogiczny układ dla innego języka. Istnienie podobnej grupy przymiotników w systemie języka rosyjskiego potwierdza literatura przedmiotu. W komentarzu do tego rodzaju przymiotników J. Ryczkova (Рычкова 2003, s. 168) pisze: „Количественной семантикой обладают имена прилагательные, обозначающие линейные размеры предметов: (*высокий, низкий, глубокий, мелкий, длинный, короткий, широкий, узкий, толстый, тонкий*); прилагательные, обозначающие совокупный размер чего-либо (например, *большой, маленький, крошечный, огромный, емкий, просторный, тесный* и т.д.); прилагательные, обозначающие разную степень силы, интенсивности проявления процессов, состояний (например, *могучий, бурный, свирепый, лютый* и т.д.); прилагательные, обозначающие различные временные характеристики (*вечный, вековой, долгий, мгновенный* и др.); прилагательные со значением температуры (*горячий, теплый*) и многие другие”. Przedstawiony wykaz nie wyczerpuje bogactwa środków, jakimi dysponuje język rosyjski, podobnie jak zestaw opracowany przez W. Piankę nie ujmuje wszystkich przymiotników parametrycznych. Jego istotą jest bowiem maksymalne ograniczenie, sprowadzenie opisu do wartości najprostszych. Z zestawienia przymiotników polskich i rosyjskich wynika duże podobieństwo formalne, a najczęściej także znaczeniowe. Podobieństwo to stanowi podstawę porównania frazeologizmów jako jednostek semantycznie skorelowanych z poszczególnymi przymiotnikami charakteryzującymi cechy nieprocesualne, albo z przysłówkami charakteryzującymi cechy procesualne. Jeśli więc przyjąć, że *жёлтым кроkiem* odpowiada cesze wyrażanej przez *powoli*, a *черепашым шагом* — *медленно*, to zestawiając je, otrzymamy zarówno w języku polskim, jak i w języku rosyjskim nacechowaną intensywnie charakterystykę czynności.

Sposób określania wzajemnych zależności między jakością wyrażaną przymiotnikami parametrycznymi jako takimi, wyniesionymi poza frazeologizmy łączy się z zagadnieniami stopniowania, gradacji, obiektywnej ilości cechy i normy —

ilości cechy w denotacie. Problemy kategorii stopnia stanowią w niniejszych rozważaniach jedynie tło, albowiem w centrum uwagi postawiona została kategoria stopnia natężenia cechy jako wielkość absolutna, przykładana do normy.

Gradacja

Gradację („градуальность”) należałoby rozpatrywać przynajmniej z dwóch punktów widzenia: jako synonim stopniowania i jako rodzaj stopniowania semantycznego. Kategoria stopnia — w wąskim rozumieniu — wiąże się ze stopniowaniem przymiotników / przysłówków za pomocą środków morfologicznych. W ten sposób poza sferą stopniowania gramatycznego pozostają wyrażenia typu *bardzo piękny*, które również odbierane są jako dysponujące większym natężeniem cechy niż *piękny*. Być może w celu ogarnięcia wszystkich możliwości stopniowania w języku, być może także pod wpływem terminologii angielskiej pojawił się termin „gradacja”. W pracach lingwistycznych jest on używany w obu przytoczonych tu znaczeniach.

Przy stopniowaniu tradycyjnym wykorzystuje się korelację stopni tylko w kierunku zwiększenia ilości cechy od pierwszego do trzeciego stopnia, co wynika z tradycji gramatycznej języków klasycznych (MILEJKOWSKA 1990, s. 177). Natomiast cechą charakterystyczną gradacji są ciągi gradacyjne, w które układają się różne części mowy, niekoniecznie kojarzone ze stopniowaniem, np. *mały — średni — duży — wielki — ogromny, olbrzymi — gigantyczny; zagajnik — las — bór — puszcza* (BOJAR, KORYTKOWSKA 1989, s. 77, 78). Gradacji podlega jakość zgromadzona w treści znaczeniowej leksemu, która przechodząc w ilość, staje się w większym stopniu wymierna. Jednak nie wszystkie człony opozycji antonimicznych podlegają stopniowaniu semantycznemu. Gradacja charakterystyczna jest tylko dla tych leksemów, które mają w swojej strukturze znaczeniowej sem jakości, poddający się stopniowaniu, np. gradacji nie podlegają cechy wyrażone parami antonimicznymi: *góra — dół, dzień — noc, życie — śmierć* itp. (inaczej — CHLEBDA 1983). Ciągi leksykalne będące językowymi wykładnikami semantycznej opozycji gradualnej stwarzają możliwości podobne do tych, jakie daje skalowanie.

Obiektywna ilość cechy

Obiektywnie istniejącą ilość cechy należałoby objaśnić na przykładzie referentów, którym cechy przynależą. Obiekty jednej klasy nie zawsze wykazują ten sam stopień cechy, nie przejawiają jej w takiej samej ilości. Nie każdy „długi korytarz” ma tyle samo metrów, nie każda „twarda gruszka” jest w jednakowym stopniu twarda, a „czysty ręcznik” tak samo czysty. Każda z tych cech przypisana jest wielu korytarzom, gruszkom, ręcznikom tworzącym pewien szereg, każdy w swojej klasie, gdzie korytarze, gruszki i ręczniki ułożone są według narastania / zmniejszania cechy długości, twardości czy czystości. Po przeciwnej stronie znajdują się: „krótki korytarz”, „miękką gruszką” i „brudny ręcznik”. Pośrodku „korytarz”, „gruszka” i „ręcznik”, co do których żadna ze wspomniana-

nych charakterystyk nie ma zastosowania. Normy długości, twardości i czystości w tym wypadku wskazać nie można.

Nie ulega wątpliwości, że przedstawione stany, poziomy cech istnieją jako kategoria onomazjologiczna, uzyskując odpowiednie wykładniki językowe. Ten stan należy uznać za „obiektywną” ilość cechy. Intensywność natomiast odzwierciedla inną niż normalna realizację cechy, czyli „bardzo długi korytarz” itd.

Norma

Norma jest pojęciem wykorzystywanym przy ustalaniu ilości cechy w denotacji, której może być ‘więcej’, ‘mniej’ lub tyle, ile przewiduje norma. Jak pisze A. PETROWA-WASILEWICZ (1989, s. 114) „część badaczy mówiąc o normie, przywołuje bliżej nie sprecyzowaną statystyczną średnią lub przeciętną, zależną od wielorakich czynników zewnętrznych. Jest więc ona pojęciem względnym i nieprecyzyjnym i także intuicyjnie używanym”. Termin ów próbuje sprecyzować M. Czorołejewa (ČOROLEEVA 1989, s. 94), określając normę jako „miarę wspólną członkom danej społeczności”. Miara ta, choć niewyrażona — dodaje — nie stanowi przeszkody w tworzeniu szeregów jednostek odzwierciedlających różną ilość danej cechy. Po latach autorka uzupełnia pojęcie normy o uwarunkowanie socjalne (przynależność do grupy społecznej, wiek, wiedzę, doświadczenie itp.) i zależność od rodzajów obiektów posiadających daną cechę. Wprowadza również, obok normy służącej do określenia stopnia absolutnego, pojęcie normy sytuacyjnej (ČOROLEEVA 2003, s. 59, 60). W kierunku tej ostatniej zmierza określenie J. APRESJANA (1980, s. 102): „norma oznacza taki stan rzeczy, który powinien się wydawać większości mówiących najbardziej prawdopodobny w danej konkretnej sytuacji”. Mimo upływu czasu nie straciło ono na aktualności. Za stan normalny należy przyjąć uznany, społecznie oczekiwany i aprobowany stan rzeczy. Normalny, a więc zwyczajny, nieprzykuwający uwagi. Intensywność natomiast wiąże się z takim stanem rzeczy, który opiera się na odstępstwie od normy, od zwykłego wymiaru albo przeciętnej jakości. Wydzielenie jakiejś pojedynczej cechy referenta z całej klasy cech opiera się na subiektywnym wyobrażeniu mówiącego, że cecha ta różni się od normalnej. Norma z jednej strony wyznacza pewien punkt odniesienia, z drugiej — granicę, której naruszenie stanowi bodziec do orzekania o cesze.

Skala intensywności

Skalowanie kojarzy się z matematyką, fizyką, statystyką, a więc z parametryzacją. Skala intensywności była przywoływana przy okazji charakterystyki intensywności i wyznaczania obiektywnej ilości cechy. Z dwóch typów skal — ilościowej i jakościowej — za ważniejszy i istotniejszy dla prowadzonych badań uznać należy ten pierwszy.

Badania wspomagane skalowaniem zostały zintensyfikowane, odkąd I. Czerwenkowa skonstruowała skalę stopniowania bezwzględnego, wzorowaną na pa-

rametrze Magn autorstwa I. Mielczuka i A. Żółkowskiego. Zmodyfikowała ona pojęcie tegoż parametru, wprowadzając na to miejsce różne stopnie intensywności cechy, rozumianej jako rodzaj ilościowego jej determinantu. Skala ta posiada dwa parametry graniczne („Lim” i „Ante”), a w środkowej części obszar „normy”, zwanej normą pragmatyczną. Skala ta jest umowna, bez wyraźnie zaznaczonych granic między poszczególnymi parametrami, które stanowią 8 zbiorów rozmytych (PETROWA-WASILEWICZ 1989, s. 116—117). Jest to twór uniwersalny, o dużych możliwościach adaptacyjnych.

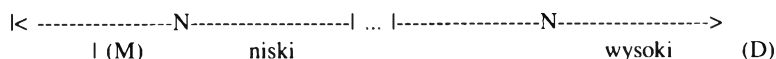
Przegląd skal należałoby rozpocząć od podkreślenia ich ilości. W zasadzie każdy lingwista zajmujący się problemami stopniowania semantycznego tworzy własną skalę, przy czym rzadko przyjmuje ona postać graficzną. Najczęściej jest to w miarę szczegółowy opis. Spróbuję jednak znaleźć pewne punkty wspólne skalowania i omówić je do momentu, w którym zaczynają się różnić. Skale ilościowe przyjmują za wzorzec skalę temperaturową, która tradycyjnie kojarzona jest z termometrem. Najistotniejszymi elementami skali są: punkt „zero”, bieguny „plus” i „minus” oraz wartości rosnące i malejące. Utworzona oś może przyjmować układ wertykalny (ТУРАНСКИЙ 1990, s. 25, 31) lub horyzontalny (SAPIR 1972, s. 34, 35; JURKOWSKI 1976, s. 51; ČOROLEEVA 1989, s. 94, 102). Dominuje ułożenie poziome. Skala opiera się na pewnej określonej wielkości (normie) lokowanej nieco „na prawo” lub „na lewo” od punktu „zero”. Cecha może się intensyfikować, czyli zbliżać do bieguna dodatniego, albo dezintensyfikować, co wiąże się z przesunięciem w kierunku bieguna ujemnego. Wykładnikami intensywności są przymiotniki lub przysłówki tworzące zbiory dwuwyrażeniowe i pozostające względem siebie w opozycji (SAPIR 1972, s. 20). Przez punkt „zero” przechodzi coś na kształt osi symetrii. Jest to zarazem taki punkt skali, który reprezentuje wartość cechy na wyznaczanym poziomie — nie jest ona ani dodatnia (plusowa), ani ujemna (minusowa). Rozkładanie cech na skali przebiega w ten sposób, że naprzeciwko siebie lokują się cechy wyrażone najczęściej parą antonimiczną przymiotników / przysłówków, a w ich pobliżu te, które wyrażają cechę w sposób mniej lub bardziej zintensyfikowany¹. Różnice sprowadzają się do innego usytuowania normy, do rezygnacji z „osi symetrii”, do odmiennego ustawiania cech na skali, do wychodzenia poza granice skali itp. Najlepszym zabiegiem jest metoda porównywania dwóch skal pod względem podobieństw i różnic.

Na nieco inny aspekt w budowie skali zwraca uwagę J. APRESJAN (1980, s. 91), który przymiotniki typu *wysoki* — *niski* nazywa granicznymi. Przymiotniki takie, tworzące pary antonimiczne, oznaczają odpowiednio duży (D) i mały (M) biegun odpowiedniej skali. Różnica między nimi polega na osiągnięciu / nieosiągnięciu granicy. Przymiotniki oznaczające mały biegun skali są graniczne.

¹ Bardzo staranny i dokładny opis skali przedstawia M. Czorołejewa (ČOROLEEVA 2003, s. 61—62).

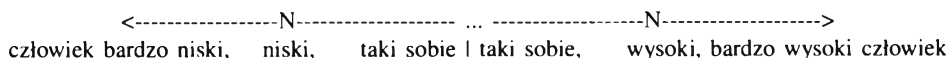
Kategoria graniczności / niegraniczności odnosi się przede wszystkim do przymiotników parametrycznych. Przymiotniki: *wysoki* — *niski*, *szeroki* — *wąski*, *długi* — *krótki* określają skalę odpowiedniego parametru. Jeśli chodzi o ich stopień równy, to wyznacza on tylko część skali — „na prawo” bądź „na lewo” od jej środkowego odcinka, któremu odpowiada pojęcie normy (N) wysokości, szerokości, długości itd. (APRESJAN 1980, s. 92)².

Wzór skali ilościowej według koncepcji J. Apresjana
(wartościowanie ilościowe)

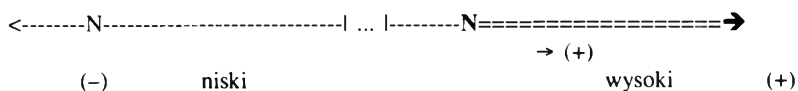
Nieco inny model skali proponuje J. Wolf, według której skala musi być powiązana z obiektami podlegającymi ocenie, ponieważ bez nich nie posiada ona denotatów. Zmniejszanie jednej cechy powoduje narastanie cechy przeciwnej, a odbywa się to przez oś symetrii. Oprócz tego w strefie „taki sobie” cechy „niski” i „wysoki” pozostają w pewnej równowadze.

Wzór skali ilościowej według koncepcji J. Wolf
(wartościowanie ilościowe)

Skala jest również ilustracją semantyki intensywności w sferze oceniania (wartościowania jakościowego). Jest to nieco inny typ skali, ale odmienne są w zasadzie tylko cechy, które ulegają intensyfikacji. Sam schemat skali pozostaje bez zmian.

Wzór skali jakościowej (aksjologicznej) oparty na koncepcji E. Laskowskiej
(wartościowanie jakościowe)

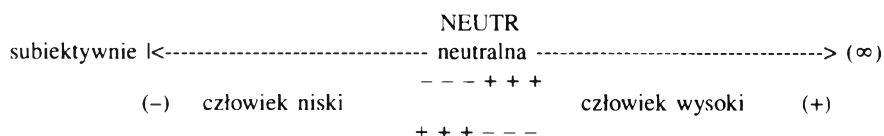
Wartość jest oceną w skali „dobry” (+) / „zły” (-), przypisywaną denotatowi charakteryzowanemu przez przymiotnik *niski* / *wysoki*. Dodatkowo wartościuje się to, co jest zgodne z normą i powyżej normy. Trudno natomiast ustalić dokładną granicę między tym, co wartościuje się dodatnio, i tym, co podlega wartościowaniu ujemnemu. Prawdopodobnie punkty zmierzające w kierunku bieguna (+), ale znajdujące się nieco poniżej normy również mogą być wartościowane dodat-

² Przedstawione schematy są autorską realizacją opisów znalezionych w literaturze przedmiotu.

nio. Wartościowanie pozytywne i negatywne dotyczy zarówno wartości ogólnych: „dobry”, „świetny”, „wspaniały” itp., jak i instrumentalnych: „pożyteczny”, „przyjemny”, itp., czy ostatecznych: „piękny”, „szlachetny”, „podły” itp. (LASKOWSKA 1992, s. 14, 70).

Zdaniem J. Wolf przy wartościowaniu jakościowym ocenie podlegają cechy deskryptywne, przynależne obiektom, np. człowiek wysoki „(+)” / człowiek niski „(-)”. Jest to ocena „obiektywna”. Jeśli jednak te same cechy zostają ocenione z punktu widzenia mówiącego, to ocena ta ma charakter subiektywny.

Wzór skali jakościowej według koncepcji J. Wolf
(wartościowanie jakościowe)

Między strefą wartościowania pozytywnego i negatywnego, pośrodku skali, znajduje się strefa neutralna. W strefie tej obie cechy („dobry” / „zły”), czyli wartościująca pozytywnie i negatywnie, znajdują się w pewnej równowadze. Można również założyć, że skala składa się z trzech stopni, ale fragment środkowy zazwyczaj przesuwają się w kierunku „złego”, czyli negatywnego. Neutralny — z punktu widzenia wartościowania — to taki, który odpowiada normie (normalny, zwyczajny), a więc w zasadzie niepodlegający ocenie. Skala ocen może albo zakładać określoną granicę (szczyt, biegun), albo zmierzać ku nieskończoności, co w dużej mierze zależy od znaczenia przymiotnika. Granicę posiadają najczęściej cechy negatywne w przeciwieństwie do pozytywnych. Są również takie cechy, które lokują się na biegunach skali. W psycholingwistyce ustala się skalę gradacyjną złożoną z 7 elementów: bardzo dobry — dobry — dość dobry — średni — dość zły — zły — bardzo zły (Вольф 1985, s. 52).

W niniejszej pracy na pierwszym miejscu stawiam wartościowanie ilościowe. Szczególną uwagę zwracam na punkty graniczne, czyli bieguny, a więc maksymalne nasycenie cechy (max), zwłaszcza w skali ilościowej. Skala jakościowa znajduje zastosowanie jedynie w przypadku cech oceniających, ale tylko w wartościach osiągniętych na biegunach skali, a więc w maksymalnym ich przejawie. W związku z tym, że nie rozpatruję wartości pośrednich, ale biegunowe, skalę wartościowania jakościowego można zastąpić pojęciem konotacji. Oddzielenie aspektu wartościowania ilościowego od jakościowego jest sprawą dość skomplikowaną zwłaszcza w sytuacji, kiedy oba typy pojawiają się równocześnie³. Nie ulega jednak wątpliwości, że podstawę wartościowania jakościowego stanowi kwantytatywność i przekroczenie normy (PUZYMINA 1992, s. 141).

³ Ciekawe podejście do badania natury wartości proponuje R. PIĘTKOWA (1991).

Sposoby wyrażania intensywności

Implicite i explicite

Kształtowanie semantyki jednostki frazeologicznej opiera się na dwóch przeciwstawnych ujęciach: implicytnym i eksplicytnym. Podejście implicytne należy rozumieć jako pewne oddalenie się od powierzchni, co realizuje się poprzez elipsę, złożenia i afiksację (МОКИЕНКО 1980, s. 106). W praktyce świadczy o tym niezbyt rozbudowana lub zredukowana postać frazeologizmu, np. *как шкаф* zamiast *огромный как шкаф*. Złożenia pozostają w niniejszej pracy poza analizą, a afiksacja interesuje mnie tu tylko jako sposób wzmacniania intensywności, np. *cienki jak patyk* vs. *cienki jak patyczek*. Podejście eksplicytne należy rozumieć jako tendencję do zwiększania ilości członów. Jeśli w danej jednostce frazeologicznej (JF) można wydzielić człon główny, decydujący o znaczeniu całości, to przejmuje on funkcje centrum przyłączającego kolejne elementy po linii: mniejsza jednostka > większa jednostka > frazeologizm. Zjawisko to odnosi się przede wszystkim do wyrażen frazeologicznych (zastępujących rzeczowniki, przymiotniki i przysłówki), np. porównanie człowieka do wieży: *человек как каланча, человек как пожарная каланча*. Włączenie przymiotnika zwiększa siłę wyrazu całości, a eksplikacja JF polega na uzupełnieniu znaczenia członu podstawowego semantyką członu zależnego.

Nie zawsze JF powstają w sposób modelowy, a ich znaczenia również nie mieszczą się w przewidzianych wzorcach. Omówienie ich budowy zdaje się jednak być istotne, zwłaszcza dla celów komentowania pojawiającej się czasami w ich obrębie wariantywności. Jeśli przesunąć na plan dalszy proces tworzenia związków, czyli odrzucić aspekt dynamiczny, koncentrując się na analizie tego, co istnieje i funkcjonuje, to istotne okażą się inne ujęcia, inne potraktowanie tych samych w istocie swojej zjawisk. Intensywność jest czynnikiem towarzyszącym powstawaniu związków frazeologicznych, ale towarzyszy im również wtedy, kiedy istnieją już w postaci ukształtowanej i funkcjonują w systemie

języka. Istotę intensywności stanowi zwiększanie ilości cechy lub nasilenie akcji osiągane różnymi sposobami. Sposoby powstawania znaczenia intensywności, a zarazem sposoby jej wyrażania można sprowadzić do kilku operacji, których istotę scharakteryzuję w ramach kilku grup.

Jednostki frazeologiczne powstałe ze znaczenia wyrazów równoprawnych znaczeniowo

Pod tym określeniem kryją się właściwie wszystkie frazeologizmy niewchodzące w skład stałych konstrukcji komparatywnych i niebędące reduplikantami. W tego typu jednostkach istotną, jeśli nie najistotniejszą rolę odgrywa obrazowość (zob. intensywność a obrazowość). Rozumieć ją tu należy jako rezultat przesunięcia w granicach semantycznych leksemów stanowiących człony JF. Znaczenie frazeologizmu jest całościowe, przenośne, nie wynika ze znaczenia poszczególnych komponentów. Stąd też w skostniałych niekiedy konstrukcjach znaleźć można różnego rodzaju tropy i ślady zmian powstałych w języku w ciągu wieków: *nie spisałby na wołowej skórze, o rzut kamieniem, kropla w morzu; ни зги не видно* itp. Nie bez znaczenia dla tego typu konstrukcji jest także ocena („+ / -”) i emocjonalność. Ocena wiąże się tu z logiką pojmowania obrazowości: *starczyć na jeden ząb / что слону дробина* — to źle, *w zasięgu ręki / рукой подать* — to dobrze, ale *nie za górami / не за горамы* — to albo dobrze, albo źle. Podobnych rozstrzygnięć w pracy nie podejmuję. Problem emocjonalności / ekspresywności również pozostaje poza rozważaniami. Biorę pod uwagę tylko strukturę semantyczną. W większości wypadków analiza tego typu związków mogłaby dostarczyć pewnej wiedzy co do zakresu wewnętrznej spójności członów frazeologizmów, ale nie odnośnie do intensywności. Procesem towarzyszącym niekiedy obrazowości w omawianych połączeniach, ale nie występującym obligatoryjnie, jest *wspieranie* — wzajemne oddziaływanie semów typu: [DALEKO] + [NIE WIADOMO GDZIE], które tworzy znaczenie intensywności poprzez niedookreśloność, np. *za siedmioma górami*. Powtarzalność tego zjawiska upoważnia do uznania takiego układu semów za modelowy dla niektórych JF, zawierających wyrazy równoprawne znaczeniowo.

Stale konstrukcje komparatywne

Istotną funkcję w konstrukcjach komparatywnych, podobnie jak w grupie poprzedniej, pełni obrazowość, a w dalszej kolejności — ocena („+ / -”) i emocjonalność. Tu jednak obrazowość tworzona jest za sprawą prototypu / stereotypu zawartego w nośniku porównania, co powoduje, że przybiera ona postać konkretną. Inne natomiast czynniki towarzyszące intensywności (ocena, emocjonalność) kształtują się podobnie jak w innych JF.

Porównanie posiada pewien określony schemat budowy. Wykorzystując wyrażenie *szklanka jest czysta jak tza* jako przykład można poszczególne jego elementy nazwać klasycznymi łacińskimi terminami: *szklanka* (comparandum), *jest* (relator), *czysta* (tertium comparationis), *jak* (comparator), *tza* (comparatum).

Bardzo często porównanie nie przyjmuje modelu wzorcowego, ograniczając się schematem: człon porównywany — *szklanka* (A), wyróżnik porównania — *jak*, człon porównujący — *tza* (B), podstawa porównania — *czysta* (C) (WYSOCZAŃSKI 2005, s. 34—35). Poszczególne człony mogą być nazywane również innymi terminami: człon A to „przedmiot porównania”, *jak* — „koniunktor”, człon B — „nośnik porównania”, człon C — „określnik porównania” (WYSOCZAŃSKI 2005, s. 34—35). Podobną kolejność i funkcję składników porównania przyjmuje L. KRAJEWSKI (1982, s. 113). Model zredukowany, wykorzystujący również nazewnictwo łacińskie, ale w innym układzie stosuje A. SPAGIŃSKA-PRUSZAK (2003, s. 192): *comparandum* (przymiotnik), *comparatum* (częstka porównawcza), *tertium comparationis* (przedmiot, którego cecha wykorzystywana jest przy porównaniu) — *czysta jak tza*. Bardziej tradycyjne w swoim ujęciu wydają się schematy przyjęte przez W. Wysoczańskiego i L. Krajewskiego, eksponujące na pozycji *tertium comparationis* cechę, a nie przedmiot. Akceptować można również symboliczne oznaczenie struktury: A + C + (*jak*) B. W pracy wykorzystuję zarówno terminologię łacińską, jak i polską.

Często się zdarza, że język w pogoni za skrótowością upraszcza tego typu konstrukcję. Może ona przybrać postać:

1. {(A) C} + (*jak*) B — *czysty jak tza*; stosunkowo często w elemencie C zawiera się wyrażony implicite element A — najczęściej *człowiek* — nie należy bowiem zapominać o antropocentryzmie związków frazeologicznych.
2. (A) (C) + (*jak*) B — *jak tza*; na podstawie jakości przypisywanej łzie należy odtworzyć niejako jej cechy, a opierając się na kontekście — nosiciela cechy / cech.

Niewskazanie żadnej cechy w porównaniu *jak tza* pozbawia wyrażenie możliwości jej zintensyfikowania. Proces tworzenia takiego typu „zredukowanych” porównań na płaszczyźnie frazeologii wprawdzie czytelnych, ale niekojarzonych jednoznacznie z odpowiednią cechą został przeze mnie nazwany *r e d u k c j ą*. Szczególnym przypadkiem uproszczenia jest konstrukcja o strukturze: A + (*jak*) {B (C)} — *dziewczyna jak malina*. Rolę *tertium comparationis* przejmuje nośnik porównania (B), w którym zawarte są cechy owocu (świeżość, czerwień, słodczy), pozwalające stworzyć obraz dziewczyny przekładalny na przymiotnik, np. *ładny(a)*. Podobnie jak w porównaniach *людей как на ярмарке; людей как в базарный день; народу как на базаре, народу как на толкучке* z opuszczonym określnikiem. Wydaje się jednak, że wobec braku jednego z elementów porównania następują tu pewne zmiany semantyczne. Z uwagi na zagęszczenie treści przy mniejszej ilości elementów proces ten został nazwany *k o n d e n s a c j ą*.

JF będących porównaniami stałymi dotyczy również zjawisko „obrastania w słowa”. Najczęściej chodzi tu o dołączanie członu fakultatywnego, którego brak nie narusza wprawdzie istoty związku, ale czyni go mniej intensywnym. Zjawisko to w niniejszej pracy zostało nazwane *a m p l i f i k a c j ą*. Jego istotę stanowi ‘rozszerzanie, powiększanie’ lub ‘wzmocnianie’. Według termino-

logii literaturoznawczej polega to na podwyższaniu albo obniżaniu rangi opisywanego zjawiska za pomocą odpowiednich środków językowych (In). Amplifikacja może być rozumiana jako rodzaj przesady, np. połączenie *wysoki jak chmielowa tyka*, w którym *wysoki jak tyka* zachowuje swoje znaczenie w postaci nierozbudowanej, może zostać uzupełnione integralnym elementem — *chmielowa*, powodującym wzmocnienie znaczenia; podobnie — *huczeć jak trąba »jerychońska«*. W tym drugim wyrażeniu jest to człon fakultatywny, natomiast w pierwszym — paralelny do istniejącego samodzielnie *wysoki jak tyka*. Należy sądzić, że przejście połączeń komparatywnych we frazeologizmy jest uwarunkowane aktualnością ich treści w określonych warunkach i celnością samego porównania. Pojawienie się nowych jednostek tego typu jest uwarunkowane zapotrzebowaniem języka na wzbogacanie środków wyrazu (zob. intensywność a ekspresywność).

Jednostki reduplikowane

Jednostki oparte na reduplikacji, nazywanej w rosyjskiej literaturze przedmiotu tautologią, której istotą jest powtórzenie tego samego elementu (całego wyrazu lub rdzenia) w kombinacji z przyimkami lub bez, tworzą znaczenie intensywności najczęściej poprzez powiększanie tego samego obiektu (multiplikacja): *cienia cień*; *тьма-тьмущая, век веков* itp. Inny sposób polega na „nałożeniu” znaczenia członu poprzedzającego na następujący (kumulacja), np. *co dnia na день*, albo na dokładaniu członów, np. *oko w oko, twarzą w twarz, nos w nos*. Przedstawione sposoby tworzenia reduplikacji nie odgrywają istotnej roli w kształtowaniu intensywności, ponieważ powstałe tą drogą frazeologizmy plasują się pod względem nasycenia cechy na poziomie podstawowym. Są one jednak przejrzyste co do struktury i pozwalają odtworzyć element (*cień*), który podwojony (*cienia cień*) tworzy znaczenie zintensyfikowane. Pewne podobieństwo do reduplikantów wykazują jednostki, w których powtórzenie (reduplikacja) następuje tylko na poziomie semów (⁹*конца-краю не видно*). Są one oznaczone małą literą „a”.

Krótki przegląd wzajemnych oddziaływań komponentów JF można uzupełnić informacją o ich strukturze semantycznej i sposobach jej analizowania. Jednostki frazeologiczne pełnią funkcję gotowych zintensyfikowanych cech czy to w reduplikantach, np. *oko w oko* = [BARDZO] + [BLISKO], czy porównaniach, np. *gruby jak beczka* = [BARDZO] + [GRUBY], czy innych wyrażeniach: *na łeb na szyję* = [BARDZO] + [SZYBKO], *рукой подать* = [ОЧЕНЬ] + [БЛИЗКО]. O poziomie ich zintensyfikowania można wnioskować poprzez zestawienie bądź z wyrażeniem w znaczeniu podstawowym *gruby*, bądź dwóch jednostek frazeologicznych wykazujących wiele podobieństw, zawsze jednak różniących się jakimś elementem: *na łeb* → *na łeb na szyję*. Istotą intensywności jest bowiem relatywność, co wiąże się z ustaleniem punktu odniesienia. W rezultacie przeprowadzenia podobnego zabiegu można wydzielić intensyfikatory, czyli elementy uzu-

pełniające semantykę poszczególnych jednostek znaczeniem intensywności. W przypadku cechy procesualnej zauważamy pewną kompleksowość wyrazu, np. *o rzut kamieniem / рукой подать* stanowią zawsze charakterystykę cechy „blisko” / „близко”. W omawianym wcześniej połączeniu *na łeb na szyję* leksykografowie najczęściej wyłączają czasowniki ze składu frazeologizmu (*biec, pędzić, lecieć*) *na łeb na szyję*. Trudno tu znaleźć złoty środek czy też wskazać najlepsze rozwiązanie, przestaniemy więc na zasygnalizowaniu problemu.

W przypadku cech nieprocesualnych intensyfikowana cecha może być wyrażana explicite w stałych konstrukcjach komparatywnych (*cienki jak patyk*), w których po oddzieleniu określnika porównania (*jak*) i nośnika porównania (*patyk*) uzyskujemy jednostkę w czystej postaci (*cienki*). Intensyfikacja osiągnięta tu została poprzez obrazowanie z wykorzystaniem pewnej normy „cienkości”. Natomiast wyrażenia *mieć mleko pod nosem* nie można rozłożyć na podobne elementy. W tym wypadku intensywność jest jedynie pochodną obrazowości. Problem intensyfikatorów we frazeologizmach „właściwych” jest sprawą bardzo trudną, ponieważ najczęściej intensyfikatora jako takiego nie można wskazać. W jednostkach typu: *w mig, nie za górami* albo *za króla Ćwiczka* trudno znaleźć punkt odniesienia, ponieważ na przedstawionym poziomie zawierają one już element intensywności stanowiący immanentną część frazeologizmu. Można go wydzielić jedynie na poziomie analizy składnikowej, ale nie sposób znaleźć jednostki nienacechowanej. Dlatego tego typu frazeologizmy określane jako „połączenia wyrazów wchodzących w różnego rodzaju związki” nie podlegają analizie pod względem stopnia nasycenia cechy, posiadając bowiem odpowiedni ładunek intensywności implicite, umieszczane są na poziomie pierwszym. O hierarchii jednostek i lokowaniu na odpowiednim poziomie intensywności informują jednostki intensywności (JI).

Jednostki intensywności i ich poziomy

Intensywność — najlepiej widoczna jest jako zjawisko względne, występujące przy porównywaniu dwóch jednostek leksykalnych — wykorzystuje jako narzędzie badawcze system opozycji, zjawisko stopniowości semantycznej i możliwość tworzenia ciągów gradacyjnych. Przykładowo, w zestawieniu *blisko* — *pod nosem* — *tuż pod nosem* każdy kolejny człon szeregu gradacyjnego różni się od poprzedniego większym stopniem nasycenia cechy: *blisko* ma zero jednostek intensywności (0JI), *pod nosem* — jedną (1JI), a *tuż pod nosem* — dwie (2JI). Należy przyjąć, że jedną jednostkę intensywności (1JI) posiada każdy frazeologizm, a więc wyrażenia *na krańcu świata* i *gdzie diabeł mówi dobranoc* z punktu widzenia intensywności są bardzo do siebie podobne, oba bowiem dysponują 1JI. Ilość jednostek może wzrastać za sprawą struktury semantycznej i / lub struktury formalnej. Nasycenie intensywnością na poziomie 1JI może wydawać się nieco wątpliwe w przypadku związków łączliwych (*na wyciągnięcie ręki*), a więc czasami jeszcze nie w pełni sfracologizowanych

albo będących na drodze do pełnej frazeologizacji (\pm 1JI). Jednakże bez względu na to ograniczenie, traktuję wszystkie analizowane jednostki jako frazeologizmy, a więc obdarzam jedną jednostką intensywności (1JI).

Trzy poziomy intensywności (podstawowy, wyższy i najwyższy) wydzielane są w zależności od ilości jednostek intensywności w semantyce frazeologizmu: 1JI, 2JI, 3JI. Hierarchiczny układ poziomów powoduje, że każdy poziom wyższy zależy od niższego, przy czym poziom podstawowy jest wyjściowy dla wszystkich analizowanych JF. Awans o jeden poziom uzyskuje każda jednostka posiadająca o jedną JI więcej w stosunku do tej, która stanowi punkt odniesienia. W przypadku wystąpienia pewnych problemów z jego ustaleniem, np. jeśli jednostki na pierwszym poziomie brakuje (**lekki jak pióro* i *lekki jak piórko*, **ciepło jak w piekle* i *gorąco jak w piekle*), klasyfikacja następuje na podstawie przyjętego wzoru. Wymienione poziomy wraz z analizą struktury semantycznej połączeń tworzą pewien schemat klasyfikacyjny JF.

Jeśli wyrażenie składa się z jednostek równoprawnych znaczeniowo (*za górami*, *za lasami*), także wyrażen przyimkowych (*pod nosem*), to rezultatem ich wzajemnego oddziaływania jest obrazowość. Obrazowość w kolejnej fazie stanowi podstawę przeniesienia znaczenia. Nie należy jej jednak utożsamiać z metaforyzacją, ale z różnymi procesami semantycznymi, prowadzącymi do zmiany i unifikacji funkcji nominatywnej członów tworzących frazeologizm (ОГОЛЬЦЕВ 1978, s. 59). Istotą obrazowości jest więc swego rodzaju przetworzenie luźnych połączeń wyrazowych w związek frazeologiczny, a istotę badań JF na tym poziomie powinna stanowić próba odtworzenia mechanizmów tego typu przekształceń. Analiza frazeologizmów pod kątem intensywności rozmija się jednak z obserwacją dróg ich formowania, dlatego ogromna większość JF poziomu podstawowego omawiana jest tylko pod kątem eksponowania czynnika intensyfikującego.

Zjawiskiem spotykanym raczej rzadko są jednostki frazeologiczne o strukturze porównania, które porównaniami nie są. Komponenty tych „porównań” pełnią wówczas funkcję intensyfikatorów, np. *zimno jak diabli*. Problem ten porusza w swoim artykule J. Nikołajewa (НИКОЛАЕВА 1989, s. 75).

Intensywność współistnieje z emocjonalnością / ekspresywnością (zob. intensywność a ekspresywność). Zdarza się, że na poziomie systemu część jednostek można scharakteryzować jako nieemocjonalne (nieekspresywne): *na końcu świata*; *twarzą w twarz, jak okiem sięgnąć*, natomiast inne wręcz odwrotnie: *ciemno choć oko wykol*, *ciemno jak w grobie*, *gorąco jak w piekle*. Żadnych wątpliwości co do ładunku ekspresji nie budzą: *ciemno choć w pysk daj*, *ciemno jak w d... u Murzyna*, *brudno jak w chlewie*. Można nawet twierdzić, że konotacja ujemna tworzy efekt emocjonalności (ekspresji), ale tego rodzaju rozważania pozostają poza analizą.

Frazeologizm jako nośnik intensywności

Materiałem stanowiącym podstawę porównań są jednostki frazeologiczne. Najtrudniej nakreślić ich granice, ale wykorzystując opinię niekłamane go autorytetu w dziedzinie frazeologii, że „frazelogizmy są takie, jakie są kryteria frazeologiczności, przyjęte przez danego badacza” (CHLEBDA 1991, s. 19), spróbuję określić pole badawcze.

Poza niewątpliwymi frazeologizmami w obrębie analizowanego materiału znalazły się, uznane za zintensyfikowane, stałe konstrukcje komparatywne, traktowane przez językoznawców jako jednostki z pogranicza systemu frazeologicznego. Według S. Skorupki: „Wyrażenia i zwroty tego rodzaju, dość stereotypowe, tym się tylko różnią od odpowiednich połączeń dowolnych, że część porównawcza związku akcentuje w sposób obrazowy intensywność cechy lub czynności zawartej w członie podstawowym” (Skor., wstęp, s. 7). Cechuje je *i n t e n s y w n o ś ć*, a to wystarczający powód, aby uczynić je przedmiotem niniejszych rozważań. Mogą być również określane terminem „porównanie frazeologiczne” w znaczeniu „utarta i idiomatyczna nazwa służąca do nazwania i oceny stosunku podobieństwa między denotatem w konkretnym kontekście i z góry zadany modelem” (SPAGIŃSKA-PRUSZAK 2003, s. 185).

Do analizowanego materiału zaliczone zostały także wyrażenia łączliwe, czyli najbardziej chwiejna warstwa frazeologizmów / niefrazelogizmów w różny sposób przez różnych leksykografów ujmowana i różnie w słownikach oddawana. Wyrażenia te traktowane są jako związki bliskie frazeologizmom, charakteryzujące się dużym stopniem zespolenia, znajdujące się na drodze do frazeologizacji. Czasami odróżnienie takiego związku od frazeologizmu jest jeszcze trudniejsze, zwłaszcza jeśli został on zaczerpnięty ze słownika frazeologicznego lub z innego słownika, ale z odpowiednim kwalifikatorem. Pod względem szerokiego traktowania frazeologizmów przoduje słownik S. Skorupki, który z jednej strony zawiera ogromne bogactwo materiału, z drugiej — uwzględnia jednostki o wątpliwym stopniu frazeologizacji.

Za jednostki frazeologiczne uznane zostały także połączenia „przyimek + rzeczownik”, które „zajmują pozycję graniczną, styczną zarówno z peryferiami frazeologii, jak i morfologii” (KRZYŻANOWSKA 1999, s. 15). Należy sądzić, że taki zestaw komponentów jednostki frazeologicznej jest dopuszczalny (TATAJ 2005, s. 630). Problem może jednak stanowić wyznaczenie granicy między związkiem frazeologicznym a przysłówkiem.

Terminy: „jednostka frazeologiczna”, „wyrażenie frazeologiczne”, „zwrot frazeologiczny”, „fraz” używane są w niniejszej pracy wymiennie.

Uwagi dotyczące materiału

Materiał podlegający analizie został wyekscerpowany przede wszystkim ze słowników frazeologicznych języka polskiego i rosyjskiego, słowników obja-

śniających. słowników porównań i innych źródeł, umieszczonych wraz ze skrótami w wykazie materiałów źródłowych części bibliograficznej.

W pracy za wiodący został uznany język polski, a więc prowadzona analiza na pierwszym planie eksponuje materiał polski, względem którego porównuje się rosyjski.

Ponieważ problem badawczy dotyczy stopnia intensywności cechy, dobrane jednostki frazeologiczne zawierają cechy nieprocesualne / procesualne wyrażone przymiotnikiem / przysłówkiem z wyraźną przewagą tych pierwszych. Dominację cech nieprocesualnych można wytłumaczyć na kilka sposobów. Jedną z przyczyn tego zjawiska tkwi w pewnej tradycji leksykograficznej, niewyróżniającej przysłówków w odrębnych artykułach hasłowych. Są one umieszczane zazwyczaj jako forma pochodna od odpowiedniego przymiotnika i w ten sposób łączone w jedną semantyczną całość (zob. SITARSKI 2001, s. 78). Słowniki porównań, które stanowią istotną pozycję w materiałach źródłowych, rejestrują w ogromnej większości cechy nieprocesualne. Nie rezygnują wprawdzie całkowicie z procesualnych, ale prezentują je w bardzo małej liczbie. Kolejną przyczyną jest eksplikacja niezawierająca determinantu intensyfikacji, np. *zniżyć się do kolan* 'kłaniać się nisko', choć prawdopodobnie chodzi o 'bardzo nisko' (Skor.).

Potwierdzeniem nacechowania danej jednostki co do stopnia intensywności jest użycie w eksplikacji (parafrazie) przysłówka *bardzo / очень*, jego synonimów lub innych jednostek wskazujących na intensyfikację w kierunku obu biegunów, np. *samo zdrowie* 'o bardzo zdrowym człowieku', *stać jedną nogą w grobie* 'być bardzo chorym' (Skor.). Owa synonimiczność jest chyba najbardziej subiektywnym akcentem w doborze materiału, być może dyskusyjnym, ale nieuniknionym. *W bezpośredniej bliskości; tuż tuż; zbyt, za; całkiem, zupełnie* itp. — to również wyznaczniki wysokiej intensywności cechy. Deskrypcje, o których tu mowa, dotyczą jednostek innych niż stałe konstrukcje komparatywne i reduplikanty. W konstrukcjach komparatywnych obowiązuje ta sama zasada wyrażenia explicite elementu intensyfikującego, co można uwidocznic, parafrazując porównanie *wysoki jak tyczka* jako «wysoki tak bardzo, jak wysoka jest tyczka». Natomiast wyrażenia reduplikowane uzyskują znaczenie intensywności ze względu na swoją strukturę formalną, która znajduje odzwierciedlenie w semantyce.

Omawianie kategorii intensywności wymaga w miarę jednolitego materiału badawczego, dlatego też poczynione zostały przeze mnie starania, aby przedstawione związki wyrazowe odpowiadały znaczeniu podstawowemu przymiotnika / przysłówka. Ograniczenie nie zakłada jednak całkowitego wykluczenia, albowiem w niektórych przypadkach rozgraniczenie znaczenia podstawowego od przenośnego jest trudne do przeprowadzenia albo wręcz niemożliwe. Zabieg wyeliminowania niektórych jednostek dodatkowo utrudniał fakt ich łatwej metaforyzacji, zwłaszcza połączeń niezbyt rozbudowanych formalnie. Czasami o włączeniu jakiegoś związku do materiału badawczego decydowały względy poznawcze.

Do analizy zostały wybrane JF, ponieważ oddają one intensywność w pewien sposób okrzeplą, noszącą charakter stały, a nie tworzoną indywidualnie i na gorąco. Jednakże każdy, komu zdarzyło się badać zagadnienia dotyczące frazeologizmów, na pewno rozumie, jak trudno poradzić sobie z problemem oceny stopnia frazeologizacji jednostek, zwłaszcza w przypadku związków łączliwych (frazemów). Autorzy słowników stosują inne zasady doboru jednostek, co oczywiście znalazło swoje odbicie w niniejszej pracy.

W grupie jednostek komparatywnych, pochodzących ze słowników porównań, wyraźnie zarysowuje się przewaga ilościowa jednostek w języku rosyjskim. Nie świadczy to o większej predyspozycji tego języka do tworzenia konstrukcji komparatywnych, ale o objętości i stopniu uszczegółowienia materiałów słownikowych: około 2 tys. jednostek po stronie polskiej (SP) i 11 tys. przykładów rosyjskich (SSr.). W związku z tym z materiału rosyjskiego wyeliminowano szereg wyrażen (gwarowych, przestarzałych, indywidualnych, poetyckich itp.), ale tylko w przypadku ich niewielkiej wartości dla analizy. Z kolei materiał polski uzupełniono o przykłady z innych źródeł.

Odrębnym, aczkolwiek ważnym problemem jest wartość stylistyczna frazeologizmów. Zrezygnowałam z uzupełniania analizowanych jednostek kwalifikatorami słownikowymi z kilku powodów: różni autorzy stosują odmienną nomenklaturę naukową, co więcej — te same jednostki w różnych słownikach są opatrzone innymi kwalifikatorami (SSr. i SFS są tego najlepszym przykładem). W języku polskim, gdzie źródeł leksykograficznych jest zdecydowanie więcej, nie udało się uporządkować terminologii na tyle, aby wprowadzić konkretne oznaczenia do pracy. Stąd też zupełnie realna może być sytuacja, że w bezpośredniej bliskości znajdują się jednostki stylistycznie zróżnicowane. Wskazanie źródła ekscerpcji pomoże w razie potrzeby uzyskać potrzebną wiedzę.

Niniejsze opracowanie jest poświęcone jakości, właściwości prezentowanej na poziomie frazeologizmu. Na pierwszym miejscu stawiana jest zatem cecha, a nie charakterystyka denotatu z punktu widzenia dysponowania daną cechą. Ponieważ cecha jest silnie związana z denotatem, to rozdziału takiego przeprowadzić nie można i przedmiot dysponujący cechą pojawia się mimo wszystko. Ze względu na skupienie uwagi na cesze praca ta uwzględnia tylko wybrane aspekty charakterystyki człowieka lub przedmiotu, toteż nie może stanowić ich kompleksowego opisu.

Według przyjętej koncepcji przy analizie wykorzystuję podejście od pojęcia ku formie. Najpierw ustaląm znaczenie pojęcia (cechy), a następnie zestawiam odpowiadające mu wyrażenia obu języków. Określony układ przewiduje następujący porządek przeprowadzenia analizy: (1) środki języka polskiego, (2) środki języka rosyjskiego, (3) podsumowanie i zestawienie w postaci tabelki. Ta ostatnia nie rozwiązuje problemów ekwiwalencji. Wskazuje jedynie na bogactwo porównywanych systemów w ramach opisywanych cech.

**Płaszczyzny
semantycznej
eksplikacji
intensywności**

Rozdział ten — grupujący cechy nieprocesualne / procesualne, wyrażone przymiotnikami / przysłówkami parametrycznymi — prezentuje dość słabo zarysowane przeciwstawienie „fizyczności” „ocenianiu” (modalności). Cechy te realizują się w jednostkach frazeologicznych potwierdzających i ilustrujących zarazem występowanie semantyki intensywności na różnych płaszczyznach. Większość przymiotników parametrycznych łączyć należy z konceptualizacją fizyczności, z nazwami wymiarów konkretnych przedmiotów, w tym również z charakterystyką człowieka. To właśnie skierowanie uwagi na wartościowanie ilościowe powoduje pewne zachwianie proporcji w prezentowanych jednostkach na korzyść fizyczności. Pojęcie wymiaru przybiera czasami aspekt symboliczny, ale tego rodzaju znaczenia schodzą na plan dalszy naszych rozważań. Parametryzacja i ilościowy aspekt ujęcia dotyczy również takich obszarów jak: „czas”, „prędkość” i „ilość”. Na pograniczu ilościowości i jakościowości należałoby umieścić „sensualność”, nacechowaną subiektywną oceną, powstałą na podstawie wrażeń zmysłowych. Jest to zarazem strefa pewnej równowagi obu aspektów wartościowania. W tym samym miejscu lokuje się „stan” związany zarówno z uczuciami, odczuciami, wewnętrzną oceną, subiektywnym odbiorem, ale też z warunkami panującymi w otoczeniu człowieka. Zaprezentowane płaszczyzny zawierają i oddają semantykę intensywności, natomiast te, które nią nie dysponują albo posiadają jedynie śladowe jej ilości zostają w analizie pominięte.

Przestrzeń

Przestrzeń jako „trójwymiarowa rozciągłość, nieokreślona i nieograniczona, w której zachodzą wszystkie zjawiska fizyczne” (SJP) od dawna stanowiła przedmiot badawczy. Językoznawców interesował najbardziej sposób organizacji przestrzeni, co znalazło swoje odzwierciedlenie m.in. w teorii wyidealizowanych schematów wyobrażeniowych M. Johnsona, a następnie w teorii postrzegania świata przez metaforę G. Lakoffa i M. Johnsona. Badacze zwracali uwagę na pewien proces ustrukturalizowania przestrzeni względem człowieka znajdującego się w jej centrum (ЯКОВЛЕВА 1994, s. 20). Konsekwencją takiego ujęcia były opis i charakterystyka relacji przestrzennych, które można sprowadzić do kilku opozycji: „góra — dół”, „prawo — lewo”, „przód — tył” (lub „przed — za”), „blisko — daleko”. Liczba ich będzie większa, gdy uwzględnione zostanie położenie obiektów względem siebie: „nad — pod”, „w — z” itp. (MACIEJEWSKI 1996, s. 12; LACHUR 1999). Szeroką perspektywę zagadnień z dziedziny parametryzacji relacji przestrzennych ukazują opracowania dotyczące m.in. nazw wymiarów w ujęciu porównawczym słowiańsko-wielojęzycznym (NILSSON, TEODOROWICZ-HELLMAN 1997; GRZEGORCZYKOWA, WASZAKOWA 2000). Temat, jak należy sądzić, nie został jeszcze wyczerpany.

Stanowiące przedmiot rozważań w niniejszym rozdziale relacje w przestrzeni zostały sprowadzone do trzech typów: odległości, czyli wielkości zawartej między punktem A i B (realnym lub domniemanym), somatyczności — parametryzacji ludzkiego ciała, a także charakterystyki przedmiotów względem przestrzeni, czyli wielkości, rozmiaru.

Odległość

Pojęcia, które mają zastosowanie do opisu przestrzeni to wymiary jej samej: odległość (*blisko* — *daleko*), szerokość (*szeroko* — *wąsko*), wysokość (*wysoko* — *nisko*) i głębokość (*głęboko* — *płytko*). Z przedstawionych cech procesualnych intensyfikacji w związkach frazeologicznych ulega w zasadzie tylko jedna, wyrażona parą antonimiczną *blisko* — *daleko*. Tym charakterystykom poświęcę najwięcej uwagi¹.

Odległość w rzeczywistości pozajęzykowej podlega mierzeniu za pomocą jednostek układu metrycznego, realizowanych w różnych językach najczęściej w postaci zunifikowanej i niestanowiących interesującego materiału badawczego². Inny sposób polega na subiektywnym szacowaniu odległości i orzekaniu o jej wielkości za pomocą przysłówków / przymiotników (*blisko* — *daleko*); subiektywnym w mniejszym lub większym stopniu, ponieważ opiera się ono na pewnej ocenie zbiorowej, historycznie i kulturowo ukształtowanej, a znajdującej swoje odbicie w językowym obrazie świata. Opisywana w języku przestrzeń jest względna, ponieważ położenie obiektów określa się w relacji do innych, pełniących funkcję punktu odniesienia. Dla opisanego stosunków w przestrzeni pod kątem intensywności istotna jest konceptualizacja miejsca, co wiąże się z relacjami między człowiekiem i obiektem przy wyznaczaniu „bliskości” i „oddalenia”. Do ich intensyfikacji dochodzi m.in. w związkach frazeologicznych.

Odległość w języku polskim

Cecha „blisko”

Przy charakterystyce tej cechy należy uwzględnić przede wszystkim usytuowanie człowieka w centralnym punkcie większości relacji przestrzennych. Jednostki frazeologiczne zostaną tu przedstawione w planie odchodzenia od centrum, ale z zachowaniem podstawowego znaczenia ‘bardzo blisko, w bezpośredniej bliskości, itp.’.

¹ Szczegółowo temat konceptualizacji „bliskości / oddalenia” omówiłam w artykule *Czynnik antropocentryczny a intensyfikacja relacji przestrzennych w języku polskim i rosyjskim* (STRAS 2007).

² Nieco inne są nazwy jednostek stosowanych w pomiarach różnych wielkości fizycznych w ujęciu diachronicznym.

Wyznacznikiem bliskości są przede wszystkim różne części ludzkiego ciała obecne w wyrażeniach: *u czyjegoś boku*, najczęściej z czasownikami *znajdować się*, *stać*, *pozostawać*, *być* (SJP), *coś jest pod bokiem* (SJP), *pod ręką*, *w zasięgu ręki* (Inny), *choć rękę podaj* (Skor.). Człowiek może znajdować się również blisko ramienia drugiego człowieka: *ramię w ramię* [z *kimś*]; *ramię przy ramieniu* (*iść*, *walczyć*) (SJP), albo naprzeciwko: *piers o pierś*, *piers w pierś*, *piersi w pierś* (Skor.). Podobne położenie oddają również konstrukcje: *oko w oko*, najczęściej z czasownikami *spotkać się*, *stanąć*, *znaleźć się* [z *kimś*, z *czymś*] (SJP), *twarz w twarz*, *twarzą w twarz*, najczęściej z czasownikami *spotkać się*, *stanąć z kimś* (SJP); *nos w nos*, najczęściej z czasownikami *spotkać się*, *natknąć*, *zetknąć się* [z *kimś*] (Skor.). Znaczenie bliskości zawarte w tych jednostkach zakłada w większości wypadków obecność drugiego człowieka, choć czasami może to być również zwierzę lub pojęcie abstrakcyjne. Natomiast w wyrażeniach: *pod nosem*, *tuż pod nosem*, *przed nosem*, najczęściej z czasownikami *mieć coś*, *coś jest*, *coś się dzieje* (Skor.), obiektem znajdującym się w przestrzeni mówiącego jest zazwyczaj przedmiot nieożywiony. Nieco dalszą przestrzeń z powodu braku nazw części ciała wyznaczają określenia: *przez ścianę*, najczęściej z czasownikami *mieszkać*, *być* itp. [z *kimś*] (SF), *za progiem* (SJP) i *o miedzę*, używane z czasownikami *graniczyć*, *leżeć*, *mieszkać*, *sąsiedować*, *znajdować się* (Skor.). Przytoczone jednostki oddają znaczenie intensywności wynikające zarówno z obrazowości, jak i sytuacji referencyjnej.

Bliskość może być także charakteryzowana przez czynnik potencjalnie dynamiczny. Pewien element ruchu, wykonywany ręką, a pochodzący od osoby mówiącego zawierają wyrażenia: *na wyciągnięcie ręki* (Inny), *o rzut kamieniem* (SfE) i *o rzut beretem* (In). Innym wyznacznikiem bliskości jest odległość mierzona krokami, a więc i tu w semantykę JF wpisany zostaje ruch. Istotne jest również to, by liczba kroków była ograniczona do minimum: *o krok*, najczęściej z czasownikami *stać*, *mieszkać* (SJP), *dwa kroki <stąd>*, *na dwa kroki*, *o dwa kroki* (SJP). Obie czynności w istocie są potencjalne, a rzeczywista odległość nie odpowiada ich literalnej realizacji. Akcentowanie osiągalności obiektów poprzez umieszczenie ich w minimalnym oddaleniu od mówiącego zwiększa stopień nasycenia cechy „blisko”. Podstawą znaczenia intensywności jest w tym wypadku obrazowość związków wyrazowych.

Poruszanie się towarzyszące wzajemnym relacjom dwóch osób jest zauważalne w JF *strzemię w strzemię jeździć* (Skor.), czyli konno i bokiem do siebie, oraz *krok w krok* (Skor.), najczęściej z czasownikiem *chodzić*, a więc znajdować się w pozycji twarzą do pleców osoby idącej przodem. Intensywność wynika tu z obrazowości przemieszczania się w przestrzeni w opisany sposób bez utraty kontaktu z drugim człowiekiem. Element ruchu jest wprowadzany do konstrukcji poprzez odpowiednie czasowniki, ale nie ma on wpływu na intensywność relacji przestrzennych.

Wyrażenia, które nie uwzględniają pozycji mówiącego *tuż <tuż>* (Skor.) lub uwzględniają w niewielkim stopniu *nie za górami* (Dor.) trudno jest rozpatrywać w ramach przedstawionego podziału. Tym nie mniej oddają one pojęcie bliskości i używane są dla oznaczenia tej relacji zarówno w przestrzeni, jak i w czasie.

Cecha „daleko”

Grupa JF o znaczeniu przeciwnym zawiera sem [DALEKO], a intensywność tej cechy polega na podkreśleniu rozmieszczenia obiektów w przestrzeni w dużej odległości od osoby mówiącego. Obecność obiektu / obiektów jest tylko domniemana, a główny nacisk pada na charakterystykę odległości. Wykładnikami tej cechy są najczęściej wyrażenia z bajek i baśni: *za dziewięciu rzekami*, *za dziewięciu górami* (Skor.), *za górami*, *za lasami*, lub bardziej rozbudowane w swojej strukturze: *za siódmą górą*, *za siódmą rzeką*; *za siedmioma górami*, *za siedmioma lasami*, *<za siedmioma morzami>* (PSWP). Z jednej strony zawierają one informację o dużej odległości, z drugiej — wskazanie na przeszkodę utrudniającą dotarcie na miejsce. Oba te czynniki mogą ulec zwielokrotnieniu za sprawą liczebnika *siedem* lub *dziewięć*, czyli liczb nieparzystych. Bardziej dostępne miejsce ze względu na mniejszą ilość przeszkód znajduje się *za siódmą a. za dziesiątą górą*, a także *za dziewiątą a. za setną górą* (Skor.)³. W strukturze znaczeniowej omawianych wyrażen można zaobserwować pewną rywalizację semów [DALEKO] i [NIE WIADOMO GDZIE], choć należałoby uznać przedstawioną kolejność za obligatoryjną. W tej sytuacji drugi z semów poprzez niedorzeczność usytuowania w przestrzeni jakiegoś obiektu, stanowiącego punkt docelowy po przebyciu długiej drogi, wzmacnia znaczenie odległości. Pewne przesłanki odnośnie do lokalizacji w przestrzeni zawierają także jednostki *na końcu a. na krańcu świata (być, mieszkać)* (Skor.), czyli niewyobrażalnie daleko, ponieważ nikt nie wie, gdzie ów koniec świata się znajduje, oraz *<tam> gdzie diabeł mówi <ludziom> dobranoc* (SJP). Elementem najistotniejszym w tym ostatnim frazeologizmie jest postać diabła. Wprowadzenie tego symbolu mocy piekielnych jako komponentu JF sprawia, że miejsce nieokreślone, ciemne, być może nieoświetlone, dodatkowo ciemne poprzez implikowaną porę dnia, staje się nieprzyjazne człowiekowi. Sem [DALEKO] jest w strukturze znaczeniowej frazeologizmu przesunięty na plan dalszy. Obie omówione jednostki nie posiadają w swojej semantyce elementu ruchu, są generalnie statyczne, choć wskazują odległe miejsca. Z kolei pewną dynamikę, ale bez przemieszczania w przestrzeni, posiadają połączenia *jak, gdzie okiem sięgnąć; jak, gdzie oko sięga* (SJP) oraz *jak <daleko> sięga oko, wzrok* (Skor.). Co prawda, patrzenie jako takie trudno nazwać ruchem, ale po-

³ Zdaniem I. GUGUŁANOWEJ (1982, s. 150) użycie liczebników we frazeologizmach wskazuje tylko na ilość, a nie na liczbę.

konywanie wzrokiem pewnej odległości taką cechę posiada. Definicja słownikowa tego wyrażenia zawiera ukryty obraz granicy, będącej zarazem granicą możliwości postrzegania zmysłem wzroku. Jednocześnie wyraźnie zaznacza się usytuowanie mówiącego, wyznaczającego odległość od punktu, w którym się znajduje. Intensywność wiąże się tu z przebywaniem maksymalnej odległości i osiąganiem maksymalnie oddalonej linii, którą w rzeczywistości pozajęzykowej stanowi horyzont.

Pojęcie granicy wyrażone eksplicytnie jest komponentem JF *uciekać, wypędzać za dziesiątą granicę* (SJP). Należy przyjąć, że *granica* jest linią zamykającą lub oddzielającą jakieś terytorium od pozostałej przestrzeni, a odległość do tej pierwszej z pozycji agensa (*uciekać*) lub pacjensa (*wypędzać*) pozostaje nieznaną. Niewiadoma, wzmocniona liczebniakiem *dziesiąt*, może stworzyć tylko znaczenie niedookreśloności, a ono z kolei przekłada się na intensywność. W tym wypadku również dochodzi do wzmocnienia semu [DALEKO] semem asocjacyjnym [NIE WIADOMO GDZIE]. Kolejne charakterystyki dużej odległości, przede wszystkim w aspekcie oddalania się od mówiącego, niosą z sobą następujące JF: *pójść na skraj świata* (SJP), *iść, uciec na koniec świata* (SJP). Konstrukcje te, wykorzystując określenia *koniec, skraj świata*, sugerują odległość nierealną, nieuwzględniającą współczesnego stanu wiedzy o świecie. Dlatego obecny w strukturze semantycznej wyrażen sem [DALEKO] wzmocniony semem [NIE WIADOMO GDZIE] uzyskuje znaczenie zintensyfikowane. Pewna dyskretność w nieogarnionej przestrzeni zaznacza się w JF *gdzie pieprz rośnie*, używanej najczęściej z czasownikami *uciekać, zmykać, pojechać* itp. (SJP). Wiadomo, że pieprz jako roślina egzotyczna rośnie w ciepłych krajach, daleko od Polski, ale miejsce w przestrzeni zlokalizowane jest mało dokładnie. Również w tym wypadku sem [DALEKO] uzyskuje wzmocnienie ze strony semu [NIE WIADOMO GDZIE], co przekłada się na znaczenie intensywności. Podobnym brakiem precyzji charakteryzuje się wyrażenie *iść, jechać, pójść, uciekać gdzie oczy poniosą (zaprowadzą)* (PSWP), w którym prócz semów wskazujących kierunek [PRZED SIEBIE] i celowość [BEZ CELU] pojawia się na prawach asocjacyjnego sem [DALEKO]. Intensywność JF polega na wzajemnym oddziaływaniu na siebie poszczególnych składników, z których tylko ostatni jest semem jakościowym.

Porównanie

„Bliskość” i „oddalenie” konceptualizują się w związkach frazeologicznych poprzez zaakcentowanie, uwypuklenie tych pojęć, co przekłada się zarazem na znaczenie intensywności. „Bliskość” ma charakter antropocentryczny, wykorzystuje bowiem naprzeciwległe ustawienie części ciała człowieka wobec drugiego człowieka. Wprawdzie znaczenie to rozszerza się niekiedy na inne obiekty ożywione (*zwierzęta*) lub abstrakcyjne (*śmierć*), ale relację „człowiek — człowiek” należy uznać za podstawową. Intensywność jest wywoływana podkreśleniem

bliskości piersi, twarzy, oczu lub nosa, a realizowana poprzez powtórzenie nazwy tej samej części ciała (*oko w oko, nos w nos, twarz w twarz, piersią w pierś*). Intensywność wynika również ze znaczenia pozostawania w przestrzeni mówiącego (*pod nosem, pod bokiem*), która może być także wyznaczana przez wystawioną / wysuniętą kończynę (*na wyciągnięcie ręki*) lub czynność przez nią wykonaną (*rzut kamieniem, o krok, dwa kroki* itd.). Z kolei *miedza, drzwi, próg i ściana* znajdują się w pewnym oddaleniu od mówiącego, ale również realizują koncept „bliskości”. To samo pojęcie wyrażają *tuż tuż* i *nie za górami*. Jedynym związkiem oddającym bliskość poprzez relację „przód — tył” jest *krok w krok*. Taki sam sposób eksponowania intensywności zarysowuje się niezależnie od znaczenia statycznego lub dynamicznego jednostki.

„Odległość” należy rozumieć jako „oddalenie” od przestrzeni mówiącego, najczęściej w kierunku przed siebie, czyli w tę stronę, w którą skierowany jest wzrok. Czasami czynność odchodzenia w dal nabiera przyspieszenia za sprawą czasownika — komponentu związku frazeologicznego (*uciekać, wypędzać*), a dystans zamknięty pewną linią ulega zwielokrotnieniu za sprawą liczebnika (*za dziesiątą granicę*). To, co dalekie, znajduje się na linii horyzontu, albowiem ona właśnie wyznacza granice percepcji wzrokowej (*jak / gdzie okiem sięgnąć*). Bywa, że granica ta przesuwa się wraz z poruszającym się człowiekiem (*gdzie oczy poniosą*). Linia horyzontu wiąże się z dawnymi koncepcjami pojmowania świata, obrazem płaskiej Ziemi, stąd *kraniec, kraj, skraj, koniec świata*. Wszystko nieosiągalne wzrokiem przybiera postać czegoś bardzo dalekiego, niekiedy wręcz niewyobrażalnie odległego. Tym samym konceptualizacji „oddalenia” często towarzyszy znaczenie intensywności. Dotarcie do odległego miejsca bywa czasem utrudnione przez góry, lasy, zbiorniki wodne, najczęściej ułożone parami (*góry i lasy, rzeki i góry*). Niejednokrotnie przeszkody te ulegają zwielokrotnieniu za sprawą liczebników (*siedem* lub *dziewięć*). Miejsce w ten sposób scharakteryzowane staje się niekonkretne, tajemnicze, bajkowe, co potęguje znaczenie intensywności (*za siedmioma górami, za siedmioma lasami, za siedmioma morzami*). W nieznacznym stopniu od przedstawionego schematu odbiegają wyrażenia *gdzie diabeł mówi dobranoc* oraz *gdzie pieprz rośnie*, konceptualizujące „oddalenie” — w pierwszym przypadku — poprzez wskazanie miejsca niejasnego i przez to nieznanego, w drugim — nieprecyzyjnie określonego ciepłego kraju. Tu również tajemniczość i niedookreśloność, a ponadto postać diabła, którego siedzibą jest piekło — miejsce niezlokalizowane, przekłada się na znaczenie intensywności.

Na podstawie charakterystyk „oddalenia” można wykazać niewątpliwą regularność, polegającą na tym, że niedookreśloność przestrzeni, irracjonalność wyznaczania jej granic, a także pewien element tajemniczości, obrazowości przekładają się na intensywność.

Analizowane jednostki układają się pod względem stopnia nasycenia cechy w następujący sposób:

1. Poziom podstawowy 1JI

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość

- wyrazów wchodzących w różnego rodzaju związki:
u czyjegoś boku, coś jest pod bokiem; pod nosem, przed nosem; choć rękę podaj; na wyciągnięcie ręki, pod ręką, w zasięgu ręki, o rzut beretem; o rzut kamieniem; przez ścianę, za progiem, o miedzę; nie za górami; za górami, za lasami; na końcu świata, na krańcu świata; gdzie diabeł mówi dobranoc; jak (gdzie) okiem sięgnąć; jak (gdzie) oko (wzrok) sięga; jak (daleko) sięga oko (wzrok); na skraj świata, na koniec świata; gdzie pieprz rośnie; gdzie oczy poniosą; o krok; za siedmioma górami, za siedmioma lasami; na dwa kroki; za dziewięciu rzekami, za dziewięciu górami; za siódmą górą; za dziesiątą granicę;
- wyrazów tworzących stałe konstrukcje komparatywne: —
- wyrażen reduplikowanych:
ramię w ramię, ramię przy ramieniu, pierś o pierś, pierś w pierś a. pierśią w pierś, oko w oko, twarz w twarz, twarzą w twarz; nos w nos; tuż (tuż); strzemię w strzemię, krok w krok.

2. Poziom wyższy 2JI

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość i amplifikację: *pod nosem* → *tuż pod nosem*; *dwa kroki* → *dwa kroki stąd*; *za siedmioma górami, za siedmioma lasami* → *za siedmioma górami, za siedmioma lasami, za siedmioma morzami*; *za siódmą górą* → *za siódmą górą, za siódmą rzeką*; *gdzie diabeł mówi dobranoc* → *tam gdzie diabeł mówi ludziom dobranoc*;

— wyrażenia, które zwiększają ładunek intensywności formalnie: *o krok* → *o dwa kroki*; *za siódmą górą* → *za dziewiątą górą* → *za dziesiątą górą* → *za setną górą*.

3. Poziom najwyższy 3 JI: —

4. Redukcja: *jak sięga oko (wzrok)* ← *jak daleko sięga oko (wzrok)*.

Odległość w języku rosyjskim

Język rosyjski konceptualizuje pojęcie przestrzeni na wiele sposobów, co znajduje wyraz w różnorodności jednostek frazeologicznych, które je werbalizują. Wymaga to większego uszczegółowienia prezentowanych grup. Pojęcia „bliskości” i „odległości” kształtowane są w przestrzeni bipolarnej, ograniczonej treścią leksemów *близко* — *далеко*.

Сеча „близко”

Wyrażeniami o intensywności cechy usytuowanej w przestrzeni semantycznej w pobliżu bieguna wyznaczanego przez leksem *близко* są przede wszystkim jednostki zawierające w swojej strukturze: nazwy części ciała, nazwy wykonywanych nimi ruchów i nazwy innych przedmiotów (obiektów).

„Bliskość” konceptualizuje się w następujących jednostkach: *бок о бок, плечом (плечо) к плечу (в плечо, о плечо), локоть к локтю (локоть о (об, в) локоть)*, najczęściej używanych przy czasownikach *идти (пойти), стоять (стать), сидеть (сесть), лежать (лечь)* itp. (SFS). Kolejną grupę w ramach frazeologizmów zawierających nazwy części ciała stanowią te, które dotyczą bliskiego kontaktu *en face*, będącego rezultatem wcześniejszej czynności, mającej na celu, w sposób zamierzony, bądź niezamierzony, zbliżenie w układzie „przód — przód”: *лицом к лицу, нос носом, носом (нос) к носу, нос в нос (с носом), глаза в глаза, грудь в грудь (с грудью), лоб в лоб* — najczęściej używane przy czasownikach *встретиться (встречаться), столкнуться (сталкиваться)* itp. ‘вплотную, один против другого’ (SFS). Nazwy części ciała mogą być również używane po czasownikach określających krótkotrwały kontakt wzrokowy: *лицом к лицу, лицо в лицо, глаза в глаза; носом (нос) к носу*, najczęściej używane z czasownikami *увидеть (видеть), взглянуть (взглядывать)* itp. ‘совершенно рядом, в непосредственной близости, очень близко’ (SFS). Duża liczba wariantów czasownikowych urozmaica JF, ale nie ma bezpośredniego wpływu na semantykę intensywności, której istotę stanowi podkreślanie bezpośredniej bliskości drugiej osoby, rzadziej zwierzęcia (...*лицо в лицо с волчицей*) lub pojęcia abstrakcyjnego (...*видел смерть глаза в глаза*) (FSRJ). Bliskość wynika z subiektywnej oceny, a także z sytuacji referencyjnej, co w połączeniu z obrazowością i reduplikacją przekłada się na intensywność.

Nazwy części ciała mają zastosowanie zarówno do określania relacji „człowiek — człowiek”, jak i „człowiek — przedmiot”. Sporadycznie wskazują odniesienie „przedmiot — przedmiot”: *перед глазами [у кого] под боком [у кого, чего]* (FSRJ); *под рукой (под руками) [у кого]; под <самым> носом [у кого]* (FSRJ). Wszystkie one dysponują wspólnym znaczeniem ‘на небольшом расстоянии от кого-, чего-л., по отношению к кому-, чему-л., поблизости, недалеко (быть, находиться и т.п.)’ (SFS). Przedstawione połączenia zawierają nazwy części ciała, a przyimki sygnalizują lokalizację przedmiotów w pobliżu osoby mówiącego, na tyle blisko, że omawiana cecha ulega wzmocnieniu, nabierając znaczenia intensywności. Pewne zakłócenie niewpływające na intensywność, a polegające na zmianie relacji „człowiek — przedmiot” na „przedmiot — przedmiot” można zaobserwować w wyrażeniu *под боком*, co jest rezultatem rozszerzenia jego łączliwości.

Wykładnikiem bliskości są również jednostki zawierające komponent *шаг*: *на шаг, один шаг* (FSRJ); *в двух шагах [от кого, чего]; два шага [от кого, чего, до кого, чего]* ‘неподалеку, очень близко’ (SFS) a. *в двух (трех,*

нескольких) шагах (FSRJ). Odległość na pozór jest tym mniejsza, im mniejsza jest liczba kroków dzielących osobę mówiącego od jakiegoś szeroko rozumianego przedmiotu. Tu również osoba mówiącego może zostać zastąpiona przedmiotem / obiektem (*в двух шагах от центра*) — wówczas czynnik antropocentryczny w semantyce wyrażenia ulega rozmyciu. Znajdowanie się w bezpośredniej bliskości jakiegoś obiektu w przestrzeni wyznaczone jest również przez ruch ręką: *рукой подать [до кого, чего]* (SFS). O bliskości stanowi literalne potraktowanie tego znaczenia, natomiast subiektywna ocena odległości i sytuacja, w której wyrażenie to może być użyte, niejednokrotnie pojęciu temu nie odpowiadają. Intensywność omawianych związków wyrazowych wynika ze znaczenia bliskości zawartego w somatyzmach. Liczebniki akcentują to znaczenie niezależnie od swojej matematycznej wartości.

Koncept znajdowania się obok siebie dwojga ludzi realizuje się także w połączeniach z komponentami będącymi nazwami przedmiotów: *стена в стену* (*стенка в стенку*), *стена об стену* (*стенка об стенку*); *дверь в дверь* (SFS). Frazelogizmy te dotyczą zamieszkiwania przez ścianę i *vis-à-vis*, czyli mają charakter antropocentryczny, a intensywność związana jest ze znaczeniem sąsiedzowania, obecnym w strukturze semantycznej połączeń. O intensywności decyduje również reduplikacja komponentów.

Wyrażenie *стремя в стремя ехать, скакать* (FSRJ) ma charakter dynamiczny za sprawą czasowników, a użycie nazwy fragmentu końskiej uprzęży implikuje konia i jeźdźca. Intensywność wynika tu z podkreślenia bliskości, której towarzyszy ruch, a na płaszczyźnie formalnej powtórzenie tego samego wyrazu w postaci przyimkowej.

Poza przedstawionym podziałem znajdują się wyrażenia *в упор* 'очень близко' (FSRJ) i *не за горами* (SFS). Pierwsze używane jest najczęściej z czasownikami *подойти, подступнуть, стать* i wyraża rezultat wcześniejszej czynności, maksymalnego przybliżenia do pewnej granicy, do oporu stawianego najczęściej przez ludzkie ciało. Intensywność powstaje więc w tym wypadku poprzez podkreślenie maksymalnej bliskości. Drugie połączenie stanowi jakby zwrot w kierunku przeciwnym — ku konceptualizacji oddalenia, ale zaprzeczenie istnienia przeszkody utrudniającej dotarcie do celu podkreśla bliskość usytuowania jakiegoś obiektu, a to wpływa na intensyfikację znaczenia.

Сеча „далеко”

Intensywność cechy odpowiadającej pojęciu dużej odległości wyrażanej leksemem *далеко* występuje w różnych JF, które omówię z uwzględnieniem rodzaju akcji czasownikowej.

Na oddalenie jakiegoś obiektu wskazują frazeologizmy zawierające nazwy różnych przeszkód, które można napotkać na drodze od mówiącego do jakiegoś bardzo oddalonego punktu w przestrzeni. Określenia *stricte* lokatywne łączą się z czasownikami, które wyrażają pobyt, zamieszkiwanie, znajdowanie się, czyli

dysponują znaczeniem duratywnym. JF tworzą grupę wyrażen często spotykanych w baśniach i poezji ludowej: *за тридевять земель*⁴; *за морями, за долами; за семью холмами, за семью реками*, najczęściej używanych z czasownikami *жить, быть, находится* itp. (SFS). Frazeologizmy te zawierają liczebniki, które znajdują swoją motywację w folklorze. Oba wskazują mnogość, która potęguje cechę oddalenia. Inne frazeologizmy zakreślają granice przestrzeni: *на краю света*, bądź potwierdzają trudności z jej ustaleniem: *конца-краю не видно* (FSRJ). Wiedza czasami przypisywana jest sile wyższej: *бог знает где*, przybiera więc postać niedostępna dla przeciętnego śmiertelnika. Moce nadprzyrodzone przywoływane są również w połączeniu: *у черта на куличках (на рогах)*⁵ (SFS). W ten sposób określane miejsce jest także nieosiągalne dla człowieka. Znaczenie intensywności tych wyrażen tworzy się poprzez wzmocnienie semu [ДАЛЕКО] semem [НЕИЗВЕСТНО ГДЕ] oraz uzupełnienie całości konotacją tajemniczości i niedostępności wymienianych miejsc.

Poruszanie się w przestrzeni wiąże się z pokonywaniem pewnej odległości. W związkach frazeologicznych charakteryzujących odległość w sposób dynamiczny intensyfikacji podlega również cecha *далеко*, przy czym intensywność nadal zawiera się w samym określeniu miejsca, natomiast czasowniki informują tylko o sposobie jego osiągnięcia. W większości wypadków są to te same określenia, które funkcjonują obok czasowników duratywnych. Wyrażeniami, które uwzględniają ruch, są: *на край света (земли); к черту (к чертям) на кулички (на рога); за тридевять земель; не близкий (не ближний) свет*, używane przy czasownikach *идти (пойти), ехать (уехать), бежать (убежать), отправляться (отправиться)* itp. (SFS). Znaczenie ruchu, przemieszczania się zawierają również konstrukcje utrwalające postać biedaka pasącego nieistniejące stado oraz symbolikę kruka: *куда Макар телят не гонял* 'очень далеко, в самые отдаленные места (*выслать, загнать, попасть* и т.п.)' (FSRJ) oraz *куда ворон костей не заносил | занесет | заносит* 'очень далеко, в самые отдаленные места (*выслать, загнать, попасть* и т.п.)' (FSRJ). Semantyka intensywności tych wyrażen polega na wzmocnieniu semu [ДАЛЕКО] semem [НЕИЗВЕСТНО КУДА].

Związek wyrazowy *за семь верст киселя хлебать* (FSRJ) oprócz semu [ДАЛЕКО] ma również sem [ПОПУСТУ], a jego intensywność powstaje poprzez wzajemne oddziaływanie obu składników semantycznych.

Pokonywanie ogromnej przestrzeni, zwłaszcza z perspektywy Moskwy, odaje porównanie *далеко как пешком до Шанхая*, choć jego znaczenie jest już

⁴ Kluczowe w tym wyrażeniu słowo *тридевять* jest liczebnikiem, który w tym kontekście nie oznacza żadnej konkretnej liczby, natomiast prawdopodobnie pochodzi z czasów, kiedy na Rusi liczono dziewiątkami (МЕЛЕРОВИЧ, МОКИЕНКО 1997, s. 248).

⁵ Najistotniejszym elementem w tym wyrażeniu są niewątpliwie *кулички*, które mają szereg wiarygodnych etymologii: leśne ostępy, obszary błotne, wysepki na grzęzawiskach i inne. W zasadzie nie wiadomo, którą z nich uznać za wiodącą (SRF, s. 624).

zmetaforyzowane 'о чем-л. очень удаленном, неблизком' (SSr.) i wykazuje związek z cechą „daleki”. Intensywność wynika ze znaczenia dosłownego i jego obrazowości — pokonywania bardzo dużej odległości pieszo.

Porównanie

Konceptualizacja „bliskości” opiera się na usytuowaniu naprzeciwko siebie części ludzkiego ciała albo znajdowaniu się innych obiektów w pobliżu człowieka, a dokładniej jego ręki, boku lub nosa. Zdarza się, że wskazywany tu czynnik antropocentryczny zostaje zachowany w semantyce wyrażenia, ale bywa również tak, że centralne usytuowanie mówiącego pozostaje tylko na powierzchni, natomiast semantyka zmierza ku uogólnieniom. „Bok” może więc mieć również zwierzę, budynek, statek itp. Intensyfikacja znaczenia bliskości polega na podkreślaniu tejże za pomocą nazw części ciała, najczęściej w sposób podwojony. Wynika ona także z subiektywnej oceny sytuacji referencjalnej. Wśród omawianych jednostek zaznacza się zróżnicowanie uzależnione od rodzaju akcji czasownikowej (czynność długa, czynność krótka, rezultat kontaktu wzrokowego itp.). Ruchy wykonywane ręką i nogą (*рукой подать, в нескольких шагах*) również wyznaczają fragment przestrzeni w bezpośredniej bliskości mówiącego (czemu towarzyszy tendencja do utraty jego centralnego położenia). Intensywność również w tym wypadku wiąże się z pozostawianiem w przestrzeni mówiącego, a zarazem z obrazowością wyrażen. Kolejnym wyznacznikiem znajdowania się w pobliżu siebie dwóch obiektów, najczęściej osób, są przedmioty związane z miejscem zamieszkania, wskazujące na „sąsiedztwo” — szczególny rodzaj „bliskości”, albo elementy końskiej uprzęży (*стремя в стремя*), nawiązujące do jazdy konnej. Intensywność opiera się wówczas na bliskości przedmiotów, które poprzez znaczenie metonimiczne odnoszą się do ludzi, relacja bliskości jest zatem uwarunkowana antropocentrycznie.

Konceptualizacja „oddalenia” odbywa się poprzez wskazanie bardzo odległego, a zarazem niezbyt konkretnego miejsca w przestrzeni (*край света*), w którym człowiek przebywa lub może przebywać, jeśli tam dotrze po pokonaniu przeszkód na drodze (*за морями, за долами*). Czasami odległość ulega zwielokrotnieniu za sprawą liczebników (*тридцать земель*), czasami sił nadprzyrodzonych (*бог знает, к черту на кулички*). W innych przypadkach przywoływane są postaci i zachowania utrwalone w folklorze (*Макар і ворон*), elementy realioznawcze (*Шанхай*) i czynność picia rzadkiego kisielu po uprzednim przebyciu siedmiu wiorst (*за семь верст киселя хлебать*). Znaczenie intensywności oddaje wyeksponowany sem [ДАЛЕКО], który najczęściej jest wzmacniany przez sem [НЕИЗВЕСТНО ГДЕ].

W zależności od rodzaju akcji czasownikowej wyrażenia uzyskują charakterystykę statyczną lub dynamiczną, co w zasadzie nie wpływa na znaczenie intensywności.

Analizowane jednostki układają się pod względem stopnia nasycenia cechy w następujący sposób:

1. Poziom podstawowy 1JI

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość

- wyrazów wchodzących w różnego rodzaju związki:

перед глазами [у кого]; под боком [у кого, чего]; под рукой (под руками) [у кого]; под носом [у кого]; на шаг; рукой подать [до кого, чего]; не за горами, в упор; за морями, за долами; на краю света; бог знает где; у черта на куличках (на рогах); на край света (земли); к черту (к чертям) на кулички, (на рога); не близкий (не ближний) свет; куда Макар телят не гонял; куда ворон костей не заносил / занесет / заносит; один шаг; за тридцать земель; за семью холмами, за семью реками; за семь верст киселя хлебать;

- wyrazów tworzących stałe konstrukcje komparatywne: *далеко как пешком до Шанхая;*

- wyrażen reduplikowanych: *бок о бок, плечом (плечо) к плечу (в плечо, о плечо), локоть к локтю, (локоть о (об, в) локоть); нос носом, носом (нос) к носу, нос в нос (с носом); глаза в глаза; грудь в грудь (с грудью); лицом к лицу, лицо в лицо; лоб в лоб; стена в стену, стена об стену; дверь в дверь; стремя в стремя; ^аконца-краю не видно;*

2. Poziom wyższy 2JI

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość i amplifikację: *под носом → под самым носом;*

— wyrażenia, które zwiększają ładunek intensywności formalnie: *один шаг [от кого, чего] → два шага [от кого, чего]; в двух шагах → в двух (трех, нескольких) шагах;*

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez użycie formy diminutywnej rzeczownika: *стена в стену → стенка в стенку, стена об стену → стенка об стенку.*

3. Poziom najwyższy 3JI: —

4. Redukcja: —

5. Ekspresywność: —

Podsumowanie

Podobieństwa:

1. W obu językach stwierdza się obecność podobnych grup sklasyfikowanych według tych samych kryteriów, a zatem analizowane jednostki pod względem semantyki są do siebie podobne.

2. Większość przedstawionych wyrażzeń uwzględnia pozycję mówiącego. Związki wyrazowe z semem [BLISKO] zawierają najczęściej jako jeden z komponentów nazwę części ciała (*oko w oko, twarzą w twarz* itp.) albo wykonywanego nią ruchu (*o krok, w zasięgu ręki* itp.). Natomiast w przypadku jednostek posiadających sem [DALEKO] ten związek z człowiekiem zanika, ale tylko w planie wyrażenia. W planie treści centralna pozycja mówiącego zostaje zachowana, zmienia się jednak jego rola, ponieważ występuje on jako obserwator (*za siedmioma górami, za siedmioma lasami* itp.).
3. Zauważalne są zmiany znaczeniowe w przytaczanych jednostkach. Wiele z nich używa się bowiem w znaczeniu przenośnym (*pod nosem, pod bokiem, o krok*; podobnie rosyjskie: *под носом, под боком, один шаг*).
4. Dla podkreślenia odległości wykorzystuje się baśniowe formuły. Sam motyw bajkowy powoduje, że coś staje się niemożliwe, dalekie i nierealne. Znaczenie to uzyskuje również wzmocnienie poprzez podkreślenie trudności z dotarciem w odległe miejsce, co osiąga się przez wskazanie naturalnych przeszkód, takich jak lasy, góry, rzeki, morza. Dodatkowym elementem zwiększającym oddalenie są liczebniki (*siedem, dziewięć, dziesięć*), używane w obu językach w znaczeniu bliżej nie określonej ilości, choć z wyraźnym obciążeniem stereotypem numeryczności.
5. Jednakowe wydają się próby uchwycenia granicy przestrzeni (*na krańcu świata / на краю света*) i posłużenia się symbolem diabła (*gdzie diabeł mówi dobranoc / у черта на куличках*).
6. Problemy ekwiwalencji pozostają poza sferą moich rozważań, ale przypadek dwóch jednostek odpowiadających sobie formalnie i znaczeniowo wymaga komentarza: polskie wyrażenie *choć rękę podaj* wobec rosyjskiego *пукой нодать* zdaje się być albo przestarzałe, albo tworzone według wzorca rosyjskiego. Podobną interpretację można zastosować wobec pary: *nie za górami / не за горами*. Tego typu zjawiska wymagają jednak odrębnych badań.
7. Oddalenie za przyczyną tajemniczości i niedostępności ma w obu językach konotację ujemną.

Różnice:

1. W zestawieniu frazeologizmów zawierających nazwy części ciała zwraca uwagę znaczna dysproporcja ilościowa JF na korzyść języka rosyjskiego. W grupie nazw konceptualizujących „bliskość” jest ich o wiele więcej, za sprawą licznych kombinacji stworzonych za pomocą różnych przyimków, a także z powodu wykorzystania nazw tych części ciała, które w języku polskim tego typu JF nie tworzą (*лоб, локоть*). W ten sposób powstaje rozbudowany ciąg synonimiczny, a nawet kilka ciągów, dających użytkownikowi języka duże możliwości wyboru odpowiedniej jednostki. Połączenia wyrażające „bliskość” w większym stopniu ulegają leksykalizacji w języku rosyjskim. Język polski zachowuje silniejszy związek z dosłownym znaczeniem członów JF.

2. Mimo znacznego podobieństwa w piętrzeniu przeszkód na drodze ku osiągnięciu jakiegoś bliżej nieokreślonego celu w systemach obu języków zarówno liczba przeszkód, jak i sposób ich komplikowania wskazują na większy potencjał języka polskiego.
3. Język rosyjski — w przeciwieństwie do języka polskiego — nie konceptualizuje odległości poprzez czynność rzucania i pokonywania przestrzeni wzrokiem. Wyrażenie *куда глаза глядят*, formalnie odpowiadające polskiemu *где очы poniosą*, podkreśla nie odległość, ale bezcelowość bądź nieukierunkowanie wykonywanej czynności.
4. Elementami kulturowo nacechowanymi bądź nienacechowanymi, decydującymi o specyfice językowej niektórych związków, są: liczebnik *трудо-вать*, *кисель*, postać Makara, symbol kruka, Szanghaj i bliżej nieokreślone *кулички*. Natomiast w języku polskim zwracają uwagę: *rzut kamieniem* i *rzut beretem*, mówienie *dobranoc* oraz kraina, *где pieprz rośnie*.
5. Nieco inaczej rozumianą bliskość wyrażają: *krok w krok* — chodzenie za czyimiś plecami, i *шаг в шаг* — chodzenie obok siebie, wykonywanie kroków tej samej długości. Połączenie to w języku rosyjskim nie jest traktowane jako frazeologizm.

Cecha	Jednostki języka polskiego	Jednostki języka rosyjskiego
blisko / близко	<i>ramię w ramię, ramię przy ramieniu, pierś o pierś, pierś w pierś, piersią w pierś, oko w oko, twarz w twarz, twarzą w twarz, nos w nos</i>	<i>бок о бок, плечом к плечу, плечо к плечу, плечом в плечо, плечом о плечо, локоть к локтю, локоть о (об) локоть, локоть в локоть; нос носом, лицом к лицу, нос к носу, носом к носу, нос в нос, нос с носом, глаза в глаза, грудь в грудь, грудь с грудью, лоб в лоб; лицом к лицу, лицо в лицо, глаза в глаза; носом к носу, нос к носу</i>
	<i>u czyjegoś boku, coś jest pod bokiem, pod ręką, w zasięgu ręki, pod nosem, tuż pod nosem, przed nosem, przez ścianę, za progiem, o miedzę, strzemię w strzemię</i>	<i>перед глазами <у кого>; под боком <у кого, чего>, под рукой (под руками) <у кого>; под <самым> носом <у кого>; стена в стену, стенка в стенку, стена об стену, стенка об стенку, дверь в дверь, стремя в стремя</i>
	<i>na wyciągnięcie ręki, choć rękę podaj, o rzut kamieniem, o rzut beretem, o krok, dwa kroki (stąd), na dwa kroki, o dwa kroki, krok w krok</i>	<i>рукой подать до кого, чего; на шаг, один шаг, в двух шагах <от кого, чего>, два шага от кого, чего до кого, чего; в двух (трех, нескольких) шагах</i>
	<i>nie za górami; tuż tuż</i>	<i>не за горами; в упор</i>

daleko / далеко	za dziewięciu rzekami, za dziewięciu górami, za górami, za lasami; za siódmą górą, za siódmą rzeką; za siedmioma górami, za siedmioma lasami, (za siedmioma morzami); za siódmą górą, za dziesiątą górą; za dziewiątą górą, za setną górą	за тридцать земель, за морями, за долами, за семью холмами, за семью реками
	na końcu świata, na krańcu świata; (tam) gdzie diabeł mówi (ludziom) dobranoc; jak, gdzie okiem sięgnąć; jak, gdzie oko sięga; jak (daleko) sięga oko, wzrok	на краю света, конца-краю не видно, бог знает где, у черта на куличках (на рогах)
	za dziesiątą granicę; na skraj świata, na koniec świata; gdzie pieprz rośnie; gdzie oczy poniosą (zaprowadzą)	на край света (земли), к черту на кулички (на рога), к чертям на кулички (на рога), за тридцать земель; не близкий (не ближний) свет; далеко как пешком до Шанхая
		куда Макар телят не гонял, куда ворон костей не заносил (занесет, заносит); за 7 верст киселя хлебать

Somatyczność

Specyficznym obiektem uwikłanym w relacje przestrzenne jest człowiek. W pierwszym typie omawianych związków występował on *implicite* jako punkt odniesienia dla charakterystyk (*blisko* — *daleko*). Natomiast gdy on jest przedmiotem charakterystyki, wówczas opisowi podlega jego fizyczność, nazywana tu somatycznością, jego wygląd zewnętrzny postrzegany trójwymiarowo. Cechy człowieka (nieprocesualne) są oddawane w wymiarze pionowym, poziomym i trzecim — najtrudniejszym do zdefiniowania. W odniesieniu do fizyczności człowieka pomocne mogłyby się okazać skojarzenie z obwodem lub masą ciała, albowiem *gruby* to ‘mający znaczną tuszę, dużą wagę ciała; otyły, tęgi’ (SJP). Jak łatwo zauważyć, *gruby, otyły, tęgi*, a częściowo również *duży, ciężki* tworzą semantycznie rozmytą wiązkę leksemów.

Somatyczność w języku polskim

Koncept „somatyczność” należy traktować jako ogół cech związanych z ciałem. Weralizuje się on w postaci przymiotników: *duży* — *mały*, *wysoki* — *niski*, *gruby* — *chudy*, *cienki*. Przedstawione charakterystyki zawierają określenia nie tylko całej postaci człowieka, ale także niektórych części jego ciała.

Cecha „duży”

Określenie to odniesione do człowieka sugeruje dorosłość, przeciwstawioną dziecięctwu, co również zostało odzwierciedlone w JF (zob. cecha „mały”), jednak istotniejsza dla tego typu charakterystyk jest postura człowieka. Opis cechy tworzony na bazie omawianego przymiotnika, nawet wzmocnionego przysłówkiem (**ogromnie duży*) lub wkomponowanego w stałą konstrukcję komparatywną (**duży jak góra*), jest w swej istocie mało intensywny. Przymiotnik ten posiada jednak rozbudowany szereg synonimiczny, dlatego w związkach frazeologicznych występuje jeden z jego synonimów (*wielki*), dysponujący większym stopniem nasycenia cechy. Znaczenie intensywności, oprócz spożytkowania semantyki przymiotnika *wielki*, tworzy się więc także poprzez:

- odwołanie do postaci biblijnego olbrzyma: *wielki jak Goliat* (SP);
- wskazanie długowiecznego drzewa, osiągającego duże rozmiary: *wielki jak dąb* (SP);
- odesłanie do formy ukształtowania terenu, wyróżniającej się na tle otoczenia: *wielki jak góra* (Skor.);
- wyzyskanie wielkości zwierzęcia: *wielki jak słoń* (SP);
- wykorzystanie sprzętu zajmującego dużo miejsca: *wielki jak szafa* (SP), *jak szafa trzydrzwiowa* (In); również w bardziej rozbudowanych „indywidualnych” wariantach: *jak szafa trzydrzwiowa z lustrem*, *z przystawką*, *z przedziałem na fortepian* itp. (In).

Charakterystyka obiektów związanych z człowiekiem, występujących w większej ilości, bazuje na obrazie grochu, a właściwie oddzielnych groszków, których kształt, a w dalszej kolejności także rozmiar, wykorzystywany jest przy określaniu kropli łez: *wielkie (grube) jak groch* (SP). Z kolei talerz jest przedmiotem, którego krągłość i wielkość przywołuje się w porównaniu *wielkie jak talerze* ‘o oczach’ (SP). Niektóre z przedstawionych wyrażen odnoszą się również do innych obiektów.

Cecha „mały”

Przymiotnik wielkości *mały* nie posiada rozbudowanego szeregu synonimicznego. Ogranicza to możliwości zamiany go na inny, bardziej intensywny w swojej treści znaczeniowej. W tym jednak wypadku wykorzystuje się znaczenie intensywności przypisane formacjom deminutywnym, które ulega dalszej

modyfikacji za sprawą odpowiednich nośników porównania. Właśnie w tego typu charakterystyce pojawia się element „niedorostłości”, związany zarówno z mniejszym wzrostem, jak i pewną pobłażliwością, a nawet sympatią, co zauważalne jest w konstrukcjach: *mały (malutki, maleńki) jak dziecko, jak palec* (SP). Drugie z porównań — *jak palec* — być może jest pewnym skrótem nawiązującym do bajkowej postaci Tomcia Palucha.

Cecha „wysoki”

Komunikowana odpowiednim przymiotnikiem jakoś „wysoki” ma założony w charakterystyce znaczeniowej pewien pierwiastek intensywności, albowiem *wysoki* to ‘mający wymiar pionowy większy niż przeciętny dla danej grupy przedmiotów; mający duży wzrost’ (SJP). W definicji wskazuje się na odbiegający od normy wymiar pionowy: wysokość dla przedmiotów i wzrost dla ludzi. Frazeologizmy, zwłaszcza porównania, cechę tę konkretyzują i intensyfikują. Wzrost mierzy się w kierunku od stóp do głowy (↑), a wyznacznikiem górnej granicy są w otaczającej rzeczywistości przedmioty znacznie wyższe od człowieka — tyczka, rzadziej wysokie drzewa: *wysoki jak tyka (tyczka), jak chmielowa tyka, jak sosna, jak topola* (SP). Niezbyt przejrzyste jest porównanie *wysoki jak świeca*, ponieważ wśród wymienionych przedmiotów świeca jest zdecydowanie najniższa. Być może chodzi o świecę kościelną, zwaną *roratnicą* (GLOGER 1985, t. 4, s. 176), która z kolei jest relatywnie największa ze wszystkich kościelnych świec. Poza konstrukcjami porównawczymi słuszny wzrost oddawany jest przez wyrażenie *Pan Bóg na kogoś miarę zgubił* (SF), które nawiązuje w swojej treści do roli Stwórcy w decydowaniu o wyglądzie człowieka.

Analiza związków frazeologicznych ujawnia również inny sposób mierzenia — wskazywanie górnego pułapu możliwego do osiągnięcia, co realizuje się w wyrażeniu *sięgać w niebo* ‘być bardzo wysokim’ (Skor.), nietypowym jednak ze względu na jego odnośność referencyjną, ponieważ w równym stopniu charakteryzuje on wzrost człowieka, jak i wysokość innych obiektów.

Cecha „niski”

Niski wzrost, czyli niższy od przeciętnego wymiar pionowy, bywa łączony z niewielką liczbą przeżytych lat. Wyrażenie *ledwo od ziemi odrosnąć* wskazuje wprawdzie na człowieka małego, niskiego, ale niedorosłego. Omawianej cechy w zasadzie nie oddaje żaden frazeologizm. Nawet przesłedzenie oddziaływania między *niski* i *mały* nie przynosi oczekiwanych rezultatów. Jedynym wyrażeniem nawiązującym do wzrostu niewiele mniejszego od przeciętnego jest *metr pięćdziesiąt w kapeluszu* (In). Wyrażenie to można transformować przez ujmowanie centymetrów (do *czterdziestu, trzydziestu*), co świadczy o jego niepełnym sfraczeologizowaniu.

Cecha „gruby”

Ze względu na to, że świat nie jest płaski, ale trójwymiarowy, istotną rolę w niektórych opisach odgrywa „grubość”. Jest to charakterystyka stosowana wobec obiektów, dla których wskazanie właściwości związanych z kierunkami (\updownarrow) i (\leftrightarrow) okazuje się niewystarczające. Człowiek jest szczególnym przypadkiem takiego obiektu. „Grubość” jako ‘bycie grubym’ przynależy osobie o niemałej tuszy, tęgiej. Wykładnikiem tego pojęcia są porównania wykorzystujące analogię między człowiekiem a obiektem o znacznym obwodzie: *gruby jak beczka* (SP) i *gruby jak piec* (Skor.). Znaczenie większego nasycenia cechy uzyskuje się również poprzez odniesienie do zwierzęcia, wytrzebionego samca świni: *gruby jak wieprz i tłusty, spasiony jak wieprz* (SF). Różnica między połączeniami polega na tym, że w drugim z nich intensywność powstaje głównie za sprawą wskazania na nadmiar tłuszczu. Jest to cecha wyróżniająca zwierzęta przeznaczone na tucz. Podkreślenie nadmiaru tkanki tłuszczowej decyduje o intensywności wyrażenia: *trzęsie się na kimś sadło* ‘ktoś jest bardzo gruby, otyły’ (Skor.). Przymiotnik *tłusty* ma w swoim znaczeniu semy [TŁUSZCZ] + [DUŻO]. Podkreśla nadmiar ciała (częściej tłuszczu), ale można go uznać również za wariantywny wobec *grubego*.

Wylewanie łez przypisuje się zazwyczaj człowiekowi, a więc do omawianej grupy porównań należałoby dołączyć jeszcze jedno — *gruby jak groch* ‘o łzach spadających dużymi kroplami’ (SF). Opisywana cecha wykazuje jednak zbliżenie z inną, już wcześniej przedstawianą (zob. cecha „wielki”).

Cecha „chudy”

Zestawienie charakterystyk człowieka otyłego i szczupłego ujawnia pewną asymetrię, ponieważ więcej środków językowych oddaje pojęcie chudości. We frazeologizmach w celu zintensyfikowania tej cechy wykorzystuje się w pozycji *comparatum* nazwy rzeczowników, odnoszone w rzeczywistości pozajęzykowej do obiektów takich, jak:

- kości, szkielet: *chudy jak szkielet, jak śmierć, jak kościotrup; wygląda ktoś jak szkielet, jak kościotrup* ‘jest przeraźliwie chudy’ (SP); *żyjący / żywy szkielet <ludzki>* (Skor.); *można komuś żebra policzyć* (Skor.);
- kości w połączeniu ze skórą: *skóra i kości* ‘o kimś bardzo chudym, mizernym’ (SJP); *szkielet obciążony skórą* (Skor.);
- cienkie długie przedmioty, najczęściej drewniane, łatwo ulegające złamaniu: *chudy jak patyk (patyczek)* ‘o kimś bardzo chudym; także o jego rękach lub nogach’ (SP), *jak szczapa, jak tyka (tyczka), jak kij, jak gałąź* (SP);
- niektóre zwierzęta: *chudy jak chart* — podciągnięty w brzuchu, *jak śledź* — cienki w postaci wypatroszonej lub o kształcie wydłużonym i relatywnie płaskim w stosunku do innych ryb, np. dorsza (SP).

Pojęcie „chudość” konceptualizowane jest także za sprawą ludowej personifikacji śmierci jako kostuchy. Jeśli szczególnie chude są ludzkie kończyny, to

cecha ta realizowana jest i intensyfikowana w porównaniu *chude jak piszczele* (SP), co można łączyć zarówno z kośćmi, szkieletem, jak i obrazem kostuchy. Chudość kojarzona jest również z osobą „błędnego rycerza”, a więc z postacią literacką — *wygląda ktoś jak Don Kichot* ‘jest wysoki i bardzo chudy’ (SP). Na tle wyrażeń semantycznie motywowanych, opartych na pewnym obrazie, brakiem obu tych elementów charakteryzuje się wyrażenie ekspresywne *chudy jak nieszczęście* (SP).

Przymiotnik *chudy* może być czasami zastąpiony przez jego synonim — *suchy*, który w warstwie potocznej języka dysponuje znaczeniem ‘szcuple, chudy, wynędzniały’ (SJP). W porównaniu *suchy jak szczapa* jest on wariantywny wobec *chudego*. Element wysuszenia występuje również w wyrażeniu *chodząca mumia, zaszuszone mumia* ‘o człowieku wychudzonym, wyschłym; bez życia’ (Skor.).

Mnogość charakterystyk związanych z chudością pozwala dojść do wniosku, że w wypadku tej cechy istotnym elementem jest hiperbolizacja, czyli podkreślanie takiego stopnia wychudzenia, jaki w rzeczywistości pozajęzykowej rzadko bywa osiąganym.

Cecha „cienki”

Omawiana jakość pozostaje w bliskim związku z poprzednio analizowaną cechą (zob. cecha „chudy”). Podkreślając mały obwód, nieznaczną grubość, wydłużenie, staje się ona w językowej realizacji bliska przymiotnikowi *chudy*. Tego rodzaju ujęcie występuje w JF *cienki (cieniutki) jak patyk (patyczek)* (SP), która określa bardzo chude ręce lub nogi i jest przynajmniej częściowo ekwiwalentna wyrażeniu *chude jak piszczele*. Obecność zdrobnienia zarówno przy podstawie porównania, jak i w *comparatum* dodatkowo wpływa na intensyfikację stopnia nasycenia cechy.

Porównanie *cienki w pasie (w talii) jak osa* ‘o kimś mającym bardzo wąską talię’ (SP) dotyczy tylko jednego wymiaru postaci człowieka, implikuje jednak cechę chudości i zostało włączone do charakterystyk odnoszonych do człowieka. Nawiązanie przy intensyfikacji cechy do osy jest oczywiste, zwłaszcza jeśli przyjrzeć się rysunkom, choćby w książkach dla dzieci, przedstawiającym tego owada w ujęciu antropomorficznym.

Cecha „wąski”

Zob. cecha „wąski”, rozdział *Wielkość*.

Porównanie

Charakterystyki odnoszące się do fizyczności człowieka sprowadzają się do akcentowania wielkości (*wielki jak Goliat* itp.), przeciwstawionej niedorobłości (*mały jak dziecko*), intensyfikowanej zarówno na poziomie *tertium comparationis*, jak i nośnika porównania. Pewną detalizacją tej cechy ogólnej jest wzrost,

przypisywany tylko człowiekowi (*wysoki jak tyka* itp.). Przy określaniu wysokości intensyfikacji podlega parametr wydzielany przez człowieka z otaczającej rzeczywistości poprzez porównanie do siebie samego, albowiem wysokie jest wszystko to, co go przewyższa. Cecha odnosząca się do wysokiego wzrostu praktycznie nie przeciwstawia się niskiemu wzrostowi (*metr pięćdziesiąt w kapeluszu*). W ujęciu poziomym człowiek — ze względu na duży wymiar w obwodzie — porównywany jest do beczki, pieca i zwierząt przeznaczonych na tucz. Porównanie w aspekcie grubości / chudości ukazuje zdecydowaną dominację tej drugiej cechy (*chudy jak szkielet, śmierć, patyk* itp.). Jest ona chyba jedną z cech najbardziej zauważalnych i podkreślanych w wyglądzie zewnętrznym człowieka, uzyskuje bowiem największą liczbę egzemplifikacji. Wspomagana jest dodatkowo przez charakterystyki tworzone na podstawie przymiotników *suchy* i *cienki*.

Analizowane jednostki układają się pod względem stopnia nasycenia cechy w następujący sposób:

1. Poziom podstawowy 1J1

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość

- wyrazów wchodzących w różnego rodzaju związki: *Pan Bóg na kogoś miarę zgubił; sięgać w niebo; metr pięćdziesiąt w kapeluszu; trzęsie się na kimś sadło; można komuś żebra policzyć; skóra i kości; szkielet obciągnięty skórą; chodząca mumia, zasuszona mumia;*
- wyrazów tworzących stałe konstrukcje komparatywne: *maty jak dziecko, jak palec; wysoki jak tyczka, jak sosna, jak topola, jak świeca; gruby jak beczka, jak piec, jak wieprz; tłusty, spasiony jak wieprz, gruby jak groch; chudy jak szkielet, jak śmierć, jak kościotrup; wygląda ktoś jak szkielet, jak kościotrup; żyjący / żywy szkielet; chudy jak patyk, jak szczapa, jak tyczka, jak kij, jak gałąź; chudy jak chart, jak śledź; chude jak piszczele; wygląda ktoś jak Don Kichot; suchy jak szczapa; cienki jak patyk; cienki w pasie (w talii) jak osa;*
- wyrażen reduplikowanych: —

2. Poziom wyższy 2J1

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość i użycie formy przymiotnika o większym stopniu nasycenia cechy: *wielki jak Goliat, wielki jak dąb, wielki jak góra; wielki jak szafa; wielki jak stół, wielkie (grube) jak groch, wielkie jak talerze* — bez odniesienia do form o mniejszym nasyceniu cechy;

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez użycie formy rzeczownika zbliżonej do augmentatywnej; porównanie konstrukcji (*wysoki*) *chudy jak tyczka* i (*wysoki*) *chudy jak tyka* wywołuje wrażenie większego nasycenia cechy w tym drugim wyrażeniu, choć *tyka* nie jest formą augmentatywną od *tyczka* (SJP);

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość i użycie formy deminutywnej przymiotnika: *cienki jak patyk* → *cieniutki jak pa-*

tyk; cienki jak patyczek → cieniutki jak patyczek; mały jak dziecko → malutki (maleńki) jak dziecko; mały jak palec → malutki (maleńki) jak palec;

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez użycie formy deminutywnej rzeczownika: *chudy jak patyk → chudy jak patyczek; cienki jak patyk → cienki jak patyczek.*

3. Poziom najwyższy 3JI:

wysoki jak tyczka → wysoki jak tyka → wysoki jak chmielowa tyka; cienki jak patyk → cieniutki jak patyk → cieniutki jak patyczek vs. cienki jak patyk → cienki jak patyczek → cieniutki jak patyczek; bez odniesienia do form o mniejszym nasyceniu cechy: wielki jak szafa → wielki jak szafa trzydrzwiowa.

4. Redukcja: —

5. Ekspresywność: *chudy jak nieszczęście.*

Somatyczność w języku rosyjskim

Cechami, które podlegają mierzeniu przy charakterystyce człowieka, są: wielkość postrzegana całościowo, niekoniecznie wymierna w jakichś jednostkach (*большой — маленький*), wzrost (*высокий — низкий*), tusza (*толстый — худой, тонкий*), długość związana po części ze wzrostem (*длинный — короткий*). Wymienione przymiotniki parametryczne w składzie jednostek komparatywnych uzyskują nadwyżkę semantyczną poprzez zwiększenie stopnia nasycenia cechy.

Сеча „большой”

Wielkość to fizyczna właściwość ciał i zjawisk, którą można mierzyć. Człowiek jako element przestrzeni również podlega mierzeniu, chociaż odbywa się to z zastosowaniem innych wymiarów niż w przypadku obiektów nieożywionych. Jeden ze sposobów opiera się na potraktowaniu wielkości kompleksowo, a więc postrzeganiu całości, a następnie odnoszeniu do jakiegoś przedmiotu, który przyjęło się uznawać za bardzo duży. Utworzona charakterystyka pozwala na umieszczenie zintesyfikowanego przymiotnika w spolaryzowanym przedziale skali semantycznej ograniczonej przez przymiotnik *большой*. Wartość przez niego wyznaczana osiąga punkt max za sprawą porównania wielkości człowieka z postacią biblijną i dużymi zwierzętami: *большой как Голиаф, большой как боров, большой как слон* (SSr.). Jeszcze większy stopień nasycenia cechy bywa osiąganym w sytuacji, kiedy przymiotnik *большой* jest zastąpiony przez któryś z jego synonimów o większym nasyceniu cechy: *громадный как Голиаф, громадный как боров, огромный как слон* (SSr.). Wyrażenia porównawcze uzu-

pełniają cechę wielkości dodatkowymi semami [МАССИВНЫЙ], [СИЛЬНЫЙ], [ГРУЗНЫЙ]. Należy sądzić, że to właśnie obecność tych semów, a zatem i bardziej szczegółowa charakterystyka, dająca możliwości najlepszego wyboru spośród gotowych zestawów cech, warunkuje istnienie tego typu porównań.

Сеча „маленький”

Przymiotnik *маленький* w znaczeniu ‘небольшой по размерам’ jest wariantywny wobec *низкий* ‘мал ростом’ w stosunku do ludzi (zob. cechę „низкий”). Charakterystyka osób małych, a więc niskiego wzrostu, opiera się na porównaniu do:

- zwierzątek (owadów): <маленький> как мураш, <маленький> как мурашка (мурашки), <маленький> как собачка;
- pinezki: <маленький> как кнопка;
- karzelka: <маленький> как карлик (SSr.).

Deminutywna postać rzeczowników dodatkowo zwiększa intensywność cechy. To właśnie *маленький*, jak się wydaje, stanowi parę antonimiczną do *высокий*, przynajmniej w konstrukcjach porównawczych.

Сеча „высокий”

Wielkością przypisaną tylko człowiekowi jest wzrost, który można mierzyć w jednostkach metrycznych lub oceniać, szacować, czyli przyłożyć do pewnej normy, nie do końca sprecyzowanej. Można przyjąć, że przy opisie wzrostu w wariacie granicznym, a więc cechy „bardzo wysoki, duży” za punkt odniesienia przyjmuje się pewną uśrednioną wielkość (BURCHANOW 1995, s. 88), stanowiącą punkt wyjściowy dla charakterystyki.

Analiza jednostek komparatywnych pozwala wskazać przedmioty, których wielkość zostaje wykorzystana przy porównaniu. Są to obiekty, których wysokość mierzy się od powierzchni ziemi, dobrze widoczne z dużej odległości (tyka, wieża, dzwonnica, słupek): *высокий* как жердь, как <пожарная> каланча, как башня, как колокольня, как верста, как верста коломенская⁶, как вежа коломенская (SSr.). W funkcji nośnika porównania występuje także postać literacka <высокий> как дядя Степа — wysoki policjant z wierszy dla dzieci S. Michałkowa. Niektóre połączenia: przymiotnik + rzeczownik, wywodzące się z porównań, funkcjonują jako samodzielne jednostki: *верста коломенская*, *каланча пожарная* (SFS), trudno jednak wskazać ich związki z konstrukcją komparatywną, nie zawierają bowiem wyróżnika porównania. Jednostki te mają pewną konotację wyniosłości, dumy, być może związanej z mówieniem nad otoczeniem.

⁶ Wiorsta to przede wszystkim jednostka miary długości, ale także nazwa samego słupa służącego do jej oznaczania. Początkowo słupy takie były rozstawione na trasie z Moskwy do Kołomny, stąd określenie przymiotnikowe (SRF, s. 76).

Na kształtowanie pojęcia wysokości ma wpływ wychudzenie, powodujące jakby wyciągnięcie obiektu charakterystyki w górę (zob. cechę „худой”).

Сеча „низкий”

W połączeniach frazeologicznych tworzonych przez parę *высокий — низкий* brakuje egzemplifikacji dla skrajnego punktu przestrzeni bipolarnej określanego przymiotnikiem *низкий*. Asymetrię tę można tłumaczyć większą łatwością postrzegania w otaczającej rzeczywistości przedmiotów wysokich niż niskich. Przymiotnik ten nie wchodzi w skład konstrukcji komparatywnych, ale pojęcie „niski” konceptualizuje się w kilku wyrażeniach odnoszących się do człowieka niskiego wzrostu, najczęściej dziecka. Charakterystyka ta przybiera trojaki charakter:

- opisywanie w kierunku „od dołu do góry” — *от земли не видать (не видно)* (SFS), *чуть от земли видать* ‘очень маленького роста’ (FSRJ);
- wejrzenie „od góry do dołu” z przeszkodą dla wzroku — *под стол пешком ходит* (SFS);
- postrzeganie człowieka z nakryciem głowy — *от горшка два (три) вершка*⁷ (SFS); *аршин с шапкой* (SFS); ‘мал ростом (чаще о детях, подростках)’ (SFS).

Można tu również dołączyć wyrażenie o charakterze porównania *с ноготок* ‘очень маленький, крошечный’ (FSRJ). Przy opisie tej niezbyt dużej grupy jednostek daje się zauważyć pewien pozytywny stosunek do przedmiotów porównania, przychylność, wyrozumiałość, co prawdopodobnie spowodowane jest tym, że w większości wypadków dotyczą dzieci.

Сеча „толстый”

Na końcu skali semantycznej ograniczonej przymiotnikiem *толстый* znajdują się wyrażenia, najczęściej konstrukcje porównawcze, odpowiadające jego zintensyfikowanemu znaczeniu. W niektórych połączeniach jest on zastępowany przez wariantywny element *жирный*, a ciągi synonimiczne tworzone przez oba przymiotniki krzyżują się ze sobą. Jednym ze sposobów uchwycenia istoty opisywanej cechy jest podkreślenie okrągłości całej postaci, co osiąga się poprzez przywołanie w konstrukcji komparatywnej przedmiotów okrągłych: *толстый как пивной бочонок, размокшая буханка, бочка, бревно, колобок, пузырь, самовар; бочка бочкой*. Innym sposobem zintensyfikowania tej cechy jest przyrównanie do zwierząt, zwłaszcza sprawiających wrażenie tłustych, grubych, spasio-nych: *толстый как барсук, боров, гиппопотам, поросенок, свинья, клоп* (SSr.).

⁷ Porównanie wzrostu człowieka do wysokości garnka podkreśla niewielki jego wymiar, a przekroczenie go o 2, 3 „wierszki” (1 wierszek to około 4 cm) tylko nieznacznie go wydłuża. Tak niski wzrost może mieć jedynie istota niedorośla, dlatego wyrażenie odnosi się do dziecka (SRF, s. 132).

Używany zamiennie z *толстый* przymiotnik *жирный* łączy się w większości wypadków z tymi samymi rzeczownikami, ale występuje również w wyrażeniu *жирный как карась* (SSr.). Przy charakterystyce człowieka otyłego wybiera się zazwyczaj przedmioty niemające wcięcia tam, gdzie człowiek ma linię pasa. Natomiast przywoływane w porównaniach zwierzęta odznaczają się najczęściej dużą masą ciała.

Сеча „худой”

Charakterystyka człowieka pod względem tuszy jest niesymetryczna, albowiem na tle niezbyt urozmaiconych określeń ludzi grubych dość bogato prezentują się jednostki dotyczące ludzi chudych. W intensyfikację opisywanej cechy zostają zaangażowane bodaj wszystkie środki znaczenie to stanowiące. W efekcie powstaje bardzo bogaty wachlarz różnorodnych połączeń, a nośniki porównania dają się pogrupować według pewnych kierunków charakterystyki.

Dominuje obraz samych kości lub kości obciążonych skórą: *<одна> кожа да кости, живые (святые, ходячие) мощи, мешок костей, одни кости, костями (костяшками) гремит* (SFS); *скелет скелетом* (SSr.), *скелет <обтянутый кожей>*, *<худой, тощий> как Кощей* — staruch-czarodziej; *<сухой, худой> как подросток* (SSr.).

Wrażenie chudości — ze względu na możliwość złamania — potęgują zapalki: *<тонкий, тоненький; худой, худенький> как спичка, спичка спичкой; становится / стать спичка спичкой* (SSr.), a także inne przedmioty długie i cienkie, a więc nieodporne na złamanie: *из трех лучинок* (SFS), *<худой тощий> как лучинка*; *<тонкий, тоненький; худой, тощий> как палочка*, *<худой, тощий, сухой> как палка*; *<тонкий, тоненький; худой, худенький; тощий, тощенький> как тростинка / тростиночка*; *<худой, тощий, сухой> как щепка / щепочка; щепка щепкой* (SSr.). W porównaniach wykorzystuje się również nazwy innych, nieco grubszych przedmiotów, np.: *худой (тощий) как жердь, как вешалка* (SSr.). Porównania zawierające derywaty deminutywne wykazują za ich właśnie sprawą jeszcze większą intensywność.

Istotne znaczenie dla podkreślenia chudości mają niektóre zwierzęta: *худой (тощий) как <ощипанный> курёнок (птенчик, цыплёнок), бездомная собака, бездомный пес, бройлер, воробей, глист, глиста, котенок, облезлый (драный, ободраный) кот, старая кляча, цыганская лошадь, щенок* (SSr.). Większość porównań wzbogaca znaczenie całości przymiotnikiem (*оскубаны, бездомны, облезлы, стары* itp.) pełniącym funkcję intensyfikatora i przybliżającym obraz zwierzęcia, do którego porównywany jest człowiek. Denotaty użytych w porównaniach nazw zwierząt być może nie do końca kojarzą się z chudością, raczej z wychudzeniem powodującym osłabienie, gorszą kondycję fizyczną. Znaczenie całości ma zatem — oprócz zwykłego porównania — wydźwięk litowania się, współczucia. Ciekawie prezentuje się tu zależność między rodzajem gramatycznym nośnika porównania i płcią / dorosłością przedmiotu porównania: *собака,*

глиста, кляча, лошадь najczęściej odnoszą się do kobiet, rzeczowniki rodzaju męskiego do mężczyzn, rzadziej dzieci, a nazwy istot młodych — do dzieci.

Zwiększenie intensywności cechy osiąga się również poprzez przesunięcie akcentu na stan psychofizyczny chudego człowieka, osłabienie jego witalności, bliskość śmierci: *в чем душа <только> держится; еле-эле душа в теле; ветром шатает [кого]* (SFS). Te wyrażenia bliższe są określeń wartościujących, oceniających. Używany wymiennie z *худой* przymiotnik *тонкий* powoduje krzyżowanie się ciągów synonimicznych w miejscach przyłączania rzeczowników: *палочка, палка; тростиночка, тростинка; жердь, глист* (SSr.). Przymiotnik *сухой* w jednym ze znaczeń odpowiada przymiotnikowi *худой* (*тощий*). Można to zaobserwować w porównaniach: *худой (тощий) как палка, как подросток, как щепка* vs. *сухой как палка, как подросток, как щепка* (SSr.). Jest to cecha dysponująca największą liczbą wielostronnych charakterystyk, a zarazem możliwości intensyfikacji.

Сеча „тонкий”

Pojęcie cienkości realizuje się poprzez konceptualizację językową roślin, szczególnie tych, które są długie i giętkie. Ich nazwy zostają włączone w konstrukcję porównawczą jako środek charakterystyki ludzi, zwłaszcza młodych i szczupłych. W ten sposób cecha „тонкий” wzbogacona o sem [ГИБКИЙ] zawarty w strukturze rzeczownika uzyskuje większy ładunek intensywności. Nadwyżka semantyczna powstaje właśnie wskutek wykorzystania obrazu roślin — *тонкий как <ивовый> хлыст* ‘o тонком, стройном юноше или девушке’, *как лоза, лозина* ‘об очень стройном, рослом и гибком молодом человеке (чаще девушке)’ (SSr.). Wyrażenia te mają konotację dodatnią, w przeciwieństwie do tych, które podkreślają chudość kończyn. Intensyfikację tej cechy osiąga się poprzez odwołanie do cienkości, nietrwałości zapalek i trzciny: *руки / ручки, ноги / ножки <тонкие (тощие, худые)> как спички; руки / ручки, ноги / ножки как тростинки / тростиночки* (SSr.) (por. także *худой*). Wyrażenia te mają konotację ujemną. Charakterystyki kończyn często przyjmują postać ograniczoną nośnikiem porównania.

Сеча „длинный”

Przymiotnik *длинный* wykorzystujący w porównaniu w charakterze *comparatum* nazwy ptaków brodzących — *длинный как аист, как журавль, как цапля* (SSr.) — odnosi się do człowieka długonogiego i chudego. Przytoczone konstrukcje wyczerpują zarazem możliwości charakterystyki człowieka za pomocą przymiotnika *длинный* z wykorzystaniem pionowego wymiaru obiektów nazwanych w pozycji *comparatum*. Kolejne porównanie — *длинный как шест* — dotyczy człowieka chudego, ale analogia do tyczki zachodzi w wymiarze poziomym, tzn. tyczka znajduje się na ziemi albo równoległe do jej powierzchni. Taki układ potwierdzają kolejne porównania: *длинный как червяк; длинный*

(тонкий, худой, тощий) как лапша, które wskazują na wymiar poziomy. Przyjmowanie takiej pozycji dotyczy denotatów nazw червяк і лапша, ponieważ dla samego przedmiotu porównania właściwy jest wymiar pionowy. Znaczenie całych konstrukcji, a więc także dawana przez nie charakterystyka wzbogacona jest — odpowiednio — semami [БОЛЕЗНЕННЫЙ] i [МЯГКОТЕЛЫЙ]. Na przykładzie opisów tworzonych przez omawiany przymiotnik można wskazać zależność między chudością a długością, która w przypadku człowieka optycznie zwiększa wzrost.

Сеча „короткий”

Cecha zawarta w przymiotniku o znaczeniu przeciwnym do tego, jakim dysponuje длинный, realizuje się w porównaniu короткий как обрубок 'o коротконогом, толстоватом человеке' (SSr.). Podkreślenie niskiego wzrostu osiąga się tu głównie za sprawą wrażenia kadłubkowatości. Dodatkowym czynnikiem potęgującym to odczucie jest prawdopodobnie obraz krótkich nóg, akcentujący brak odpowiednich proporcji ciała.

Porównanie

Opisu fizyczności, czyli wyglądu zewnętrznego człowieka, dokonuje się najczęściej poprzez konstrukcje komparatywne tworzone na bazie przymiotników, których znaczenie intensyfikuje się na podstawie struktury semantycznej nośników porównań. Cecha ujmująca powierzchowność człowieka w sposób najbardziej ogólny realizuje się w przymiotniku большой, również громадный, огромный, uzyskując wzmocnienie ze strony nośników porównania (Голиаф, боров, слон). Cecha ta przeciwstawia się małości (маленький как мурашка, собачка itp.) jedynie pod względem wzrostu, zmierzając tym samym w kierunku cechy wyrażanej przymiotnikiem низкий. Niski wzrost nie uzyskuje charakterystyk w postaci konstrukcji komparatywnych, ale dostarczają ich wyrażenia odnoszące się najczęściej do dzieci (от земли не видать, аршин с шапкой itp.). Na tej podstawie można dojść do wniosku, że małość, niskość to zarazem niedorobłość. Wysoki wzrost jest charakteryzowany i intensyfikowany przez porównania wykorzystujące obraz wysokich przedmiotów (высокий как каланча, башня, колокольня itp.). Wysokość uzyskuje niejako uzupełnienie za sprawą charakterystyk tworzonych przez przymiotniki длинный і тонкий. Pierwszy z nich odnosi się do osób wysokich, zarazem długonogich (длинный как аист, журавль, цапля) lub wysokich wymizerowanych (длинный как червяк, лапша). Drugi przymiotnik podkreśla wiotkość związaną — z jednej strony — ze szczupłością, z drugiej — z wysokością (тонкий как лоза itp.). Pojęcie chudości oddawane jest w licznych JF w sposób najbardziej urozmaicony (худой как спичка, мешок костей, скелет скелетом itp.). Wzajemne relacje między chudością i wysokością polegają na wydłużaniu parametru pionowego. Z kolei wychudzenie pozostaje w określonej relacji z cienkością, co jest zauważalne przy

charakterystyce kończyn (*руки ноги тонкие как спички, тростинки*). Przymiotnik *худой* często zostaje w tego typu charakterystykach pominięty (*ножки, ручки как палочки*). Parametr pionowy zdominował wszystkie charakterystyki dotyczące człowieka, nawet cecha oddawana przymiotnikiem *короткий* wiąże się z człowiekiem niskim krótkonogim. Wymiar poprzeczny, obwód ciała ludzkiego konkretyzowany poprzez przymiotnik *толстый* uzyskuje znaczenie intensywności najczęściej za sprawą porównania do przedmiotów okrągłych (*толстый как бочка, пузырь* itp.) i zwierząt dużych, opastych (*толстый как боров, гиппопотам, свинья* itp.). Poza przekrojem rąk i nóg jest to jedyny wymiar poprzeczny u człowieka podlegający charakterystyce.

Analizowane jednostki układają się pod względem stopnia nasycenia cechy w następujący sposób:

1. Poziom podstawowy 1JI

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość

- wyrazów wchodzących w różnego rodzaju związki:

от земли не видать (не видно); чуть от земли видать; под стол пешком ходит; аришин с шапкой; с ноготок; кожа да кости; живые (святые, ходячие) мощи: мешок костей; одни кости; костями гремит; становится | стать спичка спичкой; из трех лучинок; в чем душа держится; ветром шатает; от горшка два вершка, еле-еле душа в теле [dwa ostatnie połączenia z dodatkowym efektem w postaci gry słów];

- wyrazów tworzących stałe konstrukcje komparatywne:

большой как Голиаф, как боров, как слон; <маленький> как кнопка; <маленький> как карлик; высокий как жердь, как каланча, как баиня, как колокольня, как верста, как вежа; <высокий> как дядя Степа; толстый как размокшая буханка, бочка, бревно, колобок, пузырь, самовар; толстый как барсук, боров, гиппопотам, поросенок, свинья, клоп; жирный как карась; как скелет; <худой> как Кощей; <худой, сухой> как подросток; тонкий, <худой> как спичка; <худой, сухой> как палка; <тонкий, худой> как тростинка; <худой, сухой> как щепка; худой как вешалка, худой как жердь; худой как бездомная собака, бездомный пес, бройлер, воробей, глист, глиста, облезлый (драный, ободранный) кот, старая кляча, цыганская лошадь; тонкий как хлыст, как лоза, лозина; руки, ноги <тонкие (худые)> как спички; длинный как аист, как журавль, как цапля; длинный как шест, как червяк; длинный (тонкий, худой) как лапша; короткий как обрубок;

- wyrażen reduplikowanych: *бочка бочкой; скелет скелетом; спичка спичкой; щепка щепкой.*

2. Poziom wyższy 2JI

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość i użycie formy przymiotnika o większym stopniu nasycenia cechy: *большой как Голиаф, боров → громадный как Голиаф, боров; большой как слон → огромный*

ный как слон; худой как Кощей → тощий как Кощей; худой как лучинка → тощий как лучинка; худой как палка | палочка → тощий как палка | палочка; худой как щепка | щепочка → тощий как щепка | щепочка; худой как вешалка → тощий как вешалка; худой как жердь → тощий как жердь; худой как <ощипанный> курёнок (птенчик, цыплёнок), бездомная собака, бездомный пес, бройлер, воробей, глист, глиста, котенок, облезлый (драный, ободранный) кот, старая кляча, цыганская лошадь, щенок → тощий как <ощипанный> курёнок (птенчик, цыплёнок), бездомная собака, бездомный пес, бройлер, воробей, глист, глиста, котенок, облезлый (драный, ободранный) кот, старая кляча, цыганская лошадь, щенок; ноги | ножки худые как спички → ноги | ножки тощие как спички; худой как лапша → тощий как лапша;

- wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość i użycie formy deminutywnej przymiotnika: худой как спичка → худенький как спичка; тонкий как палочка → тоненький как палочка; тонкий как тростинка → тоненький как тростинка; худой как тростинка → худенький как тростинка; тощий как тростинка → тощенький как тростинка; тонкий как тростиночка → тоненький как тростиночка; худой как тростиночка → худенький как тростиночка; тощий как тростиночка → тощенький как тростиночка;
- wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość i amplifikację: высокий как каланча → высокий как пожарная каланча; высокий как верста (веха) → высокий как верста (веха) коломенская; кожа да кости → одна кожа да кости; как скелет → как скелет обтянутый кожей; худой как курёнок (птенчик, цыплёнок) → худой как ощипанный курёнок (птенчик, цыплёнок); в чем душа держится → в чем душа только держится; тонкий как хлыст → тонкий как ивовый хлыст; formalnie: от горшка два вершка → от горшка три вершка;
- wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez użycie formy deminutywnej rzeczownika: костями гремит → костяшками гремит; в чем душа <только> держится → в чем душенька <только> держится; руки, ноги тонкие как спички → ручки, ножки тонкие как спички; руки, ноги как тростинки → ручки, ножки как тростинки; худой (тощий, сухой) как палка → худой (тощий, сухой) как палочка; худой (тонкий, тощий) как тростинка → худой (тонкий, тощий) как тростиночка; худой (тощий, сухой) как щепка → худой (тощий, сухой) как щепочка; bez odniesienia do formy niedeminutywnej: маленький как мураш, мурашка (мурашки); маленький как собачка; толстый как пивной бочонок; <худой тощий> как лучинка; худой (тощий) как <ощипанный> птенчик;
- z użyciem nazw istot młodych, semantycznie zbliżonych do zdrobnień: толстый как поросенок; худой (тощий) как <ощипанный> курёнок (цыплёнок); худой (тощий) как котенок, щенок.

3. Poziom najwyższy 3II:

руки, ноги как тростинки → *ручки, ножки как тростинки* → *ручки, ножки как тростиночка*; *тонкий как тростинка* → *тоненький как тростинка* → *тоненький как тростиночка*; *худой как тростинка* → *худенький как тростинка* → *худенький как тростиночка*; *тощий как тростинка* → *тощенький как тростинка* → *тощенький как тростиночка*; *тонкий как тростинка* → *тонкий как тростиночка* → *тоненький как тростиночка*; *худой как тростинка* → *худой как тростиночка* → *худенький как тростиночка*; *тощий как тростинка* → *тощий как тростиночка* → *тощенький как тростиночка*.

4. Redukcja: *как мураш, мурашка (мурашки)* ← *маленький как мураш, мурашка (мурашки)*; *как собачка, как кнопка, как карлик* ← *маленький как собачка, как кнопка, как карлик*; *как дядя Степа* ← *высокий как дядя Степа*; *как Кощей* ← *худой (тощий) как Кощей*; *как подросток* ← *худой как подросток*; *как спичка* ← *худой (худенький) как спичка*; *как лучинка* ← *худой (тощий) как лучинка*; *как палочка* ← *тонкий (тоненький, худой, тощий)* как палочка; *как палка* ← *худой (тощий, сухой) как палка*; *как тростинка / тростиночка* ← *тонкий (тоненький, худой, худенький; тощий, тощенький) как тростинка / тростиночка*; *как щепка / щепочка* ← *худой (тощий) как щепка / щепочка*; *руки / ручки, ноги / ножки как спички* ← *руки / ручки, ноги / ножки тонкие (тощие, худые) как спички*.

— kondensacja: *руки, ноги как тростинки*;

5. Ekspresywność: —

Podsumowanie

Подобиеństwa:

1. Przy intensyfikacji cechy określonej pojemnymi znaczeniowo przymiotnikami *duży / большой* wykorzystuje się ich synonimy dysponujące większym stopniem nasycenia cechy (*wielki / огромный, громадный*).
2. Cecha małości nie przeciwstawia się wprost wielkości, zmierzając raczej w kierunku niedorósłości. Dodatkowo wykazuje pewną zbieżność w wykorzystaniu w charakterze nośnika porównania obrazu osób w nakryciach głowy (*metr pięćdziesiąt w kapeluszu; аршин с шапкой*). Nakrycie głowy występuje tu jako źródło złudzenia optycznego, pozwalającego przypisać obiektowi większy wymiar pionowy, którego ten w rzeczywistości nie posiada.
3. W obu systemach językowych bardzo dużo charakterystyk uzyskuje cecha chudości, kojarzona w obu językowych obrazach świata z kośćmi w różnej

formie: od samych kości, przez przyobleczone skórą, do szkieletu i kościotrupa włącznie. W porównaniach *kości* często zastępowane są przez nazwy łamliwych przedmiotów drewnianych: *patyk, szczapa, zapałki; папка, щепка, спички*. Wrażenie ogólne, jakie wywołują zamorzone zwierzęta, to kolejny aspekt chudości.

4. Otyłość jednakowo krytycznie osądzona zostaje w obu językach — ludzie otyli przyrównywani są do *beczki / бочки* lub do opasłych zwierząt (*wieprz / боров; свинья*).
5. Przymiotnik *cienki / тонкий* zmierza w swoich opisach w stronę charakterystyk kończyn, które podobnie jak patyczki i zapałki łatwo mogą ulec uszkodzeniu.
6. W obu językach zdecydowanie dominują konstrukcje komparatywne.

Różnice:

1. W charakterystyce wielkości język polski wykorzystuje więcej środków językowych, choć trudno się tu doszukać cech zdecydowanej przewagi ilościowej.
2. Zjawisko zastąpienia podstawowego przymiotnika synonimem o większym stopniu nasycenia cechy zauważalne jest przy charakterystyce chudości — język rosyjski dysponuje przymiotnikiem *моушій*, wariantywnym w stosunku do *худой* nieomalże w każdej konstrukcji, język polski tak uniwersalnego przymiotnika nie posiada.
3. Cecha małości w języku polskim nie przeciwstawia się wprost wielkości, zmierzając raczej w kierunku niedorosłości. Z kolei w języku rosyjskim zauważalne jest zmniejszenie niekoniecznie związane z młodym wiekiem.
4. Przy charakterystyce wzrostu człowieka zwraca uwagę różnica w obiektach stanowiących wzorzec, podstawę oceny wysokości. W polskiej rzeczywistości językowej jest to *tyczka, sosna, topola i świeca*, natomiast w rosyjskiej *верста коломенская*, a także budowie: *башня* i *каланча*. Trudno nie ulec wrażeniu większej wysokości rosyjskich obiektów, których nazwy wykorzystywane są w nośnikach porównania (wyjątek — *żerdź*).
5. Istotna różnica zarysowuje się przy niskości, która realizuje się w kilku wyrażeniach w języku rosyjskim, wykorzystując niedorosłość, natomiast w języku polskim poświadczona jest tylko przez *metr pięćdziesiąt w kapeluszu*.
6. Charakterystyka grubości w języku rosyjskim odsyła do bogatszej galerii zwierząt (*барсук, гиннопотам; клон*) i charakterystyki przedmiotów różnych, bez linii pasa (*самовар, бревно*), wykorzystuje także krągłość chleba.
7. Przy opisie wymizerowania więcej charakterystyk występuje po stronie rosyjskiej. Różnice są nieznaczne, np. *кощей, титя, ошипанный курёнок, śledź*. Wyrażenia odnoszące się do chudości same stanowią na tyle istotny wy-

znacznik cechy, że występują w porównaniach zredukowanych do *comparatum*.

8. Przymiotnik *тонкий* w języku rosyjskim charakteryzuje osoby młode i gibkie, co bardziej zbliża je do cech opisywanych przez *гибкий* (rozdział *Sita*). *Osa / oca* — owad znany w obu językach — postrzegane są jednako, ale w języku rosyjskim wyrażenie *с талией осы* nie jest porównaniem.
9. Długość znajduje w tej grupie przykłady realizacji tylko po stronie rosyjskiej, gdzie określa ludzi wysokich i chudych zarazem z powodu długich nóg. Długość jako wymiar poziomy przechodzi w języku rosyjskim w wysokość (*длинный как лапша, длинный как червяк*).
10. Krótkość w języku rosyjskim zawiera się w jednym porównaniu, natomiast w języku polskim nie ma projekcji do JF.

Cecha	Jednostki języka polskiego	Jednostki języka rosyjskiego
duży (wielki) / большой (громадный, огромный)	<i>wielki jak Goliat, jak dąb, jak góra; wielki jak szafa, jak szafa trzydrzwiowa; wielki jak stoń, wielkie (grube) jak groch; wielkie jak talerze</i>	<i>большой (громадный) как боров, как Голиаф; большой (огромный) как слон</i>
mały / маленький	<i>mały (malutki, maleńki) jak dziecko, jak palec</i>	<i><маленький> как мураш, как мурашка (мурашки), как собачка, как кнопка, как карлик</i>
wysoki / высокий	<i>wysoki jak tyka (tyczka), jak chmielowa tyka, jak sosna, jak topola; wysoki jak świeca; Pan Bóg na kogoś miare zgubił; sięgać w niebo</i>	<i>высокий как жердь, как <пожарная> каланча, как башня, как колокольня, как верста, как верста коломенская, как вежа коломенская; <высокий> как дядя Степа</i>
niski / низкий	<i>metr pięćdziesiąt w kapeluszu</i>	<i>от земли не видать (не видно); чуть от земли видать; под стол пешком ходит; от горшка два (три) вершка; ариин с шапкой; с ноготок</i>
gruby / толстый	<i>gruby jak beczka, gruby jak piec, gruby jak wieprz; tłusty, spasiony jak wieprz, gruby jak groch; trzęsie się na kimś sadło</i>	<i>толстый как пивной бочонок, размокшая буханка, бочка, бревно, колобок, пузырь, самовар; толстый как барсук, боров, гиппопотам, поросенок, свинья, клоп; жирный как карась; бочка бочкой</i>
chudy / худой (тощий)	<i>chudy jak szkielet, jak śmierć, jak kościotrur; wygląda jak szkielet, jak kościotrur; żyjący / żywy szkielet; można komuś zebra policzyć; skóra i kości; szkielet obciągnięty skórą;</i>	<i><одна> кожа да кости; живые (святые, ходячие) мощи; мешок костей; одни кости; костями (костяшками) гремит; скелет скелетом; как скелет</i>

Cecha	Jednostki języka polskiego	Jednostki języka rosyjskiego
	<i>chudy jak patyk (patyczek), jak szczapa, jak tyka (tyczka), jak kij, jak gałąź; chudy jak chart, jak śledź; chude jak piszczele; wygląda ktoś jak Don Kichot; chudy jak nie-szczęście</i>	<i><обтянутый кожей>; <худой, тощий> как Кощей; <худой> как подросток; тонкий, тоненький; <худой, худенький> как спичка; <худой, тощий> как лучинка; <тонкий, тоненький; худой, тощий> как палочка, <худой, тощий> как палка; <тонкий, тоненький; худой, худенький; тощий, тощенький> как тростинка тростиночка; <худой, тощий> как щепка щепочка; худой (тощий) как вешалка, худой (тощий) как жердь; худой (тощий) как <ошипанный> курёнок (птенчик, цыплёнок), бездомная собака, бездомный пес, бройлер, воробей, глист, глиста, котенок, облезлый (ораный, ободранный) кот, старая кляча, цыганская лошадь, щенок; в чем душа <только> держится; еле-еле душа в теле; ветром шатает</i>
suchy / сухой	<i>suchy jak szczapa; chodząca mumia, zaszuszone mumia</i>	<i>сухой как палка, как подросток, как щепка (zob. худой)</i>
gruby	<i>gruby jak groch</i>	
cienki / тонкий	<i>cienki (cieniutki) jak patyk (patyczek); cienki w pasie (w talii) jak osa</i>	<i>тонкий как <ивовый> хлыст, как лоза, лозина руки ручки, ноги ножки <тонкие (тощие, худые)> как спички; руки ручки, ноги ножки как тростинки тростиночки</i>
długi / длинный		<i>длинный как аист, как журавль, как цапля; длинный как шест; длинный как червяк; длинный (тонкий, худой, тощий) как лапша</i>
krótki / короткий		<i>короткий как обрубок</i>

Wielkość i inne rozmiary

Przedmioty zlokalizowane w przestrzeni poddają się parametryzacji z uwzględnieniem trójwymiarowości — mają więc wymiary: poziomy, pionowy i „ten trzeci” określany jako głębokość ↗, grubość lub konkretnie nienazywany. Przy opisie tego parametru J. Linde-Usiekiewicz posiłkuje się pojęciem „świata oglądanego nie na fotografii”, toteż „użycie *gruby* związane jest z sytuacją, kiedy żadne dwa kierunki nie wystarczą, by scharakteryzować dany obiekt” (LINDE-USIEKIEWICZ, 1997, s. 107—108). Odpowiednich przymiotników konceptualizujących te wymiary: *wysoki* — (*niski*), *szeroki* — *wąski*, czasami również *głęboki* — *płytki* używa się w zasadzie tylko do obiektów mających postać foremnej bryły. Nie stanowi to przeszkody w charakteryzowaniu i innych obiektów przymiotnikami *duży* — *mały*, ujmującymi wszystkie wymiary całościowo. Dodatkowych opisów obiektów dokonuje się za pomocą przymiotników: *długi* — *krótki* i *cienki* ‘mający nieznaczną grubość, płaski’ — *gruby* ‘mający znaczny przekrój poprzeczny; niecienki’ (SJP). Stanowi to swego rodzaju uszczegółowienie, detalizację co do wymiaru dominującego.

Wielkość w języku polskim

Charakterystykę w tym rozdziale uzyskują cechy przynależne różnym obiektom, zwerbalizowane w postaci przymiotników: *duży* — *mały*, *wysoki* — (*niski*), *gruby* — *cienki*, *długi* — (*krótki*), (*szeroki*) — *wąski*, *głęboki* — (*płytki*). Cechy te przysługują przedmiotom, artefaktom, nastrojom wewnętrznym, choć charakterystyki tych ostatnich w związku z metaforyzacją wychodzą nieco poza ramy analizowanego materiału.

Cecha „duży”

„Wielkość” zakłada w swojej istocie postrzeganie całościowe i wielowymiarowe, ponieważ duży przedmiot może być dobrze widoczny w układzie pionowym, czyli *wysoki*, a także może być obszerny w układzie poziomym, czyli *szeroki*, *gruby*. Wymienione cechy należy rozpatrywać kompleksowo, ale jako mieszczące się przynajmniej częściowo w zakresie znaczeniowym przymiotnika *duży*. Przymiotnik ten jest jednak za mało wyrazisty, aby stanowić podstawę do intensyfikowania cechy. Zastępuje go w tej funkcji jego synonim — *wielki*, który wysoki stopień nasycenia cechy ma wpisany w swoją strukturę znaczeniową. W konstrukcjach komparatywnych cecha „wielki” ulega dalszej intensy-

fikacji za sprawą występujących w funkcji *comparatum* nazw następujących obiektów:

- okrągłego, dużego owocu: *wielki jak arbuz* (SP);
- pięści: *wielki jak pięść* (SP);
- przestronnej w środku i stosunkowo dużej budowli: *wielki jak stodoła* (Skor.);
- sprzętu zajmującego dużo miejsca: *wielki jak szafa* (SP); *wielki jak szafa trzydrzwiowa* (In);
- dużego zwierzęcia: *wielki jak słoń* (o zwierzętach) (SP);
- wystającego ponad powierzchnię ziemi wzgórza: *wielki jak góra* (o zwierzętach) (Skor.);
- zbiornika wodnego: *wielki jak morze* 'o obszarach lub np. uczuciach' (SP);
- świata: *wielki jak świat* (np. o mieście) (Skor.).

Przedstawione opisy należy traktować jako hiperbole, ponieważ chodzi tu o zamierzoną przesadę typu: *koralek wielki jak arbuz* albo *staw wielki jak morze*, a więc wielkie rozmiary przypisywane są przedmiotom, które w istocie nimi nie dysponują.

Cecha „mały”

Charakterystyka przedmiotów jako małych oddawana jest najczęściej poprzez związki wyrazowe powstałe na bazie przymiotnika *mały*. Przymiotnik ten nie posiada rozbudowanego szeregu synonimicznego, który stwarzałby możliwości zastąpienia go innym, dysponującym większym stopniem nasycenia cechy. Prawdopodobnie dlatego w celu zintensyfikowania samej cechy wykorzystywane są jego warianty deminutywne. W konstrukcjach komparatywnych w funkcji członów porównujących występują nazwy przedmiotów postrzeganych jako małe: *mały (malutki, maleńki) jak zabawka; jak pięść / piąstka, jak orzech / orzeszek, jak łepiek <od> szpilki, jak napałek* (SP). Przedmiotu dotyczy również porównanie *mały (malutki, maleńki) jak palec* (SP) wymienione już przy charakterystyce człowieka. Występujące w zaprezentowanym zestawie stałych konstrukcji zdrobnienia: *piąstka, orzeszek* wywierają dodatkowy wpływ na efekt zmniejszenia. W ten sposób rodzi się znaczenie intensywności. Co do rozmiarów łepka od szpilki i napałka nikogo przekonywać nie trzeba, natomiast zastanawiać może umieszczenie na pierwszym miejscu wśród szeregu nazw *zabawki*. Wywołuje to zrozumiałe wątpliwości ze względu na istnienie zabawek w różnych rozmiarach. Prawdopodobnie chodzi tu jednak o fakt przeznaczenia przedmiotu do zabawy, a więc o sem asocjacyjny [DZIECKO], który wtórnie wywołuje znaczenie 'małości' (por. cecha „mały”, rozdział *Somatyczność*).

Cecha „wysoki”

Cecha wysokości w przypadku przedmiotów realizuje się podobnie jak w charakterystykach człowieka w układzie pionowym, ale ze wskazaniem ogra-

niczenia odgórnego, stąd wyrażenie *sięgać w niebo* ‘być bardzo wysokim’ (Skor.), odnoszące się do drzew, kominów i innych budowli. Cecha osiągnięcia wysokiego punktu na nieboskłonie zawarta jest najczęściej w semantyce czasowników.

Cecha „gruby”

Kolejna jakość stawia w centrum charakterystyki obiekty posiadające ‘znaczny przekrój poprzeczny, objętość lub grubość’ (SJP) (por. cecha „gruby”, rozdział *Somatyczność*). Cecha precyzowana jest i intensyfikowana za sprawą właściwości zawartej w nośniku porównania: *gruby jak kołek* ‘o czymś podłużnym, np. o gałęziach’ i *gruby jak groch* ‘o kroplach wody’ (SP) (zob. też „wielki”). Pierwsze porównanie uzyskuje znaczenie intensywności poprzez obrazowość, choć wydaje się, że zarówno obrazowość, jak i intensywność wyrażenia jest raczej wątpliwa. Drugie połączenie natomiast intensyfikuje sem [DUŻY] z wykorzystaniem objętości.

Cecha „cienki”

Istotną własnością przedmiotów charakteryzowanych jako *cienkie* jest niewielki przekrój poprzeczny lub nieznaczna grubość. Są one postrzegane wzrokowo jako ‘przepuszczające światło’ lub dotykowo jako ‘cienkie’, kiedy czuje się palec tuż przy palcu. Cecha ta ulega intensyfikacji w konstrukcjach komparatywnych, wykorzystujących nazwy reprezentatywnych posiadaczy tej cechy istniejących w rzeczywistości pozajęzykowej:

- nazwy obiektów o niewielkim, przeważnie okrągłym przekroju poprzecznym: *cienki (cieniutki) jak włos, jak nitka, jak igła, jak trzcina* (SP); *jak szparag* (Skor.);
- nazwy materiałów o nieznacznej grubości: *cienki (cieniutki) jak papier, jak pergamin, jak opłatek, jak atlas, jak jedwab* (SP);
- nazwy przedmiotów prawie przezroczystych: *cienki (cieniutki) jak pajęczyna, jak mgła (mgielka)* (SP).

Wymienione charakterystyki są przynajmniej trójaspektowe i nieco zbliżone do sensualnych, ponieważ pozwalają wnioskować o cienkości na podstawie zmysłu wzroku lub dotyku. Intensyfikacja cechy następuje tu dzięki użyciu przymiotnika w wariancie deminutywnym, a więc ma miejsce w podstawie porównania. Następnie uzyskuje ona wzmocnienie ze strony nośnika porównania.

Cecha „długi”

Pojęciu „długości” odpowiada znaczenie pewnej rozciągłości w przestrzeni, ale w porównaniach sprowadza się ono do jakiegoś przedmiotu i przyjmuje wartość ograniczoną dwoma punktami. Konceptualizacja pojęcia odbywa się poprzez przymiotnik *długi*, który tworzy następujące zwroty porównawcze: *długi jak kiszka* ‘o pomieszczeniu, np. przedpokoju’, *długi jak wąż* ‘np. o po-

ciągu' (SP). W pierwszym z porównań realizuje się tylko jeden z elementów rozmytej wiązki semantycznej, wobec innych cech uczestniczących w tej charakterystyce — „wąski”, „ciemny”, „zamknięty”. Prawdopodobnie spośród wszystkich cech przynależnych *kiszce* jedna okazała się dominująca. Drugie porównanie pozornie zmniejsza stopień nasycenia cechy, ale rzecz tu chyba nie w długości samego węża jako zwierzęcia. Przymuszczalnie istotą tego porównania jest rysunek pozostawiany przez węża, np. na piasku.

Cecha „wąski”

Cecha ta kojarzona logicznie z pewnym ograniczeniem szerokości, semantycznie związana z przymiotnikiem *wąski* ‘mający mały wymiar poprzeczny’ (SJP), występuje w konstrukcjach porównawczych *wąskie jak szparki* ‘o oczach, często wrogo patrzących’ (SP) i *wąski jak gardziel, jak gardło* (Skor.), skąd *wąskie gardło* ‘miejsce, gdzie tworzy się zator’ (Skor.), ‘o czymś, co stanowi element opóźniający pracę’ (SF). Pierwsza charakterystyka odnosi się przede wszystkim do oczu zwierzęcia, rzadziej człowieka. Istota opisu polega na analogii między małym wydłużonym otworem i kształtem oczu. Tworzony obraz intensyfikuje cechę „wąski”. Drugie wyrażenie bardzo łatwo uzyskuje znaczenie przenośne i dziś już właściwie w postaci porównania nie funkcjonuje.

Cecha „głęboki”

Trzecim wymiarem przestrzennym jest głębokość jako kierunek (↓) ‘odległość od powierzchni czegoś w dół, do dna’ (SJP). Realizuje się ona poprzez przymiotnik *głęboki* w porównaniach *głęboki jak studnia, jak przepaść* ‘bardzo głęboki’ (SP) i *głęboki jak morze* (Skor.). Przedmiotem porównania są tu stany psychiczne (nastroj, strach, smutek, a także sen, dusza itp.), chodzi więc wyłącznie o znaczenie metaforyczne przymiotnika. W znaczeniu podstawowym cecha ta nie ulega intensyfikacji.

Porównanie

Wielkość przedmiotów, w tym również zwierząt, określana jest przez konstrukcje komparatywne oparte na przymiotnikach *duży* — *mały*. Przy okazji takich charakterystyk należałoby bardziej wnikliwie przyjrzeć się przedmiotom porównania, ponieważ dopiero taka wiedza pozwala wnioskować o intensywności jakiegoś wyrażenia. Jest to bowiem dość istotne, czy porównania *wielki jak stół* odnoszą się do hipopotama, czy do kota, a *wielki jak pięść* — do kurczajki czy do diamentu. Pytania tego rodzaju można by mnożyć. Charakterystyka grubości prezentuje się w analizowanym materiale bardzo niewyraźnie, natomiast cecha o znaczeniu przeciwnym uzyskuje swoje wzmocnienie za sprawą przedmiotów o niewielkim przekroju Ø (*cienki jak włos, jak nitka* itp.), cienkich w dotyku (*cienki jak papier, jak igła* itp.), przezroczystych (*cienki jak pajęczyna, jak mgła* itp.). Cecha „długi” znajduje swoje odzwierciedlenie w po-

staci porównań (*długi jak kiszka, jak wąż*), nie uzyskując przeciwstawienia w charakterystykach cechy „krótki”. Przymiotnik *wąski*, wykorzystując wzmocnienie ze strony rzeczownika *szparka*, stanowi określenie oczu, najczęściej zwierzęcych, natomiast łącząc się z rzeczownikami *gardło, gardziel*, tworzy znaczenie przenośne (*wąskie gardło*). Znaczenie metaforyczne przyjmuje w konstrukcjach komparatywnych także przymiotnik *głęboki*.

Analizowane jednostki układają się pod względem stopnia nasycenia cechy w następujący sposób:

1. Poziom podstawowy 1JI

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość

- wyrazów wchodzących w różnego rodzaju związki:

sięgać w niebo;

- wyrazów tworzących stałe konstrukcje komparatywne:

mały jak zabawka, jak pięść, jak orzech, jak tepek <od> szpilki, jak napaśtek, jak palec; gruby jak kolek, gruby jak groch; cienki jak włos, jak nitka, jak igła, jak trzcina; jak szparag; cienki jak papier, jak pergamin, jak opłatek, jak atlas, jak jedwab; cienki jak pajęczyna, jak mgła; długi jak kiszka, długi jak wąż; wąskie jak szparki, wąski jak gardziel, jak gardło;

- wyrażen reduplikowanych: —

2. Poziom wyższy 2JI

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość i użycie formy przymiotnika o większym stopniu nasycenia cechy: *wielki jak arbus; wielki jak pięść; wielki jak stodoła; wielki jak szafa; wielki jak stół; wielki jak góra, wielki jak morze, wielki jak świat* — bez odniesienia do form o mniejszym nasyceniu cechy;

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość i użycie formy deminutywnej przymiotnika: *mały jak palec, zabawka, pięść / piąstka, orzech / orzeszek, tepek <od> szpilki, napaśtek → malutki, malenki jak palec, zabawka, pięść / piąstka, orzech / orzeszek, tepek <od> szpilki, napaśtek; cienki jak włos, nitka, igła, trzcina → cieniutki jak włos, nitka, igła, trzcina; cienki jak papier, pergamin, opłatek, atlas, jedwab → cieniutki jak papier, pergamin, opłatek, atlas, jedwab; cienki jak pajęczyna, mgła → cieniutki jak pajęczyna, mgła*;

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez użycie formy deminutywnej rzeczownika: *mały jak pięść, orzech → mały jak piąstka, orzeszek; malutki, malenki jak pięść, orzech → malutki, malenki jak piąstka, orzeszek; cienki jak mgła → cienki jak mgietka; cieniutki jak mgła → cieniutki jak mgietka*.

3. Poziom najwyższy 3JI:

mały jak pięść → mały jak piąstka → malutki, malenki jak piąstka vs. mały jak pięść → malutki, malenki jak pięść → malutki, malenki jak piąstka; mały

jak orzech → *mały jak orzeszek* → *malutki, maleńki jak orzeszek* vs. *mały jak orzech* → *malutki, maleńki jak orzech* → *malutki, maleńki jak orzeszek*; *cienki jak mgła* → *cienki jak mgielka* → *cieniutki jak mgielka* vs. *cienki jak mgła* → *cieniutki jak mgła* → *cieniutki jak mgielka*; bez odniesienia do form o mniejszym nasyceniu cechy: *wielki jak szafa* → *wielki jak szafa trzydrzwiowa*.

4. Redukcja: —

5. Ekspresywność: —

Wielkość w języku rosyjskim

Cechami podlegającymi mierzeniu są: wielkość (*большой — маленький*), grubość (*толстый — тонкий*), długość, rzadziej wysokość (*длинный — короткий*), szerokość (*широкий — узкий*), głębokość (*глубокий — мелкий*). Charakterystyki oparte na odpowiednich przymiotnikach uzyskują znaczenie intensywności poprzez zwiększenie stopnia nasycenia cechy przede wszystkim w konstrukcjach komparatywnych.

Сеча „большой”

Wielkość należy rozumieć jako cechę posiadania przez przedmioty fizyczne określonych rozmiarów: długości, szerokości i wysokości albo głębokości. Są to w pewnym sensie wymiary uniwersalne, zapisane w świadomości ludzkiej, co nie stanowi jednak przeszkody dla innego rodzaju oceniania wielkości. Chodzi tu o pewien sposób postrzegania obiektu jako całości i przykładania go do jakiejś przyjętej normy przewidzianej dla orzekania o wielkości — małości przedmiotu. Pojęcia te werbalizują się za sprawą przymiotników *большой — маленький*, ułożonych na przeciwległych biegunach i ograniczających przestrzeń semantyczną. Konstrukcje komparatywne pozwalają w najlepszy sposób wyeksponować „normę”, która występuje w postaci nośnika porównania.

Charakterystyki dokonywane za pomocą przymiotnika *большой* odnoszące się do rzeczy najczęściej wykorzystują jako *comparatum* przedmioty trójwymiarowe (wyjątek *площадь*): *〈большой〉 как дом* ‘ob очень большом и просторном строении нежилого типа’, *〈большой, огромный〉 как сарай* ‘o слишком большом, помещении, малопригодном для жилья’; *〈большой, массивный, огромный〉 как шкаф* ‘o каком-л. излишне громоздком предмете (обычно мешающем проходу, перемещению)’, *огромный как площадь* ‘ob очень большом, просторном зале’ (SSr.). W konstrukcjach tych występuje szereg semów asocjacyjnych [ПРОСТОРНЫЙ], [НЕ ДЛЯ ЖИЛЬЯ], [ГРОМОЗДКИЙ], uzupełniających znaczenie całości. Intensyfikacja cechy następuje

poprzez zastąpienie przymiotnika *большой* synonimicznym, dysponującym większym stopniem nasycenia cechy — *огромный*, a także poprzez odniesienie do dużych przedmiotów (dom, szopa, szafa, plac). W wymienionych przykładach przymiotniki nie stanowią obligatoryjnego komponentu porównania (wyjątek *площадь*). O bogactwie skojarzeń decyduje tu sam przedmiot, określając jedną lub kilka cech.

Сеча „маленький”

Omawiana cecha nie ma zastosowania do przedmiotów w tym sensie, że porównania ich dotyczące nie zawierają komponentu adiektywnego.

Cechy przedmiotów małych podlegają hiperbolizacji, stąd jarzyny, owoce, jajka lub bryłki gradu przybierają rozmiary: *величиной в (с) кулак* lub *с голубиное, гусиное, куриное яйцо* (SSr.). Odwrotne zjawisko zachodzi przy charakterystyce przedmiotów większych jako mniejszych, niż są w istocie: *с (в) детский кулачок* ‘о чем-л. значительно меньшем по сравнению с обычными размерами’, *с булавочную головку* ‘о чем-л. очень мелком, крохотном, едва различимом’ (SSr.). Przedmiot mały i okrągły może uzyskiwać charakterystykę *с воробьиное яйцо* (SSr.). Porównanie *с наперсток* dotyczy głównie małego naczynia lub jego zawartości (SSr.).

Сеча „высокий”

Cecha „высокий” odniesiona do przedmiotów i komunikowana przez odpowiedni przymiotnik uzupełnia w wymiarze pionowym cechę wielkości oddawaną przez przymiotnik *большой*. Zawarty w konstrukcji komparatywnej *высокий как дом* (SSr.) przymiotnik *высокий* jest wariantywny wobec *большой* (por. *большой как дом*), a tworzona za jego pomocą charakterystyka zawiera te same semy asocjacyjne [ПРОСТОРНЫЙ], [НЕ ДЛЯ ЖИЛЬЯ].

Сеча „толстый”

Grubość przedmiotów stanowi jakby fragment wymiaru wertykalnego, ponieważ pomiaru dokonuje się tu w ujęciu „góra — dół”. Inną sprawą jest szacowanie, będące podstawą do orzekania o grubości — cienkości. Przy opisie grubości nośniki porównania są w dużym stopniu uzależnione od charakteryzowanego przedmiotu. Dlatego w wyrażeniu *толстый как кирпич* ‘о книге’ (SSr.) cecha grubości jest intensyfikowana poprzez przyrównanie do cegły, ale wyrażenia tego nie można byłoby zastosować do charakterystyki np. materaca. Cechę grubości intensyfikuje również połączenie *толстый как кошма* ‘об очень плотной, жесткой и теплой ткани, одежде’ (SSr.), nawiązujące do wołoku jako tkaniny wyjątkowo grubej. Jeśli przyjąć, że wyrażenie to ma zastosowanie do charakterystyki tkanin niezbyt grubych, to znaczenie grubości należy uznać za zintensyfikowane.

Сеча „тонкий”

Pojęcie bycia cienkim konceptualizuje się w trzech aspektach: jako przekrój \emptyset , jako brak grubości wyczuwany dotykiem, jako przepuszczanie światła, czyli przezroczystość. We wszystkich ujęciach znaczenie to oddawane jest przez przymiotnik *тонкий*. Charakteryzowana cecha intensyfikuje się poprzez odniesienie do przedmiotów:

- długich o niewielkiej średnicy: <*тонкий*> как волос; <*тонкий*> тоненький как волосок; <*тонкий, тоненький*> как нитка, <*тонкий, тоненький*> как ниточка, тонкий <*тоненький*> как нить; tu także stosunkowo krótszy i grubszy тонкий <*тоненький*> как соломинка;
- cienkich w dotyku: тонкий как бумага, <*тонкий*> как папиросная бумага; тонкий как лезвие <*ножа*> ‘о чем-л. остром и тонком’ (SSr.); тонкий как листик ‘о хлебе, бутерброде’ (SSr.);
- przezroczystych: <*тонкий*> как паутина, тонкий <*тоненький*> как паутинка; тонкий как стекло ‘об очень тонком, хрупком ледяном покрове’ (SSr.); тонкий как бумага ‘о хлебе, бутерброде’ (SSr.).

Innym środkiem osiągnięcia intensyfikacji jest, oprócz zastosowania odpowiedniego nośnika porównania, użycie przymiotnika w formie deminutywnej.

Сеча „длинный”

Pewnym przedmiotom przysługuje cecha długości, komunikowana przez przymiotnik *длинный*. Pojęcie długości można zdefiniować jako rozciągłość linii albo płaszczyzny między dwoma punktami w ujęciu horyzontalnym. Do intensyfikacji poziomu nasycenia cechy przyczynia się sem długości zawarty w strukturze znaczeniowej wyrazów będących nośnikami porównania w następujących konstrukcjach: *длинный как кишка, как лапша* (o pomieszczeniu) i *длинный как кишка* (o drodze) (SSr.). Długość makaronu może być różna, ale chodzi tu chyba bardziej o ciągnięcie się makaronu „nitka za nitką”, powodujące wrażenie wydłużenia. Natomiast *кишка* jest popularną nazwą jelita. Porównanie to można uznać za nawiązujące zarówno do człowieka, jak i do zwierzęcia, albowiem jelita (kiszki) są najdłuższą częścią ich przewodu pokarmowego.

Сеча „короткий”

Cecha krótkości — przeciwstawna znaczeniowo wyrażanej przymiotnikiem *длинный* — realizuje się w porównaniu *короткий как обрубок* ‘об очень коротком предмете’ (SSr.) i dotyczy zarówno przedmiotu, jak i człowieka. Intensyfikacja tej cechy następuje w wyniku wykorzystania znaczenia klocka jako części odrąbanej od większej i w związku z tym krótszej.

Сеча „широкий”

Szerokość, czyli wymiar poprzeczny konceptualizuje się w sposób oddający specyfikę rosyjskiego pojmowania szerokości — jako fragmentu otwartej przestrzeni. Najlepiej widać to w konstrukcjach porównawczych: *широкий как море* ‘o чем-л. (полях, степях, садах, лесах и т.п.), занимающем очень обширное пространство’; *широкий как поле* ‘o просторных, очень широких улицах, площадях’; *широкий как река* ‘o раздольном, вытянутом вдаль пространстве (лугах, полях и т.п.)’ (SSr.). Specyfika tych porównań nie zawiera się w *comparatum*, ale w przedmiocie porównania. Trudno sobie wyobrazić nieogarniony wzrokiem sad, plac wielkości pola albo łąkę szeroką jak rzeka, ale taka jest istota indywidualnego pojmowania zarówno odległości, czego nie udało się udowodnić, jak i szerokości. Nawet przyjmując, że są to porównania nacechowane hiperbolizacją, jej ładunek jest na pewno mniejszy, niż mogłoby się wydawać. Przedstawione porównania zawierają pewien stereotyp zakorzeniony w rosyjskim językowym obrazie świata, polegający na szacowaniu wielkości obiektu z naddatkiem.

Сеча „узкий”

Wąskość jako pojęcie niewielkiego poprzecznego wymiaru przestrzennego konceptualizuje się za pośrednictwem przymiotnika *узкий*, który w konstrukcjach komparatywnych intensyfikuje się poprzez wykorzystanie znaczenia jednostek leksykalnych odnoszących się do podłużnych przedmiotów (zwierząt):

- pomieszczenie ograniczone ze wszystkich stron: *узкий как <тюремная> камера, узкий как коридор*; *узкий как гроб* ‘o маленьком, узком, темном жилом помещении’ (SSr.);
- element przewodu pokarmowego: *узкий как кишка*;
- przedmiot spotykany w kuchni: *узкий как лапша; узкий как лезвие <ножа>*;
- zwierzę o silnie wydłużonym ciele: *узкий как змея*;
- szczelina: *узкий как щель* (SSr.).

Pierwsze dwa porównania dysponują dodatkowo semem asocjacyjnym [ТЕМНЫЙ]. Dwa ostatnie wyrażenia charakteryzują różne elementy krajobrazu. Nośniki porównań *узкий как лапша, узкий как лезвие <ножа>* są najmniej wyraziste.

Сеча „глубокий”

Wymiar głębokości — od powierzchni czegoś w dół — realizuje się poprzez obraz studni w porównaniu *глубокий как колодец*, ale znaczenie, które ono uzyskuje, jest metaforyczne, ponieważ chodzi raczej o głębię serca, duszy (SSr.).

Porównanie

Wielkość (rozmiar) jako całokształt wymiarów przynależnych przedmiotom można rozłożyć na pewne elementy składowe: wysokość, niskość, grubość, chudość itp. Poszczególnym pojęciom odpowiadają stosowne charakterystyki zawarte najczęściej w konstrukcjach komparatywnych. Podstawowy wymiar, który dotyczy przedmiotów wykorzystuje całościowe postrzeganie jakiegoś obiektu i charakterystykę z użyciem przymiotników *большой* — *маленький*. Cecha wielkości (bycia dużym) uzyskuje znaczenie intensywności przy zastosowaniu przymiotnika o większym stopniu nasycenia cechy (*огромный*) i odesłaniu do budowli, szafy i placu. Pojęcie przeciwstawne wykorzystuje do charakterystyki jedynie same przedmioty bez skojarzenia z odpowiednią cechą wyrażoną przymiotnikiem. Konstrukcja ta przyjmuje postać *величиной с...* i pozwala na dość dowolne jej traktowanie, tzn. poza konstrukcjami stałymi możliwości uzupełnienia tej struktury są właściwie ograniczone jedynie ludzką fantazją i bogactwem środków językowych. Wysokość w stałych związkach wyrazowych nie przynależy przedmiotom, toteż i cecha o znaczeniu przeciwstawnym (*низкий*) również nie ma w analizowanym materiale swojej reprezentacji. W mało widoczny sposób przejawia się cecha grubości jako fragmentu wymiaru pionowego (*толстый как кирпич, толстый как кошма*), natomiast zdecydowanie wyraźniej zaznacza się cecha cienkości. Przymiotnik *тонкий* zwiększa stopień nasycenia cechy za sprawą takich środków, jak użycie formy deminutywnej (*тоненький*) i dodatkowe wzmocnienie znaczenia ze strony rzeczowników występujących w nośnikach porównania (*волос, бумага, паутина*). Zestawienie cech charakteryzowanych za pomocą przymiotników *длинный* — *короткий* nie wskazuje na duże możliwości w zakresie ich intensyfikacji z powodu niewielkiej liczby konstrukcji zawierających tę parę antonimów. Na tle wszystkich przedstawionych charakterystyk wyraźnie wydziela się cecha szerokości. Opisy tworzone na bazie przymiotnika *широкий* zmierzają w kierunku obrazowania relacji czysto przestrzennych, jako konkretyzacja wymiaru poprzecznego (w ujęciu „prawo—lewo”). Jednakże przypisanie cechy konkretnym przedmiotom porównania, czyli denotatom nazw (*площадь, улица, лес, луг*) uniemożliwia tego typu uogólnienie i sprowadza stałe związki wyrazowe do rangi „zwykłych” porównań. Cecha konkretyzowana w konstrukcjach zawierających przymiotnik *узкий* wykorzystuje w procesie intensyfikacji właściwości przedmiotów długich i wąskich (*гроб, кишка, лапша, щель*), które zwiększają poprzez swoją semantykę poziom nasycenia cechy tegoż przymiotnika.

Analizowane jednostki układają się pod względem stopnia nasycenia cechy w następujący sposób:

1. Poziom podstawowy III

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość

- wyrazów wchodzących w różnego rodzaju związki: *величиной в (с) кулак; с голубиное, гусяное, куриное яйцо; с (в) детский кулачок; с булавочную*

головку; с воробьиное яйцо; с наперсток; w języku rosyjskim tego typu wyrażenia stanowią gotową konstrukcję używaną w funkcji porównania, ale nie są one klasycznym przykładem porównania doprzymiotnikowego;

- wyrazów tworzących stałe konstrukcje komparatywne:

<большой> как дом, как сарай, как шкаф; высокий как дом; толстый как кирпич, как кошма; <тонкий> как волос; тонкий как нить, как нитка, тонкий как соломинка; тонкий как бумага; тонкий как лезвие; тонкий как листик; <тонкий> как паутина; тонкий как стекло; длинный как кишка, как лапша; короткий как обрубок; широкий как море, как поле, как река; узкий как камера, как коридор; <узкий> как гроб; узкий как кишка; узкий как лапша; узкий как лезвие; узкий как змея; узкий как щель;

- wyrażeń reduplikowanych: —

2. Poziom wyższy 2JI

- wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość i użycie formy przymiotnika o większym stopniu nasycenia cechy: *большой как сарай → огромный как сарай; большой как шкаф → огромный как шкаф; огромный как площадь* — ostatnie połączenie bez odniesienia do form o mniejszym nasyceniu cechy;
- wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość i użycie formy deminutywnej przymiotnika: *тонкий как волосок → тоненький как волосок; тонкий как нитка → тоненький как нитка; тонкий как ниточка → тоненький как ниточка; тонкий как нить → тоненький как нить; тонкий как соломинка → тоненький как соломинка; тонкий как паутинка → тоненький как паутинка;*
- wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość i amplifikację: *узкий как камера → узкий как тюремная камера; узкий (тонкий) как лезвие → узкий (тонкий) как лезвие ножа; тонкий как бумага → тонкий как папиросная бумага;*
- wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez użycie formy deminutywnej rzeczownika: *тонкий как волос → тонкий как волосок; тонкий как нитка → тонкий как ниточка; тонкий как паутина → тонкий как паутинка.*

3. Poziom najwyższy 3JI:

тонкий как волос, паутина → тонкий как волосок, паутинка → тоненький как волосок, паутинка.

- ## 4. Redukcja:
- как дом ← большой как дом; как сарай ← большой (огромный) как сарай; как шкаф ← большой (огромный) как шкаф; как волос ← тонкий как волос; как волосок ← тонкий как волосок; как нитка ← тонкий (тоненький) как нитка; как ниточка ← тонкий, (тоненький) как ниточка; как нить ← тонкий (тоненький) как нить; как соломинка ← тонкий*

(тоненький) как соломинка; как папиросная бумага ← тонкий как папиросная бумага; как паутина ← тонкий как паутина; как паутинка ← тонкий (тоненький) как паутинка; как река ← широкий как река.

5. Ekspresywność: —

Podsumowanie

Podobieństwa:

1. W obu językach w funkcji *tertium comparationis* występują nacechowane semem intensywności synonimy przymiotników (*duży / большой*) wyznaczających odpowiedni fragment przestrzeni semantycznej.
2. Cecha wielkości jest ujmowana w formę porównań wykorzystujących jakość przedmiotów foremnych, będących denotatami nazw (*szafa, stodoła; шкаф, дом, сарай, площадь*).
3. Przy cechach *duży / большой* i *mały / маленький* szczególnego znaczenia nabiera przedmiot porównania (człon porównywany), którego wielkość w obiektywnie istniejącej rzeczywistości wskazuje na stopień hiperbolizacji wyrażenia.
4. Cienkość przedmiotów uzyskuje charakterystykę w trzech kategoriach: jednej określanej za pośrednictwem wzroku: *cienki jak pajęczyna / <тонкий> как паутина*; drugiej — przez dotyk: *cienki jak papier / тонкий как бумага*; trzeciej, mieszanej, ze wskazaniem wzroku: *cienki (cieniutki) jak włos / <тонкий> тоненький как волос*.
5. Długość znajduje jednakową liczbę przykładów realizacji po obu stronach, a podobieństwo między nimi polega na charakterystyce pomieszczenia, najczęściej korytarza lub pokoju.

Różnice:

1. Wielkość oddawana za pomocą przymiotnika *wielki* wykorzystuje jako nośniki porównania cechy różnych przedmiotów (*arbuza, pięść, słoń, góra, morze, świat*), co różni język polski od rosyjskiego, który nie dysponuje taką różnorodnością obiektów (*шкаф, площадь*).
2. Przy określaniu małości zwraca uwagę brak konstrukcji komparatywnych w języku rosyjskim, a te, które istnieją, nie wykazują implicytnego związku z cechą wyrażaną przymiotnikiem *маленький*. Wywołuje to zjawisko pewnej formalnej asymetrii między systemami obu języków, ponieważ po stronie rosyjskiej znajduje się konstrukcja *величиной с...* z różnymi przykładami nazw obiektów małych, których wielkość można wskazać jako normatywną. Polskie określenie *wielkości (czego?)* nie ma charakteru związku łączliwego.

3. Cechy charakteryzowane przymiotnikami *gruby* / *толстый* oddają — w obu językach — odmienne relacje. W języku polskim jest to średnica, natomiast w rosyjskim — fragment wymiaru pionowego: *толстый как кирпич* (o książce).
4. W języku polskim skojarzenie z kiszka i węzem przy konceptualizacji długości wykorzystuje się do charakterystyki pomieszczenia i pociągu. W języku rosyjskim *лапша* i *кишка* odnoszą się do pomieszczenia i drogi.
5. Krótkość w języku rosyjskim zawiera się w jednym porównaniu, natomiast w języku polskim nie ma projekcji do JF.
6. Przymiotnik *szeroki* nie jest reprezentowany w języku polskim, a w rosyjskim odzwierciedla szerokość rosyjskiej duszy i specyficzny sposób widzenia szerokości, który można nazwać „przestrzennym”.
7. Cecha wyrażana przymiotnikiem *wąski* / *узкий* jest raczej słabo zaznaczona w języku polskim, natomiast w języku rosyjskim tworzy dość szczegółowe charakterystyki pomieszczeń, ale także fragmentów przestrzeni, np. drogi, ścieżki, wąwozu itp.

Cecha	Jednostki języka polskiego	Jednostki języka rosyjskiego
duży (wielki) / большой (огромный)	<i>wielki jak arbut, jak pięść, jak stodoła, jak szafa, jak szafa trzydrzwiowa, jak słoń, jak góra, jak morze, jak świat</i>	<i>большой (огромный) как дом, как сарай, как шкаф; огромный как площадь</i>
mały / маленький	<i>mały (malutki, małeńki) jak zabawka; jak pięść / piąstka, jak orzech / orzeszek, jak lepek <od> szpilki, jak naparstek, jak palec</i>	<i>величиной в (с) кулак; с голубиное, гусиное, куриное яйцо; с (в) детский кулачок; с булавочную головку; с воробьиное яйцо; с перпсток</i>
wysoki / высокий	<i>siegać w niebo</i>	<i>высокий как дом</i>
gruby / толстый	<i>gruby jak kotek; gruby jak groch</i>	<i>толстый как кирпич; толстый как кошма</i>
cienki / тонкий	<i>cienki (cieniutki) jak włos, jak nitka, jak igła, jak trzcina, jak szparag; cienki (cieniutki) jak papier, jak pergamin, jak optatek, jak atlas, jak jedwab; cienki (cieniutki) jak pajęczyna, jak mgła / mgiełka</i>	<i><тонкий> как волос; <тонкий> тоненький как волосок; <тонкий, тоненький> как нитка, как ниточка; тонкий <тоненький> как нить, как соломинка; тонкий как бумага, <тонкий> как папиросная бумага; тонкий как лезвие <ножа>; тонкий как листик; <тонкий> как паутина, тонкий <тоненький> как паутинка; тонкий как стекло</i>
długi / длинный	<i>długi jak kiszka, długi jak wąż</i>	<i>длинный как лапша; длинный как кишка</i>
krótki		<i>короткий как обрубок</i>

Cecha	Jednostki języka polskiego	Jednostki języka rosyjskiego
широкий		<i>широкий как море, как поле, как река</i>
wąski / узкий	<i>wąskie jak szparki; wąski jak gardziel, jak gardło</i>	<i>узкий как <тюремная> камера, <узкий> как гроб, узкий как лезвие <ножа>; узкий как кишка, как коридор, как лапша, как змея, как щель</i>

Czas

Czas jako kategoria filozoficzno-psychologiczna to ‘nieprzerwany ciąg chwil, trwania; jedna z podstawowych (obok przestrzeni) form bytu materii’ (SJP). Wśród wielu modeli czasu na uwagę zasługują dwa: liniowy i cykliczny (ЯКОВЛЕВА 1994, s. 97). Istotę tego pierwszego najlepiej oddaje cytowana definicja. Drugi model w naturalny sposób realizuje się w przyrodzie w zjawiskach dnia i nocy, pór roku, które dzisiaj mają naukowe podstawy związane z pozornym ruchem Słońca i postrzeganiem jego skutków na Ziemi. Zjawiska te uzyskały naukowe wytłumaczenie znacznie później, niż ich cykliczność zauważona została i znalazła swoje odbicie w językowym obrazie świata. Upływ czasu uzyskał też swój wymiar indywidualny, wyznaczany przez granice ludzkiego życia (ЯКОВЛЕВА 1994, s. 85). Na istotę konceptu „czasu” rozpatrywanego w niniejszym rozdziale składają się po części wszystkie wymienione jego aspekty.

W polskiej literaturze językoznawczej trudno znaleźć prace z dziedziny frazeologii, dotyczące czasu, ale szerzej o problemach temporalności piszą Z. TOPOLIŃSKA, M. GROCHOWSKI (red. 1975). Natomiast wśród opracowań rosyjskich na uwagę zasługuje — oprócz wspomnianej monografii J. Jakowlewej — artykuł L. Michejewej zawierający bogatą literaturę przedmiotu (МИХЕЕВА 2004).

Czas jest wielkością mierzalną, a więc można go przeliczać na takie jednostki, które mają określoną długość trwania: sekunda, minuta, godzina, tydzień, rok, wiek, ale również na takie, które ustalonej długości nie mają: chwila, moment, epoka. Zjawiska świata przyrody znajdują odzwierciedlenie w następujących jednostkach: dzień, noc, wiosna, lato, jesień, zima. Wartość niektórych wymienionych wielkości ma swoje odbicie w odpowiednich związkach frazeologicznych, a długość trwania przedziałów czasowych z uwzględnieniem uprzedniości, następczości czy towarzyszenia stanowi bazę dla procesu intensyfikacji. Frazeologizmy zostaną scharakteryzowane według

cech integrujących ich treść znaczeniową z pojęciem nadrzędnym, wyrażonym przymiotnikiem / przysłówkiem.

Przedstawione jednostki zostały umieszczone w tym rozdziale przede wszystkim ze względu na znaczenie członu głównego. Najistotniejszą ich cechą, która ulega intensyfikacji, jest rozmiar, wielkość, a więc równie dobrze mogłyby być rozpatrywane w rozdziałach dotyczących ilości, wielkości albo szybkości. Pojęcia: „sekunda”, „minuta”, „godzina”, „dzień”, „rok” itp. kojarzą się jednak z czasem, celowe wydawało się zatem umieszczenie tego typu jednostek właśnie tutaj.

Czas w języku polskim

Cecha „krótko”

Ustalenie najmniejszej jednostki nie jest łatwe, gdyż takich jednostek jest kilka, np.: *sekunda*, *minuta* — jednostki czasu fizycznego, *mgnienie*, *chwila*, *moment* — jednostki subiektywne, pozbawione obiektywnej charakterystyki długości trwania. Niełatwo zdecydować, która z nich jest najważniejsza dla językowego obrazu świata. Jeśli trudno dokonać wyboru odpowiedniej jednostki na poziomie leksemu, to jeszcze trudniej na poziomie złożonej jednostki leksykalnej zawierającej wykładnik intensywności. Intensywność w tej grupie można sprowadzić do kilku istotnych cech.

Intensywność wyrażają pojęcia drobiny, maleńkiej cząstki <jedno> *mgnienie oka* (Skor.), częściej w postaci zrostu i z przyimkiem *na okamgnienie* (SFWP) lub *krótko jak mgnienie oka* (SF) (zob. rozdział *Szybkość*). Oba rzeczowniki pochodzą od czasownika *mignąć* i są określeniem najszybszego ruchu, do którego zdolny jest człowiek (ЯКОВЛЕВА 1994, s. 103). Istota akcentowanej szybkości ruchu wiąże się ze znaczeniem intensywności. Fragment krótkiego odcinka czasowego oddawany jest również przez połączenie *ułamek sekundy* (Skor.), które w słownictwie sportowym i naukowym ma znaczenie terminu, ale w użyciu potocznym równe jest *chwili* czy *momentowi*.

Innym środkiem osiągnięcia intensywności jest zmniejszanie jednostki nominalnie występującej w połączeniu przez użycie przymiotnika *mały*: *mała godzina*, *małe pół godziny*, *mały kwadrans* (SF). Wyróżnia je pewien brak, niedostatek, nieistnienie fragmentu czasu i związana z nim zbyt obszerna nominacja. Znaczenie intensywności lepiej oddają jednostki zawierające formy deminutywne *mała godzinka* (Skor.), *mały kwadransik* (SF), *maleńka chwilka* (Skor.).

Intensywność wyrażana jest także przez znaczenie zbliżania się do czegoś, co zaistnieje po upływie chwili, małego odcinka czasu do jakiegoś zdarzenia: *lada chwila*, *lada minuta*, *lada minutę*, *lada godzina*, *lada dzień* ‘wkrótce,

niedługo, w najbliższym terminie' (Skor.). Jednostki czasowe *minuta, godzina, dzień* w zestawieniu z *lada* ulegają metaforyzacji, tworząc charakterystykę temporalnego zbliżenia. Wyrażenia te mają założoną w swojej semantyce pewną nieuchronność, podobnie jak *tylko patrzeć* (jak coś nastąpi) (SJP). Natomiast konstrukcja *coś wisi na włosku* (SJP) różni się obecnością semu asocjacyjnego, informującego o możliwości zdarzenia. Wyrażenie *coś (jest) nie za górami* 'coś (jest) niedaleko, coś zdarzy się prędko, niebawem, wkrótce' (SJP) ma jeszcze inny odcień znaczeniowy, ponieważ może odnosić się zarówno do zjawisk w czasie, jak i w przestrzeni. Podobny sens zawiera *tuż (tuż)* 'bardzo blisko' (Skor.). Jest to przykład zastosowania do opisu relacji czasowych jednostek przestrzeni.

Intensywność osiąganą przez współlistnienie krótkości z szybkością zawiera treść wyrażenia czasownikowego *wpaść (wpadać) jak po ogień*¹ 'wbiec lub wejść szybko i na bardzo krótko' (Skor.). Wobec braku dominacji czynnika czasu nad czynnikiem szybkości trudno jest zdecydować o włączeniu jednostki do jednej tylko grupy (zob. rozdział *Szybkość*).

Cecha „długo”

Istotą semantyki intensywności jest zwiększenie nasycenia omawianej cechy, co odbywa się poprzez: akcentowanie rozciągłości, wydłużenia w czasie oraz wskazanie na niedookreśloność, niekonkretność, czasami fikcyjność jakiegoś zdarzenia.

Podkreślanie długości jakiegoś przedziału czasowego implikowane jest przez wyrażenia: *okrągły miesiąc* (Skor.), *okrągły rok* (SJP); *cały boży dzień, tydzień, rok* (Skor.), *całymi tygodniami* (D), *całe wieki* 'bardzo długi okres' (Skor.). Stopień nasycenia cechy (wielkości) przedstawionych jednostek wzrasta za sprawą przymiotników *okrągły, boży* i *cały*, które pełnią funkcję intensyfikatorów. Intensyfikatory zmieniają znaczenie jednostki, z którą się łączą, podkreślając długość jej trwania. Zauważalna jest także utrata przez leksem *wiek* samodzielnego znaczenia na rzecz uogólnionej dużej miary czasu. W leksemie *tydzień* zjawisko to występuje w sposób mniej wyrazisty.

Wydłużenie w czasie osiąga się także przez zwiększanie jednostki nominalnie występującej w połączeniu za sprawą intensyfikatorów (*dobry, bity, z hakiem, z okładem*): *dobra godzina, bity godzina, godzina z hakiem; dobry tydzień, miesiąc z okładem* (Skor.), *rok z okładem* (SJP). Połączenia te można potraktować jako frazemy. Nawet jeśli uznać wymienione intensyfikatory za wyrazy samodzielne znaczeniowo, to ich łączliwość w dużej mierze ograniczona jest

¹ Przy rozpalaniu ognia w piecu lub pod kuchnią można było zająć z szufelką do sąsiada, który już wcześniej ogień rozpałił, po użyczeniu rozżarzonych węgli lub drewna. Wizyta nie mogła trwać długo zarówno ze względu na zamierzoną, a przerwana czynność rozniecania ognia, jak i konieczność utrzymania temperatury żaru w drodze powrotnej.

przez jednostki dołączane. Nie można mieć natomiast wątpliwości co do stopnia frazeologizacji związku *ruski miesiąc* 'bardzo długo; dłużej, niż da się przewidzieć' (SfE) a. *ruski miesiąc (rok)*² (D). Wyrażenie nadmiaru, naddatku użykuje w nim eksplikację poprzez przymiotnik *ruski*, którego łączliwość w JF ograniczona jest tylko dwoma rzeczownikami. Źródła intensywności obu frazeologizmów należy upatrywać w konotacjach kulturowych związanych z tzw. starym stylem.

Długość jest także elementem dominującym w znaczeniu wieloczłonowych porównań: *dzwonić jak na alarm* 'dzwonić długo, np. do drzwi' (SP), *nosić się z czymś jak kura z jajkiem* 'długo nie móc podjąć decyzji' (SP), *wybierać się jak sójka za morze* 'szykować się długo, ale nie wyjeżdżać' (SP). Ze względu na wyraźnie wskazaną czynność można do nich dołączyć wyrażenie *siedzieć, przesiadywać [gdzie a. nad czym] kamieniem* 'siedzieć, przesiadywać stale, przez długi czas, bez przerwy' (Skor.). Na tworzonych wokół czasowników obrazach opiera się znaczenie intensywności.

Oddalenie w czasie związane z pewną niedookreślonością, z rozmyciem granic przedziału czasowego widoczne jest w konstrukcjach o mniej lub bardziej wyraźnie wyznaczonym punkcie końcowym: *do sądnego dnia, na wieki wieków* (SJP), *po, na wiek wieków* (Inny), *do końca świata* (SJP). Wyrażenia te charakteryzują wypełnienie akcją całego przedziału czasowego do osiągnięcia określonego punktu w przyszłości. Z kolei jego brak zaakcentowany zostaje w wyrażeniach: *bez końca* 'bardzo długo', *w nieskończoność, do nieskończoności* (Skor.). Wspólnym elementem znaczeniowym przedstawionych jednostek, jest sem asocjacyjny [NIE WIADOMO JAK DŁUGO], który oddziałuje na sem [DŁUGO], wspierając znaczenie jakości. Właśnie semantyka nieokreśloności przekłada się tu na intensywność.

Szczególnym przypadkiem granicy czasowej jest kres życia ludzkiego. Jest on osiągany przez każdego, ale nie posiada usytuowania na osi czasu. Jednocześnie w najbardziej widoczny sposób ilustruje indywidualny wymiar czasu, nierozzerwalnie związany z ludzką egzystencją, ponieważ obejmuje ten jego przedział, który można przewidzieć, ogarnąć myślą. Znaczenie takie najlepiej oddaje przysłówek *zawsze*, realizowany w połączeniach nawiązujących do faktu śmierci: *do śmierci* (SJP), *aż po grób* (SFWP), *do grobu* 'do śmierci, na zawsze' (Skor.), *do grobowej deski* (SF), *do ostatniego tchnienia* (SF), a nawet *poza grób* 'zawsze, na zawsze' (SJP). Znaczenie intensywności jest uzyskiwane dzięki obrazowości opartej na metonimii.

² *Ruski* ma tu znaczenie 'dłuższy, niż przewiduje norma', czyli dłuższy, niż przyjęte zostało w kalendarzu gregoriańskim, który obowiązuje w Europie. Rosja jeszcze na początku XX wieku oficjalnie posługiwała się kalendarzem juliańskim, który „spóźnia się” w stosunku do gregoriańskiego o około 13 dni. Stąd wrażenie zarówno dłuższego miesiąca, jak i dłuższego roku.

Cecha „nigdy”

Cechę tę można równie dobrze nazwać „nierealnością”, „nieprawdopodobieństwem”, „fikcją”, ponieważ wskazuje na sytuację, która nigdy się nie zdarzy. Ze względu jednak na znaczenie nieskończonego oczekiwania na pewien fakt istotniejszą cechą w semantyce wyrażenia wydaje się [NIGDY]. Dominuje ona w konstrukcjach: *włosa (prędzej) komuś na dłoni wyrosną, kaktus komuś na dłoni wyrośnie, zanim..., jeżeli..., jak coś się stanie* ‘coś nie dojdzie do skutku, nie uda się (zanim coś się stanie)’, ‘coś nigdy nie dojdzie do skutku, nie stanie się’ (SJP), *jak rak świśnie, a ryba piśnie* ‘nigdy’ (Skor.). Wyznacznikiem wysokiego stopnia cechy jest tu niezwykłość przechodząca w intensywność (GRZEGORCZYKOWA 1975, s. 65). Połączeniem nawiązującym do ludowo-religijnego określenia *na świętego...*, a *na święty...* jest wyrażenie *na święty nigdy* (SJP), w którym *nigdy* zastępuje imię patrona przypisanego do konkretnego dnia w kalendarzu.

Cecha „dawno”

Podkreślenie dużej odległości w czasie dokonuje się najczęściej poprzez sprecyzowanie i umiejscowienie jakiegoś przedziału czasowego. Przedziały te można scharakteryzować następująco:

- ‘od dawna do dziś’: *od wieku wieków* (Skor.), *od wiek wieków* (Inny), *od zarania dziejów* (SJP), *od dziada pradziada, z dziada pradziada, z prapradziada* ‘z dawien dawna, od dawien dawna’ (Skor.), *od (niepamiętnych, wielu) lat* (SJP), *od stworzenia świata* ‘od bardzo dawna, od wieków; bardzo dawno’ (Skor.), *od początku świata* (SF); podobnie — *jak świat światem* ‘od dawna, zawsze, od niepamiętnych czasów’ (SJP), *jak ziemia ziemią* (Skor.);
- ‘w bardzo dalekiej przeszłości’: *za dziadów pradziadów* ‘w czasach dawnych, najdawniejszych’ (Skor.), *za króla Ćwieczka, za czasów króla Ćwieczka* ‘bardzo dawno temu, za dawnych czasów’ (SJP); znaczenie oddalenia w czasie może być także osiągnięte przez zwykłe odesłanie do przeszłości, bez określania jej kształtu: *całe wieki temu* ‘bardzo dawno’ (Skor.), *przed wiekami* ‘bardzo dawno temu’ (SF); *kopa lat, kopę lat* ‘bardzo dawno’ (SJP) — w tym ostatnim wyrażeniu nazwa dawnej jednostki obrachunkowej (60 sztuk) przybiera znaczenie dużej ilości, a łączliwość ogranicza się do zaprzeczonego czasownika *widzieć*.

W przytoczonych jednostkach intensywność wykorzystuje obrazy odwołujące się do bardzo odległej przeszłości, bazujące na ludzkiej niepamięci, wykorzystujące pojęcie „wieku” jako przedziału czasowego dłuższego niż ludzkie życie. Ponownie więc wraca tu motyw indywidualnego wymiaru czasu.

W przypadku wskazywania na działanie odniesione do przyszłości długość oczekiwania podkreśla się poprzez użycie JF *za sto lat, po stu latach* ‘po bardzo długim czasie’ (Skor.). Wykorzystywane jest przy tym określenie znaczeniowo równoważne wiekowi. Połączenie *po stu latach* może również nawiązywać do przeszłości.

Cecha „późno”

Znaczenie przysłowka *późno* oscyluje w pobliżu pewnej normy. Najlepszą jego realizacją jest wyrażenie *trzecie kury pieją / piaty* ‘jest / było bardzo późno; nad ranem’ (Skor.). Podkreśla się w nim fakt piania kogutów na styku nocy i dnia. Akcentowanie tego momentu nasila cechę procesualną, co wiąże się ze znaczeniem intensywności. Zdecydowane przekroczenie granicy czasowej widoczne jest w wyrażeniach: *rychło w czas* ‘zbyt późno’ i *przyjść świece gasić* ‘po wszystkim, za późno’ (Skor.). Znaczenie tego ostatniego wyrażenia wywodzi się z tradycji kościelnej. Wskutek zmian semantycznych ewoluowało ono w kierunku ‘bardzo się spóźnić’ (SF). O intensywności połączeń decydują obrazowość i ironia. Większą złożoność semantyczną wykazuje wyrażenie *za pięć dwunasta* (SFWP): z jednej strony, zawiera ono wskazanie istotnego momentu, przed którym coś ma się wydarzyć, a z drugiej — podkreśla, że coś dzieje się ‘za późno’ (Inny). Choć formalnie nie następuje tu przekroczenie granicy czasowej, to akcentowanie obu ujęć zwiększa stopień nasycenia cechy procesualnej.

Cecha „wczesnie”

Jednostka frazeologiczna *wstawać, chodzić, kłaść się spać z kurami* ‘wstawać i kłaść się spać bardzo wczesnie’ (SJP) podkreśla raczej przedwczesność tych czynności z pozycji oceny człowieka. Obserwacja życia ptaków, a kur w szczególności, wskazuje na ich wcześniejsze przygotowywanie się do snu i wcześniejsze wstawanie niż ludzi. Obrazowość wyrażenia stanowi tu podstawę intensyfikacji cechy procesualnej.

Cecha „krótki”

Znaczenie krótkości w postaci charakterystyki cechy nieprocesualnej występuje w porównaniach: *krótki jak mgnienie oka* (SP), *krótki jak błyskawica, jak błysk* (słońca, pioruna, flesza itp.), *jak westchnienie* (SP). Podstawę intensywności stanowi tu przypisanie cechy, jaką dysponuje nośnik porównania, innemu przedmiotowi. Błysk i błyskawica następują bowiem nagle i pozostają w polu widzenia przez ułamek sekundy. Spośród wymienionych jednostek największą długością trwania dysponuje, jak się wydaje, *krótki jak westchnienie*. Może to być jednak uwarunkowane specyfiką odbioru wrażeń słuchowych.

Cecha „długi”

Podkreślenie długości trwania i upływu czasu następuje w rezultacie porównania do przedziałów czasowych postrzeganych jako rozciągnięte, mijające powoli: *długi jak wieczność*, czyli nieskończenie długi, a także *długi jak post, jak dzień o głodzie* (SP). Rzeczowniki występujące w pozycji nośnika porównania nazywają niezbyt konkretny (*wieczność*) lub bardziej konkretny (*post, dzień*) fragment czasu. Jeśli uwzględnić czynnik kulturowy, to post w najdłuższym wymiarze liczy 40 dni. Dzień pozostaje dniem, ale uczucie czczości,

oczekiwanie na zaspokojenie głodu czas ten wydłuża. Znaczenie intensywności związane jest zatem z akcentowaniem długości. Wszystkie te wyrażenia mają konotację ujemną, a więc długość, rozciągłość w czasie nie zyskuje oceny pozytywnej.

Cecha „stary”

Kolejnym wymiarem czasowym jest wiek. Wiek jest cechą mierzalną, zazwyczaj liczoną w latach. Omawiana cecha przynależy w tej samej mierze obiektom ożywionym i nieożywionym. Denotat dysponujący dużą liczbą lat uzyskuje charakterystykę poprzez przymiotnik *stary*. Za pewną normę wiekową w odniesieniu do człowieka można uznać symboliczne sto lat. Nie zawsze jednak ocenie towarzyszy wymiar liczbowy. Czasami obiektywne liczenie ustępuje miejsca subiektywnej ewaluacji, co w strukturze semantycznej frazeologizmów przejawia się w eksponowaniu semów wartościujących kosztem obiektywnie mierzących. Wyrażenia odnoszące się do wieku człowieka: *kości, próchno, trociny sypią się [z kogo]* ‘ktoś jest bardzo stary’ (SFWP), stają się intensywne głównie z powodu obrazowości. Natomiast frazeologiczne nominacje starego człowieka: *stary piernik, grzyb, ramol, stare pudło, próchno* ‘pogardliwie o kimś starym’ (SJP) uzyskują znaczenie intensywności poprzez wzmocnienie semu [STARY], obecnego w znaczeniu przenośnym rzeczowników *piernik, grzyb, ramol, pudło*, przymiotnikiem *stary*. W odniesieniu do rzeczy ponownie uaktywnia się osoba króla Ćwieczka, por. *coś pamięta (czasy) króla Ćwieczka* (SJP), a w jedynej konstrukcji komparatywnej: *stary jak świat* (SFWP) podkreśla się długość istnienia świata niepodważalną zarówno w wymiarze religijno-kulturowym, jak i naukowym.

Cecha „młody”

Konceptualizacja omawianej cechy następuje właściwie tylko w jednym związku frazeologicznym odnoszącym się do człowieka: *mieć mleko pod nosem* ‘być bardzo młodym, niedoświadczonym, niedojrzałym’ (SF). Natomiast w JF: *jeszcze nie odrósł od ziemi* (Inny) a. *zaledwie odrósł od ziemi* ‘jest jeszcze bardzo młody’ (Skor.) zauważalne jest odniesienie do niewielkiego wzrostu, znaczenie zmierza zatem wyraźnie w kierunku realizacji cechy „mały” (zob. rozdział *Somatyczność*, cecha „niski”).

Cecha „nowy”

Cecha ta — antonimiczna wobec przymiotnika *stary*, lokowana na przeciwnym biegunie przestrzeni semantycznej, odnoszona do obiektów nieożywionych — przejawia się tylko w jednym wyrażeniu: *nowy (nowiutki) jak spod igły* (SP), a bez cechy wyrażonej eksplicytnie: *prosto z igły, jak z igły, jak z igły zdjęty* (Skor.). Użycie w nośniku porównania atrybutu krawca prowadzi całość wyrażenia ku znaczeniu ‘niezniszczony, niedawno zrobiony, nabyty’; cecha ta

przypisana zostaje odzieży, ubraniu. Wyrażenie to może także funkcjonować w postaci pozbawionej przymiotnika: *jak spod igły* (In).

Porównanie

W porównaniu należałoby uwzględnić cały szereg cech przeciwstawnych, przede wszystkim „krótkość” i „długość” trwania w czasie. „Krótkość” konceptualizuje się poprzez wykorzystanie jednostek czasowych wyznaczanych przez fizykę (*sekunda, minuta*), lecz również takich, które zarówno zwyczajowo, jak i znaczeniowo kojarzone są z „krótkością” (*mgnienie, chwila, chwilka*). Trudno jest określić granicę między „krótkością” i „długością”, ponieważ jednostki takie, jak np. *godzina* występują w werbalizacjach obu konceptów. Połączenia z członem *lada* zawierają charakterystykę „krótkości”, sygnalizując następcość. We frazeologizmach z elementem *mały* akcentowany jest pewien niedobór czasowy w jednostkach przezeń określanych: *mały kwadrans, małe pół godziny, mała godzina*. Można je ustawić w szeregu gradacyjnym, choć będzie to tylko gradacja jednostek głównych (*kwadrans, pół godziny, godzina*), niezależna od użycia ich w związkach frazeologicznych. Natomiast podobny szereg skonstruowany z innych jednostek: *lada chwila — lada minuta — lada godzina — lada dzień* zdaje się budzić wątpliwości ze względu na wspólny element znaczeniowy ‘wkrótce’, ‘w najbliższym terminie’, co wskazuje na rozmycie samodzielnego znaczenia członów głównych tych związków. Być może na zwiększenie przejrzystości ich semantyki wpływa kontekst. Koncept „krótkości” werbalizuje się także w kilku jednostkach zastępujących czasownik (*wpaść jak po ogień, wisieć na włosku, tylko patrzeć*). Intensywność przyjmuje tu wymiar ilościowy, występując w charakterze katalizatora czasu. W większości JF sygnalizuje jednak następcość w czasie i podkreśla szybki jego upływ. Przy konceptualizacji „krótkości” intensywność stosunkowo rzadko znajduje swoje źródło w deminutiwach (*mały kwadransik, mała godzinka*).

Przeciwstawienie „krótkości” długości trwania odbywa się za sprawą niektórych członów JF takich, jak: *długi, cały, okrągły, cały boży; dobry, bity, z okładem* itp. Albo sygnalizują one zgodność, dokładność w czasie, wykluczając tym samym niedobór (*okrągły miesiąc, okrągły rok*), albo podkreślają nadmiar czasu (*dobry miesiąc, miesiąc z okładem, godzina z hakiem*). Są one zarazem modyfikatorami wpływającymi na znaczenie członów głównych frazeologizmów, tworzącymi na ich podstawie semantykę intensywności. Wzmocniana jest ona także w wyrażeniach *do końca świata, do sądnego dnia* nieprzewidywalną perspektywą czasową tych faktów. Znaczenie długości występuje również w jednostkach frazeologicznych zastępujących czasowniki, przekładając się na intensywność związku w całości (*dzwonić jak na alarm, wybierać się jak sójka za morze* itp.). Jako szczególny przykład długiego oczekiwania została przedstawiona cecha „nigdy” z kaktusem i włosami rosnącymi na dłoni, świszczącym rakiem i piszczącą rybą, czyli sytuacjami nierealnymi w świecie

naturalnym. Koncepty „krótkości” i „długości” werbalizujące się raczej rzadko w postaci przymiotników wchodzą w skład konstrukcji komparatywnych, w których nośnikiem porównania są — odpowiednio — *mgnienie oka*, *błyskawica* i *westchnienie*, a także *post* i *dzień o głodzie*. JF charakteryzujące „długość” zawierają ocenę negatywną.

Reduplikacja i intensywność jej towarzysząca przejawiają się w JF werbalizujących koncept „dawno”. Najlepszym przykładem jest tu *od wiek wieków* a. z *dziada pradziada* itp. Semantyka intensywności oddana zostaje także w wyrażeniach wskazujących znaczne oddalenie w przeszłości (*od niepamiętnych lat*, *od zarania wieków*, *od stworzenia świata*, *za króla Ćwieczka*). Koncept „nie-dawno” nie werbalizuje się we frazeologii, dlatego też opozycja ta pozostaje niepełna. Frazeologia znajduje odpowiednie środki wyrazu dla oddania tego, co zaistniało dawno.

Koncepty „starości” oraz „młodości” i „nowości” realizują się w pojedynczych JF. Po przypisaniu cechy starości człowiekowi poprzez nazwy *piernik*, *grzyb*, *próchno* itp. następuje uzupełnienie semantyki wyrażen przymiotnikiem *stary*, w sytuacji odniesienia konceptu do przedmiotów — odwołanie do starości świata i wspomnienie nieistniejącej postaci króla Ćwieczka. Przy konceptualizacji „młodości” wskazany zostaje jej atrybut w postaci „mleka pod nosem”, a w przypadku „nowości” — skojarzenie z ubraniem. Natomiast frazeologizmy odpowiadające konceptom „późno” i „wcześnie” przypominają o liczeniu czasu, godzin na podstawie zjawisk naturalnych, do których należą zwyczaje ptaków. Zawierają również motyw religijno-kulturowy — gaszenie świec po mszy w kościele.

Analizowane jednostki układają się pod względem stopnia nasycenia cechy w następujący sposób:

1. Poziom podstawowy IJI

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość

- wyrazów wchodzących w różnego rodzaju związki:

mgnienie oka; *na okamgnienie*; *mała godzina*, *małe pół godziny*, *mały kwadrans*; *tylko patrzeć*, *coś wisi na włosku*, *coś (jest) nie za górami*; *ułamek sekundy*; *godzina z hakiem*, *dobra godzina*, *bita godzina*, *dobry tydzień*; *okrągły miesiąc*, *okrągły rok*; *miesiąc*, *rok z okładem*; *siedzieć*, *przesiadywać gdzie a. nad czym kamieniem*; *do sądnego dnia*, *do końca świata*, *na święty nigdy*; *za czasów króla Ćwieczka*, *za króla Ćwieczka*; *od (niepamiętnych, wielu) lat*, *od stworzenia świata*, *od zarania dziejów*; *całe wieki temu*, *przed wiekami*, *całymi tygodniami*, *całe wieki*, *ruski miesiąc*; *z prapradziada*; *kopa lat*, *kopę lat*; *do śmierci*, *aż po grób*, *do grobu*, *do grobowej deski*, *do ostatniego tchnienia*, *poza grób*; *włosy (prędzej) komuś na dłoni wyrosną*, *kaktus komuś na dłoni wyrośnie*, *zanim...., jeżeli...., jak coś się stanie*; *jak rak świśnie*, *a ryba piśnie*; *kości*, *próchno*, *trociny sypią się z kogo*; *coś pamięta (czasy) króla Ćwieczka*; *mieć mleko*

pod nosem, jeszcze nie / zaledwie odrósł od ziemi; trzecie kury pieją / piaty; przyjść świece gasić; wstawać, chodzić, kłaść się spać z kurami; bez końca, w nieskończoność, do nieskończoności; prosto z igły; za sto lat, po stu latach; z zatartą obrazowością — lada chwila; lada minuta, lada minutę, lada godzina, lada dzień; cały boży dzień, tydzień, rok; rychło w czas;

- wyrazów tworzących stałe konstrukcje komparatywne:

wpaść (wpadać) jak po ogień; dzwonić jak na alarm, nosić się z czymś jak kura z jajkiem, wybierać się jak sójka za morze; krótki / krótko jak mgnienie oka, krótki jak błyskawica, jak błysk; krótki jak westchnienie; długi jak wieczność; długi jak post, jak dzień o głodzie; stary jak świat, nowy jak spod igły; jak z igły zdjęty;

- wyrażen reduplikowanych: *tuż (tuż); na wieki wieków; po (na) wiek wieków; jak świat światem, jak ziemia ziemią; od wieku wieków, od wiek wieków, od dziada pradziada, z dziada pradziada; ^adwadzieścia cztery godziny na dobę.*

2. Poziom wyższy 2JI

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość i użycie formy deminutywnej przymiotnika: *nowy jak spod igły* → *nowiutki jak spod igły*;

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość i amplifikację: *piernik, grzyb, ramol, pudło, próchno* = [STARY] + [CZŁOWIEK]; *stary piernik, grzyb, ramol, stare pudło, próchno* → *stary* [STARY] + [CZŁOWIEK]; *mgnienie oka* → *jedno mgnienie oka*;

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez użycie formy deminutywnej rzeczownika: *mała godzina* → *mała godzinka, mały kwadrans* → *mały kwadransik*.

3. Poziom najwyższy 3 JI:

— bez odniesienia do form o mniejszym nasyceniu cechy: *maleńka chwilka*, podwójne zdrobnienie.

4. Redukcja: *jak z igły* ← *jak z igły zdjęty*; *jak spod igły* ← *nowy jak spod igły*.

5. Ekspresywność: —

Czas w języku rosyjskim

W językowym obrazie świata czas oddawany jest w postaci charakterystyk temporalnych, których podstawowy podział przebiega wokół dwóch osi: następstwa i uprzedniości w stosunku do innych czynności (późniejszość, wcześniejszość lub jednoczesność względem jakiegoś wydarzenia) oraz zróżnicowania

jednostek według charakterystyk czynności zlokalizowanych / niezlokalizowanych w czasie (НИКИТИНА 1995, s. 74). Duże uszczegółowienie tych podziałów utrudnia przeniesienie ich do niniejszej pracy, ponieważ spowodowałyby one rozmycie głównego problemu, jakim jest intensywność.

Określenia czasowe grupują się w przestrzeni semantycznej wyznaczonej, z jednej strony, przez *коротко* — *долго*, z drugiej — przez *давно* — *недавно*. Prezentacją jednostek związanych znaczeniowo z „czasem” objęte zostaną również cechy *поздно* — *рано* oraz występujące w formie przymiotnikowej *длинный* — *краткий*, *молодой* — *старый*, *новый* — *старый*.

Сеча „коротко”

Rosyjski przymiotnik *короткий* dysponuje znaczeniem ‘непродолжительный, небольшой по времени’ (OS), czyli krótkotrwały, zajmujący niewielki odcinek czasu. Pochodny od niego przysówek określa cechę procesualną. Przedstawione charakterystyki odnoszą się do drobnych części czasu lub oddają znaczenie bezpośredniej następczości.

Intensyfikacja równa w realnej rzeczywistości ułamkowi sekundy to *мгновение ока*, częściej — *в мгновение ока* (FSRJ), co sugeruje związek z szybkością (zob. rozdział *Сzybkość*). Trudność polega na tym, że przy tak niewielkim odcinku czasu rozgraniczenie obu tych parametrów staje się praktycznie niemożliwe. Podobnym znaczeniem dysponuje jednostka *доля секунды*. Wprawdzie nie została ona zakwalifikowana do frazeologizmów, ale jej potoczne rozumienie jest takie samo, jak w języku polskim³. Omawiane jednostki użyte jako element charakterystyki procesualnej powodują wzrost intensywności cechy „коротко”.

Charakterystykę ilościowo-czasową zawiera JF *без году неделя* ‘совсем немного времени, совсем недавно (*быть, жить* и т.п. где-л. или делать что-л.)’ (FSRJ), która zbliża się do znaczenia przysówek *коротко, недолго*, utraciwszy związek z motywującym ją wyrażeniem *без недели год*. Tego typu jednostka nie może realnie istnieć, toteż istotą intensywności jest w tym przypadku nieokreśloność pewnego przedziału czasowego.

Dodatkowym elementem towarzyszącym krótkości wymiaru czasu jest następczość, informująca o bliskości jakiegoś zdarzenia: *вот-вот, не за горами, на носу, за плечами, рукой подать, на дворе (у двора), у порога* ‘очень близко, скоро’ (FSRJ), *у дверей* (OS). W jednostkach tych można zaobserwować pewien typ przekodowania relacji przestrzennych w temporalne (ЯКОВЛЕВА 1994, s. 55). Często jednak znaczenie bezpośredniej bliskości wyrażają frazeologizmy zawierające nazwy jednostek miary czasu: *с секунды на секунду, с минуты на минуту, с часу на час, со дня на день* ‘в самое ближайшее время’ (FSRJ),

³ Нр. *Солнечный свет ударил ему по глазам, заставив остановиться на долю секунды; Она собиралась ложить трубку, но на какую-то долю секунды задержалась* (In).

a ich samodzielne znaczenie ulega w JF rozmyciu. W połączeniach *вот-вот* itp. podkreślanie bliskości przestrzeni mówiącego, a zatem odległości, której pokonanie zajmuje bardzo mało czasu, sygnalizuje krótkość przedziału czasowego, co przekłada się na intensywność. Natomiast przy nazwach jednostek fizycznych lub cyklicznych znaczenie to powstaje w wyniku formalnego podwojenia tej samej jednostki, zamykając się w deskrypcji 'w najbliższym czasie'.

Сеча „долго”

Koncept „długości” trwania werbalizuje się w związkach zawierających przede wszystkim nazwy jednostek czasu. Intensywność powstaje w nich za sprawą podkreślenia, akcentowania długości przedziału zajmowanego na osi czasu, częściej jednak przez brak jego lokalizacji. Intensywność może być zatem w różny sposób wyrażana.

Podkreślanie długości jakiegoś przedziału czasowego widoczne jest w połączeniu *день деньской* 'целый день' (OS). W zasadzie nie wpływa ono na znaczenie słowa *день*, akcentując jedynie ogarnięcie całości. Jeśli jednak wnikliwie przeanalizować jego znaczenie w różnych słownikach, to można zauważyć pewne zmiany w kierunku utraty związku semantycznego z podstawą '... все дни напролет' (Efr). Problemem jest również sama frazeologiczność wyrażenia, które może uchodzić za przysłówek tworzony według określonego modelu; por. także *на веки вечные*, *на (во) веки веков*.

Wydłużenie następuje za sprawą intensyfikatora jednostki czasu obecnej w związku wyrazowym: *битый час* 'очень долго' (FSRJ). Intensywność frazeologizmu wzrasta, a samodzielne znaczenie rzeczownika *час* ulega rozmyciu. Intensyfikatory: *с гаком*, *с лишком (с лишним)*, *с хвостиком*, *с небольшим* (SFS) nie są przypisane do konkretnej cechy, dlatego zostaną rozpatrzone w rozdziale *Ilość*.

Intensywność wyrażana jest również poprzez niemożność dokładnego określenia upływu czasu, a więc długości przedziału czasowego. W tworzeniu wyrażzeń o takiej semantyce aktywnie uczestniczy słowo *век*, które ma znaczenie dowolnie długiego odcinka czasu: *на веки вечные*, *на (во) веки веков*; *до скончания века*; *отныне и до века* 'навсегда, на всю жизнь' (SFS). Nieokreśloność dominuje także w innych jednostkach: *до бесконечности* (FSRJ), *конца-краю не видно* 'бесконечно долго' (FSRJ).

Intensywność pojawia się wskutek braku denotatów nazw o charakterze religijno-kulturowym: *до морковкина заговенья (до морковкиных заговен)*, *до второго (нового) пришествия*, *до греческих календ* 'до неизвестного времени, неопределенно долго' (SFS). Oczekiwanie na wymienione święta bądź fakty jest równoznaczne z czekaniem do nieskończoności, co w związku ze wzmocnieniem siły nasycenia cechy stanowi o intensywności.

Intensywność oddana zostaje poprzez wskazanie granicy wyznaczanej przez śmierć, a więc pewnej, realnej, ale niemożliwej do zlokalizowania w czasie

przed faktem: *до гробовой доски, по гроб жизни (дней), до конца <своих> дней, до последнего дыхания (издыхания), до <самой> могилы, до гроба 'всю жизнь, до самой смерти'* (SFS). Wyrażenia podkreślają perspektywę czasową, która w indywidualnym ludzkim wymiarze uzyskuje znaczenie 'zawsze'. Zarówno brak umiejscowienia śmierci na osi czasu, jak i szczególny nacisk kładziony na koniec przedziału czasowego pozostają w związku z intensywnością.

Intensywność ma związek z domniemaną określonością, opartą na treściach biblijnych, dotyczącą wieku człowieka. Ten indywidualny wymiar długości czasu realizuje się w połączeniach: *аредовы веки, мафусаиловы года (мафусаилов век)*, występujących z czasownikami *жить (прожить) 'чрезвычайно долго (жить)'* (SFS). Intensywność polega tu na wykorzystaniu analogii do długości życia Jareda lub Matuzalema.

Сеча „никогда”

Intensywność wynika także z fikcyjności, wskazania sytuacji, która w przyszłości nigdy się nie zdarzy. Wyrażenia zawierające takie znaczenie stanowią warunek zaistnienia, a właściwie niezaiistnienia innego faktu: *когда рак <на горе> свистнет; после дождика в четверг; после морковкина заговенья (к морковкину заговенью)* (SFS). Znaczenie wszystkich JF sprowadza się do określenia 'nigdy'. Niekonkretność, nierealność ich treści wzmacnia nasycenie cechy i przekształca się w intensywność. W przestrzeni społeczno-kulturowej różnych języków podobna semantyka uzyskuje swoistą specyfikę i koloryt (МОКИЕНКО 1986, s. 214).

Сеча „давно”

Intensywność w analizowanych jednostkach wyraża się poprzez:

- przesunięcie w bardzo odległą przeszłość: *давным давно* 'очень давно' (OS);
- wskazanie początkowego punktu (akcji) w przeszłości, które z powodu poszerzonego znaczeniowo słowa *век* przestaje być określeniem precyzyjnym: *испокон (спокон) веку (веков); от века <веков>* (FSRJ), 'od dawna' (RP);
- fikcyjność postaci i wydarzeń przy wskazywaniu momentu zaistnienia akcji w dalekiej przeszłości: *со (с) времен царя Гороха, <со> времен Очакова и покоренья Крыма* najczęściej z czasownikami *существует, делается* itp. 'с незапамятных времен' (SFS);
- „historyczne” potraktowanie pewnych przedziałów czasowych: *при царе Горохе* (SFS); *при царе Косаре <когда турки воевали>* 'очень давно; ... никогда' (SFS), które wobec fikcyjnych postaci obu carów zbliżają się do znaczenia 'nigdy';
- ułożenie akcji przed wydarzeniami opisanymi w Biblii — *до потопа; до рождества христова* (SFS), które sygnalizują, że coś zdarzyło się bardzo dawno temu.

Odsyłanie do dalekiej przeszłości, rozmywanie granic przedziałów czasowych, niekonkretność faktów, brak autentyczności postaci i wydarzeń tworzą nadwyżkę semantyczną, przekładalną na intensywność.

Сеча „рано”

Pojęcia „późno” i „wcześnie” w relacjach czasowych sugerują istnienie jakiejś normy, momentu pożądanego. Językowe wyznaczniki semantycznej opozycji gradualnej *рано* — *поздно* znajdują swoje odpowiedniki wśród frazeologizmów zaledwie „w połowie”, tzn. realizuje się tylko pierwsza część tej opozycji: *чуть (чем) свет; ни свет ни заря; с <первыми, вторыми и т.д.> петухами; до солнышка (с солнышком); еще черти в (на) кулачки не бились (не бьются, не дрались), <еще> черт в ладоши не прохлопал; на брезгу*; używane zwłaszcza przy czasownikach: *встать (вставать), подняться (подниматься), проснуться (просыпаться), уйти (уходить), уехать (уезжать)* i t.p. ‘очень рано, на рассвете или до рассвета’ (SFS). Większość JF charakteryzuje uprzedniość, czyli akcję, która rozgrywa się przed wschodem słońca, natomiast *с <первыми, вторыми и т.д.> петухами; с солнышком* — czynność odbywającą się jednocześnie z pianiem kogutów i świtaniem. Intensywność zawiera się w akcentowaniu nadchodzenia dnia w treści semantycznej wyrażen i w obrazowej ilustracji świtu jako pory dnia związanej z diabelskimi sztuczkami.

Сеча „краткий”

Wyrażenie krótkości trwania jakiegoś stanu rzeczy odbywa się poprzez konstrukcję komparatywną *краткий как выстрел* (SSr.), wykorzystującą w nośniku porównania nazwę odgłosu towarzyszącego wyrzuceniu pocisku z broni palnej. Dźwięk ten odbierany zmysłem słuchu jest w istocie swej krótki i intensywny.

Сеча „долгий”

Podkreślenie długości trwania osiąga się poprzez konstrukcję komparatywną *долгий (длинный) как большая дорога* (SSr.), którą w wymiarze czasowym należy rozumieć jako subiektywną ocenę czegoś, co ‘dłuży się, jak podróż’. W tym momencie celowe wydaje się przypomnienie aspektu realioznawczego, który musi towarzyszyć tej ocenie — chodzi o odległości, które należy pokonywać na ogromnym obszarze Rosji, i o czas, który ta czynność zajmuje. Ocena, duże odległości i odpowiednio długi czas tworzą znaczenie intensywności.

Сеча „старый”

Koncepty „starości” i „młodości” realizują się poprzez przymiotniki *старый* i *молодой* w odniesieniu do człowieka, natomiast *старый (древний)* i *новый* — w stosunku do przedmiotów nieożywionych.

Związane z szeroko rozumianym pojęciem czasu przymiotnik *старый* i jego synonim *древний* tworzą niewiele konstrukcji porównawczych: *стар / старый как мир; древен / древний как мир* (SSr.) w odniesieniu do przedmiotów nieożywionych, a w pozycji *comparatum* występuje tylko jeden rzeczownik — *мир*. Natomiast do człowieka odnoszą się *старый как черт; старый как Мафусаил* (SSr.), por. *мафусаилов век*. Jeśli przyjąć, że *мир* i *Мафусаил* dysponują cechą „starości” w odpowiednio dużym wymiarze, to jej przekładalność na semantykę intensywności jest oczywista. Natomiast komponent *черт* należy uznać za intensyfikator ekspresywny w składzie konstrukcji komparatywnej. Jednak może on być również symbolem wszelkich cech negatywnych (НИКОЛАЕВА 1989, s. 75).

Сеча „молодой”

Okres bycia młodym znajduje odzwierciedlenie w kilku frazeologizmach, które ujmują tę cechę jako fakt niedorośnięcia do pewnych działań, ponieważ młodości towarzyszy zazwyczaj niewielka wiedza na temat życia i świata: *молоко на губах не обсохло [у кого]; нос не дорос [у кого]; молодо-зелено* ‘кто-л. слишком молод, недостаточно опытен, чтобы понять, осознать что-л., справиться с чем-л.’ (SFS). W przytoczonych przykładach istotę intensywności stanowi obrazowość: *молоко на губах*, a więc niemowlęctwo i wczesne dzieciństwo, *нос не дорос* — synekdocha wspomagana grą słów, a także symbolika koloru zielonego równoznaczna z młodością i brakiem doświadczenia.

Сеча „новый”

Pojęcie nowości zawarte jest w związkach wyrazowych: *с иголки, с иголочки; <как> с иголочки новый | новенький; <новенький> как с молоточка* ‘о чем-л. абсолютно новом, только что изготовленном’ (SSr.). Treść wyrażen pozwala kojarzyć nowość z szyciem i robieniem butów. Intensywność obu z nich polega na użyciu określeń deminutywnych zarówno w podstawie porównania, jak i członie porównującym, przy czym obie konstrukcje mogą funkcjonować bez przymiotnika.

Porównanie

W języku rosyjskim konceptualizacja pojęcia „krótko” następuje w leksemach *мгновение ока, вот-вот, без году неделя*. Najczęściej jednak pozostaje ona w związku z odległością, a więc na obraz czasu nakłada się obraz przestrzeni. Czas jest zatem pojmowany i uwarunkowany przestrzenią, stąd zaprzeczone *не за горами*. Ilość czasu jest niewielka, a coś, co ma się spełnić, znajduje się w bezpośredniej bliskości (*на носу, за плечами, рукой подать*) lub nieco dalej (*у порога, у дверей, на дворе*). Intensywność osiągnięta jest w poszczególnych wyrażeniach głównie poprzez podkreślenie szybkiego następstwa w czasie. Koncept „долго” oprócz werbalizacji w postaci *битый час, день денской*

posiada kilka realizacji zawierających leksem *век*, który utracił w składzie JF swoje znaczenie nominalne na rzecz 'bardzo dawno'. Jedną z realizacji konceptu jest synonimiczna przysłówkowi *навсегда*, czyli oznacza „do śmierci”, której w czasie przewidzieć nie można. Znaczenie intensywności powstaje tu właśnie dzięki niedookreśloności, przybierającej niekiedy formy fikcyjne *до второго пришествия*, które nie nastąpi, albo *до греческих календ*, których nie było i nie będzie. Niedookreśloności przeciwstawia się określoność, wprawdzie odnosząca się tylko do długości życia ludzkiego i oparta na zapisach w Księdze rodzaju, ale posiadająca konkretny wymiar liczbowy: 962 i 969 lat — czas życia Jareda i Matuzalema.

Koncept „давно” werbalizuje się w postaci konstrukcji *давным давно* z podkreśleniem oddalenia w czasie. Podobnie zachowują się związki wyrazowe wskazujące zaistnienie jakichś okoliczności bądź otwarcie jakiegoś przedziału: *от века (веков)*. Czasami zdarzenia te nabierają rangi historycznej *с времен царя Гороха, со времен Очакова и покоренья Крыма*, podobnie jak przy określaniu pewnego odcinka czasowego *при царе Косаре* <когда турки воевали>. Na fakty religijne wskazują wyrażenia nawiązujące do motywów biblijnych *до потопа, до рождества христова*. Z paru opozycyjnej *рано — поздно* realizację w związkach frazeologicznych uzyskuje tylko pierwszy z jej członów, wskazując na zjawiska w świecie przyrody: *чуть (чем) свет, ни свет ни заря, с первыми, вторыми (и т.д.) петухами, до солнышка (с солнышком)*, lub paranormalne: *еще черти на кулачки не бились*. W większości wypadków oddają one pojęcie uprzedniości, rzadziej jednoczesności, towarzyszenia. Pojedyncze egzemplifikacje dla cech nieprocesualnych: *краткий — долгий, старый — новый* opierają się na konstrukcjach komparatywnych: *краткий как выстрел, долгий как большая дорога*, a także *стар, старый как мир; древен, древний как мир, старый как черт; старый как Мафусаил, (новенький) как с молоточка*.

Analizowane jednostki układają się pod względem stopnia nasycenia cechy w następujący sposób:

1. Poziom podstawowy III

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość

- wyrazów wchodzących w różnego rodzaju związki:

мгновение ока, в мгновение ока; не за горами, на носу, за плечами, рукой подать, на дворе (у двора), у порога; у дверей; доля секунды; без году неделя; битый час; отныне и до века; от века; до гробовой доски, по гроб жизни (дней), до последнего дыхания (издыхания), до гроба, до конца дней, до могилы; до скончания века; до морковкина заговенья (до морковкиных заговен), до второго (нового) пришествия, до греческих календ; аредовы веки, мафусаиловы года (мафусаилов век); после дождика в четверг; когда рак свистнет; после морковкина заговенья (к морковкину заговенью); со (с) времен царя Гороха; <со> времен Очакова и покоренья Крыма; при царе Горохе (Косаре); до потопа; до рождества христова;

чуть (чем) свет; ни свет ни заря; до солнышка (с солнышком), с петухами; еще черти в (на) кулачки не бились (не бьются, не дрались), <еще> черт в ладоши не прохлопал; на брезгу; молоко на губах не обсохло у кого; нос не дорос у кого, молодо-зелено; до бесконечности; z niewyraźną obrazowością — испокон (спокон) веку (веков);

- *wyrazów tworzących stałe konstrukcje komparatywne: краткий как выстрел; долгий (длинный) как большая дорога; стар, старый как мир; древен, древний как мир, старый как черт; старый как Мафусаил;*
- *wyrażeń reduplikowanych: вот-вот; день-деньской, с минуты на минуту, с секунды на секунду; с часу на час, со дня на день; на веки вечные, на (во) веки веков; давным давно; ^аконца-краю не видно, до поры до времени.*

2. Poziom wyższy 2JI

- *wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość i użycie formy deminutywnej przymiotnika: как с иголки новенький → как с иголки новенький; как с иголки новенький — bez odniesienia do formy niezdrobniającej przymiotnika;*
- *wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość i amplifikację: при царе Косаре → при царе Косаре когда турки воевали; от века → от века веков; до конца дней → до конца своих дней; до могилы → до самой могилы; с петухами → с первыми, вторыми и т.д. петухами; когда рак свистнет → когда рак на горе свистнет;*

3. Poziom najwyższy 3JI:

- *wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez użycie formy deminutywnej rzeczownika: как с иголки новенький → как с иголки новенький; bez odniesienia do form niedeminutywnych rzeczownika — новенький как с молоточка.*

4. *Redukcja: с иголки ← как с иголки ← как с иголки новенький; как с молоточка ← новенький как с молоточка.*

5. *Ekspresywność: старый как черт.*

Podsumowanie

Podobieństwa:

1. Zdecydowana większość JF werbalizujących pojęcie czasu w obu porównywanych językach odnosi się do cech procesualnych.
2. Intensywność w obu językach opiera się na podobnej konceptualizacji pojęcia czasu.
3. Na znaczenie intensywności oddziałuje również semantyka czasowników wyznaczających rodzaj akcji.
4. Intensywność przejawia się w sferze struktury semantycznej nazw jednostek czasowych poprzez wzmocnienie jednej jednostki drugą, taką samą, co w niektórych wypadkach powoduje multiplikację obiektu, por. *na wiek wieków, na (во) веки веков*.
5. Konceptualizacja „krótkości” w obu językach rozpoczyna się od mgnienia oka, ale przede wszystkim bazuje na wartościach fizycznych: *sekunda, minuta*, i jednostce czasu związanej z ruchem kuli ziemskiej — *dzień*.
6. Konceptualizacja „długości” wykorzystuje jako punkt odniesienia symbolikę stu lat i przedział czasowy wyznaczany życiem ludzkim. Do określenia długości, choć może w większym stopniu dawności, używa się jako pewnych punktów w przestrzeni czasowej różnych faktów historycznych bądź religijnych.
7. Podobieństwa sprowadzają się do liczenia czasu według wieków i piana kurów, wykorzystywania jako granicy czasowej kresu ludzkiego życia, podobnych atrybutów młodości, podkreślania długowieczności Matuzalema i starości świata, por. *stary jak świat / древний как мир*.
8. W obu językach intensywność przejawia się w akcentowaniu krótkotrwałości, zaznaczaniu bliskości, następstwa w czasie, a także wskazywaniu dalekiej przeszłości i odległej przyszłości. Charakterystyki te opierają się zarówno na pozornej dokładności, jak i przybliżeniu.

Różnice:

1. „Krótkość” przyjmuje również wymiary różniące oba języki: *wpaść jak po ogień, lada minuta* itp., *на носу, без году неделя*. Niektóre połączenia, zwłaszcza po stronie rosyjskiej, odnoszą się zarówno do czasu, jak i do prędkości (por. rozdział *Szybkość*).
2. W funkcji intensyfikatora cechy „krótko” w języku polskim występuje przymiotnik *mały*, powodując zmniejszenie nominalnie wyrażonych jednostek czasowych.
3. Związki wyrazowe *с секунды на секунду, с минуты на минуту, с часу на час, со дня на день* wykazują większy stopień frazeologizacji, przejawiają kumulację cechy, prezentując uogólnione pojęcie najbliższej przyszłości. Ich polskie odpowiedniki z *minuty na minutę* itp. nie zostały w analizie

uwzględnione z powodu zachowania swojego znaczenia podstawowego w materiałach źródłowych⁴.

4. Między poszczególnymi ekwiwalentami formalnymi zarysowują się czasami pewne różnice semantyczne, np. *bita*, *dobra godzina* i *бумый час*; polska jednostka zachowuje związek z godziną, pojmowaną jako 60 min, natomiast wyrażenie rosyjskie związku tego nie wykazuje; zob. także *с гаком* (por. rozdział *Ilość*).
5. Bardzo wyczerpująco przedstawia się w języku polskim charakterystyka cechy „długo”, zwłaszcza określająca trwanie czynności w pewnym przedziale czasowym (*cały boży dzień* itp.).
6. Zauważalne są utrwalone w JF różnice zwyczajowe: *wpaść jak po ogień*, *przyjść świece gasić*, i kulturowe: *ruski miesiąc (rok)*, *kopa lat*; *до греческих календ*, *до морковкина заговенья*. Przywoływane są nazwy osób i faktów pozbawionych denotatów — *król Ćwieczek* jako symbol odległej przeszłości, jego odpowiednik *царь Горох* i *царь Косарь*, *Очаков* i *покоренье Крыма*. Uzupełnienie stanowią obrazy sójki wybierającej się za morze, a w języku rosyjskim — diabłów bijących się o świcie.
7. Wyrażenia *до второго пришествия*, *до греческих календ*, *до морковкина заговенья* w specyficzny sposób sygnalizują niemożność sfinalizowania jakichś czynności, zbliżając się nieco do znaczenia „nigdy”.
8. Przy opisie cechy „dawno” w języku polskim wykorzystuje się motyw dziedziczenia, pewnej tradycji — czy to w ujęciu rodzinnym, czy zmierzania ku początkom świata. W języku rosyjskim występuje przede wszystkim oddalenie wyrażone przez *wiek*.
9. Cecha „późno” realizuje się w JF tylko w języku polskim, natomiast cecha o znaczeniu przeciwnym znajduje więcej sposobów wyrażenia w języku rosyjskim.
10. Cecha „krótki” w języku polskim przyjmuje najczęściej postać porównania, w którym wykorzystuje się cechy zjawisk odbieranych wzrokowo, w języku rosyjskim zaś — słuchowo.
11. Przy pojęciu długości i sposobach jej intensyfikacji należy brać pod uwagę, zwłaszcza w języku rosyjskim, czynnik geograficzny, czyli większe przestrzenie i większe odległości. Różnica ta nie jest jednak zauważalna w subiektywnej ocenie podróży, albowiem podróż trwająca 2 godziny i 12 godzin może być jednakowo nużąca (*долгий*, *длинный как большая дорога*).
12. Prototypem nowości w polskiej rzeczywistości pozajęzykowej jest nowe ubranie, a w rosyjskiej — także nowe buty, co realizuje się na płaszczyźnie języka w konstrukcji, np. *как с молоточка*.

⁴ Są to wyrażenia tworzone według przedstawionego wzoru od rzeczowników: *godzina*, *dzień*, *tydzień*, *rok*. Podkreślają bezustanność, ciągłość czynności, jej powtarzalność w czasie. Dysponują zatem inną semantyką.

Cecha	Jednostki języka polskiego	Jednostki języka rosyjskiego
krótko / коротко	<i>lada chwila, lada minuta, lada minuta, lada godzina, lada dzień; tylko patrzeć, coś wisi na włosku, coś (jest) nie za górami; wpadać jak po ogień</i>	<i>без году неделя; не за горами, на носу, за плечами, рукой подать, на дворе (у двора), у порога, у дверей</i>
	<i><jedno> mgnienie oka, na okamgnienie, krótko jak mgnienie oka</i>	<i>мгновение ока, в мгновение ока</i>
	<i>mała godzina, małe pół godziny, mały kwadrans, mała godzinka, mały kwadransik; małeńka chwilka</i>	
	<i>ułamek sekundy, tuż (tuż)</i>	<i>доля секунды, вот-вот</i>
		<i>с секунды на секунду, с минуты на минуту, с часу на час, со дня на день</i>
długo / долго	<i>cały boży dzień, tydzień, rok, dobra godzina, bita godzina, godzina z hakiem; okrągły miesiąc, okrągły rok; całym tygodniami, całe wieki; dobry tydzień, miesiąc z okładem, rok z okładem; ruski miesiąc (rok); dzwonić jak na alarm, nosić się z czymś jak kura z jajkiem, wybierać się jak sójka za morze, siedzieć, przesiadywać gdzieś a. nad czymś kamieniem</i>	<i>день-деньской, битый час</i>
	<i>do sądnego dnia, na wieki wieków, po (na) wiek wieków, do końca świata na święty nigdy, bez końca, w nieskończoność, do nieskończoności</i>	<i>на веки вечные, на (во) веки веков; до скончания века; отныне и до века, до бесконечности, конца-краю не видно</i>
		<i>до морковкина заговенья (до морковкиных заговен), до второго (нового) пришествия, до греческих календ</i>
	<i>do śmierci, aż po grób, do grobu, do grobowej deski, do ostatniego tchnienia, poza grób</i>	<i>до гробовой доски, по гробу жизни (дней), до конца <своих> дней, до последнего дыхания (издыхания), до <самой> могилы, до гроба</i>
		<i>аредовы веки, мафусаиловы года (мафусаилов век) жить</i>
nigdy / никогда	<i>włosy (prędzej) komuś na dłoni wyrosną, kaktus komuś na dłoni wyrosnie, zanim..., jeżeli..., jak coś się stanie; jak rak świśnie, a ryba piśnie</i>	<i>когда рак <на горе> свистнет, после дождика в четверг; после морковкина заговенья (к морковкину заговенью)</i>

dawno / давно	<i>od wieku wieków, od wiek wieków, od zaranja dziejów, od dziada pradiada, z dziada pradiada, z prapradiada, od (niepamiętnych, wielu) lat, od stworzenia świata, od początku świata; jak świat światem, jak ziemia ziemią; kopa lat, kopę lat, za sto lat, po stu latach, za dziadów pradziadów, za króla Ćwieczka, za czasów króla Ćwieczka, całe wieki temu, przed wiekami</i>	<i>давным давно, испокон (спокон) веку (веков); от века <веков>, со (с) времен царя Гороха, <со> времен Очакова и покоренья Крыма; при царе Горохе, при царе Косаре <когда турки воевали>; до помона, до рождества христового</i>
różno / поздно	<i>trzecie kury pieją / piały; rychło w czas, przyjsć świece gasić; za pięć dwunasta</i>	
wcześnie / рано	<i>wstawać, chodzić, kłaść się spać z kurami</i>	<i>чуть (чем) свет; ни свет ни заря; с <первыми, вторыми> петухами; до солнышка (с солнышком); еще черти в (на) кулачки не бились (не бьются, не дрались), <еще> черт в ладоши не прохлопал; на брезгу; с <первыми, вторыми> петухами; с солнышком</i>
krótki / краткий	<i>krótki jak mgnienie oka, krótki jak błyskawica, jak błysk, jak westchnienie</i>	<i>краткий как выстрел</i>
długi / долгий	<i>długi jak wieczność, długi jak post, długi jak dzień o głodzie</i>	<i>долгий (длинный) как большая дорога</i>
stary / старый	<i>kości, próchno, trociny sypią się z kogo; stary piernik, grzyb, ramol, stare pudło, próchno; coś pamięta (czasy) króla Ćwieczka; stary jak świat</i>	<i>staryй как черт; старый как Мафусаил; стар, старый как мир; древен, древний как мир</i>
młody / молодой	<i>mieć mleko pod nosem; zaledwie odrósł od ziemi</i>	<i>молоко на губах не обсохло у кого; нос не дорос у кого, молодо-зелено</i>
nowy / новый	<i>nowy (nowiutki) jak spod igły; prosto z igły, jak z igły, jak z igły zdjęty</i>	<i>с иголки, с иголочки, <как> с иголочки новый (новенький); (новенький) как с молоточка</i>

Szybkość

Prędkość jest jedną z podstawowych wielkości fizycznych. Jej istotę stanowi pokonywanie drogi w czasie. Pojęcie to wykorzystuje i czas, i przestrzeń. W wymiarze fizycznym (pozajęzykowym) prędkość podlega przeliczeniu na stosowne jednostki (km/h itp.), natomiast pomiary te nie znajdują zastosowania w „naiwnym” obrazie świata. Tu wyznacznikiem tempa określonej czynności lub procesu jest ludzka ocena, prawdopodobnie w pewnej mierze zależna od tego, jak szybko człowiek sam wykonuje daną czynność. Może nastąpić również przyrównanie do jakiejś zwyczajowej normy, której istotę stanowią różne obiekty przemieszczające się w przestrzeni i pozostające dłużej lub krócej w zasięgu ludzkiego wzroku. Natomiast w języku koncept ten werbalizuje się w przestrzeni bipolarnej tworzonej przez *szybko* — *wolno* i *szybki* — *wolny* (*powolny*). Na jednym biegunie znajdują się zatem środki językowe charakteryzujące ruch szybki, na drugim — wolny. Takimi środkami są również jednostki frazeologiczne, które zostaną przeanalizowane w tym samym porządku.

Szybkość w języku polskim

Przedstawiony tu typ charakterystyki traktuje zjawisko szybkości dwojako. W jednym ujęciu „szybkość” zbliża się w swoim znaczeniu do „pośpiechu”, szybkiego tempa, dotyczy zatem natężenia akcji, w drugim natomiast — podkreśla rezultatywność, natychmiastowość, zawarcie czegoś ‘w niedługim czasie’ od jakiegoś momentu początkowego, co — zdaniem W. ŚMIECHA (1987, s. 166) — nie dotyczy intensywności akcji. To drugie znaczenie nie jest w większości wypadków zdecydowanie oddzielone od pierwszego, ponieważ

najczęściej chodzi zarówno o szybkość przebiegu samego procesu, jak i jego rezultaty. Z tego powodu w niniejszym rozdziale uwzględniona zostanie intensywność w obu grupach.

Omawiana cecha bardzo blisko wiąże się z semantyką czasowników, które tworzą związki frazeologiczne i to niezależnie od tego, czy stanowią one stałe elementy JF, czy są jedynie egzemplifikacją łączliwości. Z uwagi na istotną rolę komponentu werbalnego rozpatrywane wyrażenia zostaną omówione z uwzględnieniem znaczenia czasowników.

Cecha „szybko”

Intensyfikacja cechy przy czasownikach ruchu wyznaczających kierunek „przed siebie”

Jednostki frazeologiczne w tej grupie charakteryzują różne rodzaje ruchu liniowego. Jego kierunek wyrażany jest albo poprzez semantykę samego czasownika, albo poprzez sumę znaczeń czasownika i wyrażenia przysłówkowego. Na intensyfikację cechy „szybko” wpływa szereg czynników:

- podkreślanie zaangażowania w akcję maksymalnej siły napędowej: *pełną, całą parą* (Dor.), *pełnym gazem, na pełnym gazie* (*jechać, ruszyć*) (Dor.), *co tchu, ile tchu* (Skor.);
- wzmacnianie znaczenia szybkości przez określenia wskazujące na nieliczenie się z konsekwencjami zbyt szybkiego ruchu, np. *pędzić, lecieć na łeb na szyję, na złamanie karku; na łeb, na szyję, na oślep* (SJP); *(o) mało nóg nie połamać* (Skor.);
- wyzyskanie właściwości niektórych ludzkich ruchów / odruchów: *na jednej nodze* (SFWP), *w susach*, z czasownikami *biec, pędzić, rzucić się, sadzić, wypaść* (Skor.); *skoczyć na równe nogi* (SJP) — wykonać pewien ruch z dołu do góry; do grupy tej można dołączyć wyrażenie *biec, pędzić, lecieć z wywieszonym językiem* (SF), ale wymiana czasowników na *biegać, latać* nadaje całości wyrażenia cech wielokierunkowości;
- wykorzystanie atrybutu niektórych zwierząt: *co koń wyskoczy*, z czasownikami *jechać, pędzić* itp. (SJP); *ile tchu, ile pary w koniach* (Skor.); *pomknąć / mknąć jak sarna, jak zając* (SP), *pędzić jak chart* (Skor.);
- przywoływanie żywiołów i zjawisk atmosferycznych jako charakterystyki poruszania się nad powierzchnią ziemi: *zbiec / zbiegać jak burza, jak huragan, jak wiatr; wpaść jak błyskawica, jak piorun* (Skor.), *pędzić / popędzić jak wichur* (SP);
- pokonywanie przestrzeni w powietrzu za pomocą skrzydeł, atrybutu ptaków i aniołów: *lotem ptaka* ‘bardzo szybko, prędko’ (Skor.), *jak na skrzydłach, jakby mu kto skrzydła przyprowadził, jakby kogo skrzydła niosły, (jakby) komu skrzydła (z ramion, u ramion) wyrosły* (najczęściej z czasownikami *biec, lecieć, przylecieć, pędzić, rwać* itp.) (Skor.);

- odesłanie do zdarzenia, będącego siłą sprawczą: *wylatywać / wylecieć jak oparzony* (Skor.), albo do stanu psychicznego człowieka: *biec jak szalony, jak oszalały* ‘bardzo szybko, spiesząc się’ (SP);
- wystrzelenie jako szczególny przypadek siły sprawczej: *jak strzała, lotem strzały, pędem strzały, z chyżością, szybkością, z lekkością strzały* (z czasownikami *biec, gnać, gonić, lecieć, umknąć, pędzić, pomknąć, przemknąć, potoczyć się, puścić się, sunąć, śmigać, wpaść*) ‘bardzo szybko (lekką)’ (Skor.); *wylatywać / wylecieć jak z procy* (Skor.), albo wyrzucenie w górę: *skoczyć, zerwać się jak na sprężynie, jak za naciśnięciem, pociągnięciem sprężyny, jakby sprężyną podrzucony* ‘skoczyć, zerwać się raptownie, nagle, gwałtownie’ (Dor.), czyli wykonanie ruchu z dołu do góry (por. *skoczyć na równe nogi*);
- przyrównywanie do prędkości wytworów myśli technicznej w dziedzinie komunikacji: *pędzić / popędzić jak lokomotywa* (SP), lub militariów: *wpaść jak bomba, jak kula* (Skor.).

Przedstawione sposoby intensyfikacji znaczenia — polegające głównie na uzyskaniu przyspieszenia — wskazują źródło nadwyżki semantycznej.

Innym czynnikiem wpływającym na powstawanie znaczenia intensywności jest element współzawodnictwa, rywalizacji obecny w JF *iść z wiatrem w zawody* (SfE), czyli przemieszczać się zgodnie z kierunkiem wiatru. Intensywność cechy „szybko” jest rezultatem obrazowości wyrażenia.

Motyw ognia czy też sytuacji związanych z ogniem i wymagających pośpiechu zawierają związki wyrazowe *biec jak do pożaru* ‘bardzo szybko, spiesząc się’ (SP) i *wpaść (wpadać) jak po ogień* (zob. rozdział *Czas*). Semantyka intensywności jest wywołana obrazowością sytuacyjną obu wyrażen.

Ciekawe sposoby przyspieszonego pokonywania przestrzeni proponowane są w bajkach, np. *latający dywan* (SJP) i *siedmiomilowe buty* (Skor.), które pozwalają wykonywać *siedmiomilowe kroki* (Dor.). Określenie to obecnie używane jest częściej w znaczeniu przenośnym, jako symbol postępu, ale większą frekwencję wykazuje wyrażenie *milowy krok*. Intensywność połączenia jest uwarunkowana jego etymologicznym związkiem ze światem fantazji.

Intensyfikacja cechy przy czasownikach ruchu (kierunek nieokreślony)

Niektóre wyrażenia są podobne do zaprezentowanych wyżej, ale różnią się użyciem innego czasownika, albowiem to najczęściej czasownik wielokrotny — w przeciwieństwie do jednokrotnego — implikuje ruch nieokreślony. Wyrażana przez czasowniki akcja nabiera przyspieszenia głównie za sprawą zintensyfikowanej cechy procesualnej wskazującej na:

- stan psychiczny bądź umysłowy biegającego: *biegać jak szalony, jak oszalały, jak opętany, jak wariat (wariatka)* ‘szybko, niespokojnie’ albo *jak głupi* ‘szybko, niepotrzebnie’ (SP);

- element zabawy: *biegać jak kot z pęcherzem* ‘biegać bardzo szybko, niespokojnie’¹ (SP), *biegać jak fryga* ‘szybko, energicznie’ (SP).

Intensyfikacja stanów przejawiania i procesów nabywania cech (bez czasowników ruchu)

W wyrażeniach tego typu czasowniki ruchu zazwyczaj nie występują, choć użycia ich wykluczyć nie można. Intensywność cechy procesualnej osiąga się poprzez:

- wypełnienie akcją niewielkiego przedziału czasowego ograniczonego do mrugnięcia okiem: *w mig*, jak również *w try migi* a. *w try miga* ‘bardzo szybko, natychmiast’ (PSWP), *w mgnieniu oka* (Skor.), *w okamgnieniu* (SFWP), i nieco dłuższego, ale także związanego z patrzeniem: *w oczach* ‘w ciągu bardzo krótkiego czasu, bardzo szybko’ (SJP), z czasownikami *rosnąć / urosnąć*;
- wypełnienie akcją przedziału czasowego równego odliczaniu do dwóch lub do trzech: *raz, dwa* a. *raz, dwa, trzy* (Skor.), *pafl!... traf!* ‘bardzo szybko, momentalnie’ (Skor.), a także wykorzystanie krotności jako elementu nasilającego samą akcję: *za trzech* a. *za dziesięciu* (najczęściej z czasownikami *jeść, pracować*) ‘bardzo szybko i dużo’ (Skor.);
- wykorzystanie sposobu rozprzestrzeniania się ognia: *robota pali się komuś w rękach* (SFWP);
- nawiązanie do tempa mnożenia się drożdży, grzybów i królików: *rosnąć jak na drożdżach* ‘rosnąć szybko’ najczęściej w wymiarze pionowym, *rosnąć jak grzyby po deszczu* ‘pojawiać się masowo’, a także *mnożyć się jak króliki* ‘przybywać, pojawiać się bardzo szybko’ (SP), dwa ostatnie wyrażenia zawierają dodatkowo charakterystykę ilościową (zob. także rozdział *Ilość*);
- wskazanie na przechodzenie jednej jednostki czasu w drugą: *z godziny na godzinę* ‘szybko, nagle, niespodziewanie’ (SF), zwłaszcza jeśli cecha używająca taką charakterystykę nie przystaje do literalnie wyrażonej szybkości; inne jednostki budowane według tego samego wzoru: *z tygodnia na tydzień* i *z roku na rok* wyrażają w większym stopniu ciągłość zmian, co tłumaczy ich nieobecność w analizowanym materiale.

Cecha „wolno” (powoli)

Możliwości zwerbalizowania „powolności”, wobec ogromnej liczby sposobów wyrażenia pojęcia „szybkości”, prezentują się nader skromnie, tym nie mniej wolny sposób poruszania się także uzyskuje swoje charakterystyki i to w postaci zintensyfikowanej, kształtowanej w rezultacie zabiegów, takich jak:

- wykorzystanie podobieństwa do wolno poruszających się zwierząt (żółwia, ślimaka, muchy): *iść, stapać, wlec się jak żółw* (SP), *żółwim krokiem*

¹ Wyrażenie nawiązuje do zachowania kota, któremu przywiązano do ogona pęcherz rybi z ziarenkami grochu (SP, s. 17).

(Skor.); *iść, jechać na żółtuiu* (Skor.), *w żółtuiu tempie* (SFWP); *chodzić, iść, posuwać się jak ślimak* (Skor.) *i leżć, (po)ruszać się jak mucha w smole a. jak mucha w mazi, w miodzie* (Skor.); również wyzyskanie ciągłości samej smoty: *ciągnąć, wlec się jak smoła* ‘wlec się, poruszać się bardzo powoli’ (SP);

- nawiązanie do tradycji religijno-kulturowej, jaką jest pogrzeb: *wlec się jak za pogrzebem, iść jak za konduktem* (SP), *wlec się jak karawan* ‘o pojeździe: jechać zbyt wolno’ (SP);
- wskazanie na problemy ze stawianiem nóg: *wlec się noga za nogą* ‘iść bardzo wolno, ociężale’ (SfE), zaznaczenie monotonii samego ich przedstawiania: *iść krok za krokiem, krok po kroku* (Skor.);
- podkreślenie nierozłączności, opartej na związku przyczynowo-skutkowym: *wlec się, snuć się [za kimś] jak smród za wojskiem* ‘iść za kim powoli i uporczywie’ (SP), używane w znaczeniu przenośnym;
- odwołanie do postaci literackich: *lelum polelum* ‘powoli, flegmatycznie opieszale’ (SJP); prawdopodobnie od skutych łańcuchem i walczących jak jedna osoba braci bliźniaków z tragedii J. Słowackiego *Lilla Weneda*.

Cecha „szybki”

W konstrukcjach czasownikowych szybkość jest cechą procesualną, natomiast w adjektywnych — nieprocesualną. Przymiotnik *szybki* stanowi charakterystykę człowieka lub innych obiektów, wchodząc w skład następujących porównań: *szybki jak myśl, jak wiatr, jak błyskawica, jak piorun, jak strzała, jak chart, jak kot* ‘o czymś lub o kimś bardzo szybkim’ (SP). Wśród przedstawionych związków wyrazowych można znaleźć wiele analogii do cechy procesualnej „szybko”, w której intensyfikacji także wykorzystywane były nazwy zjawisk atmosferycznych, pocisku i zwierząt, wspomagające swoim znaczeniem podstawę porównania. Odmienność zauważalna jest tylko w dwóch przypadkach: w funkcji *comparatum* występuje *myśl*, a więc rezultat działania ludzkiego umysłu, co jednoznacznie wiąże całość porównania z człowiekiem. Kolejną różnicę stanowi przypisanie szybkości kotu, który nie występował wśród zwierząt stanowiących punkt odniesienia przy opisie cechy procesualnej.

Cecha „wolny” (powolny)

Jedyny przykład charakterystyki niespieszającego się człowieka zawarty jest w porównaniu *powolny jak żółw* (Skor.). Zwierzę to na tyle głęboko kojarzone jest z powolnością, że nawet bez uwzględnienia symboliki, która zależność tę potwierdza, może pretendować do miana prototypu.

Porównanie

Na tle przedstawionych charakterystyk cech wyraźnie zaznacza się czynnik werbalny. Ma on istotny wpływ na całość znaczenia JF, a cechy procesualne

ulegające wzmocnieniu informują najczęściej o intensyfikacji akcji. Cechą procesualną dominującą na tle wszystkich omawianych cech jest „szybko”. Przy czasownikach ruchu określa ona przyspieszone przemieszczanie się w kierunku przed siebie (*pędzić na tęb na szyję, na jednej nodze, wylecieć jak oparzony, jak błyskawica* itp.), a także wielokierunkową bieganinę (*biegać jak kot z pęcherzem, jak fryga* itp.), natomiast bez czasowników ruchu — zawarcie pewnej czynności w krótkiej jednostce czasowej (*w mig, w okamgnieniu* itp.). Oznacza również zdolność do nadzwyczaj szybkiego wykonywania pracy i mnożenia się w niezwykłym tempie. Intensyfikacja cechy „wolno” polega na odniesieniu do wolno poruszających się zwierząt (*żółw, ślimak, mucha*) oraz ciągnących się, mazistych substancji spowalniających ruchy (*smoła, miód, maź*). Zwiększenie nasycenia cechy uzyskuje się również poprzez analogię do pogrzebu, karawanu i wskazanie trudności w przestawianiu nóg. W podobny sposób, ale przy mniejszej liczbie jednostek poświadczających znaczenie, osiąga się intensyfikację cech nieprocesualnych.

Analizowane jednostki układają się pod względem stopnia nasycenia cechy w następujący sposób:

1. Poziom podstawowy IJJ

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość:

- wyrazów wchodzących w różnego rodzaju związki:

pełną (całą) parą, pełnym gazem, na pełnym gazie; co tchu, ile tchu; lecieć (pędzić) na tęb, na szyję, na oślepa, na złamanie karku; (o) mało nóg nie potamać; w susach, na równe nogi; z wywieszonym językiem; co koń wyskoczy; ile tchu, ile pary w koniach; lotem ptaka; iść z wiatrem w zawody; w mig, w mgnieniu oka, w okamgnieniu; rosnać w oczach; robota pali się komuś w rękach; wlec się żółtym krokiem; iść, jechać na żółtuiu; w żółtuiu tempie; siedmiomilowe kroki; bieć lotem strzały, pędem strzały, z chyżością, szybkością, z lekkością strzały; na jednej nodze; raz, dwa; raz, dwa, trzy; z zatartą obrazowością — w try miga, w try miga;

- wyrazów tworzących stałe konstrukcje komparatywne:

pędzić jak sarna, jak zając, jak chart; zbieć jak burza, jak huragan, jak wiatr; wpaść jak błyskawica, jak piorun; pędzić jak wichra; jak na skrzydłach, jakby mu kto skrzydła przyprawił, jakby kogo skrzydła niosty, (jakby) komu skrzydła (z ramion, u ramion) wyrosty; wylecieć jak oparzony; bieć jak szalony, jak oszalały; jak strzała; wylecieć jak z procy; skoczyć, zerwać się jak na sprężynie, jak za naciśnięciem, pociągnięciem sprężyny, jakby sprężyną podrzucony; pędzić jak lokomotywa; wpaść jak bomba, jak kula; bieć jak do pożaru; wpaść jak po ogień; biegać jak szalony, jak oszalały, jak opętany, jak wariat (wariatka), jak głupi; biegać jak kot z pęcherzem, jak fryga; rosnać jak na drożdżach, jak grzyby po deszczu; mnożyć się jak króliki; wlec się jak żółw; chodzić jak ślimak; ru-

sząć się jak mucha w smole, jak mucha w mazi, w miodzie; ciągnąć, wlec się jak smoła; wlec się jak za pogrzebem, iść jak za konduktem; wlec się jak karawan; wlec się jak smród za wojskiem; szybki jak myśl, jak wiatr, jak błyskawica, jak piorun, jak strzała, jak chart, jak kot; powolny jak żółw;

- wyrażenń reduplikowanych: *paf!... traf!*; *z godziny na godzinę; wlec się noga za nogą; iść krok za krokiem, krok po kroku; lelum polelum.*

2. Poziom wyższy 2JI

- wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość i amplifikację: *pędzić na łeb → pędzić na łeb na szyję; lecieć na łeb → lecieć na łeb na szyję;*
- wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez zwiększenie natężenia akcji w czasowniku: *pędzić na łeb na szyję, na złamanie karku → lecieć na łeb na szyję, na złamanie karku; biec w susach → pędzić w susach; biec w susach → sadzić w susach; biec jak strzała → pędzić jak strzała;*
- wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez zmniejszenie natężenia akcji w czasowniku: *iść jak żółw, żółwim krokiem → stąpać jak żółw, żółwim krokiem; iść jak żółw, żółwim krokiem → wlec się jak żółw, żółwim krokiem;*
- wyrażenia, które zwiększają ładunek intensywności formalnie: *jeść, pracować za trzech → jeść, pracować za dziesięciu.*

3. Poziom najwyższy 3JI: —

4. Redukcja: —

5. Ekspresywność: —

Szybkość w języku rosyjskim

Semantycznymi wyznacznikami zakresu omawianej cechy są przede wszystkim przysłówki *быстро — медленно*, a także przymiotniki *быстрый — медленный*. Nazywają one cechę procesualną lub nieprocesualną, a wzmocnienie jej znaczenia w ramach JF następuje najczęściej w rezultacie oddziaływania semantyki intensyfikatora i elementu werbalnego. W tego typu związkach wyrazowych trudno jest ustalić granicę frazeologizmów, zwłaszcza pod względem włączania w nie czasowników. Problem ten sygnalizujemy przed przystąpieniem do analizy, albowiem liczba komponentów werbalnych jest czasami tak duża, że trudno stwierdzić, w którym momencie związek jako całość zmienia swoje znaczenie i w jakim stopniu proces ten zachodzi.

Сеча „быстро”

Wieloznaczność przysłówka *быстро* pozwala na dokonanie pewnego wyboru, czyli uwzględnienia dwóch najważniejszych aspektów jego semantyki: oddawania pojęcia czasu (terminu) i pojęcia szybkości. Problematyka związana z szybkością i adekwatnym do niej rozumieniem akcji czasownikowej nieobca jest rosyjskiej literaturze naukowej (БОГУСЛАВСКИЙ, Иомдин 1999). W niniejszym rozdziale rodzaje akcji potraktowane są jednak jako sprawa drugorzędna, na pierwszym miejscu bowiem stawiam szybkość poruszania się oraz — sporadycznie — odwołuję się do rezultatywności czy inicjalności. Takie ujęcie pozwala zachować pewną symetrię wobec materiału polskiego.

Intensyfikacja cechy przy czasownikach ruchu wyznaczających kierunek „przed siebie”

Analizowane jednostki frazeologiczne usytuowane są w pobliżu punktu paradygmatu leksykalnego określanego jako *быстро*. Natomiast w połączeniu z czasownikami ruchu: *бежать (побежать)*, *мчаться (помчаться)*, *лететь (полететь)*, *скакать (поскакать)*, *пускаться (пуститься)*, *нестись (понестись)*, *бросаться (броситься)*, *гнаться (погнаться)*, *кидаться (кинуться)* itp. składają się one na całość znaczeniową ‘с предельной скоростью. Об очень быстром, стремительном движении, перемещении, беге кого-л. в определенном направлении’(SFS). Istota intensywności w poszczególnych typach JF sprowadza się do różnorodnych charakterystyk:

- akcentowanie maksymalnej aktywizacji wszystkich sił poruszającego się obiektu zawarte w określeniu *весь: во весь дух, во весь опор, во весь мах, во весь карьер, во все лопатки, во всю прыть* — to także charakterystyka końskiego galopu; *изо всех сил, на всех парах, на всех парусах, со всех ног (во все ноги)* (SFS); podobnym znaczeniem dysponują wyrażenia: *что есть духу, что есть мочи (силы), на полном газу* (SFS);
- bagatelizowanie skutków zbyt szybkiego ruchu: *сломя голову, очертя голову*, lub brak świadomej kontroli: *без памяти* (SFS);
- wskazanie na niektóre ludzkie zachowania: *высунув (высуня) язык, без оглядки* (SFS), *на одной ноге* ‘очень быстро’ (FSRJ);
- użycie określeń związanych z najszybszym biegiem konia, często wspomaganym elementem *весь: во весь карьер, аллюр (аллюром, на аллюре) три креста*² (SFS);
- odniesienie do obrazu konia: (*мчаться*) *как лошадь*, lub innych zwierząt poruszających się szybko: *как стая гончих, как гончая, как заяц* (SSr.);
- wykorzystanie szybko następujących, gwałtownych zjawisk atmosferycznych lub ich efektów: *нестись как ветер, вихрь, буря, молния, лавина*, szybko poruszających się obiektów astralnych: *как метеор, как комета*, środków lo-

² Trzy krzyże to sposób oznakowania przesyłki, która miała być dostarczona konnym posłańcem (stąd *alleure*) przy osiągnięciu maksymalnej szybkości (SRF).

komocji stworzonych przez człowieka: *нестись* (*лететь*) *как локомотив, нестись* (*лететь, мчаться*) *как паровоз, как ракета*, pocisków *нестись* (*лететь, мчаться*) *как пуля, как стрела* <пущенная (выпущенная) из лука> (SSr.); poczucie niezwyklej szybkości i lekkości poruszania się oddaje wyrażenie: *не чужа* (*не чувствуя, не слыша*) *ног* <под собой> (SFS);

- porównywanie nienaturalnie szybkiego poruszania się do czynności wykonywanej przez człowieka „niespełna rozumu”: *лететь как безумый, как бешеный, как невменяемый, ненормальный, очумелый, ошалелый, сумасшедший, чокнутый, как псих* itp. (SSr.);
- wprowadzenie motywu ucieczki od sytuacji naruszającej kondycję ciała: *бежать как* (*словно, точно*) *угорелый; как ужаленный; как обваренный, ошпаренный; как будто горящий фитиль в задницу воткнули, как будто скипидаром задницу намазали, как наскипидаренный; как с цепи сорвался* (SSr.);
- wskazywanie na wystrzelenie jako źródło przyspieszenia: *вылететь как стрела* <из лука>, *пуля, ракета* (SSr.), albo wyrzucenie w górę *как* (*будто, словно, точно*) *подброшенный* (*подкинутый*) *пружиной; как на пружинах*, używane najczęściej z czasownikami *вскочить, броситься* itp. (SFS);
- zwrot ku motywom bajkowym: *идти семимильными шагами* ‘очень быстро; o развитии чего-л.’ (FSRJ), wyrażenie używane obecnie w znaczeniu przenośnym;
- wprowadzenie elementu współzawodnictwa, rywalizacji: *бежать* (*ехать*) *как будто на перегонки* (SSr.);
- ukierunkowanie na sytuację wymagającą pośpiechu: *бежать* (*нестись, мчаться*) *как на пожар* (SSr.).

Wyrażenia *на всех парах, на всех парусах, так само как на одной ноге* ‘очень быстро, молниеносно (сбегать, сходить куда-л., сделать что-л.)’ (FSRJ) łączą się nie tylko z czasownikami ruchu lecz także z czasownikami charakteryzującymi rezultat czynności.

Intensyfikacja cechy przy czasownikach ruchu (kierunek nieokreślony)

Jednostek odpowiadających takiej charakterystyce w analizowanym materiale brak, ponieważ semantyka wyrażen *вертеться* (*кружиться, крутиться*) *как белка в колесе* ‘znajdować się w беспрестанных хлопотах, суетиться’, *вертеться волчком* ‘быстро и много работать’ (SFS) odeszła już zbyt daleko od znaczenia pierwotnego, toteż element ruchu został z nich praktycznie wyeliminowany.

Intensyfikacja stanów przejawiania i procesów nabywania cech (bez czasowników ruchu)

W okolicach bieguna wyznaczanego przez „быстро” koncentrują się również wyrażenia niezawierające czasowników ruchu. Intensywność przejawia się w nich poprzez:

- wypełnienie czynnością odcinka czasu równego mrugnieniu okiem lub liczeniu do dwóch: *в мгновение ока, в один миг* (в <один> момент, в одно мгновение); *не успел глазом (мигнуть) моргнуть* (FSRJ); *в два счета* (SFS);
- wykorzystanie dysproporcji dwóch jednostek czasowych: *расти не по дням, а по часам* (SFS);
- dodanie elementu życiowej energii zawartej w przymiotniku *живой*: *живой рукой, живым манером, живым (одним) духом* (SFS);
- odniesienie do bajecznej mocy różdżki czarodziejskiej: *как (словно, точно, будто) по мановению (по манию) <волибного> жезла (волибной палочки)* (SFS);
- wykorzystanie szybkości rośnięcia drożdży i grzybów: *расти как (будто, ровно) на дрожжах, как (будто, словно, точно) грибы после дождя* (SFS).
Znaczenie wymienionych jednostek charakteryzuje szybkie tempo akcji, z dodatkowym elementem łatwości, braku wysiłku.

Сеча „медленно”

Charakterystyka cechy procesualnej „медленно” z przeciwległego krańca przestrzeni semantycznej w wariancie zintensyfikowanym zawarta jest w znacznie mniejszej grupie frazeologizmów. Znaczenie intensywności w JF tworzy się poprzez:

- przywoływanie obrazów wolno przesuwających się zwierząt: żółwia, ślimaka, muchy, chabety: *идти (плестись, тащиться) как черепаха; черепашиим ходом; черепашиим шагом* (FSRJ); *ползти (тащиться) как улитка; брести (тащиться, ползти, ползать) как <сонная (осенняя)> муха; тащиться (плестись, ползти) как <обозная (водовозная)> кляча* (SSr.); przy niezbyt dużym zróżnicowaniu nośników porównania cechą przynależną tylko człowiekowi intensyfikuje *муха*, natomiast pozostałe wykazują szerszą odnośność referencyjną; w grupie tej jest duża liczba czasowników, które powolny ruch mają wpisany w swoją semantykę, a rzeczowniki w funkcji *comparatum* dopełniają całości tworzonego obrazu;
- odniesienie do konwencjonalnego zachowania (sposobu poruszania się grupy ludzi) w czasie pogrzebu: *идти как на похоронах* (SSr.);
- wykorzystanie trudności z przestawianiem nóg: *едва ноги волочить* ‘очень медленно ходить’ (FSRJ), co może być również rezultatem zmęczenia i związanych z nim kłopotów z poruszaniem się (por. *ledwie włóczyć nogami*);
- dawkowanie: *через час по <чайной> ложке* ‘очень медленно и помалу’ (FSRJ), wyrażenie nawiązujące do sposobu dozowania lekarstwa, ale nadające różnym rodzajom akcji dyskretną charakterystykę.

Cecha „быстрый”

Cechę nieprocesualną charakteryzującą wiele różnorodnych obiektów, m.in. człowieka, zwierzę i środek transportu, wzmacniają porównania: *быстрый как блоха, ветер, гончий пес, метеор, молния, ракета, самолет* (SSr.). Wyrażenia te zawierają szereg semów asocjacyjnych: *блоха* — [МАЛЕНЬКИЙ], *ветер* — [ПОРЫВИСТЫЙ], *гончий пес* — [НАСТОЙЧИВЫЙ], *метеор* — [СТРЕМИТЕЛЬНЫЙ], *молния* — [ВНЕЗАПНЫЙ], *самолет* — [ПОДВИЖНЫЙ]. Dostarczają one informacji dopełniającej semantykę cechy *быстрый*. Na ich tle w sposób najbardziej uniwersalny rysuje się *ракета* [ЧРЕЗВЫЧАЙНО БЫСТРЫЙ] ze względu na podkreślanie maksymalnej szybkości i prezentowanie szerokiej odnośności referencyjnej.

Cecha „медленный”

Intensywność stosunkowo rzadko dotyczy szybkości jako cechy nieprocesualnej, tym bardziej jeśli sytuuje się na przeciwległym biegunie skali. Cecha ta odnosi się do człowieka *медленный как улитка* ‘об очень медлительном, неспешном в движении человеке’ (SSr.) albo grupy ludzi *идти (тянутся) как похоронная процессия* ‘о длинной, медленной и унылой веренице идущих пешком людей’ (SSr.); zob. cechę „медленно”.

Porównanie

Przy omawianiu JF istotnym problemem wymagającym komentarza jest rola czasowników. Jeśli przyjrzeć się szeregowi stworzonemu przez podstawowe czasowniki ruchu: *идти* — *бежать* — *лететь* — *нестись* — *мчатся*, to można stwierdzić, że został on oparty na poddanej gradacji cesze „szybkości”. Taki typ synonimów E. Lendvai (ЛЕНДВАИ 1998, s. 144) nazywa ideograficznymi. Gdy same czasowniki zawierają w swojej treści znaczeniowej sem [БЫСТРО], wówczas dodana do nich JF pełniąca funkcję intensyfikatora znaczenie to wzmacnia. Zjawisko nieco inne występuje w przypadku czasowników *бредти, тащиться, плестись, ползти*, ilustrujących powolny sposób poruszania się. Można ustawić je w szeregu gradacyjnym (oprócz *ползти*), albowiem wszystkie zawierają sem [МЕДЛЕННО], ale na plan pierwszy w ich treści znaczeniowej wychodzą semy asocjacyjne wskazujące na sposób stawiania nóg. Wszystkie wymienione czasowniki mogą tworzyć JF zintensyfikowane w stosunku do tych, które zawierają czasowniki *идти / ходитъ*. Zasygnalizowany tu problem łączliwości czasownikowej w aspekcie kategorii intensywności stanowi ciekawy temat do odrębnego opracowania.

Jednostki wyrażające ruch szybki zawierają w treści znaczeniowej — najczęściej w postaci implicytnej — element zdążania w określonym kierunku „przed siebie” w różny sposób intensyfikowany: poprzez gonitwę z sugerowanymi konsekwencjami (*сломя голову* itp.) albo poprzez przemieszczanie się nad

powierzchnią ziemi (*как молния, как вихрь* itp.), porównanie do zwierząt (*гончие, лошадь* itp.), złudzenie optyczne (*на одной ноге*) i wiele innych przedstawionych w trakcie analizy. Wyrażenia niezawierające czasowników ruchu osiągają znaczenie intensywności wskazanego wskazanym krótkich jednostek czasowych (*в один миг; не по дням, а по часам*), wykorzystania właściwości drożdży i grzybów (*расти как грибы после дождя, как на дрожжах*) oraz różdżki czarodziejkiej (*как по мановению волшебного жезла*). Cecha o znaczeniu przeciwnym jest intensyfikowana głównie za sprawą analogii do poruszania się zwierząt (*черепаха, улитка, муха, кляча*). Cechy nieprocesualne „быстрый” i „медленный” intensyfikowane są bardzo rzadko, a istota wzmocnienia ich znaczenia pozostaje taka sama, jak w przypadku cech wyrażonych przysłówkami.

Różna jest również odnośność referencyjna wyrażeni. Niektóre dotyczą trojaki obiektów *как молния* — człowieka, zwierzęcia, środka transportu, inne — tylko człowieka (*муха*).

Analizowane jednostki układają się pod względem stopnia nasycenia cechy w następujący sposób:

1. Poziom podstawowy IJI

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość:

- wyrazów wchodzących w różnego rodzaju związki:

во весь дух, во весь опор, во весь мах, во весь карьер, во все лопатки, во всю прыть, изо всех сил, на всех парах, на всех парусах, со всех ног (во все ноги); что есть духу, что есть мочи (силы), на полном газу; сломя голову, очертя голову; без памяти; высунув (высуня) язык, без оглядки; не чуя (не чувствуя, не слыша) ног; идти семимильными шагами; в мгновение ока; не успел глазом (мигнуть) моргнуть; расти не по дням, а по часам; живой рукой, живым манером, живым (одним) духом; черепашиным ходом; черепашиным шагом; едва ноги волочить; через час по ложке; на одной ноге; аллюр (аллюром, на аллюре) три креста; в один миг (в момент, в одно мгновение); в два счета;

- wyrazów tworzących stałe konstrukcje komparatywne:

мчаться как лошадь, как стоя гончих, как гончая, как заяц; нестись как ветер, вихрь, буря, молния, лавина, стрела; как метеор, как комета; нестись как локомотив, паровоз, ракета; лететь как безумый, как бешеный, как невменяемый, ненормальный, очумелый, ошалелый, сумасшедший, чокнутый, как псих; бежать как (словно, точно) угорелый; как ужаленный; как обваренный, ошпаренный; как будто горящий фитиль в задницу воткнули, как будто скипидаром задницу намазали, как наскипидаренный; как с цепи сорвался; лететь как стрела, пуля, ракета; вскочить как (будто, словно, точно) подброшенный (подкинутый) пружинной; как на пружинах; бежать (ехать) как будто на перегонки; бежать (нестись, мчаться) как на пожар; как (словно, точно, будто) по

мановению (по манию) <волшебного> жезла (волшебной палочки); расти как (будто, ровно) на дрожжах, как (будто, словно, точно) грибы после дождя; идти (плестись, тащиться) как черепаха; ползти (тащиться) как улитка; брести (тащиться, ползти, ползатъ) как муха; тащиться (плестись, ползти) как кляча; идти как на похоронах; быстрый как блоха, ветер, гончий пес, метеор, молния, ракета, самолет; медленный как улитка; идти (тянуться) как похоронная процессия;

- wyrażen reduplikowanych: —

2. Poziom wyższy 2JI

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość i amplifikację: *не чужа ног → не чужа ног под собой; в момент → в один момент; через час по ложке → через час по чайной ложке; нестись как стрела → нестись как стрела выпущенная из лука; вылететь как стрела → вылететь как стрела из лука; брести как муха → брести как сонная (осенняя) муха; тащиться (плестись) как кляча → тащиться (плестись) как обозная (водовозная) кляча;*

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez zwiększenie napięcia akcji w czasowniku: *лететь как стрела, пуля, ракета → нестись как стрела, пуля, ракета; мчаться как ракета → нестись как ракета;*

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez zmniejszenie napięcia akcji w czasowniku: *идти как похоронная процессия → тянуться как похоронная процессия; брести как сонная (осенняя) муха → тащиться как сонная (осенняя) муха; тащиться как кляча → плестись как кляча; тащиться как обозная (водовозная) кляча → плестись как обозная (водовозная) кляча.*

3. Poziom najwyższy 3JI

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez użycie formy gradacyjnej czasownika: *лететь как стрела, ракета → мчаться как стрела, ракета → нестись как стрела, ракета; бежать как на пожар → мчаться как на пожар → нестись как на пожар.*

4. Redukcja: —

5. Ekspresywność: —

Podsumowanie

Podobieństwa:

1. W obu językach dominującą grupą są połączenia określników (wyrażeń przysłówkowych) z czasownikami ruchu, stanowiące charakterystykę cech procesualnych. Ulegają one intensyfikacji w związkach frazeologicznych.

O stopniu wyrażanej przez nie szybkości decyduje w znacznej mierze kolejność ustawienia w szeregu gradacyjnym samych czasowników.

2. Podstawę charakterystyki szybkości stanowią różne zjawiska istniejące w rzeczywistości pozajęzykowej, przede wszystkim wiatr we wszystkich jego gwałtownych przejawach, a z innych zjawisk atmosferycznych — burza, grom i błyskawica. Występuje także motyw strzały, pożaru, jazdy konnej i niebezpiecznego, szybkiego biegu grożącego konsekwencjami zdrowotnymi. Na uwagę zasługują również podobne jednostki „ludzkie” oparte na mgnieniu oka.
3. Zbieżne są motywy bajkowe — latający dywan, czarodziejska różdżka i buty siedmiomilowe obecne w języku jako *kroki siedmiomilowe / семимильные шаги*.
4. Dość dużą zgodność obserwuje się w określeniach ruchu wykonywanego bez pośpiechu. Jest to przede wszystkim wykorzystanie symbolu żółwia. W jednakowy sposób w obu systemach językowych utrwalane są: *ślimak / улитка, mucha / муха i pogrzeb / похороны*.
5. Podobieństwo stwierdza się także przy charakterystykach cech nieprocesualnych, które w obu językach są ledwie zauważalne.

Różnice:

1. W języku rosyjskim wśród czasowników ruchu wyraźniej zarysowuje się ich wektorowość, skierowanie do przodu, co w języku polskim wyrażone jest w sposób nieco niedopowiedziany i wynika z zawartej w JF sytuacji. Trudno tu mówić o zdecydowanej różnicy, chodzi chyba bardziej o pewne przesunięcie akcentów. Czasowników ruchu jest zdecydowanie więcej w języku rosyjskim, a co za tym idzie — mogą one wyrażać różne niuanse znaczeniowe z ruchem związane.
2. W języku rosyjskim obecne są specyficzne dla niego wyrażenia: *живым манером, живым духом; во весь опор; на аллюре три креста* itp., podobnie jak w języku polskim: *jak sarna, co koń wyskoczy, w susach; lelum polelum; jak kot z pęcherzem* itp. W języku polskim występuje ponadto konstrukcja *jeść / pracować za* (+ liczebnik w formie męskoosobowej), stanowiąca ilustrację ludowej mądrości: kto szybko je, temu zostaje dużo czasu na pracę.
3. Podobne motywy bajkowe inaczej wkomponowują się w jednostki frazeologiczne. W języku rosyjskim idzie się *семимильными шагами*, podobnie w języku polskim, ale symbolice postępu eksplicytny element ruchu nie jest konieczny. W języku rosyjskim *жезл* działa przede wszystkim w bardzo krótkim przedziale czasowym, a *różdżka* w języku polskim — rezultatywnie. *Dotknięcie różdżki* oznacza zmianę czegoś w sposób nagły i niespodziewany.
4. Ruch obrotowy w języku polskim wspomagany jest w swojej intensywności przez odpowiednie określniki (*latać jak fryga*), a semantyka kłopotów i codziennej krzątaniny, która pojawia się w jego treści znaczeniowej, znajduje

się na drugim miejscu. Odwrotnie w języku rosyjskim. Wyrażenia, które kiedyś charakteryzowały ruch obrotowy, obecnie odnoszą się tylko do jego znaczenia przenośnego: *вертеться как белка в колесе* — mieć dużo kłopotów i spraw do załatwienia. Z kolei polskie *biec jak na skrzydłach* stawia na pierwszym miejscu szybkość, lekkość i brak wysiłku, a rosyjskie *нестись как на крыльях* — moment egzaltacji, radosnego uniesienia, który w polskiej jednostce jest semem asocjacyjnym.

5. Wyrażeniom z grupy *во весь дух, изо всех сил* odpowiadają w języku polskim *co tchu, ile sił*, ale występujące w mniejszej liczbie wariantów niż w języku rosyjskim. Nieco inne charakterystyki w obu językach uzyskuje także ruch konia (*co koń wyskoczy; ile tchu, ile pary w koniach; во весь опор, мах, карьер, что есть силы, что есть духу, во все лопатки, во всю прыть*). Tu również zarysowuje się przewaga ilościowa JF języka rosyjskiego. W ten sposób uzyskujemy obrazy, z jednej strony, podobne, z drugiej — niezupełnie do siebie przystające.
6. Przy charakterystyce cechy „szybko” zwraca uwagę pewne ograniczenie w języku polskim dotyczące stanu psychicznego szybko poruszającego się człowieka (*jak oparzony*). W języku rosyjskim podobnych określeń występuje zdecydowanie więcej.
7. W języku rosyjskim nie uzyskuje realizacji w JF szybkość wykonywanej czynności, w języku polskim zaznaczona wyrażeniami *za dwóch, za trzech*, itp. Podobny brak symetrii występuje w przypadku rosyjskich konstrukcji z przymiotnikiem *живой*.
8. Określenie *в три мига* jest najwyraźniej zapożyczeniem z rosyjskiego, o czym świadczyć może jego postać formalna (*три* + forma rzeczownika w dopełniaczu liczby pojedynczej), ale w języku rosyjskim niewystępująca wśród frazeologizmów.
9. Pomimo zgodności przy charakterystyce cechy „wolno” / „медленно” zauważalne są także różnice. W języku polskim przyczyną ograniczania ruchów jest przede wszystkim *смола*, która w rosyjskim językowym obrazie świata jedynie przykleja się do obiektu (*липкий как смола*). Z kolei w języku rosyjskim wzorzec powolności stanowi *кляча* i *сонная (осенняя) муха*, w polskim językowym modelu świata *chabeta* i *mucha* funkcjonują nieco inaczej.

Cecha	Jednostki języka polskiego	Jednostki języka rosyjskiego
szybko / быстро	<i>pełną, całą parą, pełnym gazem, na pełnym gazie, co tchu, ile tchu</i>	<i>во весь дух, во весь опор, во весь мах, во весь карьер, во все лопатки, во всю прыть, изо всех сил, на всех парах, на всех парусах, со всех ног (во все ноги); что есть духу, что есть мочи (силы), на полном газу</i>

<i>na leb, na szyję, na leb na szyję, na złamanie karku, na oślepie; (o) mało nóg nie potamać</i>	<i>сломя голову, очертя голову, без памяти</i>
<i>z wywieszonym językiem, w susach, na równe nogi, na jednej nodze</i>	<i>высунув (высуня) язык, без оглядки, на одной ноге</i>
<i>co koń wyskoczy, ile tchu, ile pary w koniach, jak sarna, jak zając, jak chart</i>	<i>во весь дух, во весь опор, во весь мах, во всю прыть, во все лопатки, во весь карьер, аллюр (аллюром, на аллюре) три креста; как лошадь, как стая гончих, как гончая, как заяц</i>
<i>jak burza, jak huragan, jak wiatr, jak błyskawica, jak piorun, jak wichler, lotem ptaka, jak na skrzydłach, jakby mu kto skrzydła przyprawił, jakby kogo skrzydła niosty; (jakby) komu skrzydła (z ramion, u ramion) wyrosły; jak lokomotywa, jak bomba, jak kula</i>	<i>как ветер, вихрь, буря, молния, лавина; как метеор, как комета, как локомотив, паровоз; не чуя (не чувствуя, не слыша) ног <под собой></i>
<i>jak oparzony, jak szalony, jak oszalały (biec)</i>	<i>как безумный, как бешеный; как невменяемый, ненормальный, очумелый, ошалелый, сумасшедший, чокнутый, как псих; как (словно, точно) угорелый; как ужасенный; как обваренный, ошпаренный; как будто горящий фитиль в задницу воткнули; как скипидаром задницу намазали, как наскипидаренный; как с цепи сорвался</i>
<i>jak strzała, lotem strzały, pędem strzały, z chyżością, szybkością, z lekkością strzały; jak z procy; skoczyć, zerwać się jak na sprężynie; jak za naciśnięciem, pociągnięciem sprężyny; jakby sprężyną podrzucony</i>	<i>как стрела <пущенная (выпущенная) из лука>, как пуля, ракета; как (будто, словно, точно) подброшенный (подкинутый) пружиной; как на пружинах</i>
<i>siedmiomilowe kroki; iść z wiatrem w zawody; jak do pożaru; wpaść (wpadać) jak po ogień</i>	<i>семимильными шагами; как будто на перегонки; как на пожар</i>
<i>jak szalony, jak oszalały, jak opętany, jak wariat (wariatka), jak głupi, jak kot z pecherzem, jak fryga (biegać)</i>	
<i>w mig, w try migi, w try miga; w mgnieniu oka, w okamgnieniu, w oczach.</i>	<i>в мгновение ока, в один миг (в <один> момент, в одно мгновение); не успел глазом (мигнуть) моргнуть; в два счета</i>

Cecha	Jednostki języka polskiego	Jednostki języka rosyjskiego
	<i>raz, dwa; raz, dwa, trzy; paf!... traf!; za trzech, za dziesięciu; robotą pali się komuś w rękach</i>	
	<i>jak na drożdżach, jak grzyby po deszczu, jak króliki, rosnąć w oczach; z godziny na godzinę</i>	<i>как (будто, ровно) на дрожжах; как (будто, словно, точно) грибы после дождя; не по дням, а по часам; как (словно, точно, будто) по мановению (по магию) <волшебного> жезла (волшебной палочки)</i>
		<i>живой рукой, живым манером, живым (одним) духом</i>
szybki / быстрый	<i>szybki jak myśl, jak wiatr, jak błyskawica, jak piorun, jak strzała, jak chart, jak kot</i>	<i>как блоха, как ветер, как гончий пес, как метеор, как молния, как ракета, как самолет</i>
wolno / медленно	<i>jak żółw, żółwim krokiem, na żółwiu, w żółwim tempie; jak ślimak, jak mucha w smole, jak mucha w mazi, w miodzie; jak smoła</i>	<i>черепашым ходом; как черепаха, черепашым шагом; ползти (тащиться) как улитка; брести (тащиться, ползти, ползть) как <сонная (осенняя)> муха; тащиться (плестись, ползти) как <обозная (водовозная)> кляча</i>
	<i>jak za pogrzebem, jak za kondukttem, jak karawan</i>	<i>идти как на похоронах</i>
	<i>noga za nogą; krok za krokiem, krok poasas kroku</i>	<i>едва ноги волочить</i>
	<i>jak smród za wojskiem; lelum polem</i>	<i>через час по <чайной> ложке</i>
wolny (powolny) / медленный	<i>powolny jak żółw</i>	<i>медленный как улитка, идти как похоронная процессия</i>

Ilość

Ilość jest kategorią pojęciową obejmującą to, co może być mierzone. W języku kategoria ta funkcjonuje w sposób specyficzny. Charakterystyka ilościowa dotyczy właściwie wszystkich przedmiotów otaczającej rzeczywistości zarówno w sferze materialnej, jak i duchowej. Zawsze występuje w postaci przypisanej do jakiegoś obiektu, a więc pojęcie to funkcjonuje wyłącznie w formie właściwych sobie relacji. Realne lub domniemane stosunki ilościowe można oprzeć na podstawach ontologicznych, a więc stwierdzić, że coś jest lub czegoś nie ma, a dalej — że czegoś jest mało lub dużo. Przyglądając się opisom leksykograficznym wyrazów *dużo* ‘w wielkiej ilości, liczbie; wiele, mnóstwo’ i *mało* ‘w niewielkim, niewystarczającym stopniu, nasileniu, zakresie’ (SJP), łatwo zauważyć, że ich zakresy znaczeniowe są nieostre. W tym miejscu daje znać o sobie relatywność istnienia i funkcjonowania pojęcia ilości. Nie precyzując jednak znaczenia wyrazów, przyjmuję, że za sprawą intensyfikatora *bardzo* mogą one wyrażać ilość większą, określaną jako *bardzo dużo*, lub mniejszą — *bardzo mało*. Jednostki frazeologiczne zawierające ten typ charakterystyki w postaci zintensyfikowanej oznaczają maksymalny stopień cechy, czyli maksymalnie dużo i maksymalnie mało.

Traktując sprawę odniesienia do ludzi i przedmiotów (razem lub z osobna) jako drugoplanową, skupię uwagę na sposobach wyrażania intensywności.

Ilość w języku polskim

Cecha „dużo”

Dość liczną reprezentację posiadają JF związane z dużą liczbą ludzi i skupisk ludzkich. Niejednokrotnie niosą one informację co do ciasnoty panującej

na jakimś ograniczonym terytorium, albo w pomieszczeniu zamkniętym. W związku z tym wyrażenia odnoszące się do zbiorowości ludzi, a zarazem intensyfikujące znaczenie dużej ilości można uporządkować pod kątem przypisania ich do określonego miejsca lub powierzchni. Przybierają one charakter:

- alokacyjny (niezwiązany z miejscem),
 - lokacyjny zamknięty (przestrzennie ograniczony),
 - lokacyjny otwarty (w granicach wyznaczonych powierzchnią).
- Znaczenie intensywności powstaje w nich w rezultacie:
- przyrównania liczebności ludzi do zwierząt występujących pospolicie i w dużej ilości: *gdzieś jest ludzi, dzieci, turystów itp. jak psów* (SF); *ludziów jak mrówek* (In);
 - wskazania na stłoczenie w przestrzeni zamkniętej: *jak śledzie w beczce* (SfE), *stłoczyć się jak sardynki w puszcze* (SP), albo z tą samą wskazówką wyrażoną implicite: *ścisk, tłok, że ani szpilki wetknąć* ‘wielki tłok, ścisk’ (SJP), *nie ma gdzie palca wcisnąć, wetknąć, wścibić* (SF) i *ani palca wścibić* (Skor.); takie JF oprócz semu [DUŻO] zawierają sem [CIASNO], wskazujący na skupienie dużej liczby ludzi; w związku z tym zasadne wydaje się włączenie w skład rozpatrywanych wyrażen konstrukcji z rzeczownikami oddającymi specyfikę zgromadzeń ludzkich *ścisk* i *tłok*;
 - akcentowania nagromadzenia ludzi na pewnej powierzchni *tłok jak na jarmarku, ścisk jak na odpuszcie* (Skor.), co stanowi typ charakterystyki lokatywnej; jeśli przyjąć, że zarówno odpust, jak i jarmark odbywają się w określone dni, to istniejące ograniczenie można jeszcze uzupełnić elementem temporalnym.

Intensyfikacja cechy „dużo” — podsumowując — następuje przede wszystkim w wyniku odesłania do dużych skupisk ludzkich i podkreślenia ciasnoty.

Intensyfikację znaczenia dużej ilości osiąga się także przez przyrównanie do substancji złożonych z małych ziarenek, których policzyć nie sposób: *jest [czegoś] jak maku* (SP), *tyle tego, co piasku w morzu* (Skor.), *jest [czegoś] jak bobu* (Skor.). Element dużej liczebności występuje również w konstrukcjach: *mnożyć się jak króliki* (SP), *pojawiać się, mnożyć, rosnać jak grzyby po deszczu* (SfE), przy czym pierwsza z nich odnosi się do ludzi i przedmiotów, a druga — tylko do przedmiotów (zob. także rozdział *Szybkość*).

Dużą ilość wskazuje osiągnięcie pewnego poziomu, analogicznego do poziomu cieczy, którego indykatorem są części ludzkiego ciała: *mieć czegoś po dziurki w nosie* (SJP) albo *wyżej dziurek od nosa* (Skor.), *mieć [czegoś, kogoś] po uszy, po same uszy, powyżej uszu* (SJP), *mieć [czegoś] po gardło* (Skor.), *mieć [czegoś, kogoś] potąd* (z gestem wskazującym na gardło, nos lub w ogóle na głowę) (SJP). Gdy określane są rzeczy niemiłe, kłopoty, zmartwienia, wówczas wskazywana ilość informuje o osiągnięciu niebezpiecznego poziomu, równoznacznego z zachłyśnięciem się i utratą oddechu w świecie realnym.

Element intensywności wprowadzany jest za sprawą regularnego powtarzania pewnych czynności, zwłaszcza związanych z nałogami, dlatego w wyrażeniach tych znowu pojawia się sem [CZŁOWIEK]. Palenie tytoniu znajduje wyraz w porównaniach: *palić jak smok* (SP), zionący ogniem i dymem, *palić jak komin* (SP), z którego wydobywają się kłęby dymu, natomiast picie alkoholu — *pić jak szewc* (SP), *jak smok* ‘pić dużo, niekoniecznie alkoholu’ (SP), podobnie — *opić się jak bąk* (Skor.). Porównanie *pić jak szewc* nie zawiera wprawdzie eksplikacji intensywności, ale wśród wielu zawodów właśnie ten stanowi stereotyp ostrego picia. *Smok* z kolei prawdopodobnie denotuje smoka wawelskiego, a więc pijącego wodę, a *bąk* — bąka spijającego krew, najczęściej bydlęcą. Pierwszy — zgodnie z legendą — pęka, a drugi przyjmuje obły kształt. W obu przypadkach jednak stworzenia te nie piją alkoholu, co oddaje treść znaczeniowa jednostek komparatywnych. Natomiast sposób spożywania trunków w dużej ilości ilustrują wyrażenia: *lać jak w <dziurawą> beczkę, jak w studnię* (Skor.). Ich obrazowość polega na skojarzeniu z niemożliwością napełnienia albo z powodu dziury, albo zbyt dużej pojemności. Problem nadużywania alkoholu jest potraktowany jeszcze dosadniej w warstwie potocznej języka w porównaniu *chłać jak świnia* (SP). Ten sam nośnik porównania występuje w połączeniu z czasownikami dokonanymi: *upić się, (schłać się, urznąć się) jak świnia* (SJP). Stereotypowej świni przypisuje się tu skłonności, których ta w istocie nie posiada.

Brak możliwości przeliczenia obiektów stanowi wykładnik dużej ilości, natomiast znaczenie intensyfikujące tę cechę osiągnęte jest poprzez zaakcentowanie teźże niepoliczalności: *bez liku* (SJP), *bez miary* (Skor.), *co niemiara* (SJP), *jest czegoś (mieć czegoś) w bród* (SJP)¹. Rola akcentowania nadmiaru można również przypisać wyrażeniom, które wprawdzie wykorzystują nazwy jednostek wymiarnych, ale nieprecyzujących ilości elementów potrzebnych do ich utworzenia: *jest / mieć [czegoś] na pęczki, na kopy* (SF). Na ich tle nieco odmiennie wygląda *od metra* (SF), ale również to połączenie wskazuje dużą ilość, podkreślając dodatkowo pospolitość tego, co podlega ocenie ilościowej. Związku wyrażenia z *metrem* należałoby upatrywać bardziej w jednostce wagi (100 kg) niż miary liniowej. Intensywność związków z *okładem*, z *hakiem* ‘z dodatkiem, z kawałkiem’ (SF), określających w przybliżeniu wiek, odległość i czas, polega na metaforycznym pojmowaniu ‘warstwy nałożonej dodatkowo’ (SJP) i czegoś, co kształtem przypomina hak, być może drogi za zakrętem (zob. rozdział *Czas*).

Podkreślenie dużej ilości osiąga się także poprzez wskazanie miejsca niespełniającego wymagań wobec zamierzonej akcji: *nie spisać, nie spisałby czego na wołowej skórze* (Skor.). Dysproporcja między rozmiarem zapisu i wielkością skóry dużego zwierzęcia, która i tak jest za mała w stosunku do tekstu, stanowi istotę intensywności.

¹ Pochodzenie wyrażenia *w bród* należy kojarzyć z dużą ilością zwierząt przeganianych przez bród (BANKOWSKI 2000, s. 79).

Znaczenie dużej ilości jest potęgowane przez przywołanie sił nieczystych: *jest czegoś (mieć czegoś) do diabła, do diabła i trochę, mieć [czegoś] do licha <i trochę>* (SJP). Sądzić jednak należy, że *do diabła* funkcjonuje tu raczej w znaczeniu ekspresywno-emocjonalnym, o czym świadczą wyrażenia synonimiczne: *jest [czegoś] do cholery* (Skor.), *do cholery <i trochę>* (SJP) i *do nagłej cholery* (Skor.).

Spośród obiektów realnej rzeczywistości najwięcej charakterystyk na płaszczyźnie języka uzyskuje człowiek, a w drugiej kolejności — pieniądze. Wyrażenie *jak lodu* (Skor.), tzn. jak lodu w lodowni, odnosi się właśnie do pieniędzy, przyjmując formę uzupełnioną przedmiotem porównania *forsy jak lodu* (SP). Z kolei brak pieniędzy rodzi długi: *mieć długów jak włosów na głowie* (SP), a więc niezliczoną ilość².

Cecha „mało”

Stan rzeczy polegający na braku wystarczającej ilości, na pewnym niedomiarze posiada zdecydowanie mniej wykładników leksykalnych. Środkami intensyfikacji cechy „mało” są:

- odniesienie do fikcyjnej ilości: *tyle co kot napłakał; <tyle>, co pies napłakał* (Skor.);
- wyrażenie miary czegoś: *jak na lekarstwo, na owinięcie palca a. tyle, co na owinięcie palca* (Skor.); również miary siły nabywczej: *jest [czego] za trzy grosze* (Skor.);
- wskazanie niewielkiej ilości czegoś konkretnego: *na niuch tabaki* (Skor.), *tyle, co brudu za paznokciem* (SfE) i *tyle co czarno za paznokciem* (Skor.);
- utożsamienie małej ilości z małymi przedmiotami: *tyle co łepok, główka od szpilki, jak w napastrku przynieść [czego]* (Skor.);
- wykorzystanie dysproporcji „mały — duży”: *kropla w morzu* (Skor.);
- odwołanie do dwóch elementów tworzących kształt krzyża: *parę, kilka (osób, rzeczy) na krzyż* (SF);
- osłabienie czegoś, co jest tylko śladem czegoś realnego: *cień cienia* (Skor.);
- zbliżenie do stanu zerowego: *tyle co nic* ‘prawie nic’ (Skor.).

Szczególnym przypadkiem małej ilości może być odrobina pożywienia, jedzona „jednym zębem”: *starczyć na jeden ząb, zjeść na jeden ząb*, albo ilość odpowiednia dla małego ptaszka: *jeść, pić jak wróbel, jak kurczę, jak ptaszek* (Skor.).

Bardzo mała ilość kojarzy się z biologicznie wyznaczoną liczbą palców: *coś można policzyć na palcach <jednej ręki>* (SJP), co nawet w przypadku dwóch rąk daje liczbę niewielką. Poza tym liczenie na palcach uchodzi za prototypowy, elementarny sposób liczenia.

² Do posiadania / nieposiadania, czyli bogactwa i biedy, nawiązuję w artykule *Антонимические воплощения богатства и бедности в русской и польской фразеологии* (СТРАСЬ 2005с).

Pojęcie małej ilości pieniędzy realizuje się w wyrażeniach *marny, nędzny, psi, lichy grosz* (SJP). *Grosz* w języku polskim jest zbiorowym określeniem pewnej kwoty, a przymiotniki nadają mu znaczenie małej wartości, mniejszej niż przeciętna. W przypadku pieniędzy ilość jest nierozzerwalnie związana z wartością, dlatego przedstawione wyrażenia o strukturze „przymiotnik + rzeczownik” ze względu na zespolenie dwóch semów [ILOŚĆ] i [WARTOŚĆ] są trochę nietypowe.

Porównanie

Pojęcie obfitości realizuje się w wyrażeniach odzwierciedlających pewne zjawiska świata obiektywnego. Potęgowanie dużej ilości odbywa się poprzez podkreślenie ścieśnienia, tłoku, albo porównanie do dużej ilości pospolitych zwierząt i owadów, zwłaszcza w odniesieniu do skupisk ludzkich. Wykorzystywana jest również mnogość przedmiotów małych i / lub drobnych, np. drobinek maku i piasku, bobu, podobnie jak możliwości odtwarzania, mnożenia się (króliki, grzyby), co daje ten sam rezultat końcowy — niepoliczalność. Właściwość tę podkreślają również wyrażenia typu: *bez liku, co niemiara, na pęczki* itp. Znaczenie intensywności tworzone jest także przez dysproporcję ilości tekstu do rozmiarów wołowej skóry. Szczególne miejsce wśród omawianych wyrażen — przede wszystkim ze względu na swoją obrazowość — zajmują te, które charakteryzują pewne nałogi, zwłaszcza palenie i picie. Siły nieczyste — podobnie jak choroba zakaźna — wykorzystywane są w funkcji ekspresywnej. Stosowną charakterystykę uzyskuje również określenie bardzo dużej ilości pieniędzy (*forsy jak lodu*). Ma ona zarazem wydźwięk pozytywny, natomiast troski i kłopoty, a także długi — porównywane do ilości włosów na głowie — zyskują konotację ujemną.

Znaczenie intensywności polegające na zmniejszaniu małej ilości osiągnane jest poprzez jej akcentowanie. O istocie intensywności stanowi obrazowość, czyli porównanie ilości do sytuacji przedstawionej w sposób literalny, np. w jakiej ilości podaje się lekarstwo, jaką długość otrzymamy, owijając coś wokół palca, ile kupimy za trzy grosze, ile brudu zmieści się za paznokciem, ile tabaki należy nabrać między trzy palce, aby starczyło na jedno zażycie, do ilu można policzyć, wykorzystując palce, ile jedzenia mieści się na jednym zębie, ile je mały ptaszek itp. Niekiedy przy porównywaniu wykorzystuje się małe przedmioty: łepiek od szpilki lub napastrzek, albo sytuacje nierealne: ile łez może wypłakać kot lub pies.

Analizowane jednostki układają się pod względem stopnia nasycenia cechy w następujący sposób:

1. Poziom podstawowy IJI

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość

- wyrazów wchodzących w różnego rodzaju związki:

nie ma gdzie palca wcisnąć; ani szpilki wetknąć, ani palca wścibić; mieć czegoś po gardło; mieć czegoś, kogoś potąd; na kopy, na pęczki; bez mia-

ry; z okładem, z hakiem; nie spisałby na wołowej skórze; na owinięcie palca; na niuch tabaki; kropla w morzu; parę, kilka (osób, rzeczy) na krzyż; jest czegoś za trzy grosze; starczyć na jeden ząb, zjeść na jeden ząb; coś można policzyć na palcach; o niewyraźnej obrazowości — bez liku, co niemiara, jest czegoś (mieć czegoś) w bród; od metra;

- wyrazów tworzących stałe konstrukcje komparatywne:

jak psów; jak śledzie w beczce, stłoczyć się jak sardynki w puszcze, tłok jak na jarmarku, ścisk jak na odpuszcie; jest czegoś jak maku, tyle tego, co piasku w morzu, jest czegoś jak bobu; jak króliki, jak grzyby po deszczu; palić jak smok, jak komin; pić jak szewc, jak smok, opić się jak bąk, lać jak w beczkę, jak w studnię; upić się jak świnia; jak lodu, tyle co kot napłakał; co pies napłakał; jak na lekarstwo; tyle, co na owinięcie palca; tyle, co brudu za paznokciem; tyle co czarno za paznokciem; tyle co łeppek, główka od szpilki; jak w naparstku; tyle co nic; jeść, pić jak wróbel;

- wyrażen reduplikowanych: *cień cienia.*

2. Poziom wyższy 2JI

- wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość i amplifikację: *mieć [czegoś, kogoś] po uszy → mieć [czegoś, kogoś] po same uszy; coś można policzyć na palcach → coś można policzyć na palcach jednej ręki; lać jak w beczkę → lać jak w dziurawą beczkę; mieć [czegoś] do diabła → mieć [czegoś] do diabła i trochę; mieć czegoś do licha → mieć czegoś do licha i trochę; jest czegoś do cholery → jest czegoś do cholery i trochę; jest czegoś do cholery → jest czegoś do nagłej cholery;*
- wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez użycie formy deminutywnej rzeczownika: *jeść (pić) jak ptaszek* — bez odniesienia do formy niedeminutywnej;
- z użyciem nazw istot młodych, semantycznie zbliżonych do zdrobnień: *jeść (pić) jak kurczę;*
- wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez rodzaj akcji czasownika i ekspresywność: *upić się jak świnia → chlać, schlać się, (urżnąć się) jak świnia;*
- wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności za sprawą logiki obrazów: *mieć czegoś po dziurki w nosie → mieć czegoś wyżej dziurek od nosa; mieć czegoś, kogoś po uszy → mieć czegoś, kogoś powyżej uszu.*

3. Poziom najwyższy 3JI: —

- 4. Redukcja: większość wyrażen nie zawiera eksplicytnie wyrażonej cechy „dużo” — „mało”, ale nie jest to typowe zjawisko redukcji;
 - kondensacja: *forsy jak lodu; mieć długów jak włosów na głowie; ludziów jak mrówek* — z dodatkowym efektem gry słów.
- 5. Ekspresywność: *jest czegoś (mieć czegoś) do diabła, mieć czegoś do licha, jest czegoś do cholery.*

Ilość w języku rosyjskim

Cecha „много”

Postrzegana z punktu widzenia człowieka bardzo duża ilość najczęściej bywa odnoszona do dużej liczby ludzi, a więc do różnych skupisk ludzkich. Intensyfikacja tej cechy, której istotę stanowi podkreślenie zarówno ilości, jak i sposobu nagromadzenia czy też ścieśnienia ludzi, ma kilka wymiarów:

- alokacyjny, nie związany z miejscem,
- lokacyjny zamknięty (ograniczenie trójwymiarowe, ze wszystkich stron),
- lokacyjny otwarty (płaszczyzna względnie ograniczona),
- temporalny.

Intensyfikacja cechy „много” osiągana jest w rezultacie:

- porównania ilości ludzi do zwierząt, owadów występujących gromadnie: *людей как мух* — aktywizacja semu [ГРОМКИЙ], *людей как муравьев (как мурашек)* — aktywizacja semu [ДВИЖЕНИЕ], *людей как собак нерезанных (недобитых)* (SSr.) — konotacja ujemna, podkreślenie popolitości, przeciętności;
- akcentowania dużego zagęszczenia w ograniczonej przestrzeni: *как (что) сельди (сельдей, селедок) в бочке [кого]* (SFS), z wykorzystaniem obrazu miejsca mąk grzeszników: *(народу) людей как в аду* (SSr.), albo gniazda mrówek: *людей как в муравейнике* przy aktywizacji semu potencjalnego [ДВИЖЕНИЕ] (SSr.);
- odniesienia do miejsc, gdzie zazwyczaj przebywa dużo ludzi: *людно как на рынке; людей как на ярмарке* (SSr.); do porównań tych dołączyć można wyrażenie o cechach metafory [*кого где*] *как бобов на тарелке* ‘o множестве теснящихся где-л. людей’ (SSr.); komponent *людей* jest wymienialny na *народ* w określeniach: *народу как на базаре, народу как на толкучке* (SSr.); element dwustronnie ograniczonej przestrzeni („początek — koniec”, lub „prawo — lewo”) pojawia się w wyrażeniach: *пушкой не прошибешь (не пробьешь); нетолченная (непротолченная) труба [кого]* (SFS);
- przedstawienia zdarzeń ograniczonych czasowo, niestałych: *людно как на митинге, людей как в базарный день, как на демонстрации* (SSr.); wyrażenia te odnoszą się do zgromadzeń ludzi o charakterze manifestacji (*вies, pochod*), co można potraktować jako radziecką specyfikę.

Inne JF wykorzystują semantykę członów werbalnych, eksponując:

- brak możliwości zamieszczenia jakiegoś małego przedmiotu (igły, palca) w ograniczonej przestrzeni: *иголку (иголки) негде (некуда) воткнуть (проткнуть), пальцем негде (некуда) ткнуть*;
- brak możliwości wrzucenia, upuszczenia czegoś z góry: *яблоку негде (некуда) упасть; плюнуть негде (некуда)*;
- brak możliwości wykonania jakiegoś ruchu: *<шагу> негде (некуда) ступить, дохнуть (дыхнуть) негде* (SFS).

Przytoczone przykłady charakteryzują skupiska ludzkie w aspekcie lokatywnym zamkniętym lub otwartym.

Duża ilość ulega zwiększeniu za sprawą przyrównania do obiektywnie istniejących przedmiotów niepoliczalnych, takich jak piasek, gwiazdy, drzewa, grzyby w wyrażeniach: *как (что) песку морского* [кого, чего] (SFS), *как звезд на небе, как деревьев в лесу, как (что) <белых> грибов <после дождя (в лесу)>, как гороху* [чего] (SSr.), przy czym różna jest ich odnośność referencyjna: *звезды* odnoszą się do przedmiotów, ludzi i zwierząt, *деревья* — do ludzi i przedmiotów, *песок* — do rzeczy, rzadziej do ludzi, *грибы* i *горох* — tylko do przedmiotów.

Dużą ilość określa dojście do wysokiego poziomu, na podobieństwo cieczy, którego wyznacznikiem są części ludzkiego ciała: *по горло* [чего], *по уши* [чего]; *выше (свыше) головы* [чего], albo wypełnienie całej objętości: *полон рот* [чего] (SFS).

W warstwie frazeologicznej języka odzwierciedlenie znalazły także ludzkie nałogi — palenie papierosów i picie alkoholu. Zakorzenione złe zwyczaje najlepiej widoczne są w porównaniach — palenie w dużej ilości otrzymuje wykładniki: *курить / дымить как паровоз, как локомотив, как заводская труба* (SSr.). Najistotniejszym elementem tych porównań jest dym wypuszczany z kominu, który służy tu jako obraz intensyfikujący ilość wydychanego przez palacza dymu. Drugi z nałogów uzyskuje swój semantyczny wyraz w czasowniku z grupy saturatywnych (СТАВНИЦКА 2002, s. 209), ponieważ *напиваться* oznacza właśnie ‘opijać się; pić alkohol’ (Efr). Porównania uzupełniają znaczenie większą dozą intensywności: *пить / напиваться как сапожник, как <бездонная> бочка*, a bardziej współcześnie: *как цистерна*. Z kolei czasowniki kwalifikowane jako wulgarne *нажираться, налакаться* (SSr.) zawierają negatywną ocenę tego nałogu. Nie brakuje również porównań do zwierząt: *пить / напиваться как лошадь, как верблюд, как свинья* (SSr.). Prawdopodobnie w przypadku konia (*лошадь*) i wielbłąda (*верблюд*) porównanie zmierza w stronę ilości, natomiast *свинья*, której przypisuje się wszystkie możliwe przywary, uosabia nadużywanie alkoholu, będące swoistym przejawem zezwierzęcenia. Pewną manierę, łatwość picia oddają wyrażenia *пить как воду, как молоко* (SSr.). Za przestarzałe z racji zanikania samego zawodu uchodzi porównanie *пить / напиваться как извозчик* (SSr.)³.

Wyrażeniu dużej ilości towarzyszy brak możliwości przeliczenia obiektów. Akcentowanie niepoliczalności intensyfikuje cechę „много”, o czym świadczą wyrażenia: *счёту (счета) нет [кому, чему]*, *нет (не было) числа [кого, кому, чему]*; *без числа [кого, чего]*, *без счёту (счета) [кого, чего]* (SFS).

³ Więcej wiadomości na temat semantyki zawiera mój artykuł *Градуальность определений человека „под градусом”* (СТРАСЬ 2005b).

Podkreślenie dużej ilości osiąga się także poprzez zaznaczenie braku granic w przestrzeni: *конца-краю* (*конца и краю, ни конца ни краю*) *нет* (*нету, не было, не видно*) [*кому, чему*], *разливанное* (*разливное*) *море* [*чего*] (SFS). Wypełnienie pewnej objętości uwzględnia *полная чаша* (FSRJ), a na naruszenie granic wskazuje połączenie *через край* [*чего*], które dysponuje znaczeniem przenośnym 'przekroczenie pewnych przyjętych ram' (SFS).

Element intensywności wprowadzany jest za pośrednictwem akcji, nakierowanych na pozbycie się nadmiaru, ograniczenie dużej ilości, ale w istocie nieefektywnych, niepowodujących ubytków: *хоть отбавляй* [*кого, чего*], *хоть завалишь* [*чего*], *хоть косою коси* [*чего*], *хоть лопатой греби* (*отгребай*) [*кого, чего*]; z niejasną motywacją, ale przejrzystą strukturą — *хоть* *пруд* (*пруды*) *пруды* [*кого, чего, кем, чем*] (SFS).

Intensyfikacja znaczenia dużej ilości następuje również poprzez wprowadzenie elementu fikcji w JF: *с три короба, семь верст до небес* *и все лесом*, *сорок* (*семь*) *бочек арестантов* (*наговорить, наобещать, наврать*) itp. Tworzą one pozbawione logiki i sensu połączenia, podtrzymujące związek z ilością dzięki liczebnikom.

Ogromną, nieogarnioną ilość ludzi lub innych obiektów określają JF, których istotę stanowi multiplikacja ciemności, chmur lub określonej ilości: *тьма-тьмуца* [*кого, чего*], *туча тучей* [*кого чего*], *тьма тем* [*кого, чего*], *сорок сороков* [*чего*], 'великое, бесчисленное множество' (SFS). Połączenie *туча тучей* odnosi się do zwierząt, ptaków, owadów (SFS). Pod względem struktury do grupy tej zbliżone jest wyrażenie *видимо-невидимо* [*кого, чего*] (SFS).

Znaczenie dużej ilości jest potęgowane również poprzez zwiększenie ekspresji wskutek przywołania sił piekielnych: *черт знает сколько* [*чего*], *до черта* (*до чертиков*) [*кого, чего*], *чертова пропасть* [*кого, чего*] (SFS).

Do zintensyfikowania nasycenia cechy dochodzi także za sprawą podkreślenia jej nadmiaru w wyrażeniach: *гаком, с лишком* (*с лишним*), *с хвостиком, с небольшим* (SFS). Łączą się one z różnymi rzeczownikami charakteryzującymi ilość. Bardziej realny kształt ów naddatek przybiera w połączeniu *вагон и маленькая тележка* [*чего*] — zawartość wagonu z czymś abstrakcyjnym (wiadomościami, informacjami, opiniami itp.) zostaje zwiększona o mały wózek. Komponent *маленькая тележка* poza omawianym związkiem frazeologicznym nie wyraża nadmiaru. Kolejne połączenie — *непочатый край* (*угол*) [*кого, чего*] (SFS) — nawiązuje do nienaruszonych zapasów, zakładając, że jeśli są one nienapoczęte, to muszą być duże.

Zarówno element przestrzeni, jak i ilości oddawanej zaprzeczoną formą czasownika zawiera wyrażenie *до Москвы не перевешаешь* (*не перевешать*) [*кого, чего*] (SFS). Informacje o tym rodzaju wisielczego humoru można uzyskać, przyglądając się przykładom użycia tej JF. Najczęściej odnosi się do ona do członków rodziny, podkreślając dużą ich liczebność.

Znaczna ilość może być rezultatem wcześniejszej czynności: *наготовить (наварить, напечь) [чего] как на Маланьину свадьбу* (SSr.). Wyrażenie przyjmuje także postać: *как на маланьину свадьбу 'в избылии...'* (FSRJ).

Liczeniu, a więc i ocenie co do ilości, podlegają również pieniądze. Dużą ich ilość porównuje się do: fortuny znanych bogaczy: *денег [у кого] как у Ротшильда*, rzeczy pospolitych, bezwartościowych, występujących w dużej ilości: *денег у кого как щепок*, albo w bezwartościowej masie: *денег у кого как грязи* (SSr.). Obraz całości dopełnia wyrażenie: *денег куры не клюют* (SFS) — tak dużo, że nawet kury nie chcą dziobać.

Cecha „мало”

Bardzo małą ilość nazywają JF o wiele rzadziej niż dużą. Można to prześledzić w zwykłym zestawieniu liczbowym. Niektóre związki wyrazowe podkreślają wyższy stopień nasycenia cechy. Wykorzystywane są następujące środki osiągnięcia tego znaczenia:

— dysproporcja rozmiarów „mały — duży”: *капля в море; с гулькин (с воробьиный) нос*, czyli stosunek dzioba ptaka do nosa człowieka albo rozmiarów dzioba do wielkości ptaka;

— ilość nierealna: *кот заплакал*;

— mała ilość „niczego”: *всего ничего; малая толика*;

— błąd przy liczeniu do dwóch: *раз-два (раз-другой) <да и> обчелся* (SFS).

Wykładnikiem małej ilości, ograniczonej do dziesięciu, jest także liczenie na palcach: *по пальцам <можно> пересчитать (перечесать, сосчитать)* (SFS).

Mała ilość może również dotyczyć jedzenia, co znajduje odzwierciedlenie w JF: *это [кому] как (что) слону дробина (дробинка)* (SSr.). Znaczenie intensywności wywoływane jest tu przez dysproporcję między wielkim zwierzęciem i odrobiną pożywienia.

Porównanie

Wśród związków wyrazowych wyrażających zwiększenie ilości nasycenia cechy wykorzystywane są charakterystyki grup ludzkich o dużym zagęszczeniu ściśnionych na małej powierzchni / objętości (*базар, митинг, демонстрация, ад*). Ilość ludzi najczęściej porównywana jest do zwierząt (*сельди в бочке, муравьи в муравейнике, мухи, собаки*). Ciasnota pokazywana jest także implicytnie przez brak wystarczającej ilości miejsca do realizacji pewnych czynności (*яблоку негде упасть, иголку негде воткнуть; плюнуть, дохнуть негде*). Wielkie skupisko ludzi / przedmiotów porównywane jest do rzeczy niepoliczalnych (*песок, звезды, грибы, бобы, горох*). Duża ilość jako przyczyna i skutek braku możliwości przeliczenia osób / przedmiotów również znajduje swój wyraz w JF (*счёту нет*).

Na uwagę zasługuje także wyznaczanie niebezpiecznego poziomu pewnych absorbujących spraw, kłopotów poprzez lokowanie ich granicy w okolicach głowy (*по горло, выше головы*).

Ludzkie nałogi — palenie tytoniu i picie alkoholu — realizują się w porównaniach uwzględniających dymiące kominy (*как паровоз, как заводская труба*), przedstawiciele zawodów, którym przypisuje się skłonności do picia (*сапожник, извозчик*), duże pojemniki na ciecz (*бочка, цистерна*) i zwierzęta (*лошадь, свинья*).

Wiele charakterystyk dużej ilości polega na wskazywaniu braku granic (*ни кониа ни краю*), usuwaniu nadmiaru, który i tak pozostaje (*хоть отбавляй*), odwołaniu się do fikcji odnośnie do ilości kłamstwa (*сорок <семь> бочек арестантов*) oraz mnożeniu, a właściwie potęgowaniu faktów (*тьма тьмущая*).

Odrębną charakterystykę otrzymuje duża suma pieniędzy, a raczej jej depresja (*денег как щепок; денег как грязи*), ponieważ duża ilość porównana jest do bezwartościowych przedmiotów występujących w dużej ilości.

Dwie jednostki wykazują pewne nacechowanie realizowawczo-kulturowe: *до Москвы не перевешаешь* i *как на маланьину свадьбу*.

Mała ilość uzyskuje znaczenie zmniejszenia przez wskazanie fikcyjnych czynności (*кот наплакал*), liczenie na palcach i mylenie się przy liczeniu do dwóch, dysproporcji „mały — duży” (*как слону дробина; капля в море*) oraz prawie nic (*всего ничего*).

Analizowane jednostki układają się pod względem stopnia nasycenia cechy w następujący sposób:

1. Poziom podstawowy III

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość

- wyrazów wchodzących w różnego rodzaju związki: *пушкой не прошибешь* (*не пробьешь*); *нетолченая* (*непротолченая*) *труба*; *иголку* (*иголки*) *негде* (*некуда*) *воткнуть* (*просунуть*); *пальцем негде* (*некуда*) *ткнуть*; *яблоку негде* (*некуда*) *упасть*; *плюнуть негде* (*некуда*); *<шагу> негде* (*некуда*) *ступить*; *дохнуть* (*дыхнуть*) *негде*; *по горло, по уши; выше* (*свыше*) *головы, полон рот; разливанное* (*разливное*) *море; полная чаша, через край; счету* (*счета*) *нет; нет* (*не было*) *числа; без числа, без счету* (*счета*); *с лишком* (*с лишним*), *с небольшим; с гаком, с хвостиком; вагон и маленькая тележка, непочатый край* (*угол*); *до Москвы не перевешаешь* (*не перевешать*); *наготовить* (*наварить, напечь*) *как на Маланьину свадьбу; денег куры не клюют; капля в море; с гулькин* (*с воробьиный*) *нос; кот наплакал; по пальцам <можно> пересчитать* (*перечесть, сосчитать*); *это как* (*что*) *слону дробина; с три короба; семь верст до небес; сорок бочек арестантов; раз-два* (*раз-другой*) *обчелся; всего ничего; z niewyraźną obrazowością — малая толика*;
- wyrazów tworzących stałe konstrukcje komparatywne: *людно как на рынке; людно как на митинге, как* (*что*) *песку морского, как звезд на небе, как деревьев в лесу; как грибов* (*в лесу*), *как гороху; курить* (*дымить*) *как паровоз, как локомотив, как заводская труба; пить как сапожник, как извозчик, как бочка, как цистерна; пить как лошадь, как верблюд,*

как свинья; пить как воду, как молоко; хоть отбавляй; хоть завались, хоть лопатой гребь (отгребай); как на Маланьину свадьбу; денег как у Ротшильда; денег как щепок, денег как грязи;

- wyrażenia reduplikowanych: хоть косой коси, <хоть> пруд (пруды) пруди; тьма-тьмуца, туча тучей, тьма тем, сорок сороков; видимо-невидимо; ^aконца-краю (конца и краю, ни конца ни краю) нет (нету, не было, не видно).

2. Poziom wyższy 2II

- wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość i amplifikację: раз-два (раз-другой) обчелся → раз-два (раз-другой) да и обчелся; семь верст до небес → семь верст до небес и все лесом; сорок бочек арстантов → сорок семь бочек арстантов; пить (напиваться) как бочка → пить (напиваться) как бездонная бочка;
- wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności przez użycie formy deminutywnej rzeczownika: это как слону дробина → это как слону дробинка; людей как муравьев → людей как мурашек; как (что) сельдей в бочке кого → как (что) селедок в бочке кого;
- wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez sposób akcji czasownika i ekspresywność: пить как бочка, сапожник, извозчик, свинья, верблюд, лошадь → напиваться как бочка, сапожник, извозчик, свинья, верблюд, лошадь.

3. Poziom najwyższy 3II:

как грибов в лесу → как грибов после дождя в лесу → как белых грибов после дождя в лесу vs. как грибов после дождя → как белых грибов после дождя → как белых грибов после дождя в лесу.

- 4. Redukcja: как бобов на тарелке; что сельдей в бочке; что песку морского, как звезд на небе, как гороху — z pominięciem komponentu много;
- kondensacja: людей как на ярмарке; народу как на базаре; людей как в базарный день, как на демонстрации; людей как мух; людей как собак нерезанных (недобитых); как бобов на тарелке, народу как на толкучке; как (что) сельди (сельдей, селедок) в бочке, (народу) людей как в аду; людей как в муравейнике;
- 5. Ekspresywność: черт знает сколько; до черта; до чертиков; чертова пропасть.

Podsumowanie

Podobieństwa:

1. W systemach obu języków wyrażenie dużej ilości zdecydowanie przewyższa pod względem egzemplifikacji cechę o znaczeniu przeciwnym.
2. W obiektywnie istniejącym świecie wyróżnia się takie same zwierzęta (psy, mrówki, śledzie) i przedmioty (gwiazdy na niebie, kropla w morzu, grzyby po deszczu, bób). Ich nazwy wykorzystywane są w porównaniach w obu systemach językowych.
3. Niektóre sytuacje zaistniałe w świecie obiektywnym: niemożliwość wetknięcia palca albo igły lub szpilki oraz osiągnięcie lub przekraczanie niebezpiecznego poziomu wyznaczanego przez nos, uszy i głowę oba systemy językowe utrwalają w podobny sposób.
4. W obu językach z ilością wiążą się również czynności powtarzane nałogowo — palenie i picie. Znajdują one swoje odbicie w podobnych porównaniach (*jak komin, beczka, szewc / как труба, бочка, сапожник*).
5. JF obu porównywanych systemów językowych zawierają motyw diabła, ale funkcjonujący jako element emocjonalno-ekspresywny.
6. Jednakowe rezultaty, odpowiadające w obu językach małej ilości, daje liczenie na palcach i płacz kota.
7. Intensyfikatory typu *с заком* w języku rosyjskim nie są przypisane żadnej konkretnej cesze, dlatego zostały umieszczone przy wyrażeniu ilości jako takie; podobnie z *okładem*, z *hakiem* nie łączą się z konkretną cechą; por. *godzina z hakiem* (por. rozdział *Czas*).
8. W obu językach istnieją wyrażenia multiplikacyjne: *cienia cień*, *муча мучей*, ale częściej występują one w języku rosyjskim.

Różnice:

1. Pod względem ilości JF grupa zawierająca sem [МНОГО] prezentuje się w języku rosyjskim okazalej na tle inwentarza języka polskiego. Z kolei w języku polskim wyrażen zgrupowanych wokół bieguna wyznaczanego przez „mało” jest więcej niż analogicznych jednostek rosyjskich.
2. W funkcji nośników porównania występują nazwy innych zwierząt (*мухи, сардынки*) i przedmiotów (*деревья, песок; мак*).
3. Ciasnota w języku rosyjskim wzmacniana jest przez obraz jabłka, niemożności złapania oddechu albo zrobienia kroku. Język polski w tej grupie wyrażen nie reprezentuje takiego bogactwa.
4. W języku rosyjskim stosunkowo dużo konstrukcji komparatywnych odnosi się do grup ludzkich, dając im wielostronne charakterystyki. W języku polskim pojęcie grupy, dużej ilości ludzi wyrażone jest implicytnie w postaci *tłoku, ścisku*, przypisanego do *jarmarku* albo *odpustu*. Zestawienie takie nie

może stanowić podstawy do wysuwania daleko idących wniosków, ale wydaje się, że czynnik grupowy odgrywa bardziej istotną rolę w rosyjskiej rzeczywistości pozajęzykowej.

5. W przypadku charakterystyki nałogów w pozycji *comparatum* występują: *studnia, smok, bąk; цистерна, извозчик, лошадь; паровоз, локомотив.*
6. W obu językowych obrazach świata porównania *tylę, co kot napłakał / kot naplakał* podkreślają małą ilość poprzez *tylę kota*, ale w języku polskim *tylę* są również arcybutem *psa (co pies napłakał)*.
7. Mała ilość jedzenia w języku polskim wystarcza *na jeden ząb* albo zaspokaja potrzeby małego ptaszka (*wróbel, kurczę*), natomiast w języku rosyjskim efekt intensywności powstaje przez kontrast (*что слону дробина*) — okruszek dla dużego zwierzęcia.
8. Odmienne niekiedy bywają obiekty świata językowego, które wykorzystuje się w porównaniach, np. w języku polskim *lód, wołowa skóra, włosy na głowie*, natomiast w rosyjskim — w przypadku dużej ilości pieniędzy — *грязь i щенки*. Inne, tzn. charakterystyczne tylko dla języka rosyjskiego są wyrażenia czasownikowe typu *хоть отбавляй*.
9. Elementy fikcyjne (*с три короба наговорить* itp.) częściej występują w języku rosyjskim.
10. Tylko JF języka rosyjskiego zawierają imiona własne kulturowo nacechowane: *до Москвы не перевесяешь; как на Маланьину свадьбу.*
11. Części wyrażen nie można klasyfikować według przyjętych kryteriów, ponieważ nie mają one wyrażonej eksplicytnie cechy procesualnej, albo sem [ILOŚĆ] jest w ich strukturze tylko semem asocjacyjnym.

Cecha	Jednostki języka polskiego	Jednostki języka rosyjskiego
dużo / много	<i>jak psów, ludziów jak mrówków. jak śledzie w beczce, stłoczyć się jak sardynki w puszcze</i>	<i>как (что) сельди (сельдей, селедок) в бочке; людей как мух; людей как муравьев (как мурашек); людей как в муравейнике; людей как собак нерезаных (недобитых)</i>
	<i>tłok jak na jarmarku, ścisk jak na odpuście</i>	<i>людно как на рынке; людей как на ярмарке; людей как в базарный день; народу как на базаре, народу как на толкучке; людно как на митинге, людей как на демонстрации; пушкой не прошибешь (не пробьешь); нетолченая (непротолченая) труба</i>
	<i>ani szpilki wetknąć, nie ma gdzie palca wcisnąć, ani palca wściwić</i>	<i>иголку (иголки) негде (некуда) воткнуть (просунуть), пальцем негде (некуда) ткнуть; яблоку негде (некуда) упасть; плюнуть негде (некуда); <шагу> негде (некуда) ступить; дохнуть (дыхнуть) негде</i>

	людей как бобов на тарелке; (народу) людей как в аду
<i>jest czegoś jak maku, jest czegoś jak bobu, tyle tego, co piasku w morzu; mnożyć się jak króliki, rosnać jak grzyby po deszczu</i>	как (что) песку морского; как звезд на небе; как деревьев в лесу; как <белых> грибов <после дождя (в лесу)>; как гороху
<i>mieć czegoś po dziurki w nosie, wyżej dziurek od nosa; mieć czegoś, kogoś po uszy, po same uszy, powyżej uszu; mieć czegoś po gardło; mieć czegoś, kogoś potąd</i>	по горло, по уши; выше (свыше) головы; полон рот
<i>bez liku, bez miary, co niemiara, jest czegoś (mieć czegoś) w bród</i>	счёту (счета) нет; нет (не было) числа; без числа, без счёту (счета)
	конца-краю (конца и краю, ни конца ни краю) нет (нету, не было, не видно); разливанное (разливное) море; полная чаша; через край
<i>od metra, na kopy, na pęczki</i>	хоть отбавляй, хоть завались, хоть косою коси, хоть лопатой зреби (отгребай); <хоть> пруд (пруды) пруди
	с три короба, семь верст до небес <и все лесом>, сорок (семь) бочек арестантов
	тьма-тьмушая; туча тучей; тьма тем; сорок сороков; видимо-невидимо
<i>nie spisać, nie spisałby czego na wołowej skórze</i>	
<i>palić jak smok, palić jak komin; pić jak szewc, jak smok, opić się jak bąk; łać jak w (dziurawą) beczkę, jak w studnię; chłać jak świnią, upić się, schłać się, urznąć się jak świnią</i>	курить / дымить как паровоз, как локомотив, как заводская труба; пить / напиваться как сапожник, как <бездонная> бочка, цистерна, извозчик; как лошадь, как верблюд, как свинья; как воду, как молоко
<i>jest czegoś (mieć czegoś) do diabła, do diabła i trochę, mieć czegoś do licha (i trochę); jest czegoś do cholery, do cholery (i trochę), do nagłej cholery</i>	черт знает сколько; до черта (до чертиков); чертова пропасть
<i>jak lodu, forszy jak lodu; mieć długów jak włosów na głowie</i>	денег как у Ротшильда; денег как шепок; денег как грязи; денег куры не клюют
<i>z okładem, z hakiem</i>	вагон и маленькая тележка; непочатый край (угол); с гаком, с лишком (с лишним), с хвостиком, с небольшим

Cecha	Jednostki języka polskiego	Jednostki języka rosyjskiego
		<i>до Москвы не перевешаешь (не перевешать); наготовить (наварить, напечь) чего как на Маланьину свадьбу, как на маланьину свадьбу</i>
mało / мало	<i>tyle co kot napłakał, (tyle), co pies napłakał; tyle co nic; jak na lekarstwo; na owinięcie palca; tyle, co na owinięcie palca; jest czegoś za trzy grosze; na niuch tabaki; tyle, co brudu za paznokciem; tyle co czarno za paznokciem; tyle co łepiek, główka od szpilki, jak w narparku; parę, kilka (osób, rzeczy) na krzyż; cienia cień kropla w morzu</i>	<i>кот заплакал; всего ничего; с гулькин (с воробьиный) нос; малая толика; раз-два (раз-другой) <да и> обчелся капля в море</i>
	<i>starczyć na jeden ząb, zjeść na jeden ząb; jeść, pić jak wróbel, jak kurczę, jak ptaszek</i>	<i>это (что) как (что) слону дробина (дробинка)</i>
	<i>coś można policzyć na palcach (jednej ręki)</i>	<i>по пальцам <можно> пересчитать (перечесать, сосчитать)</i>
	<i>marny, nędzny, psi, lichy grosz</i>	

Siła

Istotę konceptu „siły” stanowi, z jednej strony, nagromadzenie energii fizycznej lub duchowej, z drugiej — możliwość jej eksponowania czy wykorzystania. Posiadanie siły daje zatem podstawy do różnorodnych interpretacji, z których najważniejsza jest jakość wyrażana parą przymiotników *silny*, (*mocny*) — *słaby* / *сильный*, (*крепкий*) — *слабый*. Tworzą one charakterystykę dwojakiego rodzaju: pierwsza z nich odnosi się do jakości skumulowanej w nosicielu cechy, jest to więc ‘odznaczający się siłą, mocą; świadczący o czyjejś sile; mocny’ (SJP). Drugi typ podkreśla działanie siłą na otoczenie — ‘silnie działający, intensywny; skondensowany’ (SJP). Zakresy znaczeniowe przymiotników *silny*, *mocny* i *сильный*, *крепкий* w dużej mierze pokrywają się. Analiza omawianej cechy wymaga jednak jeszcze jednego rodzaju charakterystyki, związanego ze znaczeniem przymiotnika *mocny* ‘odporny na zniszczenie’ (SJP) / *крепкий* ‘прочный, который трудно повредить’ (Efr). O odmiennych typach opisów opartych na innych parach przymiotników, a właściwie o doborze tychże par, decyduje w dużej mierze wiedza wykraczająca poza „naiwne” widzenie świata. Przymiotniki te bowiem odzwierciedlają naukowe potraktowanie otaczającej rzeczywistości, dokonywane przez pryzmat fizyki, która zajmuje się różnymi rodzajami sił i ich działaniem (siła ciężenia, odporność na odkształcanie, sprężystość itp.). Tyimi przymiotnikami są: *ciężki* — *lekki*, *twardy* — *miękki*, *sztwywny* — *giętki*; *тяжелый* — *легкий*, *твердый* — *мягкий*, *жесткий*, *гибкий*. Cechy te w większości przypadków bardzo łatwo ulegają metaforyzacji, charakteryzując zjawiska psychiczne bądź abstrakcyjne, co pozostaje w zgodności z ogólnym konceptem „siły”.

Cechy procesualne wyrażone przysłówkami *mocno* / *крепко* i całym szeregiem synonimów zwiększają natężenie akcji ogromnej liczby czasowników, najczęściej tych, które wyrażają stany psychiczne, zjawiska fizjologiczne lub fizyczne, pragnienia, obawy i relacje podmiotu z otoczeniem. Same cechy również mogą ulegać wzmocnieniu za sprawą intensyfikatorów. Czasami jednak

zastępowane są przez odpowiednie wyrażenia uznawane za frazeologizmy. Ze-stawienie ekwiwalentów w obu językach jest niesymetryczne, co potwierdzają wyrażenia takie jak: *połamać kij, łaskę itp. na kim, na czym, o kogo, na czym grzbiecie; zbić na kwaśne jabłko*, dysponujące po stronie rosyjskiej jedynie opi-sem. Z kolei rosyjskie JF typu *do смерти, do ynadу, do zapезу* nie posiadają for-malnych odpowiedników w języku polskim. Uwagę zwraca także włączanie czasowników w skład JF w języku polskim oraz ich brak w języku rosyjskim. Semantycznie cecha *точно / сильно* zbliża się do *bardzo / очень* i choćby na-wet z tego względu wyodrębnienie jej w JF zawierających elementy werbalne wymaga pogłębionych studiów, nakierowanych na badanie intensywności akcji. Ze względu na pewne dysproporcje materiałowe, problemy z eksplikacją zna-czeń w materiałach źródłowych i dodatkowe komplikacje wywołane zjawi-skim polisemii cechy procesualne pozostaną poza analizą.

Siła w języku polskim

Cecha „silny”

Pod pojęciem „siła” kryje się najczęściej rodzaj dyspozycji fizycznej, czyli zdolność do wysiłku, działania. W aspekcie utylitarnym jest ona potrzebna do ciągnięcia lub podnoszenia ciężarów, natomiast w aspekcie witalnym — do oddziaływania na otoczenie i pokonywania wszelkich przeszkód. Przy charaktery-styce siły bardzo wyraźnie zarysowuje się czynnik antropocentryczny, ponieważ jej istotą jest człowiek i jego możliwości fizyczne. Zintensyfikowanie nasycenia cechy odnoszonej do fizycznej siły ludzkiej osiąga się poprzez:

- przyrównywanie do siły zwierząt większych od człowieka, wykorzystywa-nych niekiedy do pomocy w ciężkich pracach: *silny jak tur, jak koń, jak byk, jak wół, jak niedźwiedź* (SP);
- przywołanie postaci wojowników-herosów: *silny jak Goliat, jak Herkules, jak Samson* (SP); chodzi tu o siłę rażenia wroga;
- odniesienie do drzewa: *silny jak dąb, jak drzewo* (Skor.).

Przy takim sposobie intensyfikacji cechy zarysowują się dwa aspekty: ak-tywny i pasywny. Więcej charakterystyk wskazuje na siłę w akcji, w działaniu, natomiast odwołanie się do obrazu drzewa unaocznia pewną stabilność, trwanie, wytrzymałość. Na tworzenie wrażenia siły wpływa także ogólna budowa ciała, rozrost mięśni, co oddają skondensowane porównania: *chłop jak tur* ‘o męż-czyźnie bardzo silnym fizycznie, mającym mocną budowę’ (SF) a. *chłop jak dąb* (SJP). Badając istotę najliczniejszych konstrukcji komparatywnych odwołu-jących się w nośniku porównania do zwierząt, za najistotniejszy czynnik uznać należy masę, ciężar ciała (por. rozdział *Szybkość*).

Cecha „mocny”

Porównanie znaczenia przymiotnika *mocny* z jego synonimem *silny* wskazuje, że obsługuje on po części ten sam przedział semantyczny. Zbliżenie znaczeń widoczne jest w konstrukcjach komparatywnych: *mocny jak byk, jak tur* (SP). Kolejna para porównań *mocny jak skała, jak stal* (SP) zawiera elementy podobne do wykorzystanych w opisie cechy „twardy” (por. cecha „twardy”). Specyfika omawianego przymiotnika zauważalna jest tylko w dwóch przypadkach — przy charakterystyce siły uczuć: *mocny jak śmierć*, i podkreślaniu znacznego stężenia napoju: *mocny jak siekiera* (SP). Ich intensywność wynika z wykorzystania mocy, której nie można się przeciwstawić, a także z ostrości narzędzia. Przymiotnik *mocny* wykazuje tu cechy wzajemnego przenikania z jego synonimami: *tęgi* i / lub *ostry* w znaczeniu ‘odznaczający się dużym nasileniem’ i ‘silnie odczuwany’ (SJP).

Cecha „słaby”

Słabość fizyczna nie jest tak bogato reprezentowana we frazeologii jak „siła”. Przy opisie tej jakości istotne wydaje się wskazanie źródła, przyczyny słabości. Znaczenie zwiększenia osłabienia wynikające z intensyfikacji cechy „słaby” występuje w porównaniach: *słaby jak dziecko, jak mucha* (SP), *jak trzcina <chwiejąca się na wietrze>* (Skor.). Intensywność osiąga się w tym przypadku poprzez odniesienie do obiektów postrzeganych jako słabe: do dziecka, które z racji swojej niedojrzałości dysponuje mniejszą siłą niż człowiek dorosły, albo do muchy, którą łatwo złapać lub zabić, i trzciny poddającej się podmuchom wiatru. Natomiast większość charakterystyk, typu *trzy ćwierci do śmierci*, łączy słabość fizyczną ze słabym zdrowiem, któremu najczęściej towarzyszy bladeść, wymizerowanie, utrata ciężaru ciała. W ten sposób przymiotniki *słaby* i *chory* jakby wzajemnie uzupełniają się w swojej semantyce (zob. cecha „chory”).

Cecha „ciężki”

Ciężar jakiegoś ciała jako wielkość fizyczna nie jest rodzajem siły. Natomiast przeciwdziałanie przyciąganiu ziemskiemu, dzięki któremu ciało nabiera wagi, równoważenie jego ciężaru wymaga przyłożenia siły, czyli — w rozumieniu potocznym — działania, wysiłku, energii, wewnętrznej mocy. Wprawdzie ciężar można mierzyć w kilogramach lub innych jednostkach masy, ale i tak na co dzień ocenia się go subiektywnie, wykorzystując w tym celu odpowiednie środki językowe. Są to konstrukcje komparatywne, w których znaczenie intensywności osiąga się poprzez obraz przedmiotów postrzeganych jako ciężkie: *ciężki jak kamień, jak ołów, jak z ołowiu, jak kamień młyński, jak żelazo, jak wieko trumny, jak głaz, jak kłoda* ‘o bardzo ciężkiej rzeczy lub osobie’ (SP). Chodzi tu także o charakterystyki poszczególnych części ciała, takich jak nogi, ręce, głowa. Wyrażenia te mogą funkcjonować również w znaczeniu przenoś-

nym 'o czymś bardzo trudnym do zniesienia' (SP). Oprócz nazw realnie istniejących przedmiotów w porównaniach wykorzystywane są intensyfikatory ekspresywne: *ciężki jak cholera, jak jasna cholera, jak diabli, jak sto nieszczęść* (SP).

Cecha „lekki”

Przestrzeń semantyczna na biegunie przeciwnym do wyznaczanego przez *ciężki* zamknięta jest przymiotnikiem *lekki*. Konstrukcje porównawcze intensyfikujące nasycenie cechy „lekki” osiągają wzmocnienie jej znaczenia poprzez:

- wyzyskanie niematerialności gazów: *lekki jak powietrze*, jak również ruchów powietrza nad powierzchnią ziemi: *lekki jak wiatr*;
- odesłanie do przedmiotów łatwo unoszących się przy najmniejszym podmuchu: *lekki jak piórko, jak puch*;
- przywołanie obiektów odznaczających się delikatną strukturą: *lekki jak pajęczyna, jak pianka*;
- wskazanie różnych zjawisk atmosferycznych, których podstawą są drobinki pary wodnej: *lekki jak mgła (mgiełka), jak śnieg, jak obłok*;
- wykorzystanie faktu powstawania lekkiego wiatru przy wydechu: *lekki jak tchnienie, jak oddech* 'o czymś bardzo lekkim' (SP);
- uwzględnienie możliwości poruszania się w powietrzu: *lekki jak ptak, lekki jak piórko*, jako właściwości człowieka.

Większość połączeń odnosi się do przedmiotów. Człowieka charakteryzują tylko dwa ostatnie. Przy niektórych opisach uwidaczniają się również semy asocjacyjne [DELIKATNY], [CIENKI], [NIEŚCISŁY], które minimalnie oddziałują na ocenę ciężaru.

Cecha „twardy”

Oba człony pary antonimicznej *twardy* — *miękki* bardzo łatwo ulegają metaforyzacji. Cecha „twardy” często bywa kojarzona z wnętrzem człowieka, którego symbolem jest serce. Związek wyrazowy *mieć twarde serce* 'serce nieczule, nie wzruszające się; człowiek o takim sercu' (SJP) odnosi się więc do ludzi. Połączenie to występuje także w bardziej rozbudowanych wyrażeniach: *mieć serce twarde jak kamień, jak skała, jak bryłka lodu* itp. (In). Analizowane konstrukcje komparatywne dają w znaczeniu przenośnym charakterystykę człowieka, w podstawowym natomiast — przedmiotu. Znaczenie intensywności omawianej cechy osiąga się wykorzystując:

- odniesienie do brył skalnych lub ich fragmentów: *twardy jak kamień, jak skała, jak opoka, jak granit, jak głaz* 'o czymś (kimś) bardzo twardym lub wytrzymałym' (SP);
- podkreślenie spoistości różnych stopów (substancji): *twardy jak żelazo, jak stal, jak ze stali, jak beton, jak cegła, jak kawał lodu* (SP), *twardy jak kość* (Skor.), i niektórych minerałów — *twardy jak diament* (SP);

— odporność na odkształcenie drewna: <twardy> *jak drewno, twardy jak deska, jak orzech*, i grubej skóry: *twardy jak rzemień, jak podeszwa (SP), jak podeszew (!) (Skor.)*.

Nieco z boku omawianej grupy sytuuje się wyrażenie noszące znamiona kondensacji *ktoś jest jak mur* ‘twardy, nieugięty, nieustępliwy’ (Skor.) — w tym przypadku podstawa porównania zawarta jest w nośniku porównania.

Cecha „miękki”

Przymiotnik *miękki*, dysponujący znaczeniem ‘uginający się pod naciskiem, niedający wrażenia twardości przy dotyku’ (SJP), tworzy połączenia, w których stopień nasycenia cechy intensyfikuje się w dwojaki sposób:

- przez nawiązanie do mechatej struktury obiektu odczuwanej dotykiem: <miękki> *jak aksamit (Inny), miękki jak puch, jak mech, jak futerko*;
- przez podkreślenie plastyczności, łatwości kształtowania: *miękki jak masło, jak plastelina, jak wosk (SP)*.

W znaczeniu przenośnym przymiotnik ten odnosi się do człowieka w konstrukcji *mieć serce miękkie jak wosk* ‘być łagodnym, dobrodusznym, skłonny do ustępstw’ (SJP), również w wariacie *być miękkim jak wosk* (SJP). Istota oceny jakości serca (*mieć miękkie serce*) widoczna jest w zestawieniu z parą antonimiczną (por. cecha „twardy”).

Cecha „sztywny”

Brak elastyczności, sprężystości określany jest jako sztywność. Cecha „sztywny” zbliża się nieco swoim znaczeniem do cechy „twardy”, ale jej istotą jest brak giętkości, czyli możliwości zginania. Jej intensyfikacja powstaje w związkach komparatywnych w rezultacie nawiązania do:

- specyficznego sposobu poruszania się: *sztywny jak automat, jak manekin, jak lalka*;
- martwego ciała: *sztywny jak mumia, jak trup*;
- przedmiotów najczęściej drewnianych, wystających, usytuowanych pionowo: *sztywny jak kij <od szczytki>, jak kotek, jak słup (Skor.)*; obraz kija pojawia się jeszcze w wyrażeniu werbalnym *chodzi ktoś jakby kij połknął* ‘chodzi nienaturalnie sztywny i wyprostowany’ (SP), również w postaci *sztywny jakby kij połknął* (SJP); do tej samej cechy w aspekcie statycznym odnosi się *być (leżeć, spać, siedzieć) jak drewno* ‘być sztywnym, nieruchomym’, także w formie skróconej — *sztywny jak drewno (Skor.)*.

Jak można zauważyć, cecha sztywności przynależy człowiekowi, przynajmniej w związkach frazeologicznych.

Cecha „giętki”

Cecha ta nie poddaje się frazeologizacji i nie dysponuje licznymi przykładami użycia. Reprezentuje ją zaledwie jeden związek wyrazowy: *giętki jak trzcina*

‘smukły, wysmukły’ (Skor.), ale znaczenie, jakim dysponuje *giętki*, nie skłania ku doszukiwaniu się stosunków antonimiczności między nim a przymiotnikiem *sztwywny*. Relacja ta staje się jeszcze mniej wyraźna w sytuacji, kiedy cecha kojarzona z trzcina bywa wymieniana na *prosty jak trzcina* (Skor.). Prawdopodobnie najlepszym przykładem przeciwstawiającym giętkość sztywności byłby *slaby jak trzcina* (zob. cecha „slaby”).

Porównanie

Siła człowieka charakteryzowana w wyrażeniach komparatywnych przyrównywana jest do siły zwierzęcej, z czego wnioskować można, że zwierzę dominuje nad człowiekiem swoją zdolnością do wysiłku: *silny jak tur, jak koń, jak byk* itp. W porównaniach wykorzystuje się nazwy zwierząt pomagających człowiekowi w gospodarstwie (*koń, wół*) albo przewyższających swoją siłą człowieka, ale niepoddających się jego woli (*byk, niedźwiedź* i dawno wymarły *tur*)¹.

W przypadku przymiotników *silny, mocny* i *twardy* występuje zjawisko przenikania się znaczeń, a przymiotniki tworzą semantycznie rozmytą wiązkę. Potwierdza to skład jednostek komparatywnych, w których *silny, mocny* i *silny, twardy* stają się wobec siebie wariantywne: *silny, mocny jak byk, jak tur; silny, twardy jak skata, jak stal*.

Cecha przeciwstawna nie jest tak bardzo eksponowana wśród JF, a jej obecność potwierdzają wyrażenia zawierające w nośniku porównania nazwy istot dysponujących niewielką siłą fizyczną (*slaby jak dziecko*) i równie słabej rośliny (*slaby jak trzcina*). Słabość fizyczna przekłada się na podkreślanie zaniku vitalności (*trzy ćwierci do śmierci*). W ten sposób przymiotniki *slaby* i *chory* wobec wzajemnych zależności łączą się w semantycznie rozmytą wiązkę.

Z kolei przy dużym i małym ciężarze istotniejsza wydaje się charakterystyka przedmiotów, na które oddziałuje się siłą, aby ciężar zrównoważyć (*ciężki jak kamień*) lub go nie równoważyć, jeżeli nie wymaga przyłożenia siły (*lekki jak puch*). Czasami przedmiot porównania jest ledwo widoczny, na co wskazują nośniki porównania (*lekki jak pajęczyna, jak mgła* itp.). Wśród charakterystyk ciężkości zwraca uwagę emocjonalne jej podkreślanie (*ciężki jak cholera* itp.).

Cecha twardości uzyskuje charakterystyki trojakiemu rodzajowi: przyrównanie do kamienia i różnych minerałów, odniesienie do stopów i substancji uzyskanych wskutek działań człowieka oraz do przedmiotów drewnianych i skórzanym. Przy metaforyzacji wyraźnie eksponowana jest cecha nieugiętości, stanowczości i braku wrażliwości. *Miękki* jest przymiotnikiem opisującym cechy przedmiotów na podstawie dwójki rodzaju wrażeń dotykowych: gładkości i plastyczności. W znaczeniu metaforycznym w celu podkreślenia łagodnego usposobienia człowieka wykorzystywane jest odniesienie do wosku.

¹ Ślady dominacji siły zwierzęcej można znaleźć również w terminach technicznych *koń mechaniczny / лошадиная сила*.

Sztywność zostaje scharakteryzowana w jednostkach komparatywnych jako brak możliwości zginania, co w najlepszy sposób akcentują porównania wykorzystujące w pozycji *comparatum* nazwy nieruchomych albo ograniczonych co do poruszania się obiektów o kształtach człowieka. Z kolei konstrukcja opierająca się na obrazie kija wskazuje na brak możliwości zginania się od linii pasa w dół. Cesze tej przeciwstawia się giętkość, czyli możliwość wykonywania łagodnych ruchów w pozycji pionowej. W związkach frazeologicznych występuje ona stosunkowo rzadko i poddaje się intensyfikacji tylko poprzez pojedynczy obraz trzciny.

Analizowane jednostki układają się pod względem stopnia nasycenia cechy w następujący sposób:

1. Poziom podstawowy 1JI

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość

- wyrazów wchodzących w różnego rodzaju związki: —
- wyrazów tworzących stałe konstrukcje komparatywne:

silny jak tur, jak koń, jak byk, jak wół, jak niedźwiedź; silny jak Goliat, jak Herkules, jak Samson, silny jak dąb, jak drzewo; mocny jak byk, jak tur, jak skała, jak stal, jak śmierć, jak siekiera; staby jak dziecko, jak mucha, jak trzcina; ciężki jak kamień, jak ołów, jak kamień młyński, jak żelazo, jak wieko trumny, jak głaz, jak kłoda; lekki jak powietrze, jak wiatr, jak puch, jak pajęczyna, jak mgła, jak śnieg, jak obłok, jak tchnienie, jak oddech, jak ptak; twardy jak kamień, jak skała, jak opoka, jak granit, jak głaz, jak żelazo, jak stal, jak beton, jak cegła, jak kawał lodu, jak kość, jak diament; <twardy> jak drewno, twardy jak deska, jak orzech, jak rzemień, jak podeszwa, jak podeszew; ktoś jest jak mur, <miękki> jak aksamit; miękki jak puch, jak mech, jak masło, jak plastelina, jak wosk; sztywny jak automat, jak manekin, jak lalka, jak mumia, jak trup, jak kij, jak kołek, jak słup; chodzi ktoś jakby kij poślknął, sztywny jakby kij poślknął; być (leżeć, spać, siedzieć) jak drewno, sztywny jak drewno; giętki jak trzcina; z elipsą — zrobiony: ciężki jak z ołowiu, twardy jak ze stali;

- wyrażen reduplikowanych: —

2. Poziom wyższy 2JI

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość i amplifikację: *staby jak trzcina* → *staby jak trzcina chwiejąca się na wietrze*; *sztywny jak kij* → *sztywny jak kij od szczotki*; *ciężki jak cholera* → *ciężki jak jasna cholera*;

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez użycie formy deminutywnej rzeczownika: *lekki jak mgła* → *lekki jak mgietka*; bez odniesienia do formy niedeminutywnej: *lekki jak piórko*; *lekki jak pianka*; *miękki jak futerko*.

3. Poziom najwyższy 3JI: —

4. Redukcja: *jak drewno* ← *twardy jak drewno*; *jak aksamit* ← *miękki jak aksamit*;
 — kondensacja: *ktoś jest jak mur*; *chłop jak tur*; *chłop jak dąb*.
 5. Ekspresywność: *ciężki jak cholera*, *jak diabli*, *jak sto nieszczęść*.

Siła w języku rosyjskim

Cecha „сильный”

Bycie silnym to przede wszystkim posiadanie umiejętności i zdolności do przenoszenia lub podnoszenia dużych ciężarów, zwłaszcza takich, z którymi przeciętny człowiek nie jest w stanie sobie poradzić. Cecha ta oddawana jest przez przymiotnik *сильный* i jego synonimy w konstrukcjach porównawczych, w których konkretyzuje się w postaci *comparatum*. Czynnikiem intensyfikującym znaczenie JF jest:

- porównanie do silnego zwierzęcia: *сильный как <ломовая> лошадь, как ломовик, как бык; сильный (мощный, могучий) как лев; сильный (силен) как медведь*; wariantem żeńskim połączeń uwzględniających płeć / rodzaj gramatyczny jest: *сильна как кобыла, кобылица, rzadziej — сильная как лошадь* (SSr.);
- porównanie do postaci herosów: *<сильный> как Гераклес*, z uwzględnieniem rosyjskiej specyfiki: *<сильный> как богатырь, как Илья Муромец* (SSr.); oczywiście przedmiotem porównania jest tu człowiek, któremu przypisuje się rozmiary siły zwierzęcia.

Cecha „крепкий”

Oddający to znaczenie *крепкий* w różnych typach słowników występuje jako synonim przymiotnika *сильный*. Tworzy on jednak nieco inne charakterystyki, które w większym stopniu zbliżone są do jakości prezentowanej przez *здоровый*. Cecha ta uzyskuje wzmocnienie w konstrukcjach komparatywnych z wykorzystaniem obiektów takich jak:

- grzyby niepoddające się robakom i długowieczne drzewo: *крепкий как боровик, гриб, дуб, дубок*, a także fragmenty drzewa: *<крепкий> как кряж* z semem asocjacyjnym [КОРЕНАСТЫЙ]; *крепкий (прочный) как корень* z dodatkowym semem [ЖИЛИСТЫЙ];
- minerały, stopy, twarde substancje: *<здоровый, крепкий> как кремень; крепкий (твердый, жесткий) как камень* (o człowieku i przedmiotach); *крепкий (прочный) как корень* (o sznurku, linie), *прочный (крепкий) как сталь; прочный (крепкий) как железо* — w większości odnoszone tylko do przedmiotów;

- orzechy: *крепкий как орех, орешек*, charakteryzujące przedmioty i człowieka, z semem asocjacyjnym [ЛАДНЫЙ];
- ocet: *крепкий как уксус* ‘o ostrym zapachu potu’ (SSr.).

Omawiając analizowane przykłady, należałoby podkreślić, że podstawowe znaczenie, widoczne w większości wypadków, zmierza w kierunku odporności na zniszczenie, trwałości, solidności, a pośrednio także dobrego zdrowia jako świadectwa wytrzymałości organizmu.

Сеча „слабый”

Słabość jest takim rodzajem stanu fizycznego, w którym ludzki organizm wykazuje pewne niedomaganie, niedochodzenie do średniego, normalnie osiąganego poziomu sił fizycznych.

Cecha ta intensyfikuje się w porównaniach wykorzystujących następujące środki:

- odesłanie do siły dziecka: (*слабый, слабенький*) как <малый (маленький)> ребенок;
- wyeksponowanie nieznacznej siły małych zwierząt i owadów: *слабый (худой)* как воробей, *слабый* как котенок, *слабый* как щенок; *беспомощный (слабый, слабосильный)* как букашка; *слаб (слабый)* как <осенняя> муха, <слабый> как комар;
- przywołanie obrazu łamliwego źdźbła słomy: <*слабый, слабенький*> как соломинка (SSr).

Przedstawione połączenia najczęściej charakteryzują dzieci. Ograniczenia wiekowe nie posiadają jedynie trzy ostatnie porównania.

Сеча „тяжелый”

Solidny wygląd zazwyczaj łączy się z ciężarem. Cechę dużej wagi w odniesieniu do człowieka zawiera tylko jedno wyrażenie: *тяжелый* как мешок <с овсом (с мукой)> (SSr.). Pozostałe dają charakterystykę ciężkim przedmiotom, a intensyfikacja tej cechy następuje w rezultacie wykorzystania obrazu właśnie ciężkich przedmiotów: *тяжелый* как <мельничный> жёрнов, как каменный, как камень, кирпич, плита, пудовая (стопудовая) гиря, a także ciężkich substancji: *мокрый песок*, metali: *свинец*, stopów: *чугун* (SSr.). Dwa połączenia dysponują również znaczeniem przenośnym: *тяжелый* как пирамида dotyczy budowli, a *тяжелый* как ртуть — deszczu (SSr.). Zasadniczo przymiotniki te nie tworzą zatem związków wyrazowych charakteryzujących człowieka. Pod tym względem większą aktywność przejawia *толстый* (zob. rozdział *Somatyczność*).

Сеча „легкий”

Niewielki ciężar stanowi istotną cechę przedmiotów, rzadziej ludzi. Wyrażana jest ona w konstrukcjach komparatywnych, a intensyfikowana poprzez:

- odniesienie do przedmiotów obiektywnie istniejącej rzeczywistości, dysponujących niewielkim ciężarem i delikatną strukturą: *легкий как вата, паутинка, перо (перышко), пух, пушинка*;
- wszelkie rodzaje wiatru, podmuchy wiatru i substancje lotne unoszące się w powietrzu: *легкий как дуновение ветерка, зефир, дым, дымка* (SSr.).

Przytoczone wyrażenia dotyczą najczęściej tkanin i materiałów. W jednakowym stopniu człowieka i rzecz charakteryzują: *легкий как ветер, легкий как перо (перышко)*, i deminutywne — *легонький как перышко* (SSr.). Przyglądając się liczbie określeń dotyczących przedmiotów i ludzi, można dojść do wniosku, że jeśli dwa połączenia stanowią wystarczający zapas środków charakterystyki człowieka, to lekkość nie jest jego cechą istotną.

Сеча „твердый”

Brak podatności na odkształcenia zawiera się w treści znaczeniowej przymiotnika *твердый*. Charakterystyki tworzone z jego udziałem w konstrukcjach komparatywnych intensyfikują cechę, wykorzystując:

- właściwości twardych minerałów, kamieni, kryształów, stopów: *твердый как гранит, твердый как алмаз; тверд (твердый, крепок, крепкий, жесткий) как камень; <твердый> как кремень, как кристалл; <твердый> как сталь; тверд (твердый) как железо*;
- właściwości twardych przedmiotów: *тверд (твердый) как кость, как сахар (глова cukru)* (SSr.).

Niezłomność i twardość charakteru człowieka — przy przeniesieniu znaczenia na zasadzie metafory — określają *твердый как гранит* i *<твердый> как сталь*. Większość porównań odnosi się zarówno do ludzi, jak i do przedmiotów. Trzy ostatnie charakteryzują tylko przedmioty, przy czym o ile dwa z nich są dość znane i używane to struktura i twardość cukru wykorzystywana jest tylko jako określenie zmrożonych form śnieżnych, ukształtowanych przez wiatr (*заструги*).

Сеча „мягкий”

Drugi człon pary antonimicznej *твердый — мягкий* wchodzi w skład związków w większości stanowiących wieloraką charakterystykę przedmiotu / przedmiotów: jeden aspekt to miękkość jako puszystość: *<мягкий> как вата; <мягкий> как перина; <мягкий> как подушка, как пух*; inny — miękkość jako sprężystość, uginanie się pod naciskiem: *мягкий как <детская> игрушка; <мягкий> как земля*; jeszcze inny — wrażenie uzyskiwane przy głośkaniu: *<мягкий> как бархат, <мягкий> как шелк* (SSr.). Cechą wydzieloną w definicji słownikowej jest elastyczność, łatwość nadawania dowolnego kształtu. Tę charakterystykę zawiera *мягкий как воск* (człowiek i przedmiot). Właśnie ten odcień znaczeniowy stanowi podstawę dla przeniesień metaforycznych: *мягкий как глина, мягок (мягкий, уступчив, уступчивый) как тесто* — człowiek

(SSr.). Przedstawiony podział według pewnych typów charakterystyk jest subiektywny. Można go kształtować inaczej, ponieważ miękkość przenika się i z puszystością, i z elastycznością, co w znacznym stopniu utrudnia rozdzielenie tych cech.

Сеча „жесткий”

Cecha sztywności w prezentowanych konstrukcjach krzyżuje się z cechą twardości: *твердый (жесткий) как камень*, i szorstkości: *колкий (жесткий) как кошма*. Zjawisko dominacji twardości stwierdzić można w wyrażeniach zredukowanych: *«жесткий» как хрящик*, *«жесткий» как щетина*, *«жесткий» как щетка* (SSr.). Należy więc przyjąć, że jeśli *жесткий* nie mieści się w zakresie znaczeniowym przymiotnika *твердый*, to na pewno wchodzi z nim w opozycję ekwipolentną.

Сеча „гибкий”

Przymiotnik *гибкий* nie tworzy pary antonimicznej z *жесткий*, natomiast ten ostatni przeciwstawia się znaczeniowo przymiotnikowi *мягкий*. Rozpatrywanie w rosyjskiej części materiałowej połączeń z przymiotnikiem *гибкий* jest zatem uwarunkowane tylko ekwiwalencją z polskim *giętki*.

Istotą elastyczności, sprężystości jest powracanie ciała do poprzedniego stanu po odkształceniu.

Intensywność tej cechy bywa wzmocniana poprzez:

- odniesienie do roślin uginających się pod wpływem podmuchów wiatru, a także części roślin wprawianych w ruch ludzką ręką: *гибкий как «красноталовая» хворостинка, как лоза, как лозина, как лозинка, как прутик, как тростинка, как тростник, как хлыст*;
- wyzyskanie giętkości, płynności, sprężystości ruchów wykonywanych przez zwierzęta: *гибкий как барс, как борзая* (w układzie „góra—dół”), *как змея* (w układzie „prawo—lewo”) (SSr.).

Charakterystyka ruchów wykonywanych przez obiekty przywoływane w podstawie porównania pozwala wyróżnić trzy ich rodzaje — jeden w pionie i dwa w poziomie. Ten pionowy ma również odniesienie do ludzi (zob. cecha „тонкий”, rozdział *Somatyczność*).

Porównanie

Cecha siły czy też bycia silnym intensyfikuje się w języku rosyjskim za sprawą porównań do silnych zwierząt (*лошадь, лев, медведь, бык*). Kolejnym środkiem intensyfikacji jest przywołanie obrazów silnych ludzi (*как Геркулес*), również z uwzględnieniem rosyjskiej specyfiki (*как богатырь, как Илья Муромец*). Przymiotnik synonimiczny *крепкий* określa tężyznę fizyczną osób i trwałość przedmiotów na podstawie właściwości obiektów spoistych, ścisłych, zwartych. Przy intensyfikacji cechy o znaczeniu przeciwstawnym — *слабый*

— wykorzystywany jest obraz dzieci, słabych zwierząt, owadów (*муха, комар, букашка*), młodych zwierząt (*щенок, котенок*), dysponujących mniejszą siłą niż dorośli.

Cecha odnosząca się do ciężaru, dużej wagi uzyskuje większe natężenie za sprawą odniesienia do różnych przedmiotów, zwłaszcza kamieni (*как <мельничный> жёрнов, как каменный, как камень*) i innych ciężkich substancji. Człowieka przyrównuje się jedynie do worka (*мешок <с овсом (с мукой)>*), co w zestawieniu z jego kształtem, szerokim i równym od góry do dołu, pozwala również na wnioskowanie co do tuszy (por. cecha „толстый”, rozdział *Somatyczność*). W charakterystyce cechy o znaczeniu przeciwstawnym wykorzystuje się przedmioty łatwo unoszone przez wiatr (*вата, паутинка, перо (перышко), пух, пушинка*), samo zjawisko wiatru (*как ветер*) lub jego delikatne ruchy (*дуновение ветерка*). Znaczenie metaforyczne oparte jest na zdolności do utrzymywania się w pewnej odległości nad ziemią (*легкий как перышко*).

Przymiotnik *твёрдый* intensyfikując cechę, do której się odnosi, opiera się przede wszystkim na minerałach (*гранит, алмаз, кремень*) i innych twardych substancjach (*как сталь, железо; кость, сахар*). Występując w porównaniu *твёрдый как камень* staje się wariantywny wobec dwóch innych przymiotników (*тяжёлый, жесткий*), ale poza składem tego związku semantycznie zbliża się do cechy „sztywny” (*жесткий*). Miętkość w swoich charakterystykach wykorzystuje przedmioty złożone z piór albo same pióra, puch, a także jedwab i воск. Przyglądając się wnikliwie członom związków komparatywnych, nie sposób nie zauważyć przenikania się znaczeń przymiotników *легкий* i *мягкий*. Cecha oznaczana przez *гибкий* ulega intensyfikacji przez nawiązanie do pojedynczych trzcinek, witek, wykonujących określone ruchy pod wpływem wiatru lub po zamachnięciu się przez człowieka.

Analizowane jednostki układają się pod względem stopnia nasycenia cechy w następujący sposób:

1. Poziom podstawowy III

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość

- wyrazów wchodzących w różnego rodzaju związki: —
- wyrazów tworzących stałe konstrukcje komparatywne:

сильный как лошадь, как ломовик, как бык; сильный (мощный, могучий) как лев; сильный (силен) как медведь; сильна как кобыла, кобылица, сильная как лошадь; <сильный> как Геркулес, как богатырь, как Илья Муромец; крепкий как боровик, гриб, дуб; <крепкий> как кряж; крепкий (прочный) как корень; <здоровый, крепкий> как кремень; крепкий (твёрдый, жесткий) как камень; прочный (крепкий) как сталь, как железо; крепкий как орех; крепкий как уксус; (слабый) как ребенок; слабый (худой) как воробей; беспомощный (слабый, слабосильный) как букашка; слаб (слабый) как муха, <слабый> как комар; тяжёлый как мешок <с овсом (с мукой)>; тяжёлый как жёрнов, как каменный, как камень,

кирпич, плита; тяжёлый как мокрый песок, свинец, чугун; легкий как вата, перо, пух, пушинка; легкий как дуновение ветерка, зефир, дым, дымка; легкий как ветер; твердый как гранит, твердый как алмаз; тверд (твердый, крепок, крепкий, жесткий) как камень; <твердый> как кремень, как кристалл, как сталь; тверд (твердый) как железо, как кость, как сахар; <мягкий> как вата, как перина, как подушка, как пух; мягкий как игрушка; <мягкий> как земля; как бархат, как шелк; мягкий как воск; твердый (жесткий) как камень; колкий (жесткий) как кошма; <жесткий> как щетина, как щетка; гибкий как лоза, как лозина, как тростинка, как тростник, как хлыст; гибкий как барс, как борзая, как змея; тяжёлый как пудовая гиря;

• wyrażeń reduplikowanych: —

2. Poziom wyższy 2JI

- wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość i amplifikację: *сильный как лошадь* → *сильный как ломовая лошадь*; *слаб (слабый) как муха* → *слаб (слабый) как осенняя муха*; *тяжёлый как мешок* → *тяжёлый как мешок с овсом (с мукой)*; *тяжёлый как жёрнов* → *тяжёлый как мельничный жёрнов*; *мягкий как игрушка* → *мягкий как детская игрушка*; *гибкий как хворостинка* → *гибкий как красноталовая хворостинка*;
 - z użyciem liczebnika: *тяжёлый как пудовая гиря* → *тяжёлый как стопудовая гиря*;
 - wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość i użycie formy deminutywnej przymiotnika: *слабый как <малый (маленький)> ребенок* → *слабенький как <малый (маленький)> ребенок*; *(слабый, слабенький) как <малый> ребенок* → *(слабый, слабенький) как <(маленький)> ребенок*; *слабый как соломинка* → *слабенький как соломинка*; *легкий как перышко* → *легонький как перышко*;
 - wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez użycie formy deminutywnej rzeczownika: *легкий как перо* → *легкий как перышко*; *гибкий как лозина* → *гибкий как лозинка*; *крепкий как орех* → *крепкий как орешек*; *крепкий как дуб* → *крепкий как дубок*; a bez odniesienia do formy niedeminutywnej — *<жесткий> как хрящик*; *слабый (слабенький) как соломинка*; *легкий как паутинка*; *гибкий как <красноталовая> хворостинка*; *гибкий как пруттик*;
 - z użyciem nazw istot młodych, semantycznie zbliżonych do zdrobnień: *слабый как котенок*, *слабый как щенок*.
3. Poziom najwyższy 3JI: *слабый как малый ребенок* → *слабый как маленький ребенок* → *слабенький как маленький ребенок*; *слабый как малый ребенок* → *слабенький как малый ребенок* → *слабенький как маленький ребенок*.
4. Redukcja: *как Геркулес* ← *сильный как Геркулес*; *как богатырь* ← *сильный как богатырь*; *как Илья Муромец* ← *сильный как Илья Муромец*; *как*

кремень ← здоровый (крепкий) как кремь; как кряж ← крепкий как кряж; как комар ← слабый как комар; как соломинка ← слабый (слабенький) как соломинка; как кремь ← твердый как кремь; как кристалл ← твердый как кристалл; как сталь ← твердый как сталь; как вата ← мягкий как вата; как перина ← мягкий как перина; как подушка ← мягкий как подушка; как пух ← мягкий как пух; как земля ← мягкий как земля; как бархат ← мягкий как бархат; как шелк ← мягкий как шелк; как хрящик ← жесткий как хрящик; как щетина ← жесткий как щетина; как щетка ← жесткий как щетка;

5. Ekspresywność: —

Podsumowanie

Podobieństwa:

1. Przy charakterystykach ludzi silnych i słabych oraz intensyfikacji tych cech wykorzystywane jest odniesienie do tych samych lub bardzo podobnych zwierząt.
2. Obrazy ciężkich przedmiotów, których nazwy funkcjonują jako nośniki porównania, mają sporo cech zbieżnych.
3. Charakterystyki cech lekkości i miękkości zbliżają się do siebie w ramach każdego języka z osobna. Środki intensyfikacji znaczenia przymiotników *lekki / легкий* i *miękki / мягкий* także wykazują wiele cech podobieństwa.

Różnice:

1. Przy zestawieniu ilościowym jednostek obu języków zauważalna jest przewaga po stronie rosyjskiej. Ulega ona nieznacznemu zachwianiu tylko w przypadku charakterystyki cechy „twardy”.
2. Szereg synonimiczny tworzony przez przymiotniki *silny / сильный* w obu językach jest bardziej, rozbudowany, niż przedstawiłam to przy okazji analizy, ale nawet mniejsza liczba przykładów pozwala ujawnić różnice znaczeniowe.
3. Przy intensyfikacji siły w porównywanych językach występują niekiedy inne nazwy zwierząt: *лев, тигр*. W języku rosyjskim obecne są również nazwy żeńskie (*кобыла, кобылица*) mające zastosowanie do charakterystyki kobiet.
4. W języku rosyjskim występują nazwy siłaczy (*богатырь, как Илья Муромец* — cecha „сильный” i dawnej jednostki masy (*сто)пудовая гиря* — cecha „тяжелый”), co nie ma odpowiednika w postaci nazwy kulturowo nacechowanej w języku polskim.
5. Obrazy ciężkich przedmiotów nieznacznie się różnią, np. wyrażenia rosyjskie posiadają jako komponenty *мешок, мокрый песок*, których odpowiedniki nie

- tworzą porównań w języku polskim, zawierającym natomiast *wieko od trumny, głaz i kłodę*. Ponadto przy charakterystyce cechy „ciężki” w języku polskim pojawiają się określenia ekspresywne, nieobecne w języku rosyjskim.
6. Opis „lekkości” ujawnia minimalne różnice w jej intensyfikowaniu. W porównaniach w języku polskim w pozycji *comparatum* występują: *pianka, mgła, śnieg, obłok i ptak*, natomiast w rosyjskim — *вата i дым*.
7. Charakterystyki cech „sztywny” — „giętki” można rozpatrywać tylko w języku polskim, choć i tu można mieć wątpliwości odnośnie do ich antonimiczności. Ich rosyjskie ekwiwalenty: *жесткий, гибкий* zbliżają się bardzo do znaczenia przymiotników *твердый i мягкий*, jak zatem należy sądzić, charakterystyki tworzone przez dwa ostatnie byłyby wystarczające.

Cecha	Jednostki języka polskiego	Jednostki języka rosyjskiego
silny / сильный	<i>silny jak tur, jak koń, jak byk, jak wół, jak niedźwiedź; silny jak Goliat, jak Herkules, jak Samson, silny jak dąb, jak drzewo; chłop jak tur, chłop jak dąb</i>	<i>сильный</i> как <ломовая> лошадь, как ломовик, как бык; <i>сильный</i> (мошный, могучий) как лев; <i>сильный</i> (силен) как медведь; <i>сильна</i> как кобыла, кобылица, <i>сильная</i> как лошадь; <сильный> как Геркулес, как богатырь, как Илья Муромец
mocny / крепкий	<i>mocny jak byk, jak tur, mocny jak skała, jak stal, mocny jak śmierć, mocny jak siekiera</i>	<i>крепкий</i> как боровик, гриб, дуб, дубок; <крепкий> как кряж; <i>крепкий</i> (прочный) как корень; <здоровый, крепкий> как кремень; <i>крепкий</i> (твердый, жесткий) как камень; <i>крепкий</i> (прочный) как корень; <i>прочный</i> (крепкий) как сталь; <i>прочный</i> (крепкий) как железо; <i>крепкий</i> как орех, орешек; <i>крепкий</i> как уксус
slaby / слабый	<i>slaby jak dziecko, jak mucha, jak trzcina chwiejąca się na wietrze</i>	(<i>слабый, слабенький</i>) как <малый (маленький)> ребенок; <i>слабый</i> (худой) как воробей, <i>слабый</i> как котенок, <i>слабый</i> как щенок; <i>беспомощный</i> (<i>слабый, слабосильный</i>) как букашка; <i>слаб</i> (<i>слабый</i>) как <осенняя> муха, <слабый> как комар; <слабый, слабенький> как соломинка
ciężki / тяжелый	<i>ciężki jak kamień, jak otów, jak kamień młyński, jak żelazo, jak wieko trumny, jak głaz, jak kłoda; ciężki jak cholera, jak jasna cholera, jak diabli, jak sto nieszczęść; ciężki jak z otowiu</i>	<i>тяжелый</i> как мешок <с овсом (с мукой)>; <i>тяжелый</i> как <мельничный> жёрнов, как каменный, как камень, кирпич, плита, пудовая (стопудовая) гиря; <i>тяжелый</i> как мокрый песок, свинец, чугун

Cecha	Jednostki języka polskiego	Jednostki języka rosyjskiego
lekki / легкий	<i>lekki jak powietrze, lekki jak wiatr, lekki jak piórko, jak puch; lekki jak rajęczyna, jak pianka; lekki jak mgła (mgielka), jak śnieg, jak obłok; lekki jak tchnienie, jak oddech, lekki jak ptak</i>	<i>легкий как вата, паутинка, перо (перышко), пух, пушинка; легкий как дуновение ветерка, зефир, дым, дымка; легкий как ветер; легнький как перышко</i>
twardy / твердый	<i>twardy jak kamień, jak skała, jak opoka, jak granit, jak glaz; twardy jak żelazo, jak stal, jak beton, jak cegła, jak kawał lodu, twardy jak kość, twardy jak diament; <twardy> jak drewno, twardy jak deska, jak orzech, twardy jak rzemień, jak podeszwa, jak podeszew; ktoś jest jak mur; twardy jak ze stali</i>	<i>твердый как гранит, твердый как алмаз; тверд (твердый, крепок, крепкий, жесткий) как камень; <твердый> как кремень, как кристалл; <твердый> как сталь; тверд (твердый) как железо; тверд (твердый) как кость, как сахар</i>
miękki / мягкий	<i>miękki jak aksamit, jak puch, jak mech, jak futerko; miękki jak masło, jak plastelina, jak воск</i>	<i><мягкий> как вата; <мягкий> как перина; <мягкий> как подушка, как пух; мягкий как <детская> игрушка; <мягкий> как земля; <мягкий> как бархат, <мягкий> как шелк; мягкий как воск</i>
sztwywny / жесткий	<i>sztwywny jak automat, jak manekin, jak lalka, sztywny jak mumia, jak trup, sztywny jak kij <od szczotki>, jak kotek, jak słup; chodzi ktoś jakby kij polknął, sztywny jakby kij polknął; być (leżeć, spać, siedzieć) jak drewno, sztywny jak drewno</i>	<i>твердый (жесткий) как камень; колкий (жесткий) как кошма; <жесткий> как хрящик, <жесткий> как щетина, <жесткий> как щетка</i>
giętki / гибкий	<i>giętki jak trzcina</i>	<i>гибкий как <красноталовая> хворостинка, как лоза, как лозина, как лозинка, как прутик, как тростинка, как тростник, как хлыст; гибкий как барс, как борзая, как змея</i>

Sensualność

Istotą sensualności jest — w proponowanym przeze mnie ujęciu — zdolność pojmowania otaczającej rzeczywistości poprzez doznania zmysłowe. Za pomocą zmysłów — tworzących systemy postrzegania — organizm odbiera, a także analizuje bodźce mechaniczne, świetlne, akustyczne albo chemiczne i reaguje na nie. W miarę postępu wiedzy na temat zmysłów następuje większe ich uszczegółowienie, a nawet zwiększenie ich liczby, ale w językowym obrazie świata nadal wyróżnia się ich pięć. Świadczy o tym chociażby wyrażenie *szósty zmysł* ‘wyjątkowa wrażliwość, intuicja’ (SJP), czyli jakiś dar wyjątkowy, którym dysponuje posiadacz pięciu „normalnych” zmysłów. Poszczególne zmysły, a raczej wrażenia odbierane za ich pomocą, uzyskują realizację na płaszczyźnie języka w formie przymiotników. Najbardziej istotne są: dla dotyku — odczuwanie temperatury (*ciepły, zimny*), dla wzroku — intensywność światła (*ciemny, jasny*), dla słuchu — natężenie dźwięku (*cichy, głośny*), dla smaku — właściwości przyjmowanych pokarmów (*słony, kwaśny, słodki, gorzki*)¹. Wymienione przymiotniki — dla niniejszych rozważań najważniejsze² — nie wyczerpują ogromu wrażeń zmysłowych, które mają w języku swoje nazwy.

¹ Przymiotniki smakowe charakteryzują cechy posiadające skalę ograniczoną tylko z jednej strony, albowiem biegun przeciwny zajmuje nazwa innej cechy. Są to antonimy z punktu widzenia systemu, ale nie semantyki. Nie stanowi to przeszkody przy ich omówieniu w niniejszej pracy, gdzie rozpatrywane są tylko punkty biegunowe. W związku z koniecznością ograniczenia materiału nie będą podlegały analizie.

² Ciekawą analizę przymiotników temperaturowych w ujęciu kontrastowym rosyjsko-polskim zawiera opracowanie *Принципы выделения ядерных и периферийных сем в пределах температурных прилагательных* (Цыран, Полянская 1988).

Sensualność w języku polskim

Wartości promieniowania cieplnego i różnego rodzaju fal odbieranych przez zmysły, a więc moc światła, siłę dźwięku i temperaturę można mierzyć jednostkami fizycznymi, ale ich charakterystyki w języku wykorzystują najczęściej jako podstawę odczucia subiektywne. Oddają je następujące pary przymiotników: *ciepły* — *zimny*, *jasny* — *ciemny*, *cichy* — *głośny*. Pochodne od nich przysłówki stanowią bazę do opisu pojęcia „stanu” (zob. rozdział *Stan*).

Cecha „ciepły”

Przymiotnik *ciepły*, odpowiadający pewnemu zakresowi na skali temperatury, a zarazem fragmentowi przestrzeni semantycznej, nie wyznacza na tejsze skali punktu zbliżonego do ekstremalnego. Jest to zjawisko dość rzadkie wśród innych par antonimicznych, obrazujące pewną niedoskonałość przeciwstawienia *ciepły* — *zimny*. Brak polaryzacji tej pary skutkuje w zakresie frazeologii aktywnością przymiotnika *gorący*, wyrażającego większe nasycenie cechy. Wszystkie zatem JF z tym przymiotnikiem charakteryzują się intensywnością, która zostaje dodatkowo podbudowana poprzez treść znaczeniową wyrazów: *ogień*, *piec*, *piekło*, *słońce*, odnoszonych do obiektów generujących wysoką temperaturę: *gorący jak ogień*, *jak piec*, *jak piekło*, *jak słońce* ‘o czymś bardzo gorącym’ (SP). Wyrażenia tego typu służą najczęściej jako charakterystyki przedmiotów. Jedynie w porównaniu *gorący jak ogień* ‘o kimś okazującym silne emocje’ (SP) wykorzystywane jest znaczenie przenośne przymiotnika.

Cecha „zimny”

Subiektywne odczuwanie zimna jest oddawane przez skojarzenie z przedmiotami zimnymi stanowiącymi pewną normę temperaturową. Przekroczenie normy przekłada się na znaczenie intensywności. Intensyfikacja tej cechy odbywa się poprzez przyrównanie do przedmiotów, które zawsze są zimne w dotyku: *zimny jak lód*, *jak kamień*, *jak marmur*, w szczególnej sytuacji również do ludzkiego ciała: *zimny jak trup* (SP). Spośród nich najzimniejszy jest lód, którego nie można długo trzymać w ręce, ponieważ topiąc się, pobiera ciepło i wzmacnia odczucie chłodu. Wyrażenie to stosuje się zarówno do przedmiotów, substancji, jak i do ludzi. Pozostałe połączenia, oprócz *zimny jak trup*, dotyczą przedmiotów.

Do znaczenia metaforycznego przymiotnika *zimny* ‘niewzruszony, pozbawiony uczuć’ odwołują się porównania odnoszące się do człowieka: *zimny jak kamień*, *jak sople lodu*, *jak ryba*, *jak głaz* ‘niepoddający się emocjom’ (SP). Wyrażenia te korespondują z tymi, które wykorzystują pierwotne znaczenie adiectivum, natomiast całość semantyki opiera się na metaforze. Do grupy tej

można dołączyć konstrukcję komparatywną *zimny jak stal* ‘nieprzyjemny, pozbawiony uczuć’ (SP), ograniczoną w swoim zakresie do głosu lub spojrzenia ludzkiego, z nieco innym więc odniesieniem referencyjnym.

Cecha „jasny”

Jeden z typów doznań odbieranych zmysłem wzroku uzyskuje charakterystykę w formie przymiotnika *jasny* o podstawowym znaczeniu: ‘świecący, palący się, błyszczący; jaskrawy, oślepiający’ (SJP). W konstrukcjach porównawczych *jasny jak len, jak słoma* ‘o bardzo jasnych włosach’ (SP) wykorzystywany jest jednak nie efekt świecenia, lecz kolor bladożółty, kojarzony z wymienionymi obiektami. Z kolei w połączeniu *jasny jak słońce* ‘całkowicie oczywisty, zupełnie zrozumiały’ o istocie porównania stanowi inne znaczenie przymiotnika ‘pełen światła, słońca, dobrze oświetlony’ (SJP). Wyrażenie to częściej przybiera postać rozbudowaną: *jasne (jest) coś jak słońce <na niebie>*, rzadziej wykorzystuje w nośniku porównania metonimię: *jasne jak dzień* (SP). Niepodważalność konstatacji ujawnia się w związku *jasne jak na dłoni, jak dwa razy dwa* (SP), nawiązującym do poprzedniego treścią znaczeniową, ale z utratą znacznika [ŚWIATŁO]. W związku wyrazowym *jasne jak słońce* coś jest jasne, oczywiste, tak jak słońce emitujące światło. Z kolei w *jasne jak dwa razy dwa* pozostaje tylko oczywistość samej formuły matematycznej.

Cecha „ciemny”

Przymiotnik z pary antonimicznej *jasny* — *ciemny*, dysponujący znaczeniem ‘pozbawiony jasności, światła, pogrążony w mroku; nie oświetlony’ (SJP), zawiera je w porównaniach *ciemny jak noc, jak smoła* (SP). Natomiast wyrażenie *ciemny jak tabaka w rogu* ‘niewykształcony lub niezorientowany w sytuacji’ (SP) wykorzystuje w żartobliwy sposób dwuznaczność słowa *ciemny* ‘niewykształcony’ i ‘nieoświetlony’ (por. cecha „głupi”, rozdział *Ocenianie*).

Cecha „cichy”

Kolejna para antonimiczna wyznaczająca przestrzeń semantyczną *cichy* — *głośny* reprezentowana jest w okolicach bieguna pierwszego z członów opozycji przez wyrażenie *cichy jak baranek, jak trusia* ‘bardzo cichy, potulny’ (Skor.). Znaczenie intensywności powstaje tu w wyniku porównania człowieka do zwierzęcia — łagodnego baranka, nacechowanego w języku polskim także symboliką religijną, oraz królika, płochliwego, milczącego, nieczyniącego zła. Przy tego typu opisie chodzi w większym stopniu o cechy charakterologiczne niż o samo bezgłośne zachowanie.

Cecha „głośny”

Znaczenie przeciwstawne uzyskuje swoją realizację w wyrażeniu *trąby jerychońskie* (Skor.), charakteryzującym głośny dźwięk. Zgodnie z opisem biblij-

nym od siły głosu tych trąb zostały zburzone mury Jerycha. Ten sam środek intensyfikacji pojawia się przy cesze „głośno”.

Cecha „cicho”

Część konstrukcji komparatywnej *cichy jak trusia* (określnik i nośnik porównania) dołączona do czasownika stanowi charakterystykę cechy procesualnej: *leżeć, siedzieć, stać; sprawować się, umilknąć, zachowywać się jak trusia* 'leżeć, siedzieć itp. spokojnie, cichutko' (Skor.). Inne wzorce bezgłośnie wykonywanych czynności oparte na porównaniu do zwierząt zawierają wyrażenia: *siedzieć cicho jak mysz pod miotłą* (Skor.), *pełznąć, prześliznąć się, przeczołgać się cicho jak wąż* (Skor.), natomiast połączenie *iść, poruszać się cicho jak widmo* (Skor.) wykorzystuje obraz nierealnej postaci. Intensywność tych związków opiera się na wzorcowych zachowaniach zwierząt i ducha.

Cecha „głośno”

Cecha o znaczeniu przeciwnym daje charakterystykę akcji czasownikowej: *krzyżeć, śmiać się, wołać na całe gardło, na cały głos* (Skor.), *śmiać się całą gębą* (Skor.), *krzyżeć jakby kogo obdzierano ze skóry* (SfE), *drzeć się jak stare prześcieradło* (Skor.), *drzeć się, krzyżeć wniebogłosy*, a także *drzeć się, wrzeszczeć jak opętany* (Skor.). Tę samą ideę wykorzystania w całości możliwości aparatu głosowego oddaje wyrażenie *wołać, krzyżeć wielkim głosem* (Skor.). Czasowniki te mają w swojej strukturze semantycznej określony poziom donośności dźwięków wydawanych przez człowieka, a w JF za sprawą nośnika porównania cecha ta ulega wzmocnieniu. Charakterystykę uwzględniającą odmienne źródło emisji głosu daje połączenie *brzmieć, huczeć; ryczeć itp. jak trąba archanielska, jerychońska* (Skor.). Intensywność prezentowanych wyrażen polega na podkreśleniu maksymalnej siły głosu i przywołaniu odpowiednich obrazów. W przypadku ostatniego z nich dodatkowym czynnikiem intensyfikującym jest nawiązanie do przekazu Starego Testamentu.

Porównanie

Poszczególne wrażenia odbierane zmysłami dotyku, wzroku i słuchu znajdują swoją realizację w przymiotnikach. Cechy nazwane leksemami parametrycznymi w konstrukcjach komparatywnych intensyfikują swoje znaczenie poprzez powtórzenie w nośniku porównania, co widoczne jest przy analizie składnikowej: *gorący + piec* [GORĄCY], *zimny + lód* [ZIMNY], *jasny + stoma* [JASNY] itd. Spośród omawianych przymiotników jedynie *gorący* jest temperaturowo nacechowany, toteż tworzone z jego udziałem porównania są intensywniejsze niż w przypadku pozostałych przymiotników. Wobec nośników porównania trudno zastosować inne kryteria kwalifikacji, niż zostały przyjęte w trakcie analizy. Nasuwają się jedynie takie spostrzeżenia, że dla różnych charakterystyk poszczególne cechy wyabstrahowuje się z przedmiotów („zimny”),

zwierząt („cichy”), głosu człowieka („głośny”). Zauważalna jest duża łatwość metaforyzacji nie tylko przymiotników, ale również całych wyrażen komparatywnych (*zimny jak kamień; drzeć się jak stare prześcieradło*), której nie oddaje zakres analizowanego materiału.

Poddane analizie połączenia odnoszą się w większości do cech nieprocesualnych. Tylko w przypadku charakterystyki wrażeń słuchowych zarysowuje się równowaga (*cichy, cicho*), a nawet przewaga cech procesualnych (*głośno*). Ich niewielka liczba stanowi konsekwencję wykorzystania wskazanych źródeł, które w tym wypadku łączą cechy nieprocesualne z procesualnymi, wskazując ich wspólnotę semantyczną.

Analizowane jednostki układają się pod względem stopnia nasycenia cechy w następujący sposób:

1. Poziom podstawowy IJI

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość

- wyrazów wchodzących w różnego rodzaju związki: *krzyżeć, śmiać się, wołać na całe gardło, na cały głos; śmiać się całą gębą; drzeć się wniebogłosy, wołać wielkim głosem;*
- wyrazów tworzących stałe konstrukcje komparatywne: *zimny jak lód, jak kamień, jak marmur, zimny jak trup; zimny jak sopel lodu, jak ryba, jak głaz, jak stal; jasny jak len, jak stoma; jasne (jest) coś jak słońce, jasne jak dzień; jasne jak na dłoni, jak dwa razy dwa; ciemny jak noc, jak smoła; ciemny jak tabaka w rogu; cichy jak trusia; siedzieć cicho jak trusia, jak mysz pod miotłą; cicho jak widmo; pełznąć, przesliznąć się, przeczołgać się cicho jak wąż; krzyżeć jakby kogo obdzierano ze skóry, krzyżeć jak opętany, drzeć się jak stare prześcieradło; brzmieć jak trąba archanielska, jerychońska;*
- wyrażen reduplikowanych: —

2. Poziom wyższy 2JI

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość i użycie formy przymiotnika o większym stopniu nasycenia cechy: *gorący jak ogień, jak piec, jak piekło, jak słońce* — bez odniesienia do form o mniejszym nasyceniu cechy;

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość i amplifikację: *jasne (jest) coś jak słońce* → *jasne (jest) coś jak słońce na niebie;*

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez zwiększenie natężenia akcji w czasowniku: *brzmieć jak trąba archanielska, jerychońska* → *huczeć jak trąba archanielska, jerychońska; brzmieć jak trąba archanielska, jerychońska* → *ryczeć jak trąba archanielska, jerychońska;*

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez użycie formy deminutywnej rzeczownika: *cichy jak baranek* — bez odniesienia do formy niedeminutywnej.

3. Poziom najwyższy 3JI: —
4. Redukcja: —
5. Ekspresywność: —

Sensualność w języku rosyjskim

Cechy sensualne wyrażone odpowiednimi przymiotnikami w języku polskim mają swoje rosyjskie odpowiedniki w postaci par antonimicznych: *теплый* — *холодный*, *светлый* — *темный*, *тихий* — *громкий*. Niektóre z nich jako procesualne omówiono w rozdziale *Stan*.

Сеча „теплый”

Pojęcia ciepła i chłodu układają się na skali ograniczanej na przeciwległych biegunach znaczeniem przymiotników *теплый* i *холодный*. Charakterystyce pod kątem wysokości temperatury poddawane jest najczęściej ludzkie ciało: *теплый* (*горячий*) *как печь, печка, печурка; жаркий как печь*; lub inne obiekty: *горячий как лава* ‘o сильно раскаленной массе’; *<горячий> как огонь, как раскаленная сковорода* ‘o чем-л. очень горячем’ (SSr). Jeśli charakterystyka dotyczy człowieka, to najczęściej chodzi o jego charakter lub temperament, a wykorzystuje się w tym celu to samo określenie: *<горячий> как огонь* (SSr). Pozbawiony intensywności przymiotnik *теплый* występuje w porównaniach dość rzadko, ustępując miejsca tym, które w swojej strukturze znaczeniowej ten sem posiadają: *жаркий, горячий*. Wszystkie jednostki zawierające te przymiotniki są zatem intensywne z racji ich treści znaczeniowej. Dodatkowo intensywność wspomagana jest przez rzeczowniki *печь, лава, огонь, раскаленная сковорода*, odnoszące się do gorących lub rozgrzanych przedmiotów.

Сеча „холодный”

W przypadku przymiotnika o znaczeniu przeciwstawnym (*холодный*) nie stwierdza się zastępowania go synonimami. Porównania frazeologiczne dotyczą zmarzniętych ludzi: *холодный как ледышка, как снегурка, снегурочка*; zimnych, zamrzniętych przedmiotów: *холодный как лед, как лягушка, как снегурка, снегурочка; как сталь* (SSr). Wachlarz nośników porównań jest stosunkowo niewielki, stąd ich podwójne wykorzystanie. W znaczeniu przenośnym *холодный* charakteryzuje bowiem ludzi bez serca: *холодный как лед, как ледышка, как сталь; холодный как айсберг <в океане>, как железо, как мрамор*, lub bez temperamentu: *как лягушка* (SSr). Niejako na uboczu tych kwalifikacji znajduje się *холодный как труп* (SSr) — wyrażenie nazywające wychłodzone ciało ludzkie. W przypadku znaczenia przenośnego używa się takich samych

lub prawie takich samych konstrukcji, ale w odniesieniu do wnętrza człowieka. O rodzaju znaczenia danej JF decyduje użycie w kontekście.

Сеча „светлый”

Zmysłem wzroku postrzegane są cechy, których charakterystykę zawierają przymiotniki *светлый* — *темный*. Pierwszy z członów pary wchodzi w skład konstrukcji komparatywnych *белый (светлый) как лен* ‘о чьей-л. белокурой, светловолосой голове’ (SSr.), *прозрачный (светлый) как слеза, как слезинка* ‘то же, что чистый как слеза’, *прозрачный (светлый) как стекло* ‘о чем-л. исключительно прозрачном’ (SSr.). Ustawienie omawianego przymiotnika na drugim miejscu oraz porównanie znaczeń obu wariantów pozwala stwierdzić, że adiectiva znajdujące się na pierwszym miejscu są precyzyjniejsze w swojej treści znaczeniowej, a *светлый* na ich tle prezentuje się zbyt szeroko co do treści i niezbyt konkretnie co do nominacji.

Сеча „темный”

Antonim przymiotnika *светлый* dysponuje znaczeniem ‘по цвету приближающийся к черному’, a także ‘смуглый’ (Efr). Сеча ta może być intensyfikowana w porównaniach *<темный> как цыган, метис, арап* (SSr.), ale przymiotnik występuje tu w pozycji członu fakultatywnego, może zatem być pominięty, a wyrażenia zredukowane. W tego typu połączeniach jest on również często zastępowany przez przymiotnik *черный*.

Сеча „тихий”

Para antonimów *тихий* — *громкий* odnosi się do wrażeń odbieranych słuchem. Semantyka przymiotnika *тихий* w konstrukcjach komparatywnych jest jednak bliższa znaczeniu zawartemu w jego synonimach *застенчивый, робкий, кроткий*, nie dotyczy zatem doznań słuchowych, lecz cech charakteru: *тихий как <красная> девушка* ‘то же, что скромный’, (*тихий*) *как мышка, мышонок*; *как овечка, овца*; *кроткий (тихий, смирный) как теленок, теленок*; (*кроткий, смирный, тихий, покорный*) *как ягненок* (SSr.). Wykorzystując zatem cechy charakterologiczne zwierząt, zwłaszcza istot młodych (wyjątek *тихий как девушка*), porównuje się do nich człowieka na zasadzie wspólnoty zachowania, reagowania itp.

Przymiotniki *тихий, застенчивый, робкий, кроткий* łączą się w wiązkę semantycznie rozmytą. O istocie intensywności stanowi użycie w porównaniach nazw zwierząt pokornych, łagodnego usposobienia, dodatkowo wzmocnionych w niektórych wypadkach przez formy deminutywne (*мышка, овечка, теленок*).

Сеча „громкий”

Сеча przeciwstawna przymiotnikowi *тихий* odnosząca się do dźwięków o dużym natężeniu odbieranych zmysłem słuchu wchodzi w skład porównania <громкий, мощный, могучий> как колокол (SSr.). Związek ten charakteryzuje ludzki głos lub odgłos wydawany przez metalowe przedmioty. Dla znaczenia całości równie istotne może być wyrażenie mniej intensywne, pozbawione przymiotnika, a więc zredukowane. Przymiotników tych nie sposób ułożyć w szeregu gradacyjnym, ponieważ dają one zbyt zróżnicowane charakterystyki.

Сеча „тихо”

Сеча semantyczna „тихо” nie odbiega znaczeniowo od wyrażonej przymiotnikiem, wykorzystując do opisu czynności właściwości zwierzątek — nosicieli cechy „тихий”. W ten sposób czyjaś bezgłośna obecność uzyskuje charakterystykę: сидеть где <тихо> как мышка (мышкой), как мышонок (SSr.). Nieco inną jakością kojarzoną ze sposobem mówienia dysponuje wyrażenie *под нос* ‘очень тихо’, używane najczęściej z czasownikiem *бормотать* (FSRJ).

Сеча „громко”

Charakterystyka cechy procesualnej zawiera się w określeniach, w których istotną rolę odgrywa komponent werbalny. Czasownik *кричать* i jego synonimy *орать*, *вопить* mają wpisany w swoją strukturę znaczeniową sem [ГРОМКО], który ulega wzmocnieniu przez dołączenie wyrażen określających siłę krzyku. Dodatkowym czynnikiem wywołującym wzrost ich intensywności jest użycie zaimka *весь* lub podkreślanie w inny sposób dużej siły wkładanej w wykonywaną czynność: *во все горло (во всю глотку), во весь голос, во весь рот; не своим голосом; что есть (было) мочи (силы, сил), что есть (было) духу; во всю ивановскую; благим матом; как (словно) резаный* ‘очень громко (кричать, орать, вопить, хохотать и т.п.)’ (SFS). O ile ustalenie stopnia intensywności trzech czasowników nie nastęrcza trudności, o tyle ułożenie w szeregu gradacyjnym wyrażen stanowiących zintensyfikowaną charakterystykę cechy procesualnej jest niemożliwe.

Porównanie

Konstrukcje komparatywne zawierające w swoim składzie przymiotniki w znaczeniu pierwotnym uzyskują wzmocnienie prezentowanej cechy poprzez *comparatum*, najczęściej wyrażone rzeczownikiem. Semantyka przymiotników: *горячий, холодный, светлый, темный, тихий, громкий* wspomagana jest przez te same semy zawarte w rzeczownikach: *печка, лед, лен, цыган, овца, колокол*. Cechy procesualne występują tylko w dwóch przypadkach: *тихо, громко*, kiedy duży wpływ na intensyfikację wyrażen ma znaczenie czasowników. Wzmocnienie semantyki JF następuje w nich także poprzez użycie zaimka *весь*. Inny sposób intensyfikacji cech nieprocesualnych polega na użyciu w niektórych porów-

naniach form deminutywnych: *мышка, овечка, теленочек*, lub nazw istot młodych: *мышонок, теленок*, jak również przymiotników wyrażających większe nasycenie cechy *громкий* vs. *мощный, могучий*; *теплый* vs. *горячий, жаркий*. Cecha *тихий* odnosi się do charakteru człowieka, a stałe konstrukcje komparatywne odpowiednio ją intensyfikują. Niektóre związki wyrazowe mogą występować w postaci zredukowanej, czyli pozbawionej przymiotnika, co zostało omówione w toku analizy. Zauważalna jest duża polisemiczność samych przymiotników albo całych porównań, mających niekiedy po trzy znaczenia, dlatego o istocie znaczenia decyduje kontekst.

Analizowane jednostki układają się pod względem stopnia nasycenia cechy w następujący sposób:

1. Poziom podstawowy 1J1

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość

- wyrazów wchodzących w różnego rodzaju związki: *кричать во все горло (во всю глотку), во весь голос, во весь рот; не своим голосом; что есть (было) мочи (силы, сил), что есть (было) духу; во всю ивановскую; благим матом; (бормотать) под нос;*
- wyrazów tworzących stałe konstrukcje komparatywne: *теплый как печь; холодный как снегурка, как лед, как лягушка; как сталь; холодный как айсберг, как железо, как мрамор; холодный как труп; светлый как лен, как слеза; светлый как стекло; <темный> как цыган, метис, арап; тихий как девушка, (тихий) как овца; <громкий> как колокол; (кричать) как (словно) резаный;*
- wyrażań reduplikowanych: —

2. Poziom wyższy 2J1

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość i użycie formy przymiotnika o większym stopniu nasycenia cechy: *теплый как печь, печка, печурка → горячий как печь, печка, печурка; теплый как печь → жаркий как печь; громкий как колокол → мощный как колокол; громкий как колокол → могучий как колокол;*

— wyrażenia werbalne, które uzyskują ładunek intensywności poprzez użycie czasownika o większym stopniu nasycenia cechy: *во все горло (во всю глотку), во весь голос, во весь рот; не своим голосом; что есть (было) мочи (силы, сил), что есть (было) духу; во всю ивановскую; благим матом; как (словно) резаный кричать → во все горло (во всю глотку), во весь голос, во весь рот; не своим голосом; что есть (было) мочи (силы, сил), что есть (было) духу; во всю ивановскую; благим матом; как (словно) резаный орать; bez odniesienia do jednostek o mniejszym nasyceniu cechy: горячий как лава; огонь, раскаленная сковорода;*

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość i amplifikację: *холодный как айсберг → холодный как айсберг в океане; тихий как девушка → тихий как красная девушка;*

- wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez użycie formy deminutywnej rzeczownika: *теплый как печь* → *теплый как печка*, *теплый как печь* → *теплый как печурка*; *холодный как лед* → *холодный как ледышка*; *холодный как снегурка* → *холодный как снегурочка*; *светлый как слеза* → *светлый как слезинка*; *тихий как овца* → *тихий как овечка*; bez odniesienia do formy niedeminutywnej — *тихий как мышка*; *сидеть где <тихо> как мышка (мышкой)*;
 - z użyciem nazw istot młodych, semantycznie zbliżonych do zdrobnień: *сидеть где <тихо> как мышонок*; *тихий, кроткий, смиренный, покорный как ягненок*; *тихий как мышонок, теленок*.
3. Poziom najwyższy 3JI:
- wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez użycie formy gradacyjnej czasownika i odpowiedniej formy rzeczownika / przymiotnika:
 - z czasownikiem: *во все горло (во всю глотку)*, *во весь голос*, *во весь рот*; *не своим голосом*; *что есть (было) мочи (силы, сил)*, *что есть (было) духу*; *во всю ивановскую*; *благим матом*; *как (словно) резаный кричать* → *во все горло (во всю глотку)*, *во весь голос*, *во весь рот*; *не своим голосом*; *что есть (было) мочи (силы, сил)*, *что есть (было) духу*; *во всю ивановскую*; *благим матом*; *как (словно) резаный орать* → *во все горло (во всю глотку)*, *во весь голос*, *во весь рот*; *не своим голосом*; *что есть (было) мочи (силы, сил)*, *что есть (было) духу*; *во всю ивановскую*; *благим матом*; *как (словно) резаный вопить*;
 - z rzeczownikiem / przymiotnikiem: *тихий как теленок* → *тихий как теленочек*; *теплый как печь* → *теплый как печка* → *горячий как печка*; *теплый как печь* → *теплый как печурка* → *горячий как печурка*.
4. Redukcja: *как огонь*, *как раскаленная сковорода* ← *горячий как огонь*, *как раскаленная сковорода*; *как цыган*, *метис*, *арап* ← *темный как цыган*, *метис*, *арап*; *как колокол* ← *громкий*, *(мощный, могучий) как колокол*; *как мышка*, *мышонок*; *как овечка*, *овца*, *ягненок* ← *тихий как мышка*, *мышонок*; *как овечка*, *овца*, *ягненок*; *как мышка*, *мышонок* ← *тихо как мышка*, *мышонок*.
5. Ekspresywność: —

Podsumowanie

Подобиеństwa:

1. Znaczenie podstawowe przymiotników charakteryzujących temperaturę odnosi się do przedmiotów, ciała ludzkiego traktowanego fizycznie i wnętrza człowieka. W obu językach podstawę intensywności stanowią: *печь / печь*,

ogień / огонь, lód / лед, trup / труп, których denotaty są źródłem ciepła i chłodu w obiektywnie istniejącej rzeczywistości.

2. W obu językach konstrukcje porównawcze tworzone są przez synonimy o większym nasyceniu cechy (*gorący / жаркий, горячий*), natomiast w znaczeniu przeciwnym znajdujemy w nich przymiotniki *zimny / холодный*, niezastępowane synonimami. W językach polskim i rosyjskim obie pary przymiotników bardzo łatwo uzyskują znaczenie metaforyczne, nazywając cechy charakteru człowieka.
3. Przy postrzeganiu wzrokowym zwracają uwagę powtarzające się w obu językach określenia jasnych włosów, odpowiadające barwie bladożółtej.
4. Cechy charakteryzujące natężenie dźwięku dają w zestawieniu polsko-rosyjskim obraz, z jednej strony, nieco podobny, z drugiej — asymetryczny. W obu językach cecha „cichy”/ „тихий” wykorzystuje w celu intensyfikacji wzorzec myszy. Znaczenie cichości w konstrukcjach porównawczych często przyjmuje postać metafory i bywa kojarzone z charakterem człowieka.
5. Wysoki stopień nasycenia cechy procesualnej *głośno / громко* jest uzależniony od siły głosu emitowanego przez człowieka w rzeczywistości pozajęzykowej.

Różnice:

1. Oba języki w odmienny sposób konkretyzują źródło ciepła. W języku polskim funkcję tę pełnią *stońce i piekło*, a w języku rosyjskim — *лава, раскаленная сковорода*. Natomiast jeśli chodzi o zimno, to poza elementami wspólnymi dla obu systemów w języku polskim występują *kamień i marmur*, a w rosyjskim — *лягушка, сталь i снегурка*.
2. Różnice dotyczą także zakresu znaczeniowego: *холодный как сталь* może być przedmiot w znaczeniu podstawowym i człowiek w znaczeniu przenośnym, a *зимны jak stal* może być tylko wzrok lub głos ludzki.
3. W języku polskim jasność kojarzy się w większym stopniu z brakiem wątpliwości, oczywistością, co w języku rosyjskim oddaje nieanalizowany tu przymiotnik *ясный*. Jasność w języku rosyjskim zmierza ku przezroczystości, przepuszczaniu światła, czystości. Przymiotnik *ciemny* w języku polskim kojarzy się z ciemnością, natomiast w rosyjskim — z ciemnym kolorem skóry, ponadto jego użycie w konstrukcji porównawczej nie jest obligatoryjne.
4. Język polski zawiera mniej nazw zwierząt, których sposób zachowania stanowiłby wzmocnienie cechy nieprocesualnej (*cichy*), natomiast w charakterystyce cechy procesualnej istotniejsze dla znaczenia całości JF są czasowniki. Język rosyjski wykazuje odejście od sposobu cichego zachowania w kierunku cech charakterologicznych, tym samym traci związek ze znaczeniem podstawowym przymiotnika, ale zachowuje ślady tego typu powiązań przy cesze procesualnej.

5. W języku polskim oprócz siły aparatu głosowego człowieka istotną rolę odgrywa siła trąb archanielskich (jerychońskich). W języku rosyjskim ze względu na dość ograniczoną liczbę czasowników możliwe jest ustalenie gradacji między *кричать* → *орать* → *вопить*, można zatem wszystkie wyrażenia ułożyć według podanego wzoru. W języku polskim ze względu na silniejsze zespolenie komponentów werbalnych w ramach JF podobnego szeregu ułożyć nie sposób.

Cecha	Jednostki języka polskiego	Jednostki języka rosyjskiego
ciepły (gorący) / теплый (горячий, жаркий)	<i>gorący jak ogień, jak piec, jak piekło, jak słońce</i>	<i>теплый (горячий) как печь, печка, печурка; <горячий> как огонь, как раскаленная сковорода; жаркий как печь</i>
zimny / холодный	<i>zimny jak lód, jak kamień, jak mar- mur, zimny jak trup; jak sopol lodu, jak ryba, jak głaz, jak stal</i>	<i>холодный как ледышка, как снегур- ка, снегурочка; холодный как лед, как лягушка; как сталь; холодный как айсберг <в океане>, как желе- зо, как мрамор; холодный как труп</i>
jasny / светлый	<i>jasny jak len, jak słońca; jasne jest coś jak słońce <na niebie>, jasne jak dzień; jasne jak na dłoni, jasne jak dwa razy dwa</i>	<i>светлый как лен, как слеза, как слезинка; светлый как стекло</i>
ciemny / темный	<i>ciemny jak noc, jak smoła; ciemny jak tabaka w rogu</i>	<i><темный> как цыган, метис, арап</i>
cichy / тихий	<i>cichy jak baranek, jak trusia</i>	<i>тихий как <красная> девушка, (тихий) как мышка, мышонок; как овечка, овца; кроткий (тихий, смирный) как теленок, теленочек; (кроткий, смирный, тихий, покорный) как ягненок</i>
cicho / тихо	<i>siedzieć cicho jak mysz pod miotłą, jak trusia; cicho jak widmo; (pełznąć, prześliznąć się, prze- czołgać się) cicho jak wąż</i>	<i>сидеть где <тихо> как мышка (мышкой), как мышонок; (бормо- тать) под нос</i>
głośny / громкий	<i>trąby jerychońskie</i>	<i><громкий, мощный, могучий> как колокол</i>
głośno / громко	<i>krzyżeć, śmiać się, wołać na całe gardło, na cały głos; śmiać się całą gębą; krzyżeć jakby kogo obdziera- no ze skóry, jak opętany; drzeć się jak stare prześcieradło; krzyżeć wielkim głosem; drzeć się wnie- bogłoso; brzmieć, huczeć; ryczeć itp. jak trąba archanielska, jery- chońska</i>	<i>кричать (орать, вопить, хохотать) во все горло (во всю глотку), во весь голос, во весь рот; не своим голосом, что есть (было) мочи (силы, сил), что есть (было) духу; во всю ивановскую; благим матом; как (словно) резанный</i>

Stan

Pojęcie stanu można rozpatrywać wieloaspektowo, uwzględniając elementy jakościowe, temporalne, ilościowe, co znajduje odzwierciedlenie w eksplikacjach semantycznych. Wystarczy porównać jego ujęcie w kilku słownikach języka polskiego, aby zauważyć różną hierarchię i proporcje poszczególnych elementów — na plan pierwszy wysuwana jest albo jakość (SW, PSWP), albo sytuacja, okoliczności znajdowania się kogoś lub czegoś (Dor., Inny). Pojawiający się tu *experienter* prowadzi nawet do odwrócenia proporcji i wyeksponowania ujęcia psychoantropocentrycznego, a odsunięcia na plan dalszy szerokiego potraktowania jakości ukształtowanej w określonych warunkach, sytuacji czy okolicznościach. Skutkuje to pojawieniem się form homonimicznych: *stan I* ‘nastój, samopoczucie, usposobienie, w którym ktoś się znajduje’ (D) i *stan II* ‘postać, jakość, forma czegoś lub kogoś, poziom, stopień, ilość czegoś...; położenie, okoliczności, warunki, w których ktoś lub coś się znajduje’ (D).

Dla stanu jako kategorii semantycznej najistotniejszy jest czynnik jakościowy, ale zaistniały w określonym czasie i warunkach. Wyrazy odnoszone do tej kategorii pełnią w zdaniu funkcję predykatu. Postrzeganie kategorii stanu poprzez funkcję składniową znajduje odzwierciedlenie w polskiej terminologii językoznawczej, gdzie używa się określeń „przysłówki predykatywne” lub „predykatywy” (MOCARZ 2005). Właśnie posiadanie cech werbalnych i nominalnych oraz odpowiedniej funkcji składniowej zdecydowało o tym, że wyrazy oznaczające stan zostały uznane na przełomie XIX i XX w. w rosyjskiej myśli lingwistycznej za osobną część mowy zwaną „категория состояния” (Виноградов 1947, s. 399).

To właśnie istnienie takiej części mowy w gramatyce rosyjskiej wpłynęło na powstanie niniejszego rozdziału. Celowe byłoby tu nawet odwrócenie przyjętego porządku analizy materiału: polski—rosyjski na rosyjski—polski. Pozostaną

jednak przy tradycyjnym układzie, za istotniejszą dla całego rozdziału uznając część rosyjską.

Na tak ukształtowaną kategorię stanu nakłada się kategoria intensywności polegająca na wzmacnianiu znaczenia poszczególnych predykatywów, któremu to zjawisku poświęcę więcej uwagi.

Stan w języku polskim

W języku polskim stan określany jest przede wszystkim poprzez semantykę niektórych przysłówków. Aby zatem stworzyć podstawy wydzielenia niniejszej grupy, przyjąłem, że znaczenie tworzących ją jednostek można oddać w eksplicacji — *jest / było jak?* Przedstawiony opis nie jest jednak wyczerpujący, uwzględnia bowiem tylko przysłówki pochodne od — lub nawiązujące do — omawianych w innych rozdziałach przymiotników, stąd niewielka jest ich liczba.

Semantyka przedstawionych predykatywów dotyczy przede wszystkim doznań zmysłowych człowieka, a wiąże się zarówno z jego stanem wewnętrznym, jak i stanem otoczenia. „Stan” oddawany jest przez pary antonimiczne, układające się w przestrzeni semantycznej bipolarnie, a są nimi: *ciepło — zimno, duszno — (świeżo), jasno — ciemno, cicho — głośno, czysto — brudno, dobrze — źle*; właśnie one zostaną poddane analizie w niniejszym rozdziale.

Cecha „ciepło”

Wrażenie wysokiej lub niskiej temperatury zawiera się w przestrzeni wyznaczonej przez następujące pary przysłówków: *gorąco — zimno; upalnie — zimno i ciepło — zimno*. W ciągu synonimicznym *upalnie — gorąco — ciepło* największe natężenie ciepła wyraża przysówek *upalnie*, ale w porównaniach najczęściej występuje *gorąco*. W jednostkach frazeologicznych będących w ogromnej większości konstrukcjami komparatywnymi nośnik porównania wskazuje zazwyczaj miejsce kojarzone z gorącym: *gorąco jak na patelni, jak w piecu, jak w piekarniku, jak w piekle* ‘bardzo gorąco’ (SP). W jednym wypadku — *gorąco jak diabli* — rzeczownik pełni funkcję wyłącznie intensyfikującą. W porównaniu *ciepło jak w uchu* ‘bardzo ciepło, zacisnie’ (SfE) pojęcie ciepła konceptualizuje się poprzez swoisty pojemnik. Ciepło występuje tu w szerszym niż wyłącznie temperaturowe znaczeniu. Stan otoczenia, a właściwie dane odnośnie do pogody, wyraża fraza: *ogień, żar leje się, (leci) z nieba* ‘jest wielki upał, gorąco, skwar’ (SF) — w ten właśnie sposób kodowany jest koncept ciepła wysyłanego przez słońce. Intensywność wyrażen tworzy przysówek *gorąco* w połączeniu z odpowiednimi nośnikami tej samej cechy lub obraz odgórnie emitowanego żaru.

Cecha „zimno”

Przysłówek *zimno* występuje w JF zawsze w tej samej postaci, dlatego analizowane wyrażenia intensyfikują jego semantykę, nawiązując w swojej treści do pomieszczenia, w którym z zasady panuje niska temperatura: *zimno jak w psiarni* (SfE), *zimno jak w lodowni* (Skor.) i *zimno jak w kostnicy* (SP). Użycie odpowiedniego rzeczownika w konstrukcji komparatywnej wzmacnia stopień natężenia cechy. Czasem mamy jednak do czynienia z pozornymi porównaniami, w których rzeczowniki pełnią funkcję intensyfikatorów ekspresywnych: *zimno gdzieś jak cholera, jak diabli* (SP).

Konceptualizacja zarówno „ciepła”, jak i „zimna” przyjmuje wymiar lokatywny z wykorzystaniem przestrzeni w pobliżu biegunów *zimny* — *ciepły*, wyznaczanych pochodnymi od nich przysłówkami.

Cecha „duszno”

Z wyrażeniami charakteryzującymi temperaturę, a dokładniej — odczuwanie temperatury, komunikują określenia braku powietrza, duszności: *powietrze ciężkie choć, (że, można by) siekiere powiesić* ‘o silnym zaduchu’ (Skor.) i wariant skrócony — *siekiere można powiesić* ‘o ciężkim, dusznym powietrzu, zaduchu’ (SF). Konstrukcja zawiera implicytne pojęcie pomieszczenia (*zaduch*), ale w świetle pogłębionej analizy nie jest to element obligatoryjny (Цыран, Полянская 1988, s. 86). Strukturę porównania posiada tylko połączenie bardziej rozbudowane, chociaż wariant zredukowany oddaje ten sam sens. Intensywność stanu uzyskuje się tu poprzez obraz siekiery, której ciężar musiałby być zrównoważony przez gęste powietrze.

Cecha „jasno”

Pojęcie jasności kojarzone jest z obecnością lub dostępem światła. W świecie realnym osiąga się to poprzez odwołanie do naturalnego zjawiska dnia. Znajduje ono zresztą literalne odbicie w porównaniu *jasno (jest, zrobiło się itp.) jak w dzień* ‘całkiem jasno’ (SP) — *dzień* istotnie wspomaga semantykę przysłówka, zwłaszcza na tle wyrażenia o znaczeniu przeciwnym.

Cecha „ciemno”

Przeciwstawienie jasności i ciemności odbywa się za sprawą kontrastu używanego poprzez zestawienie dnia z nocą: *ciemno jak w nocy* (SP). Semantyka ciemności zaznacza się w następujących wyrażeniach: *ciemno jak w grobie, jak w garnku, jak w lochu, jak w piekle, jak w worku* (Skor.); *ciemno jak u Murzyna...* (In), *jak u Murzyna <w d...>* ‘bardzo ciemno’ (SP). W większości przedstawionych wyrażen znaczenie intensywności wynika z nawiązania do stanu ciemności, w tym warunków panujących pod ziemią, gdzie światło ma dostęp jedynie „od góry”. Ostatnie z porównań w przytoczonym szeregu wymaga odrębnego komentarza, ponieważ wrażenie ciemności, którego źródłem

jest zarówno ciemnoskóry człowiek, jak i przedmiot (część ciała), gdzie panuje mrok, jest intensywniejsze niż np. w wyrażeniu *ciemno jak w grobie*. W porównaniach *Murzyn* jest bardzo wygodnym środkiem do tworzenia eufemistycznych wariantów wyrażen z nieprzyzwoitym słowem: *d... — ciemno jak u Murzyna w kieszeni* (SP) albo *ciemno jak w gębie u Murzyna po czarnej kawie* ‘zupełnie ciemno’ (Skor.). Wersję *ciemno jak u Murzyna* należy uznać za przykład elipsy. W analizowanych wyrażeniach wzmocnienie czerni znakomicie intensyfikuje znaczenie ciemności zawarte w przysłówku. Do wyrażen komparatywnych należy również zaliczyć jednostki nieposiadające w swoim składzie *comparatora* w postaci *jak*, por.: *ciemno choć oko wykol* (SfE) albo *ciemno, choć w pysk daj* ‘bardzo ciemno, zupełnie ciemno’ (SF), *ciemno, choć w łeb strzel* (Skor.). Intensywność stanowi tu rezultat sygnalizowania możliwości zaistnienia sytuacji uszkodzenia organu pozwalającego postrzegać natężenie światła albo braku możliwości dostrzeżenia przeciwnika. Odrębnego, historycznego komentarza wymaga wyrażenie *ciemności egipskie* ‘bardzo ciemno, nieprzeniknione ciemności’ (SfE), nawiązujące do plag egipskich i poprzez tę zależność wzmacniające znaczenie ciemności.

Cecha „cicho”

Dźwięk jest parametrem fizycznie mierzalnym pod względem natężenia, wysokości i przebiegu fal dźwiękowych. Jego oddziaływanie na zmysł słuchu uzyskuje charakterystykę w postaci przysłówków na skali zawartej między *cicho* — *głośno*. Człowiekowi w otaczającej rzeczywistości dźwięki towarzyszą na co dzień, dlatego w związkach frazeologicznych akcentowana jest ich nieobecność. Istnieje także pewna norma tej jakości, którą trudno bliżej scharakteryzować, ale dla tych właśnie celów wykorzystuje się cechy przedmiotów użyte w porównaniach. Zjawisko braku dźwięków odzwierciedlają: *cicho jak makiem zasiał¹, jak w kościele, jak w grobie* (SP). Miejsca wskazane w porównaniach z istoty swej są ciche, a konotacja zawarta w wyrażeniach nawiązuje do określonego rodzaju ciszy, którą niesie śmierć. Z kolei aspekt jakości samej „ciszy” wyraża się we frazach: *cisza jak makiem zasiał* (SFWP), *cisza dzwoni, aż dzwoni w uszach i można słyszeć brzęczenie muchy* (Skor.) (por. rozdział *Sensualność*).

Cecha „czysto”

Należy przyjąć, że stan „czystości” stanowi pewną normę, standard. Z tej też przyczyny nie może on być licznie reprezentowany w jednostkach frazeologicznych. Znaczenie tego stanu realizuje się w wyrażeniu *czysto jak w pudełeczku* ‘bardzo czysto i schludnie’ (SP), w którym akcent pada nie na sam brak zanieczyszczeń, ale na porządek, ułożenie, chodzi bowiem o pudełko z czeko-

¹ Pierwotnie *cicho jak makiem siał*. Tak cicho, jak bezgłośnie padają w ziemię ziarenka maku, albo tak bezwiednie, aby trafiły one na wytyczone miejsce w ziemi (SP, s. 32).

ladkami, zajmującymi w nim z góry wyznaczone miejsce. Obraz schludności zostaje wykorzystany jako podstawa zwiększenia stopnia nasycenia cechy.

Cecha „brudno”

Stan obecności zanieczyszczeń jako naruszający normę czystości powinien być utrwalony w licznych jednostkach frazeologicznych, ale wbrew oczekiwaniom pojawia się jedynie w wyrażeniu *brudno jak w chlewie* (SP). W charakterze nośnika porównania występuje w nim nazwa pomieszczenia dla bydła, które nie jest sprzątane w takim stopniu, jak miejsca pobytu człowieka. Do skojarzeń wywołanych chlewem można by jeszcze dołączyć świnie jako symbol brudu (zob. *brudny jak świnia*; rozdział *Ocenianie*). Intensywność tej konstrukcji polega na obrazowości.

Cecha „dobrze”

W języku polskim przysłówki oddają najczęściej stan otoczenia, przyrody lub stan wewnętrzny człowieka, a ten ostatni niewątpliwie oceniają wyrażenia: *dobrze jest komuś gdzieś jak w niebie* (SP), *dobrze jest komuś gdzieś jak u Pana Boga za piecem* ‘nie może nigdzie być lepiej’ (SP), *żyć nie umierać* ‘tak dobrze, że nie może być lepiej’ (SJP). Konstrukcje czasownikowe w postaci frazy funkcjonują nieco inaczej, wyraźnie podkreślając czyjeś samopoczucie: *czuć się gdzieś jak w raju, jak w niebie* (SF). Do stanu szczęśliwości, niekoniecznie uwzględniającego experiencera, nawiązuje również wyrażenie *raj na ziemi* ‘coś bardzo dobrego, pięknego’ (Skor.), w którym *raj* jest wzorcem doskonałości. W tym kontekście *raj utracony* wskazuje na stan miniony, ‘to, co było bardzo piękne, dobre itp.’ (Skor.). Strukturę znaczeniową wyrażenia można sprowadzić do dwóch semów, z których — jak się wydaje — ważniejszy jest [PIĘKNY]. Pobyt w raju to określony stan nacechowany pozytywnie.

Porównanie

W gramatyce języka polskiego słowa kategorii stanu nie są traktowane jako odrębna część mowy, ale nie stanowi to przeszkody do wyróżnienia takich przysłówek. Grupę tę należy potraktować nieco szerzej, uwzględniając specyfikę JF. W toku analizy zostały wydzielone pary antonimiczne odpowiadające fragmentom przestrzeni semantycznej (*ciepło — zimno, jasno — ciemno, cicho — głośno, czysto — brudno, dobrze — źle*). Zestawienie JF według wyznaczonych par ujawniło pewną asymetrię, spowodowaną tym, że część z nich nie tworzy odpowiednich dla swojej pary jednostek frazeologicznych (*głośno, źle*), niektóre natomiast są zawarte w pojedynczych przykładach (*jasno, czysto, brudno*). Zjawisko to najczęściej jest uwarunkowane tym, że stan, odbierany jako niewyrażona we frazeologii norma, nie ulega intensyfikacji albo ulega jej w stopniu nieznacznym. W przypadku niektórych przysłówek może dojść do zwiększania intensywności poprzez zamianę przymiotnika podstawowego z szeregu synonimicznego na semantycznie bardziej intensywny (*gorąco vs. ciepło*). Zjawisko

zwiększenia stopnia nasilenia cechy zachodzi m.in. w wyrażeniach: *ciemno jak u Murzyna w d...* albo w *kieszeni*, w których sem [CIEMNY] powtarza się dwukrotnie (*Murzyn, d...* albo *Murzyn, kieszeń*), oraz *ciemno jak u Murzyna w gębie po czarnej kawie*, w którym sem [CIEMNY] powtarza się trzykrotnie (*Murzyn, gęba, czarna kawa*). Żaden z poszczególnych komponentów przedstawionych wyrażeń nie istnieje samodzielnie, a *ciemno jak u Murzyna...* jest stałą konstrukcją komparatywną, która może ulegać amplifikacji.

Przedstawione wyrażenia reprezentują następujący ładunek intensywności:

1. Poziom podstawowy 1JI

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość:

- wyrazów wchodzących w różnego rodzaju związki:
powietrze ciężkie, że można siekierę powiesić; można słyszeć brzęczenie muchy; ogień, żar leje się, (leci) z nieba; ciemności egipskie; raj na ziemi; żyć nie umierać;
- wyrazów tworzących stałe konstrukcje komparatywne:
ciepło jak w uchu; zimno jak w psiarni, w lodowni, w kostnicy; jasno jak w dzień; ciemno jak w nocy, jak w grobie, jak w garnku, jak w lochu, jak w piekle, jak w worku, ciemno choć oko wykol, ciemno choć w pysk daj, ciemno choć w tęb strzel; cicho jak makiem zasiał, jak w kościele, jak w grobie; cisza jak makiem zasiał, cisza aż dzwoni w uszach; brudno jak w chlewie; dobrze jak w niebie, dobrze jak u Pana Boga za piecem; czuć się jak w raj, jak w niebie;
- wyrażeń reduplikowanych: —

2. Poziom wyższy 2JI

- wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość i użycie formy przysłówka o większym stopniu nasycenia cechy: *gorąco jak na patelni, jak w piecu, jak w piekarniku, jak w piekle* — bez odniesienia do form o mniejszym nasyceniu cechy;
- wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez użycie formy deminutywnej rzeczownika: *czysto jak w pudeteczku* — bez odniesienia do formy niedeminutywnej;
- wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość i amplifikację: *ciemno jak u Murzyna w kieszeni; ciemno jak u Murzyna w dupie* (ekspresywne) — przy odniesieniu do połączenia *ciemno jak u Murzyna*, mniej rozbudowanego formalnie.

3. Poziom najwyższy 3JI:

- wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość i amplifikację (potrójną kwantyfikację): *ciemno jak w gębie u Murzyna po czarnej kawie* (warunkowo można oddzielić tylko *ciemno jak u Murzyna*, pozostałe dwa elementy nie występują osobno).

4. Redukcja: —

5. Ekspresywność: *gorąco jak diabli; zimno jak cholera, zimno jak diabli.*

Stan w języku rosyjskim

W gramatyce języka rosyjskiego predykatywy są odrębną częścią mowy ze względu na semantykę i funkcję pełnioną w zdaniu (predykat w zdaniu bezosobowym). Ich semantyczną istotę stanowi odniesienie do stanu psychicznego i fizycznego istot żywych lub stanu przyrody i najbliższego otoczenia (ВИНОГРАДОВ 1947, s. 406).

W analizowanym przeze mnie materiale predykatywy ograniczone są do przysłówków na *-о* i nawiązują bezpośrednio do przymiotników analizowanych w innych rozdziałach pracy. Omawiając poszczególne stany i zajmując się ich semantyką, skoncentruję uwagę na intensywności, zauważalnej przede wszystkim w stanach przyrody i otoczenia, oddawanych w układzie bipolarnym przez antonimiczne pary przysłówków: *тепло — холодно, душно — свежо, светло — темно, тихо — громко, чисто — грязно, хорошо — плохо* (SA).

Сеча „тепло”

Przeźren semantyczna wyznaczana przez pary przysłówków *жарко — холодно* i *тепло — холодно* odpowiada różnym wartościom temperatury. W ciągu synonimicznym *жаркий — горячий — теплый* największym natężeniem cechy dysponuje przymiotnik *жаркий*, a w JF najczęściej występuje pochodny od niego przysówek *жарко*. Ze względu na to, że związki te charakteryzują przede wszystkim stan atmosfery, może być w nich użyte określenie *жара* ‘сильно нагретый воздух’ (OS). Część jednostek posiada w pozycji *comparatum* określenia nacechowane geograficznie: *тепло (жарко) как в джунглях, жарко как в пустыне* (SSr.), czasem są to również imiona własne: *жарко (жара) как в Африке, как в Сахаре* (SSr.). Inne porównania zawierają nazwy miejsc bądź przedmiotów posiadających w swojej treści znaczeniowej duże natężenie cechy, a więc postrzeganych jako gorące: *жарко как в аду, как в бане, как в духовке, как в парилке, как в печке, как в сауне*. Istotę intensywności omawianych konstrukcji komparatywnych stanowi odniesienie do miejsc, gdzie temperatura jest wyższa niż ta, do której przywykł człowiek w umiarkowanej strefie klimatycznej, albo wskazanie miejsc znanych z wysokiej temperatury ze względu na ich przeznaczenie — do pieczenia, kąpieli itp.

Сеча „холодно”

Stan chłodu wyrażany jest tylko jednym bardzo pojemnym znaczeniowo przysłówkiem *холодно* w następujących jednostkach: *холодно как в леднике, в холодильнике* — ze wskazaniem na lód lub urządzenie wytwarzające lód jako źródło niskiej temperatury, oraz *как в колодце, в могиле, в погребке, в подвале, в подземеелье, в склепе* (SSr.) — ze wskazaniem na fragmenty przestrzeni zamknięte od góry, usytuowane poniżej poziomu gruntu. Intensywność wynika

z obrazowości przedstawionych porównań, która opiera się na doświadczeniu i wiedzy nie tylko na temat lodu, lecz także temperatury miejsc znajdujących się pod ziemią.

Сеча „душно”

Odczuwanie wysokiej temperatury w połączeniu z brakiem powietrza, nie-
możliwością oddychania charakteryzują wyrażenia: *душно как в бане, как в парилке, как в парной, как в аду, как в пекле, как под землей, как в душегубке* ‘об очень большой духоте в каком-л. очень тесном, неудобном помещении’ (SSr.). Większość komponentów przywołanych tu porównań jest taka sama lub synonimiczna tym, które zostały użyte przy określaniu stanu *тепло (жарко)*, co pozwala dojść do wniosku, że uczucia duszności i ciepła są wzajemnie uwarunkowane. Wyjątek stanowią dwa ostatnie przykłady, nie zawierające semu wskazującego temperaturę. Określają one stan *душно* jako brak powietrza. W grupie jednostek komparatywnych należałoby również rozpatrywać wyrażenie dysponujące inną częstką porównawczą: *<хоть> топор вешай* ‘невыносимо душно’ (FSRJ). Przysłówek *душно* nie należy do ciągu synonimicznego, który oddawałby dezintensyfikację tej cechy i zapowiadał pewne przesunięcia znaczeniowe w stronę przeciwległego bieguna. Wskazane miejsce nie posiada znacznika w postaci cechy semantycznie przeciwstawnej, ponieważ musiałaby ona wyrażać obecność powietrza stwarzającą możliwość oddychania, co jest stanem oczywistym, nie znajduje zatem odpowiedniego środka wyrazu we frazeologii.

Сеча „светло”

Wrażenie jasności odbierane zmysłem wzroku podkreśla się poprzez możliwość dostrzegania obiektów w nocy tak wyraźnie, jak w świetle dziennym, co przejawia się w wyrażeniu *светло (видно, видать) как днем* ‘о ярком свете в ночное время’ (SSr.). Na jasność jako sytuację sprzyjającą oddziaływaniu bodźców na narządy wzroku wskazuje się stosunkowo rzadko. Istotę takiego stanu rzeczy stanowi fakt, że widzenie przy dobrym oświetleniu jest zjawiskiem powszechnym.

Сеча „темно”

Znaczenie ciemności, semantycznie przeciwstawne, zaznacza się w wyrażeniach: *темно как в жопе, как в заднице, темно как [у кого] в желудке, как в бочке, как в могиле, как в колодце, как в мешке* (SSr.). Intensywność powstaje tu za sprawą ograniczenia pola widzenia pewnym zamkniętym obiektem pozbawionym dostępu światła dziennego. Intensyfikacja tego znaczenia następuje w rezultacie umieszczenia jednego obiektu w kolejnym obiekcie. Dochodzi do tego w ten sposób, że tworzy się pewien układ, oparty na części ciała przynależnej przedstawicielowi rasy czarnej: *темно как у арана в брюхе*

(в заднице, в жопе); темно как у негра в брюхе (SSr.). Najwyraźniej ciemność pochodząca z dwóch źródeł — od ciemnoskórego człowieka i od przedmiotu (części ciała), gdzie panują ciemności — jest intensywniejsza, niż wywodząca się z jednego źródła, np. w wyrażeniu *темно как в могиле*. Jednostkami o nieco innej budowie, powstałymi w rezultacie redukcji i zawierającymi formy czasownikowe, są: *хоть глаз выколи и ни зги (не видно)* (FSRJ). Określony w nich stopień ciemności zawiera domniemanie uszkodzenia oka oraz brak możliwości dostrzeżenia czegokolwiek. Stan nieprzeniknionych ciemności oddaje również połączenie *тьма египетская*, znajdujące swoje źródło w przekazach biblijnych. Prawdopodobnie to właśnie skojarzenie z plagą egipską, stanem zagrożenia, nieszczęścia wpływa na intensywność całego wyrażenia. Podobne znaczenie ma *тьма крошечная* (MAS), w którym ciemność nabiera cech nieprzeniknionej gęstości, a odniesienie do piekła cechą tę potęguje.

Сеча „тихо”

Para antonimiczna *тихо* — *громко* zawiera charakterystykę otaczającej rzeczywistości odbieraną zmysłem słuchu. Donośność dźwięków o różnym natężeniu jest zjawiskiem codziennym, ale pewnej częstotliwości fal dźwiękowych ucho ludzkie nie wychwytuje. Ten stan określony zostaje jako „cisza”. Może on konceptualizować się za pomocą przysłówka lub rzeczownika. W związkach frazeologicznych odzwierciedla się brak dźwięku jako zjawisko stosunkowo rzadko spotykane. Wyrażeniami charakteryzującymi ten stan są: *тихо как в <пустой> церкви <ночью>*, *как в храме, как в гробе (в гробу), как в могиле, как на кладбище, как в склепе* (SSr.). Miejsca wskazane w porównaniach z istoty swej są ciche lub zwyczajowo wymagają zachowania w nich ciszy. Trudno oprzeć się wrażeniu, że cisza wiąże się w nich z konceptem „śmierci”. Jedynie w konstrukcji *тихо как перед бурей* ‘затишье перед чем-л. неприятным, грозным, страшным’ (SSr.) cisza nabiera cech oczekiwania na pewną akcję, a konotacja strachu i grozy opiera się na zjawisku pogodowym. W większości wymienionych wyrażen przysłówek bywa używany wymiennie z rzeczownikiem *тишина*. Stopień nasycenia cechy jest eksponowany jednostronnie, ponieważ przysłówek z przeciwległego bieguna (*громко*) nie wchodzi w skład związków frazeologicznych.

Сеча „грязно”

W związku z tym, że stan czystości jakiegoś miejsca jest stanem normatywnym, pożądanym, istniejącym jakby a priori, nie znajduje odzwierciedlenia w związkach frazeologicznych. JF uwzględniają jedynie stan naruszenia czystości, a stopień zanieczyszczenia oddają cechy obiektów wykorzystywanych przy porównaniach: *грязно как в конюшне, <грязно> как в помойной яме, грязно как в хлеву* (SSr.). W dwóch przypadkach jako przykłady brudnych miejsc wymieniane są pomieszczenia dla zwierząt (por. też *грязный как свинья*; rozdział

Оценianie). Tworzony obraz za sprawą nośników porównania zwiększa stopień nasycenia cechy predykatywu *грязно*. Redukcja przysłówka z wyrażenia *грязно как в помойной яме* powoduje zmianę znaczeniową *как в помойной яме* ‘о месте, где предаются разврату’ (SSr.).

Сеча „хорошо”

Stan określany w ten sposób również zawiera ocenę dokonywaną przez experiencera na podstawie doznania, co widać w eksplikacji *хорошо как в лесу* ‘об ощущении приволья, полной свободы, свежести где-л.’ (SSr.). Być może istnieją jeszcze inne miejsca, w których człowiek czuje się dobrze, ale nieposiadające wyraźnej wskazówki odnośnie do intensyfikacji konkretnej cechy — *как в раю* ‘об очень благожелательной, теплой, безопасной и уютной атмосфере, среде’ (SSr.). Jedynie znaczenie słowa *рай* wskazuje na niewątpliwie pozytywny aspekt wyrażenia. Znaczenie antonimiczne (*плохо*) nie znajduje odzwierciedlenia w JF zawierających przysłówki predykatywne.

Porównanie

W przeprowadzonej analizie zauważalne są te predykatywy, które oddają stan, częstokroć będący rezultatem odbioru pewnych wrażeń z otoczenia za pomocą zmysłów: wzroku, słuchu, oddziaływania na skórę (*темно, светло, тихо, громко, жарко, холодно*). Przy porównaniu możliwości intensyfikacji znaczeń leksemów usytuowanych na przeciwległych biegunach można zauważyć pewną niesymetryczność. Jedna z cech intensyfikuje się różnymi sposobami, podczas gdy przeciwstawna znaczeniowo tylko w niewielkim stopniu (*темно* — *светло*). Cechy reprezentujące stan odbierany jako zwyczajny, powszechnie przyjęty w zasadzie nie ulegają intensyfikacji, ponieważ nie znajdują odzwierciedlenia we frazeologii (*чисто, громко*).

Niektóre przysłówki mają synonimy wyrażające większy lub mniejszy stopień nasycenia cechy, a intensywność osiąga się poprzez ich zamianę (*тепло* na *жарко*). Semantyka intensywności może być też rezultatem wzmocnienia, związanego z podwójnym ograniczeniem możliwości dostępu światła (*темно как у негра в брюхе*). W sytuacji braku wyrażenia **темно как у негра* albo **темно как в брюхе* można mówić o nasileniu cechy poprzez podwojenie semu [CIEMNO]. W wyrażeniu *темно как у негра в заднице* — nieco inaczej — *темно как в заднице* może istnieć samodzielnie, a *у негра* wpływa na wzrost jego intensywności.

Sytuacje i miejsca kojarzą się z odpowiednimi predykatywami dość jednoznacznie, a więc w przedstawionych konstrukcjach powinno regularnie występować zjawisko redukcji. Tymczasem w tego typu porównaniach przysłówek bywa pomijany stosunkowo rzadko, a jego brak może wywoływać zmiany znaczeniowe, pr. *грязно как в помойной яме* → *как в помойной яме* ‘о месте, где предаются разврату’ (SSr.).

Omawiane wyrażenia reprezentują następujący łańcuch intensywności:

1. Poziom podstawowy 1J1

— wyrażenia, które uzyskują łańcuch intensywności poprzez obrazowość:

- wyrazów wchodzących w różnego rodzaju związki:

тьма египетская: z zatartą obrazowością — *ни зги* (*не видно*); *тьма кромешная*;

- wyrazów tworzących stałe konstrukcje komparatywne:

тепло как в джунглях, как в пустыне; холодно как в леднике, в холодильнике, в колодце, в могиле, в погребке, в подвале, в подземелье, в склепе; душно как в бане, как в парилке, в парной, в аду, в пекле, под землей, в душегубке; душно хоть топор вешай; светло как днем; темно как в жопе, как в заднице, темно (как у кого) в желудке, как в бочке, как в могиле, как в колодце, как в мешке; хоть глаз выколи; тихо как в храме, как в гробе (в гробу), как в могиле, как на кладбище, как в склепе, как в церкви; грязно как в конюшне, как в помойной яме, как в хлеву; хорошо как в лесу; как в раю;

- wyrażen reduplikowanych: —

2. Poziom wyższy 2J1

— wyrażenia, które uzyskują łańcuch intensywności poprzez obrazowość i użycie formy przysłówka o większym stopniu nasycenia cechy: *тепло как в джунглях* → *жарко как в джунглях, тепло как в пустыне* → *жарко как в пустыне*; bez odniesienia do form o mniejszym nasyceniu cechy — *жарко как в Африке, в Сахаре; жарко как в аду, в бане, в духовке, в парилке, в печке, в сауне*;

— wyrażenia, które uzyskują łańcuch intensywności poprzez obrazowość, amplifikację i ekspresywność: *темно как в жопе* → *темно как у арана в жопе; темно как в заднице* → *темно как у арана в заднице*; bez odniesienia do formy o mniejszym nasyceniu cechy — *темно как у арана в брюхе; темно как у негра в брюхе* (choć można je warunkowo odnieść do *темно как [у кого] в желудке*).

3. Poziom najwyższy 3J1

— wyrażenia, które uzyskują łańcuch intensywności poprzez obrazowość i amplifikację (potrójną kwantyfikację): *тихо как в церкви* → *тихо как в пустой церкви* → *тихо как в пустой церкви ночью* vs. *тихо как в церкви* → *тихо как в церкви ночью* → *тихо как в пустой церкви ночью*.

4. Redukcja: *хоть глаз выколи* ← *темно хоть глаз выколи; как в хлеву* ← *грязно как в хлеву*.

5. Ekspresywność: —

Podsumowanie

Podobieństwa:

1. Intensywność może osiągać wyższe wartości przez zamianę „zwykłego” przysłówka na ekstremalny, co widać w przypadku przysłówek temperaturowych (*gorąco; жарко*).
2. Niektóre konstrukcje komparatywne wykorzystują w obu językach te same nośniki porównania: *piekło, piekarnik, piec / ад, духовка, печка; grób, worek / могила, мешок* itp.
3. Wyrażenia *ciemno jak u Murzyna w d... / темно как у арана (негра) в брюхе* wykorzystują ten sam stereotyp człowieka czarnego, jako ciemniejszego od białego również wewnątrz.
4. W omawianej grupie JF intensywność bardzo silnie przenika się z emocjonalnością (ekspresywnością), pochodzącą od zabarwionych stylistycznie nośników porównania, typu (*жона, задница, брюхо; дупа, гęба*).
5. Większość predykatywów posiada konotację negatywną. Nawet w przypadku braku kwalifikatora można wnioskować o tym na podstawie zawartego w JF obrazu.

Różnice:

1. Przy porównaniu cech oddawanych przez przysłówki: *gorąco / жарко, ciemno / темно, cicho / тихо* stwierdza się większą liczbę poświadczeń po stronie języka rosyjskiego; podobnie w zestawieniu: *brudno jak w chlewie / грязно как в конюшне, как в помойной яме, как в хлеву*.
2. W kilku przypadkach zauważalna jest pewna asymetria jednostek grupowanych wokół par antonimicznych, gdyż nie wszystkie człony tych par tworzą związki frazeologiczne, np. *czysto jak w pudełeczku* bez rosyjskiego odpowiednika dla cechy „чисто”.
3. Niektóre polskie JF nie mają swoich odpowiedników formalnych w języku rosyjskim, np. *ciepło jak w uchu; ogień, żar leje się, (leci) z nieba; ciemno, choć w pysk daj*. Podobne zjawisko występuje wśród jednostek języka rosyjskiego: *жарко как в джунглях, как в пустыне, как в Африке, как в Сахаре, как в бане, как в сауне; холодно как в холодильнике, в колодеце* itp.
4. Część jednostek wykazuje formalne podobieństwo, choć nieznacznie różni się semantyką: *cisza przed burzą / тихо как перед бурей* — w języku polskim znaczenie stanu oddawane jest rzeczownikiem i wykazuje większy stopień leksykalizacji; podobnie *powietrze ciężkie choć, (że, można by) siekiere powiesić, siekiere można powiesić / <хоть> монор вешай* — w języku polskim zachowało się wyrażenie bardziej rozbudowane, na podstawie którego można odtworzyć historię powstania wariantu skróconego.

5. Jednostki dysponujące wyłącznie znaczeniem ekspresywnym: *gorąco jak diabli*; *zimno gdzieś jak cholera, jak diabli* występują tylko w systemie języka polskiego.

Cecha	Jednostki języka polskiego	Jednostki języka rosyjskiego
gorąco / жарко тепло	<i>gorąco jak na patelni, jak w piecu, jak w piekarniku, jak w piekle</i>	<i>тепло (жарко) как в джунглях, жарко как в пустыне, жарко (жара) как в Африке, как в Сахаре; жарко как в аду, как в бане, как в духовке, как в парилке, как в печке, как в сауне</i>
	<i>gorąco jak diabli</i>	
	<i>ogień, żar leje się, leci z nieba</i>	
	<i>ciepło jak w uchu</i>	
zimno / холодно	<i>zimno jak w psiarni, zimno jak w lodowni, zimno jak w kostnicy</i>	<i>холодно как в леднике, в холодильнике; как в колодце, в могиле, в погребу, в подвале, в подземелье, в склепе</i>
	<i>zimno gdzieś jak cholera, jak diabli</i>	
dusząco / душно	<i>powietrze ciężkie choć, (że można by) siekiereę powiesić; siekiereę można powiesić</i>	<i>душно как в бане, как в парилке, как в парной, как в аду, как в пекле, как под землей, как в душегубке; <хоть> топор вешай</i>
jasno / светло	<i>jasno (jest, zrobiło się itp.) jak w dzień</i>	<i>светло (видно, видать) как днем</i>
ciemno / темно	<i>ciemno jak w nocy; ciemno jak w grobie, jak w garnku, jak w lochu, jak w piekle, jak w worku</i>	<i>темно как в жопе, как в заднице, темно как (у кого) в желудке, как в бочке, как в могиле, как в колодце, как в мешке</i>
	<i>ciemno jak u Murzyna (w d...), ciemno jak u Murzyna w kieszeni; ciemno jak w gębie u Murzyna po czarnej kawie</i>	<i>темно как у арана в брюхе, в заднице, в жопе; темно как у негра в брюхе</i>
	<i>ciemno choć oko wykol; ciemno, choć w pysk daj; ciemno, choć w łeb strzel</i>	<i>хоть глаз выколи, ни зги (не видно)</i>
	<i>ciemności egipskie</i>	<i>тьма египетская, тьма кромешная</i>
cicho / тихо	<i>cicho jak makiem zasiał, jak w kościele, jak w grobie</i>	<i>тихо как в <пустой> церкви <ночью>, как в храме, как в гробе / в гробу, как в могиле, как на кладбище, как в склепе</i>
	<i>cisza jak makiem zasiał, cisza dzwoni, aż dzwoni w uszach, można słyszeć brzęczenie muchy</i>	<i>тихо как перед бурей</i>

Cecha	Jednostki języka polskiego	Jednostki języka rosyjskiego
czysto / чисто	<i>czysto jak w pudeteczku</i>	
brudno / грязно	<i>brudno jak w chlewie</i>	<i>грязно как в конюшне, как в помойной яме, как в хлеву</i>
dobrze / хорошо	<i>dobrze jest komuś gdzieś jak w niebie,</i>	<i>хорошо как в лесу</i>
	<i>dobrze jest komuś gdzieś jak u Pana Boga za piecem, żyć nie umierać</i>	
	<i>czuć się gdzieś jak w raju, jak w niebie</i>	<i>как в раю</i>
	<i>raj na ziemi</i>	

Ocenianie

Ocenianie pozostaje w bezpośrednim związku z wartościowaniem. Znaczący wkład do rozwoju badań nad wartościowaniem w języku polskim wniosła J. PUZYNIŃA (1981, 1983, 1991, 1992, 2003). Zaprezentowany w bibliografii wykaz publikacji — nie tylko jej autorstwa — dotyczących tej problematyki na pewno nie jest kompletny. Obszerna praca w języku rosyjskim, traktująca o wartościach i ocenianiu przynależy J. Wolf (Вольф 1985). Nie bez znaczenia dla rozwiązania pewnych zagadnień teoretyczno-terminologicznych pozostaje również publikacja N. Arutiunowej (Арутюнова 1988), do której często nawiązuje J. Puzynina (2003). Niesłabnące zainteresowanie tą tematyką pozwala wnioskować, że związki między ilością i wartością w sensie jakościowym doczekają się kolejnych opracowań.

Rozważania nad wartościowaniem, oceną i modalnością należałoby rozpocząć od pewnych komentarzy terminologicznych dotyczących ich powiązań. Jedną z możliwości ułożenia wzajemnych relacji między tymi pojęciami proponuje J. Wolf (Вольф 1985, s. 11, 13), uznająca ocenę za rodzaj modalności, w dalszych rozważaniach wyróżniająca modalność „de dicto” i „de re” (przedmiotem niniejszego opracowania byłby drugi typ modalności). W językoznawstwie polskim modalność rozumiana jest jednak jako postawa nadawcy wobec komunikowanej treści (PODLAWSKA, PŁÓCIENNIK 2002, s. 114). R. GRZEGORCZYKOWA (1975, s. 92) podkreśla nawet, że ocenie nie podlega „zjawisko, ale wypowiedzenie”. Istnieje jednak wiele różnych ujęć tego terminu (Кропгавз 2001, s. 234), co pozwala na akceptację stanowiska J. Wolf. Modalność wykazuje związek z ocenianiem, czyli subiektywnym widzeniem przez mówiącego zdarzeń czy przedmiotów. Rezultatem tego widzenia jest ocena lub wartościowanie. Funkcjonujące w języku polskim terminy „wartościowanie jakościowe” i „wartościowanie ilościowe” oddają charakter dokonywanej oceny precyzyjnie, ale utrata członu „jakościowe” powoduje przesunięcie „wartościowania” w kierunku

ku sądów aksjologicznych. W ten sposób wartość oparta na ilości, przybierając postać pewnego uogólnienia „traci związek konieczny z materią w ogóle, a z materią w jej aspekcie ilościowym w szczególności” (PUZYNINA 1992, s. 140). „Wartościowanie” w takim ujęciu zdaje się być zbyt abstrakcyjne i ukierunkowane inaczej, niż wymaga tego analiza. Terminem pod tym względem lepszym wydaje się „ocena”. Rosyjski termin „оценка” dotyczy zarówno „wartości”, jak i obu typów „wartościowania”. Termin ten — w zestawieniu z polskim pojęciem „ocena” — ma bardzo szeroki zakres znaczeniowy (PUZYNINA 2003, s. 20). W języku polskim „ocena” funkcjonuje jako zbiór sądów wartościujących, dotyczący dwóch typów wartościowań — ilościowego i jakościowego (PUZYNINA 1983, s. 122). Nie można jednak stwierdzić, że termin ten używany jest precyzyjnie i jednoznacznie, toteż w tytule niniejszego rozdziału umieściłam określenie „oceniać” jako nieterminologiczne i po części odnoszące się do wszystkich zaprezentowanych pojęć.

Ocenianie w języku polskim

Istotę charakterystyki cech człowieka, przedmiotu lub stanu rzeczy stanowi ocena, czy dany obiekt jest pod jakimś względem dobry lub zły i w jakim stopniu. W sposób bardziej szczegółowy problem ten został przedstawiony przez J. PUZYNINĘ (1983, s. 122). Charakterystyki wartościujące szczególnie wyraźnie i wieloaspektowo pojawiają się w parze przymiotników *dobry — zły*, a w nieco innym wymiarze przy *ładny — brzydki*, *czysty — brudny*, *dobry — zły*, *mądry — głupi*. Zarówno poszczególne cechy, jak i zespoły cech, a także rodzaje akcji poddawane są ocenie z różnych punktów widzenia, na podstawie różnych kryteriów, przykładane do różnych norm. Oczywiście, jednostki te zawierają znaczny ładunek intensywności, ale włączenie ich do analizy wymaga innego potraktowania całości materiału, uwzględniającego rodzaje tych ocen: estetyczne, moralne, intelektualne itp. Najbardziej istotną przeszkodę w ich klasyfikacji stanowi jednak to, że rzadko kiedy posiadają one w swojej strukturze znaczeniowej sem, który jednoznacznie wskazywałby na ich odniesienie do sprecyzowanego typu oceny.

Najistotniejszą, a zarazem najtrudniej definiowalną parą jest *dobry — zły*. Przymiotniki te pełnią funkcję ogólnoceniającą (PUZYNINA 2003, s. 21; za: АРУТЮНОВА 1988). Są to również przymiotniki wartościujące definicyjnie, należałoby więc oczekiwać w ich strukturze znaczeniowej dużej precyzji, zdecydowanego przeciwstawienia, podkreślenia ich antonimiczności, co powinno znaleźć odzwierciedlenie w ich funkcjonowaniu. Tymczasem ich analiza uwiadcza przede wszystkim problem leksykograficzny, polegający na różnej eks-

plikacji ich znaczenia w różnych słownikach. Okazuje się bowiem, że oba przymiotniki w znaczeniu podstawowym mają najczęściej wyeksponowane „czynienie dobra” lub „czynienie zła” (Dor., SJP), co stanowi kryterium wartościowania etyczno-moralnego, a więc rodzaju wartościowania opisowo-oceniającego. Znaczenie ogólnoceniające jako podstawowe, kiedy oba przymiotniki przeciwstawiają się sobie jedynie cechą „pozytywny” — „negatywny”, odnotowane zostało tylko w jednym słowniku (Inny). Komentarz ten stanowi niezbędny wstęp do dalszej analizy.

Cecha „dobry”

Przymiotnik *dobry* w większym zakresie zdaje się werbalizować koncept „dobroci” niż „dobra”. „Dobroć” to skłonność do czynienia dobrze, co jest domeną człowieka. Ocenie z tego punktu widzenia podlegają zatem cechy jego charakteru. Przestrzeń semantyczna obejmująca swoim wymiarem omawiane pojęcie jest ograniczona z jednej strony polisemicznym przymiotnikiem *dobry*, mającym znaczenie podstawowe: ‘życzliwy, skłonny do pomagania; łagodny, serdeczny, przyjazny’ (SJP). Przymiotnik ten posiada jeszcze wiele innych znaczeń, spośród których najważniejsze dla niniejszych rozważań jest znaczenie: ‘dodatnio oceniający, pozytywny’ (SJP). Jednostki frazeologiczne związane z pierwotnym znaczeniem przymiotnika *dobry* dają obraz kompleksowy, a więc są nominacjami dobrego człowieka.

Połączenia o strukturze „przymiotnik + rzeczownik” wykorzystują znaczenie przenośne przymiotnika *złoty*, tworząc jednostki: *złoty człowiek*, *złota dziewczyna*, *kobieta* itp., a także oparte na metonimii: *złota dusza*; *złote serce* ‘o kimś bardzo dobrym, zacnym, szczerym’ (Skor.). Nieco nietypowe pod względem struktury jest porównanie *dobry, choć go do rany przyłożyć a. że do rany przyłóż* (Skor.), dysponujące możliwością wymiany *tertium comparationis* na *miły*, *łagodny*, *zgodny*. Podobne w wymowie jest wyrażenie *dobry z kośćcami* ‘bardzo dobry i życzliwy dla ludzi’ (Dor.), a częściowo — ze względu na sem [WARTOŚCIOWY] — *złoto nie człowiek* (Skor.). Opisany aspekt wartościowania zawarty w obu przymiotnikach (*dobry* i *złoty*) opiera się na kryterium etycznym.

Przymiotnik *dobry* werbalizujący koncept „dobra” ma znaczenie ‘przynoszący przychylne opinie lub pozytywną ocenę; pozytywny’ (D). Tę właśnie semantykę, dotyczącą jedynie pozytywnej oceny, zawiera stosunkowo duża liczba JF. Ewaluacja pozytywna zyskuje tu wymiar ogólny, bez wskazywania konkretnej cechy — podstawy wartościowania. Zakłada ona obecność cechy w dużej ilości i przekładanie się jej nadwyżki na znaczenie intensywności. Problem jednak polega na tym, że JF sygnalizując nasycenie cechy, nie nazywa samej cechy. Zjawisko to można potraktować jako swoistą tautologię (reduplikację), kiedy przymiotnik wartościuje ogólnie pozytywnie, uzyskując wzmocnienie cechy w ramach JF. Istotę intensyfikacji stanowi tu ocena czy też system ocen,

stworzony przez ludzi (klasy, kategorie, oceny szkolne, system nagród, rywalizacja), a dotyczący ludzi i przedmiotów razem lub z osobna. W zaprezentowanych jednostkach przyjmuje ona następujące podstawy:

- zakwalifikowanie do najwyższej kategorii: [*ktoś albo coś (jest)*] *pierwszej klasy, wysokiej klasy; pierwsza klasa* (Skor.);
- nagrodzenie medalem lub innego rodzaju nagrodą: [*ktoś lub coś (jest)*] *na medal* (SJP); *buzi dać* a. *wart buzi* ‘smaczny, wyborny; piękny, znakomity’ (Skor.);
- kompletność z naddatkiem (w procentach): *na sto dwa* ‘doskonały, doskonale’ (Skor.);
- podkreślanie wielkości: *człowiek wielkiego kalibru* (SJP); *człowiek wielkiego formatu* (PSWP);
- wyróżnienie: *nie mieć sobie równego [w czymś]* (SJP);
- przywołanie wzorców starożytnych: [*ktoś, coś*] *na Fidiaszową miarę* a. *na miarę Fidiasza* ‘o kimś, o czymś niepospolitym, nietuzinkowym, wyraźającym ponad przeciętność’ (SJP);
- emocjonalność oceny, w której trudno doszukać się podstawy wartościowania: [*ktoś, coś jest*] *taki / takie, że hej; (taki, że) mucha nie siada, jak ta lala; w dechę* (Skor.); *po byku* ‘o kimś: wspaniały, świetny’ (SF).

Użycie tych wyrażeń w kontekście zapewne skonkretyzowałoby cechę ulegającą intensyfikacji.

Cecha „zły”

Przymiotnik *zły*, zamykający z drugiej strony przestrzeń semantyczną i tworzący parę antonimiczną z wcześniej analizowanym przymiotnikiem *dobry*, wiąże się z antywartością, którą w stosunku do „dobra” jest „zło”. Przedmiot charakterystyki stanowi strona moralno-etyczna człowieka lub złe skłonności zwierzęcia, intensyfikowane w JF poprzez:

- wzmocnienie metaforycznego uosobienia zła: *istny, prawdziwy szatan; szatan wcielony, szatan w ludzkim ciele; szatan nie człowiek* (Skor.);
- wzmocnienie określenia nosiciela cechy za pomocą wskazania jego korzeni, które implicytnie kojarzą się ze złem: *ktoś z piekła rodem, totr z piekła rodem* (Skor.).

Przymiotnik *zły* jako polisemiczny dysponuje również znaczeniem ‘gniewny, rozgniewany, rozżłoszczony; łatwo wpadający w gniew; będący wyrazem, objawem czyjejsz złości, czyjegoś gniewu’ (SJP), zawartym przede wszystkim w konstrukcjach komparatywnych. Ocenie podlega więc nie cecha charakteru, ale przejściowy stan, odpowiedź na bodziec. Tu z kolei intensywność przejawia się z wykorzystaniem obrazu:

- kąśliwych zwierząt: *zły jak osa, jak pies, jak żmija, jak giez* (SP);
- roślin źle działających na ludzkie zmysły: *zły jak chrzan, jak pokrzywa* (SP);

— nieprzewidywalnej reakcji: *zły (taki), że bez kija do niego nie przystępuj* (Skor.), *bez kija nie podchodź* (SF).

Dołączyć tu należałoby jeszcze porównania: *zły jak lichy* (Skor.), *zły jak diabli, jak wszyscy diabli, jak cholera, jak nieszczęście, jak zaraza* ‘o kimś wzburzonym, zagniewanym’ (SP), które są nimi jedynie formalnie. Elementy znajdujące się na pozycji *comparatum* (*zły jak diabli* itd.) wzmacniają natężenie cechy jako ekspresywa. Koncept „złości” w omawianych wyrażeniach jest przedstawiany jako pochodna „zła”. Przymiotnikiem o znaczeniu antonimicznym — jak się wydaje — mógłby być *tagodny*, ale nazywa on stałą cechę charakteru, sposób bycia, a nie chwilowy stan, por. *tagodny jak baranek* ‘o osobie potulnej i dobrej’ (Inny). Z tego też względu należy uznać, że przymiotnik *zły* w znaczeniu ‘gniewny’ — zwłaszcza w aspekcie antonimiczności — jest semantycznie nieostry.

Przymiotnik ten w zasadzie nie tworzy związków frazeologicznych wartościujących ogólnie, a więc nie ocenia ogólnie negatywnie. Jego kolejne znaczenie: ‘mający małą wartość, będący niskiej jakości, niskiego gatunku; niewłaściwy, nieodpowiedni, niestosowny, niepożądany’ (SJP), realizuje się wprawdzie w JF wartościujących ujemnie, ale charakterystyki te opierają się na kryterium utylitarnym (pragmatycznym). Intensywność prezentowanych jednostek zależy od akcentowania nieprzydatności i / lub braku wartości: *być do niczego* (SJP); *do kitu, do chrzanu, do luftu* (SJP); *do bani, psu na budę* (Skor.); [*coś stoi, jest poniżej wszelkiej krytyki* (SJP)].

Cecha „mądry”

Wartości intelektualne należące do grupy psychologicznych (PUZYNINA 2003, s. 21; za: АРЬТЮНОВА 1988) oddawane są m.in. przez koncept „mądrości”, utożsamiany z kilkoma innymi pojęciami, do których należą: „wiedza” nabyta przez naukę lub doświadczenie; umiejętność jej wykorzystania, zastosowania; „rozumienie” świata i ludzi, wiedza o nich; „rozum”, rozsądek. Jest to zatem pojęcie bardzo szerokie, realizowane językowo w przymiotniku *mądry*.

Charakterystyka człowieka pod względem wysokiego stopnia nasycenia cechy jest osiągana poprzez:

- porównanie ilości rozumu przynajmniej dwóch osób: *ma więcej rozumu w pięcie niż kto inny w głowie* (Skor.), podobnie — *mieć w jednym palcu więcej rozumu niż ktoś inny w głowie* (SF); *przerastać, przewyższać kogoś o głowę* (SJP);
- przywołanie biblijnego uosobienia mądrości: *mądry jak Salomon* (SP) — w tym wyrażeniu osoba władcy pełni funkcję wyznacznika pewnej normy;
- zwiększenie ilości rozumu / rozumów: *posiąść, pojeść, zjeść, pozjadać wszystkie rozумы* (Skor.), funkcjonujące również jako porównanie: *mądry jakby wszystkie rozумы zjadł, pozjadał* (SP) z możliwością odwrócenia wartości;

- powiększenie posiadanego rozumu o wszystkie inne rozумы: *mądry jakby rozummy całego świata pojadt* (Skor.) z wyraźnymi cechami ironii;
- grę słów: *mądry jak dwie flądry* ‘o kimś udającym mądrego’ (SJP), również ironiczne.

Cecha „głupi”

- Koncept „głupoty” jako braku wiedzy o życiu i umiejętności jej stosowania, braku rozumu i bystrości czy bezmyślności werbalizuje się w przymiotniku *głupi*, wyznaczającym granicę przestrzeni semantycznej na biegunie przeciwnym do przymiotnika *mądry*. Dochodzenie do punktu granicznego semantyki przymiotnika realizuje się w JF, które — podobnie jak w wypadku *mądrego* — nie zawierają charakterystyk abstrakcyjnych, ale określają cechy charakteru człowieka; właśnie cechy, a nie jedną cechę, ponieważ JF sygnalizujące brak zdolności intelektualnych wyrażają różne aspekty głupoty. Intensywność przejawia się w nich poprzez zwiększenie natężenia cechy za sprawą:
- porównania do zwierząt nieodznaczających się zbytnią inteligencją: *głupi jak cap, jak baran, jak cielę, jak osioł*, w tym jedno odnoszące się wyłącznie do kobiety: *głupia jak geś* (SP);
 - porównania do mózgu ptaka, który jest mniejszy niż ssaków, co jakoby świadczy o pewnym ograniczeniu umysłowym: *kurzy mózdzek, rozum a. ptasi mózdzek* (SJP);
 - potęgowania matematycznego: *dureń, głupiec, osioł kwadratowy a. do kwadratu* (SJP);
 - podwojenia: *dubeltowy dureń, osioł* (Skor.);
 - wykorzystania postaci mitologicznej: *głupi jak midasowe uszy* (Skor.);
 - wskazania pozycji końcowej: *ostatni cymbał, ostatni osioł* (SP);
 - deprecjonowania głowy, podstawowego ośrodka władz umysłowych: *barania, kapuściana, ośla, pusta głowa; barani, kapuściany, ośli, pusty, zakuty łeb; pusta, zakuta pała* (SF);
 - porównań do przedmiotów: *głupi jak but, jak but z lewej nogi, jak stołowe nogi, jak tabaka w rogu* (SP), to ostatnie wyrażenie częściej w wersji: *ciemny jak tabaka w rogu* z wykorzystaniem dwuznaczności ‘nieoświetlony’ i ‘nieoświecony’ (zob. rozdział *Sensualność*);
 - ciemności jako symbolu zacofania, a raczej ciemnoty: *ciemna masa, ciemny żłób* (Skor.); zob. też *ciemny jak tabaka w rogu*;
 - swego rodzaju tautologii: *głęb kapuściany* ‘człowiek niezdolny, nieinteligentny; tępak, głupiec’ (SJP); *głęb* jest częścią warzyw kapustnych, a ponieważ sam *głęb* w znaczeniu przenośnym oznacza ‘głupca’, to przymiotnik cechę tę potęguje.

Dodajmy jeszcze, że w języku polskim — zwłaszcza w jego warstwie potocznej — istnieje znacznie więcej określeń człowieka niespełna rozumu zmierzających w przestrzeni semantycznej ku biegunowi wyznaczanemu przez przy-

miotnik *głupi*: *mieć bzika, fiksum, fiksum-dyr dum, fisia, fiola, hopla, hysia, hyzia, kota, kręćka, kuku na muniu, szmergla, świra, zajoba* (SF). Tego typu wyrażenia wskazują w większości wypadków na nietypową, odbiegającą od normy pracę szarych komórek, co znajduje swoje odbicie w zachowaniu ich posiadacza. Nie jest to jednak brak rozumu, wiedzy, umiejętności, ale rodzaj zaburzenia, swego rodzaju stan chorobowy. Ze względu na brak zdecydowanego przeciwstawienia jednej cesze wyrażenia te pozostają poza analizą.

Cecha „ładny”

Wartości estetyczne będące wypadkową odbioru zmysłowego i procesów psychologicznych, a nawet pewnego uwarunkowania kulturowego są oddawane przez koncepty „piękna” i „brzydoty”. Pierwszy z nich znajduje swoją werbalizację w przymiotniku *piękny*, ale w parze antonimicznej zamiast niego występuje *ładny*, jako dysponujący nasyceniem cechy na poziomie neutralnym. Natomiast komponentami stałych konstrukcji porównawczych są synonimy przymiotnika znajdujące się w przestrzeni semantycznej w pobliżu punktu ekstremalnego — *śliczny, piękny* ‘wywołujący zadowolenie, zachwyt, bardzo ładny’ (SJP).

Wygląd zewnętrzny, jego ocena pozostaje sprawą indywidualną, ale w dużym stopniu kształtowaną przez kulturowo odziedziczone kanony piękna, a także przez środki masowego przekazu. W otaczającej rzeczywistości istnieją pewne ustalone wzorce piękna w postaci prototypów, stereotypów czy też gotowych symboli. W polskiej rzeczywistości pozajęzykowej za piękne uchodzą różne przedmioty i zjawiska, których nazwy łączą się z przymiotnikami *piękny, śliczny*, zwiększając poziom nasycenia cechy. Są nimi:

- obrazek: *ładny jak obrazek, jak z obrazka, śliczny / piękny jak obrazek, piękny jak z obrazka* (SP); podobnie — *piękny jak malowanie* (SP);
- anioł, bogowie: *śliczny / piękny jak anioł (aniotek)* (SP), *piękny jak cherubin* (Skor.); *piękny jak bóstwo, piękna jak bogini, piękny jak Apollo, piękna jak Wenus* (SP) — w dwóch ostatnich wyrażeniach następuje przeciwstawienie urody męskiej urodzie żeńskiej;
- sen, marzenie: *piękny jak sen, piękny jak marzenie* (SP);
- królowa: *piękna jak królowa* (SP);
- wiosna: *piękny jak wiosna* (SP);
- lalka: *ładny jak lalka* (SP), ale wyraźniejsze w postaci: *śliczna jak laleczka* (Skor.);
- twarz (różowa), będąca oznaką zdrowia: *piękny jak krew z mlekiem* (SP);
- zorza (również różowa): *śliczna jak zorza* (Skor.);
- kwiat (etymologicznie związany z kolorem): *piękna jak róża* (SP); najczęściej odnoszone do urody kobiecej; czasami przy bardzo wyraźnie określonym *comparandum* następuje zjawisko kondensacji, czyli utożsamienia podstawy porównania z nośnikiem porównania: *dziewczyna jak malina*

(SJP); zespolenie obu komponentów w tej JF wspomagane jest dodatkowo grą słów.

Charakterystykę osób i przedmiotów zarazem tworzą porównania: *piękny jak marzenie, jak sen, jak wiosna, jak malowanie* (SP). Pozostałe charakteryzują piękno ludzkie.

Cecha „brzydki”

Konceptualizacja „brzydoty” następuje poprzez ciemność i kolor czarny, a także kulturowo odziedziczone kanony przeciwieństwa piękna. Intensywność podkreślająca brzydotę posiada więc następujące wzorce:

- noc: *brzydki jak noc* (SP), częściej o kobiecie;
- nieszczęście, symbolicznie kojarzone z czernią: *brzydki jak nieszczęście* (SP);
- grzech, zwłaszcza ciężki; brak czystości, a więc brud, kolor czarny: *jak grzech śmiertelny, jak siedem grzechów <głównych>* (SJP);
- brak czynnika boskiego, a więc ponownie nieczystość: *brzydki jak nieboskie stworzenie* (SJP);
- małpa, w starożytności będąca symbolem brzydoty: *brzydki jak małpa*¹, najczęściej mężczyzna (SP).

W przytoczonych konstrukcjach porównawczych przymiotnik sygnalizujący porównywaną cechę jest użyty w swojej formie neutralnej, czyli takiej samej, jaka występuje w parze antonimicznej *ładny — brzydki*. Nie posiada on synonimu dysponującego większym stopniem nasycenia cechy, jednoznacznie przeciwstawiającego się *pięknemu* lub *ślicznemu*.

Cecha „czysty”

Koncepty „czystości” i „brudu” reprezentują wartości normatywne. Normę stanowi pierwszy z nich, drugi natomiast — jej naruszenie. Pojęcie „czystości” przedstawia się wielowątkowo, ale najważniejszym elementem w kształtowaniu jego istoty jest brak zanieczyszczeń, czy to na powierzchni czegoś, czy to w środku (przezroczystość), czy we wnętrzu duszy ludzkiej. Jego językowym wykładnikiem jest przymiotnik *czysty*. Frazeologizmy w zasadzie nie oddają tej cechy w ilości wykraczającej poza normę wyznaczaną przez semantykę przymiotnika. Zjawisko pewnego przekroczenia normy w kierunku bieguna dodatniego można zaobserwować jedynie w konstrukcjach komparatywnych. Porównania te w całości mają różne odniesienie referencyjne, charakteryzują bowiem albo czyste przedmioty otaczającej rzeczywistości, albo uczciwych ludzi. Omawiana cecha ulega zintensyfikowaniu poprzez odniesienie do przedmiotów prze-

¹ Dla Greków, a następnie Rzymian, którzy tworzyli kanony piękna, małpy były ucieleśnieniem brzydoty. W ikonografii chrześcijańskiej przedstawiano je jako symbol grzechu i karykaturę człowieka (SP, s. 23).

zroczystych, przejrzystych (łza, kryształ, szkło): *czysty jak łza, jak kryształ; jak szkło* (SP). Pozostałe porównania zawierają przymiotnik tylko w znaczeniu przenośnym — określają zarówno uczciwość (*czysty jak brylant, czysty jak złoto*), jak i bezgrzeszność (*czysty jak anioł, czysta jak lilia*) (SP). Jako osobliwość odnotuję tu wyrażenie pozornie pozytywne, zawierające zestawienie w istocie sprzeczne, czyli w wymowie swej ironiczne: *czysty jak smoła* (SP).

Cecha „brudny”

Pojęcie brudu, definiowane jako brak czystości, bezpośrednio nawiązuje do „czystości”, a tym samym do przymiotnika *czysty*, zamykającego przestrzeń semantyczną z jednej strony skali. Po przeciwnej stronie przestrzeń tę ogranicza przymiotnik *brudny*. Intensywność tej cechy ulega wzmocnieniu poprzez odwołanie się do pewnych obiektywnie istniejących wzorców brudu, którymi są:

- ziemia, w znaczeniu ‘grunt, gleba’: *brudny jak święta ziemia* (SP); *można na nich rzepę siać* ‘o nogach, stopach, kolanach: bardzo brudne’ (Skor.); a ze względu na kolor — *czarny jak święta ziemia* (SP);
- coś, czego nie stworzył Bóg: *brudny jak nieboskie stworzenie* (SP);
- świnia: *brudny jak świnia* (SP).

W niektórych połączeniach *brudny* jest zastępowany przez *czarny* — kolor ten również jest utożsamiany z brudem, intensywność wzrasta zatem wskutek odwołania do:

- człowieka, czarnego z powodu ubrania i rodzaju pracy: *czarny jak kominiarz* (SP);
- człowieka o ciemnej karnacji: *czarny jak Murzyn* (SP);
- diabła, brudnego z racji pobytu w piekle lub posiadania czarnego stroju: *czarny jak diabeł* (SP).

W przypadku dwóch ostatnich porównań zwraca uwagę możliwość zastosowania ich również do ludzi o śniadej cerze. Fakt ten jeszcze raz pokazuje, jak często przymiotniki pod względem semantyki zbliżają się do siebie, tworząc semantycznie rozmytą wiązkę.

Cecha „zdrowy” — „chory”

Pojęcia „zdrowia” i „choroby” najczęściej łączą się z „życiem” i „śmiercią”, ponieważ jednak te ostatnie wychodzą nieco poza sferę niniejszych rozważań, spróbuję skoncentrować się tylko na „zdrowiu” i „chorobie”. Frazeologia odnosząca się do „życia” i „śmierci” doczekała się kilku opracowań, bardziej lub mniej szczegółowych, w ujęciu konfrontatywnym: polsko-francuskim, (KRZYŻANOWSKA 1999), rosyjsko-estońskim (ВАЙГЛА 1984) i rosyjsko-polskim (SANDOMIRSKA 2000), przy czym w dwóch ostatnich JF służyły tylko jako materiał egzemplifikacyjny do innego typu analiz. Nawet ta niewielka liczba prac pozwala ukazać wielorakość problemów zawartych w tak oczywistym przeciwstawieniu.

Kategoryzacja stanu zdrowia i choroby znalazła również swoje miejsce w charakterystyce predykatów z punktu widzenia niesionej przez nie oceny, czyli wartościowania. Zdrowie i choroba należą — zdaniem J. PUZYNYNY (2003, s. 29) — do wartości witalnych, według N. Arutiunowej (PUZYNYNA 2003, s. 21; za: АРУТЮНОВА 1988) — do normatywnych. Zdrowie i chorobę należałoby rozpatrywać jako taki rodzaj stanu fizycznego, w którym zdrowie jest cechą stałą, przypisaną każdej istocie żywej, chociaż we frazeologii zdrowie przynależy przede wszystkim człowiekowi. Cecha „zdrowy” podlega stopniowaniu, choć w zasadzie trudno sprecyzować, czym „zdrowy” różni się od „zdrowszego”, a tym bardziej od „najzdrowszego”, albowiem miernik stanu zdrowia nie istnieje. Z kolei cecha „chory” — ze względu na różne symptomy chorobowe, a także z uwagi na stan odbiegający od tego, który nazywa się zdrowiem — jest łatwiejsza do określenia na podstawie danych uzyskiwanych za pośrednictwem zmysłów. Stopniowalność semantyczna obu rozpatrywanych cech w kierunku ich maksymalizacji przebiega w ten sposób, że dla wyrażenia stanu zdrowia i choroby używa się różnego rodzaju porównań, aby wykazać wyższy stopień nasycenia cechy. W przypadku choroby największe możliwości rysują się wobec sytuacji ekstremalnej, czyli ciężkiej choroby i stanu zmierzającego ku śmierci. Właśnie tego rodzaju wyrażenia wykazują największą frekwencję. Nie chodzi tu nawet o precyzyjne oddanie rzeczzonego stanu, ale o pewien rodzaj hiperboli. Wyrażenia typu: *trup za życia, stać nad mogiłą; uciec grabarzowi spod łopaty* zawierają większy ładunek intensywności wobec: *poważnie chory, poważnie zachorować* (Skor.); *dochodzić, przychodzić do siebie* (SfE). W rozdziale tym rozpatrzone zostaną jednostki pierwszego typu.

Cecha „zdrowy”

Cecha ta znajduje się na poziomie neutralnym — stan zdrowia należy utożsamiać z pełną sprawnością funkcjonowania organizmu ludzkiego. Podkreślanie wyjątkowo dobrej kondycji fizycznej i akcentowanie tej jakości przekładają się na intensyfikację cechy „zdrowy”:

- poprzez wskazywanie sedna tego stanu, co stwarza efekt zawężenia, pewnego ograniczenia jego istoty: *samo zdrowie; obraz, okaz zdrowia* (Skor.);
- za sprawą odniesienia do materiałów (stopów) postrzeganych jako twarde i trwałe: *mieć żelazne zdrowie* (Skor.) a. *mieć zdrowie ze stali* (SfE);
- przez analogię do zwierząt: [*ktoś jest*] *zdrowy / zdrów jak ryba, jak byk, jak koń* (SF), *zdrowy jak ćwik* (Skor.), również *mieć końskie zdrowie* (Skor.); ryba funkcjonuje jako symbol zdrowia głównie z racji tego, że najczęściej nie widzimy jej chorej, byk i koń są przedstawicielami silnych zwierząt o dużej masie ciała, natomiast kapłon, czyli ćwik, ma dużą wagę i dobry wygląd;
- w porównaniach nawiązujących do świata roślin: *rosły, silny, wielki, zdrowy jak dąb* (Skor.) — z racji swojej długowieczności i odporności na szkodniki;

zdrowy / zdrów jak rydz i wyglądać jak rydz (Skor.) — ze względu na swoją blaszkowatą budowę i twardość, a więc niepoddawanie się robakom oraz rumiany wygląd; *zdrowy / zdrów jak rzępa* (Skor.) — z powodu twardej struktury mięszu i soczystości.

Można również wspomnieć o kondycji najważniejszych organów wewnętrznych: *serce jak dzwon* (SfE) lub *strusi żołądek* (Skor.), ale powoduje to zbyt dużą detalizację i oddalenie od linii głównej — zdrowia człowieka.

Cecha „chory”

Nie istnieje żadna jednostka, za pomocą której można byłoby stan chorobowy zmierzyć. Natomiast na podstawie pewnych symptomów postrzeganych wzrokowo można przypisać subiektowi cechę „chory”, a nawet cechę tę zintensyfikować, jeśli w ocenie obserwatora człowiek zbliża się ku śmierci. Pojęcie osoby bliskiej takiego stanu konceptualizuje się na kilka sposobów. Poziom nacechowania wyznaczają tu motywy:

- śmierci, czyli kresu życia, trumny, grobu / mogiły: *ktos nosi w sobie śmierć* (Skor.), *życie ledwie kołacze się w kimś* (Skor.), *wygląda jakby z trumny wstał a. jakby go miano kłaść do trumny* (Skor.), *stać nad grobem* (SFWP), *stać nad mogiłą* (Skor.), *stać jedną nogą w grobie* (Skor.), *być jedną nogą w grobie* (SFWP);
- odliczania: *brak mu / jest trzy ćwierci do śmierci* ‘o kimś bardzo mizernym, schorowanym’ (Skor.);
- człowieka bardzo schorowanego: *kandydat na tamten świat* (Skor.), *żywy trup, trup za życia* (SF).

Właściwie zjawiska zdrowia i choroby czy też choroby i zdrowia przechodzą jedno w drugie, co również znajduje odzwierciedlenie we frazeologii: *być między życiem a śmiercią* ‘ciężko chorować’ (SF). Czasami zmaganie z ciężką chorobą przyjmuje formę aktywną: *pasować się, walczyć, zmagać się ze śmiercią* ‘być w ciężkim stanie, grożącym śmiercią, być ciężko chorym, bliskim śmierci’ (SF). Pozytywny rezultat tej walki wyraża zwrot: *uciec grabarzowi spod topaty* (SFWP), czyli uniknąć śmierci, wyzdrowieć.

Cecha „nudny”

Wartość, a właściwie antywartość określaną przymiotnikiem *nudny* można zaliczyć do kategorii psychologicznych (intelektualnych) (PUZYŃNINA 2003, s. 21; za: АРУТЮНОВА 1988). Jak jednak zauważa E. LASKOWSKA (1992, s. 15, 70), chodzi tu bardziej o ocenianie z punktu widzenia wartości odczuć. Ocena ta w wariacie wzmocnionym przyjmuje postać: *nudny jak cholera, nudny jak flaki z olejem* (SP). Istota intensywności tego ostatniego tkwi w zmianie semantyki przymiotnika, a także JF jako całości. Należy je bowiem kojarzyć z dawnym *nudny* ‘mdły, przyprawiający o mdłości’, stąd wyrażenie z grupy smakowych odpowiada znaczeniu ‘nieciekawo, niezajmujący’.

Porównanie

W znaczeniu przymiotników antonimicznych *dobry* — *zły* zauważyć można pewną niesymetryczność, polegającą na tym, że *dobry* w znaczeniu podstawowym wyraża życzliwość wobec ludzi, czyli jakiś rodzaj działalności polegającej na czynieniu dobra, a więc cecha jest eksponowana na zewnątrz, wychodzi poza człowieka jako jej posiadacza. W przymiotniku antonimicznym znaczeniowo — *zły* — nie ma elementu szkodenia bliźniemu. Jest to więc pewien rodzaj zła zamkniętego, ograniczonego szatanem i piekłem. Z kolei przy wartościowaniu ogólnym pozytywnym lub negatywnym nie sposób określić kryterium wartościowania pozytywnego, natomiast uwidacznia się zdecydowanie kryterium utylitarne przy wartościowaniu negatywnym — ‘do niczego nieprzydatny’. Kolejnym elementem asymetrii znaczeniowej jest zło w postaci złości, gniewu, czyli oddawanie stanu emocjonalnego, do czego *dobry* nie jest predestynowany. Nie można wykluczać, że właśnie w tym miejscu znaczenia te jakby się równoważą — *dobry* oddziaływa dobrem, życzliwością na innych, podczas gdy *zły* uzewnętrznia swoje emocje, których ludzie starają się uniknąć (*bez kija nie podchodź*).

W charakterystyce mądrości najistotniejszy zdaje się „rozum”, a jako element najważniejszy bywa on intensyfikowany przez zwielokrotnienie: (*wszystkie rozumy, rozumy całego świata*)². „Głowa” jako siedlisko rozumu wyeksponowana jest na zasadzie porównania z inną głową i / lub innym posiadaczem rozumu: *przewyższać o głowę; mądry jak dwie flądry*. W JF często występuje motyw zjadania rozumu. W związku z tym, że zarówno istnienie większej liczby rozumów, jak i zjawisko zjadania ich są nierealne, to wyrażenia te uchodzą za ironiczne i wartościujące ujemnie mimo aprobującej formy. Stosunkowo rzadko porównuje się mądrość z jakimś ustalonym kulturowo wzorcem (*mądry jak Salomon*). Cecha przeciwstawna znaczeniowo intensyfikuje się za sprawą podwojenia, potęgowania (*osioł dubeltowy*), deprecjonowania głowy jako miejsca ulokowania rozumu (*barani łeb* itp.) i wskazywania na niewielkie wymiary mózgu (*ptasi mózdzek*). Występuje również w wielu porównaniach: z nieinteligentnymi zwierzętami (*osioł, baran*), z przedmiotami (*but, noga stołowa; żłób, tabaka*), z kapustą — w różnych wariantach (*głowa kapuściana, głąb kapuściany*). Zaledwie w jednym wypadku nawiązuje do mitologii (*midasowe uszy*). Grupa frazeologizmów oceniających głupotę jest większa niż charakteryzujących mądrość. Zarysowująca się asymetria wynika prawdopodobnie z częstszego ostrzegania i oceniania głupoty w stosunku do mądrości, którą należy uznać za normę, a cechę mądrości przypisać każdemu człowiekowi.

W charakterystyce opartej na kryterium estetycznym istotną rolę odgrywają wzorce, symbole piękna, co wyraźnie widać w konstrukcjach porównawczych

² Znaczenie podobnych wyrażen zbliżone jest do superlatiwu afektywnego (zob. JANUS 1981, s. 11).

(*jak marzenie, anioł, cherubin, obrazek* itp.). Jako wzorcowe należałoby potraktować piękno przypisywane kobiecie (*bogini, królowna, róża, wiosna, zorza*), również w wyrażeniu *dziewczyna jak malina*. Z pięknem kojarzony jest kolor różowy (*krew z mlekiem, zorza*). Kolorystyka ta dominuje również w obrazach Wenus przedstawianej przez malarzy, takich jak S. Botticelli, F. Boucher, S. Ricci, S. Vouet. Nie sama postać bogini miłości, lecz także różne odcienie różu tworzą więc ideał kobiecego piękna. Z kolei wzorem męskiej urody jest Apollo — bóg słońca, patron poezji i muzyki, młodzieniec o wijących się włosach. Walory te oddawane są poprzez przymiotniki *piękny, śliczny*, dysponujące większym stopniem nasycenia cechy niż *ładny*, co najlepiej widać w zestawieniu: *ładna jak lalka* vs. *śliczna jak laleczka*. Z brzydotą natomiast kojarzone są obiekty ciemne dosłownie (*noc*) lub metaforycznie (*grzech, nieszczęście*), a także „coś” bliżej nieokreślonego (*nieboskie stworzenie*) lub jej dawny kanon kulturowy (*małpa*). Jeśli zestawić wyrażenia wartościujące dodatnio (*ładny, piękny, śliczny*) z wartościującymi ujemnie (*brzydki*), to zarówno pod względem liczebności, jak i jakości na plan pierwszy wychodzą określenia piękna. Większość nośników porównania może łączyć się z czasownikiem, przyjmując postać zredukowaną, np. *wyglądać jak... bóstwo, nieszczęście* i in.

Cecha „czysty” odnosi się przede wszystkim do przejrzystości (*tza, kryształ, szkło*) i bieli (*anioł, lilia*). Większość porównań stanowi charakterystykę strony moralnej człowieka. Natomiast wyrażenia tworzone przez antonim *czystego* — *brudny* — w większości przykładów wskazują na brud w znaczeniu podstawowym, zawierają więc skojarzenia z ziemią, nieboskim stworzeniem i brudną świnią. Wzorcem brudnego człowieka mogą być przedstawiciele „brudnych” zawodów, osoby ciemnoskóre (*Murzyn*) i postać diabła, ale wówczas konstrukcje komparatywne powstają na bazie przymiotnika *czarny*. Istotną różnicę, zauważalną przy zestawianiu obu konceptów, stanowi szerokie, etyczne rozumienie czystości i nieprzystające do niego wąskie pojmowanie brudu.

Cecha „zdrowy” podkreśla nieuleganie chorobom i siły witalne człowieka. Analizowane wyrażenia dają wieloaspektowe charakterystyki tej cechy: odporność na choroby (*zdrowy jak rydz*), długowieczność jako rezultat tej odporności (*zdrowy jak dąb*), tężyznę fizyczną (*żelazne zdrowie, zdrowy jak koń*), zdrowy wygląd (*zdrowy jak ryba, jak ćwik*). Bardziej wnikliwa analiza pozwoliłaby, zapewne, znaleźć jeszcze inne warianty znaczenia przywołanych jednostek, ale te najbardziej istotne zostały przeze mnie uwzględnione. Brak zdrowia — naruszenie normy zatem — to stan choroby wyrażany przymiotnikiem *chory*. Określone trudności uniemożliwiają precyzyjne wyznaczenie granicy między stanem choroby i śmiercią, co często przejawia się w definiowaniu *choroby* przez *śmierć*. Potwierdzają to JF odnoszące się do choroby, ale wykorzystujące w swojej strukturze znaczeniowej atrybuty śmierci (*grób, mogiła, trumna*) itp. Całą złożoność usytuowania „choroby” na osi wyznaczonej przez „życie”

i „śmierć” oddaje wyrażenie: *być między życiem a śmiercią*, inne natomiast wskazują na przybliżanie się do bieguna wyznaczanego przez *śmierć*: *[ktoś] nosi w sobie śmierć, życie ledwie kołacze się [w kimś], wygląda jakby z trumny wstał* itp. Wśród licznych określeń zwracają uwagę konstrukcje, na podstawie których można wnioskować, iż stan choroby, a zwłaszcza jej ciężkie stadium, ocenia się na podstawie wyglądu (*wygląda jakby z trumny wstał, brak mu / jest trzy ćwierci do śmierci, kandydat na tamten świat, żywy trup, trup za życia*). Zjawisko nieulegania śmierci eksponują wyrażenia: *pasować się, walczyć, zmagać się ze śmiercią i uciec grabarzowi spod łopaty*.

Jedyną JF z grupy charakteryzującej wartości intelektualne jest konstrukcja: *nudny jak flaki z olejem*.

Analizowane jednostki układają się pod względem stopnia nasycenia cechy w następujący sposób:

1. Poziom podstawowy IJI

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość

- wyrazów wchodzących w różnego rodzaju związki:

dobry z kośćcami, złoto nie człowiek, złoty człowiek, złota dziewczyna, złota kobieta; wysokiej klasy; na medal; buzi dać a. wart buzi; człowiek wielkiego kalibru, człowiek wielkiego formatu; nie mieć sobie równego; na Fidiaszową miarę a. na miarę Fidiasza; taki / takie, że hej; (taki, że) mucha nie siada, jak ta lala; w dechę; po byku; istny, prawdziwy szatan; szatan wcielony, szatan w ludzkim ciele; szatan nie człowiek; ktoś z piekła rodem, totr z piekła rodem; być do niczego; do kitu, do chrzanu, do luftu; do bani, psu na budę; poniżej wszelkiej krytyki; ma więcej rozumu w pięcie niż kto inny w głowie; przerastać, przewyższać kogoś o głowę; posiąść, pojeść, zjeść, pozjadać wszystkie rozумы; można na nich rzepę siać; samo zdrowie; obraz, okaz zdrowia; mieć żelazne zdrowie a. mieć zdrowie ze stali; mieć końskie zdrowie; ktoś nosi w sobie śmierć, życie ledwie kołacze się w kimś, stać nad grobem, stać nad mogiłą; kandydat na tamten świat, żywy trup, trup za życia; być między życiem a śmiercią; pasować się, walczyć, zmagać się ze śmiercią; uciec grabarzowi spod łopaty; pierwszej klasy, pierwsza klasa; na sto dwa; mieć w jednym palcu więcej rozumu niż ktoś inny w głowie; stać jedną nogą w grobie, być jedną nogą w grobie; brak mu / jest trzy ćwierci do śmierci;

- wyrazów tworzących stałe konstrukcje komparatywne:

dobry, choć go do rany przyłożyć a. że do rany przyłoż; zły jak osa, jak pies, jak żmija, jak giez; zły jak chrzan, jak pokrzywa; zły (taki), że bez kija do niego nie przystępuj, bez kija nie podchodź; mądry jakby wszystkie rozумы zjadł, pozjadał; mądry jak Salomon; mądry jak dwie flądry; głupi jak cap, jak baran, jak cielę, jak osioł, głupia jak gęś; głupi jak midasowe uszy; głupi jak but, jak stołowe nogi, jak tabaka w rogu, ciemny jak tabaka w rogu; ładny jak obrazek, jak z obrazka; ładny jak lalka; brzydki jak

noc; brzydki jak grzech śmiertelny, jak siedem grzechów, brzydki jak nieboskie stworzenie; brzydki jak małpa; czysty jak tza, jak kryształ; jak szkło; czysty jak smoła; brudny jak święta ziemia; brudny jak nieboskie stworzenie; brudny jak świnia; czarny jak święta ziemia; czarny jak kominiarz; czarny jak Murzyn; czarny jak diabeł; zdrowy / zdrów jak ryba, jak byk, jak koń, zdrowy jak ćwik; rosty, silny, wielki, zdrowy jak dąb; zdrowy / zdrów jak rydz; wyglądać jak rydz; zdrowy / zdrów jak rzepa; wygląda jakby z trumny wstał a. jakby go miano kłaść do trumny; nudny jak flaki z olejem;

● wyrażen reduplikowanych: —

2. Poziom wyższy 2JI

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość i użycie formy przysłowka / przymiotnika o większym stopniu nasycenia cechy: *ładny jak obrazek, jak z obrazka → śliczny / piękny jak obrazek, jak z obrazka; ładna jak lalka → śliczna jak laleczka;* bez odniesienia do form o mniejszym nasyceniu cechy: *piękny jak malowanie; piękny jak cherubin, piękny jak bóstwo; piękna jak bogini, piękny jak Apollo, piękna jak Wenus; piękny jak sen, piękny jak marzenie; piękna jak królowna; piękny jak wiosna; piękny jak krew z mlekiem, piękna jak róża; śliczny / piękny jak anioł; śliczna jak zorza;*

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość i amplifikację: *zły jak diabli → zły jak wszyscy diabli; głupi jak but → głupi jak but z lewej nogi; brzydki jak siedem grzechów → brzydki jak siedem grzechów głównych;* syntetyczne: *złota dusza, złote serce; kurzy mózdzek, rozum a. ptasi mózdzek; dureń, głupiec, osioł kwadratowy a. do kwadratu; dubelto wy dureń, osioł; ostatni cymbał, ostatni osioł; barania, kapuściana, ośla, pusta głowa; barani, kapuściany, ośli, pusty, zakuty tęb; pusta, zakuta pała; ciemna masa, ciemny żłób; głąb kapuściany³;*

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez użycie elementu o większym stopniu intensywności: *mądry jakby wszystkie rozumy zjadł → mądry jakby rozumy całego świata pojadł.*

3. Poziom najwyższy 3JI:

ładny jak anioł → śliczny / piękny jak anioł → śliczny / piękny jak aniołek.

4. Redukcja: większość nośników porównania, zwłaszcza zawartych w konstrukcjach komparatywnych przy cechach *zły, piękny, brzydki, czysty, brudny*, może łączyć się z czasownikiem przyjmując postać zredukowaną, np. *wyglądać jak... bóstwo, nieszczęście* itp.

— kondensacja:

dziewczyna jak malina.

³ Wyrażenia o różnym stopniu złożoności struktury semantycznej, opartej na metaforze i metonimii, niepoddające się analizie według przyjętych kryteriów. Na poziomie drugim umieszczone zostały ze względu na zawiałą metaforyczność.

5. Ekspresywność: *zły jak lichy, jak diabli, jak wszyscy diabli, jak cholera, jak nieszczęście, jak zaraza; brzydki jak nieszczęście; nudny jak cholera.*

Ocenianie w języku rosyjskim

Poszczególne koncepty i werbalizujące je jednostki języka rosyjskiego przyjmują układ symetryczny do przedstawionego w części dotyczącej języka polskiego.

Сеча „хороший”

Skład tworzących tę grupę JF, zawierających sem [ХОРОШИЙ], jest trudny do ustalenia. Nawet jeśli w treści znaczeniowej występuje sem integrujący, to nie zawsze wiadomo, czy chodzi o cechę ogólnie wartościującą pozytywnie, czy też częściowo oceniającą (PUZYNINA 2003, s. 21; za: АРУТЮНОВА 1988). Faktem jest jednak, że JF zawierają element ewaluacji i to zarówno w wariancie przymiotnikowym (cecha nieprocesualna), jak i przysłówkowym (cecha procesualna). Poza tym omawiane jednostki posiadają pewną nadwyżkę semantyczną, przechodzącą w intensywność, która przejawia się:

- w charakterystyce procentowej: *на все сто* (FSRJ);
- w akceptacji wspomaganej znakiem kinetycznym (pokazanie kciuka): *на большой палец* (FSRJ);
- w określaniu gatunku, klasy: *первый сорт / первого сорта, за первый сорт, первой статьи* (SFS); a także ręki (mistrza): *первой руки [кто?]* (FSRJ);
- w zgodności z pewną normą: *что надо* (FSRJ); *надо <бы> лучше да нельзя (некуда)* (SFS); *хоть куда; куда с добром* (SFS); *как нельзя лучше* (FSRJ);
- w podkreślanii całościowości, kompletności: *всех мер, всем вышел, всем взял; отдай все да <и> мало* (SFS);
- w zadowoleniu z beztroskiego życia: *разлюли-малина*⁴ (FSRJ).

Do wszystkich wymienionych jednostek odnosi się znaczenie ‘заслуживающий самой высокой оценки, наделенный всеми достоинствами; очень хороший, превосходный. О ком-, чем-л.’ (SFS). Przedstawione JF należą do grupy wartościujących dodatnio.

Przymiotnik tworzy tylko jedną konstrukcję porównawczą *хорошенький как ангелок, ангелочек* (SSr.), która charakteryzuje wygląd zewnętrzny niemowlęcia. Intensywność cechy jest tu pochodną form deminutywnych.

⁴ Wyrażenie kojarzone z przyjemnym spędzaniem czasu, któremu często towarzyszyły wesołe śpiewki ludowe ze słowami w refrenie *люли калина-малина* (SRF, s. 363).

Cecha „добрый”

Zamierzeniem moim nie jest omawianie szeregu synonimicznego przymiotnika *хороший*, ale jeden z synonimów — przymiotnik *добрый* jako ‘делаящий добро’ (OS), występujący w porównaniu: *добр / добрый как ангел, как бог* (SSr.) — moim zdaniem wymaga komentarza niezbędnego do dalszej analizy. W świetle tego, że Bóg i anioł są uosobieniem dobra, atrybut ten (*добрый*) przynależy tylko komuś wyjątkowo dobremu, a więc weryfikacja tej oceny w działaniu nie wydaje się tu konieczna. Cecha ta ograniczona tylko do przymiotów charakteru, bez wskazania aktywnego aspektu czynienia dobra, występuje również w wyrażeniu *добр как ягненок* ‘об очень добром, незлобивом человеке’ (SSr.). Przedstawione oceny — jak należy sądzić — wykorzystują wartości sakralne.

Cecha „плохой”

Charakterystyki zawarte w JF, werbalizowane przymiotnikiem *плохой*, opierają się na kryterium użytecznym (pragmatycznym), ponieważ ocena dotyczy przede wszystkim jakości wykonywanej pracy. Zamykają się one w wyrażeniach, w których intensywność cechy podkreślana jest poprzez wskazywanie, że „coś”:

- nie trzyma się rąk: *из рук вон* (FSRJ);
- jest śliskie i nietrwałe jak wydzieliną z nosa: *на соплях* (FSRJ);
- jest chybotaliwe i przewraca się na boki: *и шатко и валко* <и на сторону> (FSRJ);
- jest poniżej krytyki: *ниже всякой критики* (SFS);
- do niczego nie jest podobne: *ни на что не похоже* (SFS);
- ostatnie w kolejności: <самое> *последнее дело* (SFS);
- nigdzie się nie mieści: *не лезет ни в какие ворота* (SFS);
- nie jest nawet dla diabła: *ни к черту* (SFS);
- jest takie, że można rzucić: *хоть брось* (SFS).

Wspólna definicja łącząca wymienione jednostki brzmi: ‘очень плохой; лишенный каких-л. положительных свойств, качеств. О чем-л.’ (SFS). Przywołane przykłady należą do wartościujących negatywnie.

Cecha „злой”

Wartościujący ujemnie przymiotnik *плохой* nie tworzy porównań, w których wymieniany byłby na przymiotnik z szeregu synonimicznego (*злой*), dysponujący węższym zakresem znaczeniowym. Ponadto *злой* w niektórych porównaniach jest zastępowany swoim synonimem — *разъяренный*. Podstawę intensyfikacji w wyrażeniach egzemplifikujących tę cechę stanowią:

- porównanie z diabłem, uosobieniem zła: *злой как дьявол, как черт*, <злой> *как <сам> сатана*;
- porównanie do niemilej człowiekowi rośliny: *злой как крапива*;

— porównanie do psa lub innych zwierząt: *злой как <ценной> пес (пес на цепи), собака на цепи (цепная собака); <злой> как оса, злой (разъяренный) как тигр* (SSr.).

Większość przykładów wskazuje zło jako stan przejściowy, reakcję na bodziec, ale nie można wykluczyć, że jest ona wywołana antypatią do ludzi lub chęcią czynienia zła. Jedynie w obrazie diabła można doszukiwać się wartościowania opartego na kryterium sakralnym (*дьявол, сатана, черт*). Wyrażenia zawierające nazwy diabła można jednak potraktować jako ekspresiva. Przymiotnik przywołany w porównaniach należy uznać za semantycznie nieostry.

Сеча „умный”

Przy wartościowaniu z uwzględnieniem kryterium psychologicznego (intelektualnego) (PUZYNINA 2003, s. 21) pierwsze miejsce zajmują walory umysłowe, koncentrujące się wokół przymiotnika *умный* i jego synonimów. Intensywność przejawia się tu w podkreśleniu, że ktoś jest obdarzony rozumem, niekiedy większym od innych, co osiąga się przez:

- uwidacznianie wyższości wobec innej osoby / osób: *головой выше, на голову выше* (FSRJ);
- podkreślanie obecności głowy jako siedliska rozumu: *с головой (с башкой)* (FSRJ), oraz jasności w niej jako gwarancji logicznego myślenia: *светлая голова* (FSRJ);
- eksponowanie rozmiarów czoła, którego wielkość jakoby odpowiada wielkości rozumu: *семи пядей во лбу* (FSRJ);
- wskazywanie posiadania rozumu: *с царем в голове* (FSRJ), ponieważ *царь в голове* to ‘ум, разум, мысли’ (FSRJ);
- akcentowanie posiadania „wymiernie” dużej „ilości” rozumu: *ума палата [у кого]* (FSRJ);
- podkreślanie zdolności: *хватать звезды с неба* (FSRJ).

Pojęcie mądrości w konstrukcjach komparatywnych wyraża się poprzez wskazanie takiego nośnika porównania, który uchodzi za pewien wzorzec mądrości, a pośrednio — poprzez przypisywanie jego cech przedmiotowi porównania. Czynnikiem wzmagającym intensywność jest w tym wypadku:

- obraz diabła, mądrego, przebiegłego, ale złego: *умный / умён как бес, дьявол, черт*;
- obraz staruszka / staruszki (mądrości nabywa się z wiekiem): *умный как старичок, старик; умная как старуха, старушка* (SSr.).

W przestrzeni semantycznej między przedziałami wyznaczanymi przez przymiotniki *умный* i *глупый* znajduje się bardzo duża grupa określeń pośrednich, wartościujących nie zanadto precyzyjnie i niezbyt jednoznacznie co do treści. Wyrażenia te zmierzają ku biegunowi wyznaczanemu albo przez *умный* — *голова на плечах [у кого]* (FSRJ), albo *глупый* — *не все дома [у кого]* (FSRJ). W wielu połączeniach podkreślony zostaje brak wznoszenia się ponad

przeціtność — *не ахти какой* (FSRJ); *пороха (пороху) не выдумает кто* (FSRJ). Cecha mierności wartościowana jest negatywnie, oba wyrażenia zdążają więc w kierunku bieguna *глупый*. Jednostki te jako niespolaryzowane, niedysponujące zatem odpowiednim ładunkiem intensywności, pozostają poza analizą.

Сеча „глупый”

Wyrażenia z przymiotnikiem *глупый* posiadające znaczenie wyższego stopnia nasycenia cechy oddają intensywność, wykorzystując:

- analogię do kłody, kłosa, polana: *дубина стоеросовая* (SFS), *(еловая) голова (башка)* (SFS), *пень березовый* (FSRJ); *глупый как бревно, бревно бревном; глуп как пень, полено; тупой как бревно* (SSr.);
- przyrównanie do obiektów drobnych i / lub mało znaczących: *глупый как <сибирский> валенок; пешка, пробка, пятка, штопор; тупой как <сибирский> валенок, как сапог; глуп как бабий пуп* — ostatnie zawiera grę słów;
- zestawienie z inteligencją zwierząt nieuchodzących za mądre: *глупый как гусь, осел, сивый (бурый) мерин, тетерев, гусак; глупа как ослиха*;
- wskazanie braku rozumu w głowie: *без царя в голове* (SFS);
- podkreślanie pustki w środku, pod zewnętrznym powłoką: *медный лоб* (SFS);
- akcentowanie istnienia samego opakowania: *голова <и> два уха, пустая голова (башка)* (SFS);
- odmienność zawartości, wypełnienie plewami: *мякинная голова (башка)* (SFS);
- wzmocnienie określenia głupca: *дурак набитый (дура набитая), петый дурак (петая дура), олух царя небесного* (SFS);
- wskazanie na dziecko: *глупый / глуп как ребенок* ‘о наивно-глупом взрослому’ (SSr.). Niektóre porównania tworzone są również przez nacechowany przymiotnik *тупой* z szeregu synonimicznego otwieranego przez *глупый*. Cecha głupoty, której nosicielami są zwierzęta, stanowi rezultat zastosowania pewnych stereotypów. W przypadku rzeczy jest to cecha nierealna, najczęściej rzeczom przypisywana.

Сеча „красивый”

Koncept „красоты” realizuje się w przymiotniku *красивый*, który wyraża ocenę wartości na podstawie kryterium estetycznego. Pozostaje on w opozycji ekwipolentnej wobec wartościującego ogólnie pozytywnie przymiotnika *хороший*. Czasami nie bez trudności można oddzielić jeden typ oceniania od drugiego. Samo kryterium estetyczne natomiast przenika się z wartościowaniem odczuć, a więc z wartościowaniem witalnym (LASKOWSKA 1992, s. 70). W jednostkach typu: *антик с звездикой* ‘сама прелесть; шутливое выражение

похвалы, высшей степени восхищения кем-л. или чем-л.' (FSRJ); *пальчики оближешь* 'очень красив, хорош, интересен' (FSRJ) trudno jest decydować o podstawie wartościowania. Pewne uściślenia następują dopiero w porównaniach, ponieważ właśnie w nich przymiotnik będący podstawą porównania i człon porównujący czynią wzajemną zależność bardziej wyrazistą. Za pośrednictwem tych struktur można dowiedzieć się, jaki obiekt otaczającej rzeczywistości jest w języku rosyjskim postrzegany jako ładny i intensyfikujący nasycenie cechy. Dla rosyjskiego językowego obrazu świata obiektywnie istniejący wzorzec piękna stanowią:

- bogowie, boginie, postacie mitologiczne: *красив как Аполлон*, <молодой> *бог*; *красива как богиня*; *прекрасна как богиня, Венера*;
- królewna, księżniczka, odaliska, postacie z bajek: *красивая как королева*, *красива как принцесса (сказочная принцесса)* <из сказки>; *прекрасна как одалиска*; także ironiczne: *красивая как ведьма*;
- postacie z nieba: *красивая как Мадонна*; *прекрасна как ангел* <небесный>;
- postać literacka: *красивый как Евгений Онегин*; *прекрасна как мимолетное видение* — czyli adresatka wiersza A. Puszkina *Я помню чудное мгновение*;
- kwiat (róża): *красива как роза, розан, розанчик*; *прекрасна как роза, розан, розанчик, свежая роза*;
- laleczka: *красивый как куколка* (o dziecku), *красивая как куколка*; jeśli *красивая как кукла*, to 'ładna, ale nienaturalna', wartościujące ujemnie (SSr.);
- inne: *прекрасна как жемчужина*; *красивый как* <расписной> *пряник* — element zdobienia tworzy nadwyżkę wywołującą ukrytą drwinę, a w wyrażeniu równie ironicznym — *красива как кобыла сива* — występuje dodatkowo efekt gry słów (SSr.).

W niektórych wypadkach intensywność wspomagana jest przez wykorzystanie przymiotnika dysponującego większym nasyceniem cechy — *прекрасный*.

W przypadku niektórych porównań w charakterze *comparandum* występuje konkretny nosiciel cechy wpisanej w znaczenie *comparatum*. Zjawisko to polega na kondensacji, czyli na pewnym zagęszczeniu semantyki. Tu z kolei intensywność wynika z odwołania do:

- kwiatka: *девушка как весенний цветок (цветочек), бутон, маков цвет, <полевой> цветок (цветочек)*;
- owocu ładnego, dojrzałego i / lub czerwonego: *как персик, спелая вишня, черешня, ягода, ягодка*;
- innych: *девушка <как> кровь с молоком, как конфетка* (SSr.).

W kilku przypadkach chodzi zapewne o cerę, w innych — o rumieńce, w jeszcze innych — o dodatkowe cechy świeżości czy dorodności.

Jak wynika z przytoczonych przykładów, charakterystyki najczęściej dotyczą kobiet i w większości egzemplifikacji opierają się na ocenie wyglądu zewnętrznego dokonywanej za pośrednictwem zmysłu wzroku.

Сеча „некрасивый”

Przymiotnik *некрасивый* jako ‘лишенный красоты’ (OS) ma ocenę wpisaną w znaczenie, ale jest stylistycznie neutralny, co nie daje podstaw do powstawania nadwyżek semantycznych, przekładalnych na znaczenie intensywności. O wiele lepszymi warunkami pod tym względem dysponują jego synonimy — *дурной*, *безобразный* ‘крайне некрасивый’ (OS) i *страшный* ‘очень сильный по степени проявления чего-н.’, wykazujący jednak pewien związek ze znaczeniem pierwotnym, a więc ‘вызывающий чувство страха’ (OS). Wyrazy te mają wyższy stopień nasycenia cechy w stosunku do neutralnego *некрасивый*, dlatego połączenia przez nie tworzone intensyfikują znaczenie brzydoty. Intensywność pojawia się w nich na bazie obrazów:

- grzechu: *дурён как <смертный> грех; страшен как смертный грех;*
- śmierci: *страшен (безобразен) как <сама> смерть;*
- diabła: *страшен (безобразен) как черт;*
- więdźmy, nosy, małpy: *страшная как ведьма, как ночь, как обезьяна (SSr.).*

Wzorce przeciwieństwa piękna wywodzą się z wierzeń religijnych i ludowych, symboliki koloru czarnego i ukształtowanych kanonów brzydoty.

Сеча „чистый”

Do wartości normatywnych odnosi się para przymiotników *чистый* — *грязный*, z których pierwszy wskazuje na normę, drugi natomiast — na jej naruszenie. W spolaryzowanej przestrzeni semantycznej z pewnością mogą znajdować się inne nazwy, określające różne stopnie czystości, ale pozostają one poza kręgiem moich zainteresowań.

Istotę konceptu „чистоты” stanowi brak zanieczyszczeń, co w języku rosyjskim kodowane jest w postaci przymiotnika *чистый* — zarówno w znaczeniu podstawowym, jak i przerośnym. Maksymalne nasycenie cechy wskazuje więc na całkowity brak zanieczyszczeń i walor ten podkreśla. Wyrażenia odpowiadające temu zakresowi znaczeniowemu grupują się w przestrzeni semantycznej w pobliżu punktu wyznaczanego przez przymiotnik *чистый*. Są to konstrukcje porównawcze z przymiotnikiem w postaci neutralnej, niezawierającym semu intensywności. Ekspozowanie tego znaczenia następuje więc przede wszystkim za sprawą walorów zawartych w nośniku porównania. Intensywność w omawianych związkach powstaje w rezultacie odniesienia do przedmiotów (obiektów) czystych:

- przezroczystych, przejrzystych: *чистый как <обсосанный> леденец, кристалл, роса, слеза, слезинка, стекло, стёклышко, хрусталь, a dodatkowo — родник jako źródło czystej wody;*
- wypranych, wysprzątaných: *чистый как скатерть, <чистый> как в операционной;*
- ośniewająco białych: *чистый как <первый> снег;*

— innych: *чист как трубочист* — żartobliwe, ironiczne, wykorzystujące grę słów (SSr.).

Większość wartościowanych cech przynależy obiektom nieożywionym, natomiast bezgrzeszność i niewinność są cechami ludzkimi (*чистый как ангел, ангелочек, дитя, младенец, голубь*) (SSr.). Przy ocenianiu w aspekcie moralno-etycznym zwraca uwagę symbolika religijna.

Сеча „грязный”

Znaczenie wyznaczane przez przymiotnik *грязный* należy rozumieć jako zanieczyszczenie jakiejś powierzchni najczęściej czymś w kolorze czarnym lub zbliżonym do czarnego. Z racji tego, że przymiotnik ten występuje w swoim znaczeniu podstawowym, nie posiada wysokiego stopnia nasycenia cechy. Znaczenie intensywności powstaje więc za sprawą nośnika porównania. Podstawą do stworzenia tego znaczenia w konstrukcjach komparatywnych są zatem następujące obiekty świata realnego:

- brudni ludzie: *грязный как кочегар, трубочист; черный как трубочист*, obsługujący urządzenia spalające węgiel;
- diabeł: *грязный как черт <в аду>, чертенок; черный как черт; черт чертом*, ubrudzony węglem i smołą;
- świnia: *грязный как поросенок, свинья, чушка* (SSr.), powalana błotem lub nieczystościami.

Przywołane porównania odnoszą się do człowieka. Istnieje jednak kilka, które charakteryzują obiekty nieożywione wykorzystując w *comparatum* obrazu:

- ziemniaka: *грязный как картошка* ‘przedmiot wybrudzony błotem lub ziemią’;
- opucy, szmaty: *грязный как портянка, грязный как тряпка* ‘o odzieży’ (SSr.).

Analiza znaczeniowa pary antonimicznej ujawnia pewną asymetrię, polegającą na braku znaczenia przenośnego ‘грешный’, które pod tym względem przeciwstawiałoby się znaczeniu przymiotnika *чистый*.

Сеча „здоровый” — „больной”

Para przymiotników *здоровый* — *больной* nazywa wartości normatywne, gdzie o normie stanowi *здоровый*, a o jej naruszeniu *больной* (por. cecha „zdrowy” — „chory”).

Сеча „здоровый”

Najczęściej cecha ta wyraża się w porównaniach, w których w funkcji *comparatum* występują nazwy obiektów, a ich denotatom przypisuje się posiadanie odpornego organizmu, dobrej kondycji i siły fizycznej. Wzrost nasycenia cechy następuje w przypadku porównania do:

- zwierząt wykonujących ciężkie prace, a więc obdarzonych siłą, wynikającą z nienagannego stanu zdrowia: *здоров как вол, здоров / здоровый как лошак, как лошадь; здоровый как ломовая лошадь, здоровый как ломовик, здоровый как конь;*
- zwierząt dysponujących dużą masą ciała: *здоров / здоровый как бык, здоровый как лось;*
- bardzo długo żyjącego, nieulegającego chorobom drzewa: *здоров / здоровый как дуб;*
- twardego i odpornego na działanie czynników atmosferycznych minerału: *здоровый как кремень;*
- postaci diabła, który dzięki siłom piekielnym jest w stanie wykonywać najcięższe prace: *здоров / здоровый как черт;*
- siły zwierząt, ale mierzonej w koniach mechanicznych: *здоровый как <трелёвочный> трактор 'ciągnik zrywkowy' (SSr.).*

W przedstawionych wyrażeniach zdrowie nabiera cech wartości użytecznej w aspekcie ułatwienia człowiekowi pracy. Tłumaczy to pojawienie się semów asocjacyjnych: [СИЛЬНЫЙ], [ВЫНОСЛИВЫЙ], czasami [КРУПНЫЙ] itp. obok semu [ЗДОРОВЫЙ].

Cecha „больной”

W charakterystyce stanu silnej choroby albo końcowego stadium śmiertelnej choroby intensyfikację cechy osiąga się przez wykorzystanie obrazu kresu życia. Na powstanie nadwyżki semantycznej wpływają różne elementy obiektywnej rzeczywistości, podkreślające bliskość śmierci:

- grób albo trumna: *глядеть (смотреть) в гроб (в могилу), стоять одной ногой в могиле (в гробу), стоять на краю могилы, стоять на краю гроба;*
- łożo śmierci: *лежать на смертном одре;*
- zanikanie oddechu, jako jeden z elementów ustania czynności życiowych: *еле (еле-еле, едва, чуть) дышать (SSr.).*

Wyrażenia te łączą wspólne znaczenie 'быть близким к смерти. О безнадежно больном или очень старом человеке' (SFS). W jednym wypadku występuje motyw kadzidła używanego w obrzędach religijnych, również podczas mszy żałobnej: *дышать на ладан (SFS).*

Cecha „скудный”

Kolejna cecha bywa oceniana tylko jako negatywna w porównaniu *скудный как грипп* 'o kom-, чем-л. очень скудном, нудном, докучливом' (SSr.). Przymiotnik o znaczeniu przeciwstawnym nie wchodzi w związki frazeologiczne.

Porównanie

Przymiotniki *хороший* — *плохой* należą do ogólnoceniających. W przestrzeni semantycznej przez nie wyznaczanej, a właściwie na osi przebiegającej

między biegunami lokują się określenia intensyfikujące, ale niewyznaczające konkretnej cechy: *на все сто, первой статьи, первый сорт, первой руки, что надо, как нельзя лучше, всех мер*. Wymienione wyrażenia sytuują się w pobliżu bieguna *хороший*. Cecha *плохой* zajmująca miejsce przeciwległe grupuje wokół siebie wyrażenia synonimiczne: *из рук вон, и шатко и валко <и на сторону>, ниже всякой критики, ни на что не похоже, не лезет ни в какие ворота, <самое> последнее дело, хоть брось*, informujące o nieprzydatności, złej jakości, złym wykonaniu czegoś. Pierwszy człon opozycji *добрый — злой* odsyła przy nasilaniu cechy do porównań *добрый как бог, ангел, ягненок*. Przy znaczeniu ogólnym ‘czyniący dobro’ trudno oprzeć się odwołaniu do wartości religijnych, którym na biegunie przeciwnym przeciwstawia się tylko szatan, ale jako pierwiastek zła wywołującego gniew, stan wzburzenia człowieka (*злой как дьявол, сатана, черт*). Wszystkie pozostałe jednostki odnoszą się raczej do stanu złości, pasji jako cechy przynależnej człowiekowi rzadziej zwierzęciu w sposób stały lub przejściowy. Złość jest rodzajem emocji, pobudzenia, irytacji, nad którą człowiek potrafi zapanować. Przeciwnieństwem dla zachowań ludzkich są reakcje zwierząt, dlatego wzorzec silnej ludzkiej złości stanowią zwierzęta. Na płaszczyźnie języka wzmocnienie cechy wyrażają: *злой как ценной пес, собака на цепи, оса, тигр*. Wykorzystane są też własności jedynej „złośliwej” rośliny — *злой как крапива*.

W ocenie człowieka istotną rolę odgrywa czynnik intelektualny. Cecha zawarta w granicach wyznaczanych przez przymiotniki *умный — глупый* stanowi pewne kontinuum wykazujące określoną polaryzację w pobliżu biegunów wyznaczanych przez człony pary antonimicznej. W pobliżu punktu *умный* znajdują się wyrażenia: *головой выше, на голову выше, с головой (с башкой), светлая голова, с царем в голове, ума палата, семи пядей во лбу, хватать звезды с неба*. Obok nich umiejscowione są połączenia zawierające cechę intensyfikowaną eksplicytnie: *умный как бес, дьявол, черт; умный как старичок, старик; умная как старуха, старушка*. Natomiast związki wyrazowe: *дубина стоеросовая, дубовая (еловая) голова (башка), пень березовый; медный лоб, голова <и> два уха, пустая голова (башка), мякинная голова (башка), дурак набитый (дура набитая), петый дурак (петая дура), олух царя небесного*, będące nazwami nosiciela cechy, sytuują się w pobliżu bieguna wyznaczanego przez przymiotnik *глупый*. Podobnie, w sposób jednoznaczny na intensyfikację tej cechy wskazują konstrukcje komparatywne: *глупый как гусь, осел, сивый (бурый) мерин, тетерев, гусак; глупа как ослиха; глупый как бревно, бревно бревном; глуп как пень, полено; тупой как бревно; глупый как <сибирский> валенок; пешка, пробка, пятка, штопор; тупой как <сибирский> валенок, как сапог; глуп как бабий пуп, глупый / глуп как ребенок*. Podkreślenie rangi rozumu, zwłaszcza poprzez wyeksponowanie głowy, stanowi istotę wzmocnienia cechy *умный*, natomiast podkreślanie braku rozumu, braku głowy lub nieodpowiedniej jej zawartości intensyfikuje cechę *глупый*. Do tej ostatniej odnosi się również sporo konstrukcji

komparatywnych, których istota opiera się na porównaniu człowieka pod względem mądrości do zwierząt i drobnych przedmiotów.

Cecha piękna przechodząca w jakimś punkcie skali w brzydotę ograniczona jest z dwóch stron przymiotnikami *красивый* — *некрасивый* i ich synonimami. Wyrażenia grupujące się wokół bieguna *красивый* wzmacniają cechę zwłaszcza poprzez porównania: *красив как Аполлон*, <молодой> *бог*; *красива как богиня*; *прекрасна как богиня, Венера*; *красивая как королева*, *красива как принцесса*; *прекрасна как одалиска*; *красивая как Мадонна*; *прекрасна как ангел*; *красивый как Евгений Онегин*; *прекрасна как мимолетное видение*; *красива | прекрасна как роза, розан, розанчик*; *прекрасна как жемчужина*; *красивый как куколка*, *красивая как куколка*. Niektóre porównania mają wydźwięk ironiczny: *красивая как ведьма*, *красива как кобыла сива*, *красивый как <расписной> пряник*, albo wartościują ujemnie — *красивая как кукла*. Wzorcami piękna są: bogowie, boginie, królowny, księżniczki, odaliski, anioł i Madonna, postacie literackie, perła, róża. Najbardziej eksponowane jest piękno kobiety, a dziewczyna ma swoje odrębne określenia: *девушка как весенний цветок, цветочек, бутон, маков цвет; как персик, спелая вишня, черешня, ягода, ягодка; девушка <как> кровь с молоком, как конфетка*. Jej urodę porównuje się do kwiatków, owoców, jagód, czyli miękkich owoców, cukierka, osobno podkreślając kolor twarzy. Biegun przeciwny, wyznaczany przez przymiotnik *некрасивый*, a w większym stopniu przez jego synonimy, grupuje następujące wyrażenia: *дурён | страшен как <смертный> грех; страшен (безобразен) как <сама> смерть; страшен (безобразен) как черт; страшная как ведьма, как ночь, как обезьяна*. Porównanie opiera się na wzorcach brzydoty, którymi są: grzech, śmierć, diabeł, wiedźma, noc i małpa.

Para przymiotników *чистый* — *грязный* wyznacza punkty ograniczające niedyskretną przestrzeń semantyczną rozpostartą między przeciwległymi biegunami. Wokół pierwszego z nich grupują się wyrażenia odpowiadające pojęciu czystości i wzmacniające tę cechę: *чистый как <обсосанный> леденец, кристалл, роса, слеза, слезинка, стекло, стёклышко, хрусталь, родник; как ска-терть, как в операционной; чистый как <первый> снег*. Czysty to taki, który przepuszcza światło, a więc przezroczysty, a także koloru białego. Biel uzyskuje również znaczenie przenośne — 'niewinny'. Porównaniu *чист как трубочист* towarzyszy ironia. W pobliżu bieguna przeciwległego znajdują się zintensyfikowane określenia cechy *грязный*, zawarte głównie w konstrukcjach komparatywnych charakteryzujących człowieka: *грязный (черный) как кочегар, трубочист, грязный как черт <в аду>, чертенок; черт чертом, грязный как поросенок, свинья, чушка*, a także przedmioty nieożywione: *грязный как картошка, грязный как портянка, грязный как тряпка*. Wzorcem obiektu brudnego są w tych konstrukcjach przedstawiciele zawodów mających do czynienia z węglem i sadzą, do których można również dołączyć diabła oraz przedmioty ogólnie brudne, takie jak ziemniak, szmata, onuca. Specyficznym przykładem wszelkiego brudu jest świnia.

Stan fizyczny, rzadziej psychiczny, oznaczany przymiotnikami *здоровый* — *больной* pozwala uzmysłowić przechodzenie od zdrowia do choroby, i odwrotnie. Na poziomie luźnych związków istnieje bardzo dużo możliwości wyrażenia stanów pośrednich, których w zasadzie JF nie zawierają. Natomiast intensyfikacja cechy *здоровый* następuje poprzez odwołanie do idealnych wzorców zdrowia, czyli do zwierząt silnych fizycznie (*бык, конь, лось*), często wykonujących prace użyteczne (*лошадь, вол, ломовик, лошак*). Oprócz tego w charakterze okazów zdrowia występują denotaty nazw: *дуб, кремень, трактор, черт*. Na płaszczyźnie języka cecha ta oddawana jest za pomocą porównań: *здоровый / здоров как...*, a jednostki takie zajmują miejsce w pobliżu bieguna *здоровый*. Biegun przeciwny grupuje wokół siebie wyrażenia niezawierające implicite cechy *больной*, ale określające stan bliski śmierci: *глядеть (смотреть) в гроб (в могилу), стоять одной ногой в могиле (в гробу), стоять на краю могилы, гроба, лежать на смертном одре, еле (еле-еле, едва, чуть) дышать*. Gdyby więc zestawić oś *здоровый* — *больной* z *живой* — *мертвый* albo *жизнь* — *смерть*, to okazałyby się, że wyrażenia te przekraczają punkt maksymalny *больной* i zmierzają w kierunku *мертвый*. Omawiane pojęcia związane ze zdrowiem i jego utratą mogą być rozpatrywane w rozdziale *Stan*, ale wobec przejawiania silnego związku z ocenianiem pozostaną tylko w jednym miejscu.

Związek wyrazowy *скудный как грунт* pozwala spojrzeć na problem nudy przez pryzmat choroby, zwłaszcza monotonii codzienności przy pozostawianiu w łóżku.

Analizowane jednostki układają się pod względem stopnia nasycenia cechy w następujący sposób:

1. Poziom podstawowy IJI

— wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość

- wyrazów wchodzących w różnego rodzaju związki:
 - на большой палец; отдай все да <и> мало; на соплях; и шатко и валко; ниже всякой критики; ни на что не похоже; последнее дело; не лезет ни в какие ворота; ни к черту; головой выше, на голову выше; с головой (с башкой); с царем в голове; хватать звезды с неба; без царя в голове; глядеть (смотреть) в гроб (в могилу), стоять на краю могилы, стоять на краю гроба; лежать на смертном одре; еле (еле-еле, едва, чуть) дышать; дышать на ладан; на все сто; первый сорт (первого сорта), за первый сорт; первой статьи; первой руки; семи пядей во лбу; голова <и> два уха, стоять одной ногой в могиле (в гробу); z niewyraźną obrazowością: что надо; надо <бы> лучше да нельзя (некуда); хоть куда; куда с добром; как нельзя лучше; всех мер, всем вышел, всем взял; разлили малина; из рук вон;*
- wyrazów tworzących stałe konstrukcje komparatywne:
 - хорошенький как ангелок; добр (добрый) как ангел, как бог; добр как ягненок; хоть брось; злой как крапива; злой как пес (пес на цепи), собака*

на цепи (цепная собака); <злой> как оса, злой как тигр; умный / умен как бес, дьявол, черт; умный как старик; умная как старуха; глупый как бревно; глуп как пень, полено; глупый как валенок; пешка, пробка, пятка, штопор; тупой как валенок, как сапог; глуп как бабий пуп; глупый как гусь, осел, сивый (бурый) мерин, тетерев, гусак; глупа как ослиха; глупый / глуп как ребенок; красив как Аполлон, красив как бог; красива как богиня, Венера; красивая как королева, красива как принцесса; прекрасна как одалиска; красивая как ведьма; красивая как Мадонна; прекрасна как ангел; красивый как Евгений Онегин; прекрасна как мимолетное видение; красива как роза, розан; красивая как кукла; прекрасна как жемчужина; красивый как пряник; красива как кобыла сива; чистый как леденец, кристалл, роса, слеза, стекло, хрусталь, родник, как скатерть, как в операционной; чистый как снег, чист как трубочист; грязный как кочегар, трубочист; грязный как черт; грязный как свинья, чушка; грязный как картошка, грязный как портянка, грязный как тряпка; черный как трубочист, черт; здоров как вол, здоров / здоровый как лошак, как лошадь; здоровый как ломовик, здоровый как конь; здоров / здоровый как бык, здоровый как лось; здоров / здоровый как дуб; здоровый как кремень; здоров / здоровый как черт; здоровый как трактор; скучный как грипп;

- wyrażeń reduplikowanych: бревно бревном; черт чёртом;

2. Poziom wyższy 2J1

- wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość i użycie formy przymiotnika o większym stopniu nasycenia cechy: злой как тигр → разъяренный как тигр; глупый как бревно → тупой как бревно; глупый как валенок → тупой как валенок; красива как богиня → прекрасна как богиня; красива как роза, розан, розанчик → прекрасна как роза, розан, розанчик; bez odniesienia do jednostek o mniejszym nasyceniu cechy — дурён как грех; дурён (страшен) как смертный грех; страшен (безобразен) как смерть; страшен (безобразен) как черт; страшная как ведьма, как ночь, как обезьяна;
- wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez obrazowość i amplifikację: и шатко и валко → и шатко и валко и на сторону; последнее дело → самое последнее дело; злой как сатана → злой как сам сатана; злой как пес → злой как цепной пес; глупый как валенок → глупый как сибирский валенок; тупой как валенок → тупой как сибирский валенок; красив как бог → красив как молодой бог; красива как принцесса → красива как сказочная принцесса; красива как принцесса → красива как принцесса из сказки; красива как роза → красива как свежая роза; прекрасна как ангел → прекрасна как ангел небесный; красивый как пряник → красивый как расписной пряник; девушка как цветок → девушка как полевой (весенний) цветок; дурён как грех → дурён как смертный грех; страшен как смерть → страшен как сама смерть, безобразен как смерть → безобразен

как сама смерть; чистый как леденец → чистый как обсосанный леденец; чистый как снег → чистый как первый снег; грязный как черт → грязный как черт в аду; здоровый как лошадь → здоровый как ломовая лошадь; здоровый как трактор → здоровый как трелёвочный трактор; syntetyczne: светлая голова; ума палата; дубина стоеросовая; дубовая (еловая) голова (башка); пень березовый; медный лоб; пустая голова (башка); мякинная голова (башка); дурак набитый (дура набитая), петый дурак (петая дура), олух царя небесного;

- wyrażenia, które uzyskują ładunek intensywności poprzez użycie formy diminutywnej rzeczownika: хорошенький как ангелок → хорошенький как ангелочек; умный как старик → умный как старичок; умная как старуха → умная как старушка; красива как розан → красива как розанчик; прекрасна как розан → прекрасна как розанчик; красивая как кукла → красивая как куколка; девушка как весенний цветок → девушка как весенний цветочек; девушка как ягода → девушка как ягодка; чистый как слеза → чистый как слезинка; чистый как стекло → чистый как стёклышко;
- z użyciem nazw istot młodych, semantycznie zbliżonych do zdrobnień: грязный как свинья → грязный как поросенок; грязный как черт → грязный как чертенок.

3. Poziom najwyższy 3JI:

девушка как цветок → девушка как полевой (весенний) цветок → девушка как полевой (весенний) цветочек; красива как розан → прекрасна как розан → прекрасна как розанчик.

- ### 4. Redukcja: как сатана ← злой как сатана; как сам сатана ← злой как сам сатана; как оса ← злой как оса; как в операционной ← чистый как в операционной.

— kondensacja: девушка как цветок, бутон, маков цвет; как персик, спелая вишня, черешня, ягода; девушка <как> кровь с молоком, как конфетка.

- ### 5. Ekspresywność: злой как дьявол, как черт, <злой> как сатана, а также грязный как черт, здоровый как черт i inne, umieszczone na poziomie IJI, zawierające komponenty дьявол, черт, сатана, jeśli *comparatum* wyraża tylko emocje.

Podsumowanie

Podobieństwa:

1. W obu językach występują przymiotniki ogólnoceniające *dobry* — *зły* / *хороший* — *плохой*, tworzące charakterystyki pod wieloma względami zbieżne.

2. Cecha „zły”/ „плохой” zawarta jest w charakterystykach opartych na kryterium utylitarnym. Para *zły / злой* ‘zły, gniewny’ układa się w podobne typy metafor w obu językach.
3. Przymiotniki *mądry* — *głupi / умный* — *глупый* zarówno w języku polskim, jak i rosyjskim odwołują się do wartości rozumu i kojarzonej z nim części ciała — głowy. Zestawienie wyrażen charakteryzujących mądrość i głupotę wskazuje na dominację w JF tej drugiej. Oprócz wielu połączeń o strukturze „przymiotnik + rzeczownik”, zawierających metaforyczne określenia głupiego człowieka można znaleźć wśród nich szereg porównań wykorzystujących ocenę intelektu niektórych zwierząt oraz przypisujących głupotę przedmiotom.
4. Wzorcami piękna wspólnymi dla obu języków są: bogini, królowna, księżniczka, lalka, róża, natomiast wzorcami brzydoty — noc, grzech i małpa.
5. Motyw czystości jako bieli, przezroczystości i przejrzystości wody oraz czystości moralnej pojawia się w konstrukcjach komparatywnych obu porównywanych systemów. To właśnie te czynniki tworzą normę czystości. Natomiast jej naruszenie zawarte jest w wyrażeniach eksponujących jako wzorzec brudu świnie, szereg innych przedmiotów brudnych i przedstawicieli brudnych zawodów.
6. W obu językach komponentem niektórych konstrukcji jest przymiotnik *czarny / черный* wariantywny wobec przymiotnika *brudny / грязный*.
7. Cecha „zdrowy” / „здоровый”, podkreślająca dobry stan organizmu, czyli swego rodzaju normę, bywa intensyfikowana przede wszystkim w konstrukcjach komparatywnych, w których uzyskuje wzmocnienie ze strony nośników porównania — nazw zwierząt silnych i roślących, wykorzystywanych czasami do ciężkich prac gospodarskich. Przy charakterystyce cechy z przeciwnego bieguna w obu językach wykorzystuje się motyw śmierci, wszak człowiek bardzo chory może zmierzać ku pożegnaniu z tym światem. Większość połączeń w tej grupie stanowią s frazeologizowane peryfrazy (ТАТАР 1992, s. 38). Prawdopodobnie wspólnota tworzonych obrazów polega na wykorzystaniu jakiegoś jednego wzorca. Problem ten nie został jednak jeszcze opracowany.
8. Niektóre JF stanowią rodzaj rymowanek dodatkowo cementujących postać formalną związków: *mądry jak dwie flądry, dziewczyna jak malina, trzy ćwierci do śmierci; глуп как бабуя нун, чист как трубочист*. W takiej sytuacji problemy semantyki odsuwają się jakby na plan dalszy.

Różnice:

1. Cecha *dobry* ma w języku polskim szerszy zakres i inny układ znaczeń. Na plan pierwszy jej charakterystyki wychodzi aspekt społeczny, czynienie dobra, natomiast w języku rosyjskim — wartościowanie ogólne (*хороший*). W ten sposób *dobry* jest ekwiwalentny wobec przymiotników *хороший* i *добрый*. Podobną zależność można dostrzec w przymiotniku *zły*, któremu

odpowiadają *плохой* i *злой*, jednak polisemiczność przymiotników czyni wzajemne relacje niejasnymi.

2. Określenia głupiego człowieka zdają się bardziej przejrzyste w języku polskim w zestawieniu z nazwami rosyjskimi, ale wyjątkowo silne zespolenie komponentów nie pozwala na wypracowanie odpowiedniej metody ich analizy.
3. Przy intensyfikacji cechy *małdry* / *умный* w obu językach odmiennie prezentują się motywy powiększania potencjału umysłowego. Jest to odpowiednio: zjadanie rozumu i nabywanie go z wiekiem.
4. Nieznaczną różnicą zarysowuje się we wzorcach piękna. W języku polskim jako jeden z nich występuje obiekt niematerialny (*sen*, *marzenie*), którego brak w języku rosyjskim. W pozycji *comparatum* nie ma w nim również *obrazka*, a kolor różowy pojawia się tylko poprzez skojarzenie w konstrukcji *кровать с молоком*. Związków wyrazowych charakteryzujących piękno jest w języku rosyjskim więcej niż w polskim, również wśród wyrażen odzwierciedlających zjawisko kondensacji. Większość z nich tworzona jest poprzez wzmocnienie przymiotnika *красивый*. W języku polskim podstawę porównań stanowią przymiotniki *piękny* i *śliczny*, dysponujące większym stopniem nasycenia cechy. Odwrotnie prezentuje się problem charakterystyki brzydoty — język polski wykorzystuje neutralny przymiotnik *brzydki*, natomiast język rosyjski silniejsze w swoim wyrazie: *дурён*, *страшен*, *безобразен*.
5. Przy intensyfikacji cechy *zdrowy* / *здоровый* w pozycji *comparatum* występują po stronie polskiej nazwy roślin i grzybów: *dąb*, *rzepa*, *rydz*, natomiast w języku rosyjskim nazwy: *дуб*, *кремень*, *трактор*, *черт*. W języku polskim intensywność tworzy obraz żelaza i stali.
6. Nuda konceptualizuje się nieco inaczej w obu językach: w polskim poprzez porównanie do flaków, choć istota całości jest zupełnie inna, a w rosyjskim — do grypy, która kojarzy się z koniecznością leżenia w łóżku, a zajęcie to na pewno nie uchodzi za ciekawe.

Cecha	Jednostki języka polskiego	Jednostki języka rosyjskiego
dobry / хороший	wysokiej klasy; na medal; buzi dać a. wart buzi; człowiek wielkiego kalibru, człowiek wielkiego formatu; nie mieć sobie równego; na Fidiaszową miarę a. na miarę Fidiusza; taki / takie, że hej; (taki, że) mucha nie siada, jak ta lala; w dechę; po byku; pierwszej klasy, pierwsza klasa; na sto dwa	на большой палец; что надо; надо <бы> лучше да нельзя (некуда); хоть куда; куда с добром; как нельзя лучше; всех мер, всем вышел, всем взял; отдай все да <и> мало; разлюли-малина; на все сто; первый сорт (первого сорта), за первый сорт; первой статьи; первой руки; хорошенький как ангелок, ангелочек
dobry / добрый	złoty człowiek, złota dziewczyna, kobieta; złota dusza, złote serce; dobry z kośćciami, dobry, choć go do rany przyłożyć a. że do rany przyłoż; złoto nie człowiek	добр (добрый) как ангел, как бог; добр как ягненок

zły / плохой	być do niczego; do kitu, do chrania, do luftu; do bani, psu na budę; poniżej wszelkiej krytyki	из рук вон; на соплях; и шатко и валко <и на сторону>; ниже всякой критики; ни на что не похоже; <самое> последнее дело; не лезет ни в какие ворота; ни к черту; хоть брось
zły / злой	istny, prawdziwy szatan; szatan wcielony, szatan w ludzkim ciele; szatan nie człowiek; ktoś z piekła rodem, lotr z piekła rodem; zły jak osa, jak pies, jak żmija, jak giez; zły jak chrzan, jak pokrzywa; zły (taki), że bez kija do niego nie przystępuj, bez kija nie podchodź; zły jak lichy, jak diabli, jak wszyscy diabli, jak cholera, jak nieszczęście, jak zaraza	злой как дьявол, как черт, <злой> как <сам> сатана; злой как крапива; злой как <цепной> пес (пес на цепи), собака на цепи (цепная собака); <злой> как оса, злой (разъяренный) как тигр
mądry / умный	ma więcej rozumu w pięcie niż kto inny w głowie; przerastać, przewyższać kogoś o głowę; osiąść, pojeść, zjeść, pozjadać wszystkie rozumy; mieć w jednym palcu więcej rozumu niż ktoś inny w głowie; mądry jakby wszystkie rozumy zjadł, pozjadał; jakby posiadał, pojadł rozumy całego świata; mądry jak Salomon; mądry jak dwie flądry	головой выше, на голову выше; с головой (с башкой); светлая голова; с царем в голове; ума палата; хватать звезды с неба; семи пядей во лбу; умный / умён как бес, дьявол, черт; умный как старичок, старик; умная как старуха, старушка
głupi / глупый	kurzy mózdzek, rozum a. ptasi mózdzek, dureń, głupiec, osioł kwadratowy a. do kwadratu; dubeltowy dureń, osioł; ostatni cymbał, ostatni osioł; barania, kapuściana, ośła, pusta głowa; barani, kapuściany, ośli, pusty, zakuty łeb; pusta, zakuta pała; ciemna masa, ciemny żłób; głupi jak cap, jak baran, jak cielę, jak osioł, głupia jak gęś; głupi jak midasowe uszy; głupi jak but, jak but z lewej nogi, jak stołowe nogi, jak tabaka w rogu, ciemny jak tabaka w rogu	дубина стоеросовая; дубовая (еловая) голова (башка); пень березовый; без царя в голове, медный лоб; пустая голова (башка); мякинная голова (башка); дурак набитый (дура набитая), петый дурак (петая дура), олух царя небесного; глупый как бревно; бревно бревном; глуп как пень, полено; тупой как бревно; глупый как <сибирский> валенок; пешка, пробка, пятка, штопор; тупой как <сибирский> валенок, как сапог; глуп как бабий пуп; глупый как гусь, осел, сивый (бурый) мерин, тетерев, гусак; глупа как ослиха; глупый / глуп как ребенок
ładny / красивый	ładny jak obrazek, jak z obrazka, śliczny / piękny jak obrazek, piękny jak z obrazka; piękny jak malowanie; śliczny / piękny jak anioł (aniotek), piękny jak cherubin; piękną jak bóstwo, piękna jak bogini, piękny jak Apollo, piękna jak We-	красив как Аполлон, красив как <молодой> бог; красива как богиня; прекрасна как бозиня, Венера; красивая как королева, красива как принцесса (сказочная принцесса) <из сказки>; прекрасна как одалиска; красивая как ведьма; красивая

Cecha	Jednostki języka polskiego	Jednostki języka rosyjskiego
	<i>nus; piękny jak sen, piękny jak marzenie; piękna jak królowna; piękny jak wiosna; ładny jak lalka, śliczna jak laleczka; piękny jak krew z mlekiem, śliczna jak zorza; piękna jak róża; dziewczyna jak malina</i>	как Мадонна; прекрасна как ангел <небесный>; красивый как Евгений Онегин; прекрасна как мимолетное видение; красива как роза, розан, розанчик; прекрасна как роза, розан, розанчик, свежая роза; красивый как куколка, красивая как кукла; прекрасна как жемчужина; красивый как <расписной> пряник; красива как кобыла сива; девушка как весенний цветок (цветочек), бутон, маков цвет, <полевой> цветок (цветочек); как персик, спелая вишня, черешня, ягода, ягодка; девушка <как> кровь с молоком, как конфетка
brzydki / некрасивый	<i>brzydki jak noc, brzydki jak nie-szczęście, jak grzech śmiertelny, brzydki jak siedem grzechów <głównych>; brzydki jak nieboskie stworzenie; brzydki jak małpa</i>	дурён как <смертный> грех; страшен как смертный грех; страшен (безобразен) как <сама> смерть; страшен (безобразен) как черт; страшная как ведьма, как ночь, как обезьяна; голова <и> два уха
czysty / чистый	<i>czysty jak lza, jak kryształ; jak szkło; czysty jak smoła</i>	чистый как <обсосанный> леденец, кристалл, роса, слеза, слезинка, стекло, стёклышко, хрусталь, родник, как скатерть, как в операционной; чистый как <первый> снег; чист как трубочист
brudny / грязный	<i>można na nich rzepę siać, brudny jak święta ziemia; brudny jak nieboskie stworzenie; brudny jak świnia; czarny jak święta ziemia; czarny jak kominiarz; czarny jak Murzyn; czarny jak diabeł</i>	грязный как кочегар, трубочист; грязный как черт в аду, чертенюк; грязный как поросенок, свинья, чушка; грязный как картошка, грязный как портянка, грязный как тряпка; черный как трубочист, как черт
zdrowy / здоровый	<i>samo zdrowie; obraz, okaz zdrowia; mieć żelazne zdrowie a. mieć zdrowie ze stali; mieć końskie zdrowie; zdrowy / zdrów jak ryba, jak byk, jak koń, zdrowy jak ćwik; rosty, silny, wielki, zdrowy jak dąb; zdrowy / zdrów jak rydz; wyglądać jak rydz; zdrowy / zdrów jak rzeпа</i>	здоров как вол, здоров / здоровый как лошак, как лошадь; здоровый как ломовая лошадь, здоровый как ломовик, здоровый как конь; здоров / здоровый как бык, здоровый как лось; здоров / здоровый как дуб; здоровый как кремень; здоров / здоровый как черт; здоровый как <трелёвочный> трактор
chory / больной	<i>ktoś nosi w sobie śmierć, życie ledwie kotacze się w kimś, stać nad grobem, stać nad mogiłą; kandydat</i>	глядеть (смотреть) в гроб (в могилу), стоять на краю могилы, стоять на краю гроба; лежать на

	<p><i>na tamten świat, żywy trup, trup za życia; być między życiem a śmiercią; pasować się, walczyć, zmagać się ze śmiercią; uciec grabarzowi spod łopaty; stać jedną nogą w grobie, być jedną nogą w grobie; brak mu / jest trzy ćwierci do śmierci; wygląda jakby z trumny wstał a. jakby go miano kłaść do trumny</i></p>	<p><i>смертном одре, еле (эле-эле, едва, чуть) дышать; дышать на ладан; стоять одной ногой в могиле (в гробу)</i></p>
nudny / скучный	<p><i>nudny jak cholera; nudny jak flaki z olejem</i></p>	<p><i>скучный как грипп</i></p>

Zakończenie

Niniejsza praca stanowi próbę zaprezentowania semantycznej kategorii intensywności przenikającej strukturę znaczeniową jednostek frazeologicznych odpowiadających na płaszczyźnie języka niektórym pojęciom, takim jak „prze-strzeń”, „czas”, „ilość” itp. Intensyfikacja zawartej w nich cechy dokonuje się głównie za sprawą obrazowości, szczególnie dobrze widocznej w zleksykalizowanych porównaniach. Nie ulega wątpliwości, że zjawisko to zachodzi na poziomie wyższym i najwyższym, choć w najszerszym wymiarze obserwowane jest na poziomie podstawowym. Jest ono ujawniane poprzez zestawienie cechy zintensyfikowanej z cechą w formie wyjściowej — czyli z przymiotnikiem lub przysłówkiem — zwłaszcza w stałych konstrukcjach komparatywnych. Eksplicacja intensywności napotyka jednak pewne trudności przy JF z zatartą lub niewyraźną obrazowością. Zwiększanie nasycenia cechy odbywa się również poprzez reduplikację, ale ma ona niewielki udział w procesie intensyfikacji. Wzrost natężenia cechy na poziomie wyższym następuje przede wszystkim w rezultacie amplifikacji lub zdrabniania. Redukcja i kondensacja stanowią procesy „zagęszczania” znaczenia, które jest spowodowane wewnętrznym dążeniem języka do ekonomii środków językowych.

W podsumowaniu badań prowadzonych nad JF obu systemów językowych — polskiego i rosyjskiego sformułuję pewne uwagi, jakie nasunęły się w trakcie analizy.

Problemy ogólne

Analizowane jednostki frazeologiczne potwierdzają tendencję do odzwierciedlenia zarówno we wszystkich JF, jak i w jednostkach spolaryzowanych faktów nienormatywnych, które odbierane są jako negatywne lub wyjątkowo pozytywne. Zjawiska normalne, oczywiste, zwyczajne nie stanowią dobrej pożywki ani dla powstawania JF, ani zwiększenia stopnia nasycenia cechy. Jest to tylko po części

zauważalne w analizowanym materiale, np. w niewielkiej liczbie porównań przy intensyfikacji cechy „czysty”. Natomiast określenia dotyczące ilości cechy innej niż obiektywna (normatywna), często oceniające ujemnie, np. *brudny, głupi*, znajdują więcej możliwości intensyfikacji. Nie daje to jednak wystarczających podstaw do stwierdzenia, że w przedstawionym materiale zarysowuje się przewaga jednostek wartościujących ujemnie, ponieważ przy niektórych parametrach brakuje wystarczających przesłanek, które pozwoliłyby na określenie tego typu konotacji. Brak intensywności spowodowany normatywnością pewnych cech, należałoby prześledzić w tych jednostkach, które do opracowania nie weszły, co mogłoby w dalszej perspektywie stanowić ciekawy temat badawczy.

Znaczenie podstawowe i przerośne przymiotników odróżnia się czasem dopiero wtedy, kiedy mowa jest o przedmiocie porównania, dlatego przy większości JF występują komentarze dotyczące ich referencyjnej odnośności. Rozpatrywanie jednostek w oderwaniu od tego odniesienia i traktowanie ich w sposób formalny niweluje problem krzyżowania się znaczeń i metaforyzacji, co można poprzeć przykładem. Rosyjskie wyrażenie *мягкий как глина, как тесто* odnosi się do człowieka, ale gdyby nie deskrypcja słownikowa, to można by potraktować je jako określenie przedmiotu. Należy zatem sądzić, że badanie funkcjonowania JF w kontekście znacznie wzbogaciłoby wiedzę na temat ich semantyki. Inny problem stwarza jej leksykograficzne ujęcie, co zawsze stanowi wyzwanie dla twórców słowników.

W toku analizy nie udało się całkowicie odejść od znaczeń przerośnych, zwłaszcza przy przymiotnikach sensualnych i oceniających, które przejawiają wyjątkowe zdolności polisemiczne, np. *czysty / чистый, brudny / грязный*. Choć w założeniu znaczenia przerośne były maksymalnie wykluczane, to jednak w niektórych wypadkach pozostały. Przy okazji analizy pojawiły się również wyrażenia dysponujące znaczeniem wykraczającym poza granice semantyczne przymiotników odnoszonych do poszczególnych cech (*далеко как пешком до Шанхая*) albo nawiązujące do człowieka na zasadzie metonimii (*стремя в стремя*). Wyraźnie zaznaczony czynnik antropocentryczny występuje natomiast w konstrukcjach o strukturze „przymiotnik + rzeczownik”, np.: *zasuszona tumia, stary grzyb, złote serce, zakuty łeb; живые мощи, светлая голова, петый дырак* (rozdziały: *Somatyczność, Czas, Ocenianie*). Cechuje je różny stopień złożoności wzajemnych relacji między komponentami w ramach JF, co powoduje konieczność odrębnego ich potraktowania. Jest to spora grupa przykładów wymagająca innego typu analizy.

Zagadnienie polisemii zostało odsunięte na plan dalszy nie dlatego, że przymiotników w znaczeniu przerośnym kategoria intensywności nie dotyczy. Wręcz odwrotnie — przenika ona wszystkie znaczenia. Poczynione ograniczenie miało jedynie odgrywać rolę czynnika ujednocniającego jakoś analizowanego materiału.

Kolejny problem, którego w pracy nie poruszam, wiąże się bardziej z rodzajem ekwiwalencji, bezpośrednio — z pewną niesymetrycznością materiału, co

ma czasami źródło w stopniu zleksykalizowania rozpatrywanych związków, np. w *mig* jest związkiem łączliwym, natomiast *вмиг* jest już pełnoprawnym przysłówkiem, choć może również pełnić funkcję wyrażenia przymkowego *в миг (этом)*; podobnie — *jak okiem sięgnąć* i *куда ни глянь*, ale tu w języku rosyjskim związek łączliwy zbliża się do przysłówka (Морковкин 2002, s. 182) lub spójnika (Рогожникова 2003, s. 205). Niejednokrotnie mamy zatem do czynienia z jednostkami tożsamymi semantycznie i formalnie albo zbliżonymi semantycznie i formalnie. Są to jednak jednostki różnych poziomów języka. Na podstawie przeprowadzonej analizy można dojść do wniosku, że związki łączliwe łatwiej ulegają adverbializacji w języku rosyjskim niż w języku polskim.

Szeregi gradacyjne

W procesie intensyfikowania cechy istotną rolę odgrywają zjawisko gradacji i możliwość tworzenia szeregów gradacyjnych. Zabiegowi takiemu poddają się różne części mowy, ale w analizowanym materiale dotyczy to przede wszystkim przymiotników, a w dalszej kolejności — czasowników. Niektóre przymiotniki posiadają w swojej treści znaczeniowej nacechowanie ilościowe, np.: *wielki*, *ogromny*, *kolosalny* w stosunku do nienacechowanego — *duży*. Są one szczególnie predestynowane do wyrażania intensywności, albowiem każda JF zawierająca taki przymiotnik uzyskuje znaczenie zwiększonego stopnia nasycenia cechy, co plasuje ją w hierarchii intensywności o poziom wyżej. Nie zawsze jednak tworzenie takich szeregów jest możliwe, a przeszkodę najczęściej stanowi niemożność wydzielenia jednej narastającej cechy. Zilustruję to zjawisko na przykładzie konstrukcji werbalnej (rozdział *Szybkość*). Na poziomie najwyższym 3JI w sytuacji, kiedy o intensywności decydują formy gradacyjne czasownika: *лететь как стрела* → *мчатся как стрела* → *несишь как стрела*, przykładów egzemplifikacji jest niewiele, ponieważ trudno ułożyć je w szeregi gradacyjne. O ile okazuje się to stosunkowo łatwe na poziomie 2JI, gdzie porównuje się znaczenie dwóch czasowników, o tyle trudniejsze na poziomie wyższym. Trudności w sformowaniu szeregu należy upatrywać w wielostronnych charakterystykach akcji czasownikowej ('iść powoli z trudem'; 'iść powoli, ciągnąc nogi'; 'iść powoli z powodu złego podłoża' itp.) i w problemach z wyłonieniem cechy, która narasta. W takiej sytuacji trudno decydować o kształcie szeregu gradacyjnego. Zjawisko to występuje w ograniczonym zakresie, ale zasługuje na odnotowanie.

Istnienie szeregów gradacyjnych rozwiązuje także, w pewnym sensie, problem liczebników w składzie JF. Można, oczywiście, zgodzić się z I. GUGUŁANOWĄ (1982, s. 150), że wskazują one ilość, a nie konkretną liczbę, albowiem w składzie JF tracą swoje numeryczne znaczenie. Wynika to bezpośrednio z samej istoty JF — najistotniejsze jest znaczenie całości, a nie poszczególnych elementów. W takiej sytuacji *za siódmą górą* i *za dziewiątą górą* będą znaczyły

'bardzo daleko'. Gdyby jednak pokusić się o utworzenie z nich szeregu gradacyjnego, to wtedy okazałyby się, że liczebniki z ich literalnym znaczeniem zajmują w nim ważną pozycję. W przypadku kategorii intensywności liczebniki należałoby traktować bardziej dosłownie jako nośniki numeryczności, pewnego szeregowania, porządkowania. Wydaje się, że w zestawieniu z różnymi czynnikami znaczeniowymi liczebniki nie mogą występować jako elementy jednego typu, dysponujące tylko znaczeniem ilości. Ilość tę można rozumieć jako małą (*o dwa kroki; в нескольких шагах*) albo dużą (*za siedmioma górami; за тридевять земель*) w zależności od ustalonego składu komponentów i znaczenia frazeologizmu. Jak się wydaje, semantyka JF wykorzystuje znaczenie liczebników w większym stopniu, niż sugeruje to I. Gugułanowa.

Wariantywność przymiotników

Kolejny problem, który w zasadzie nie wiąże się z gradacją, ale ze znaczeniem przymiotników tworzących JF, dotyczy semantycznie rozmytych wiązek leksemów. Jest to zjawisko przenikania się wzajemnego przymiotników w poszczególnych połączeniach. Na tę okoliczność przewidziana została uzasadniona zjawiskiem synonimii wymienialność przymiotników w JF, czyli wariantywność. Fakt zamiany wykraczający poza zakres synonimii zachodzi najczęściej w grupie jednostek sensualnych i oceniających, gdzie zakresy znaczeniowe niektórych przymiotników w znacznym stopniu nakładają się na siebie (*светлый, прозрачный; темный, черный*). Podobne zjawisko można zaobserwować w jednostkach: *zdrowy jak koń* i *silny jak koń*, także *zimny jak głaz* i *twardy jak głaz* (Inny). W tym przypadku trudno jednak mówić o synonimicznosci czy krzyżowaniu się znaczeń, chodzi tu raczej o umiejscowienie różnych cech w tym samym denotacie. Kolejny sygnalizowany problem wyjaśnia, przynajmniej częściowo, opisane przesunięcia przymiotników. Jest to duża skłonność do wieloznaczności, która powoduje, że przymiotnik staje się semantycznie nieostry. Konsekwencją tego jest rozbudowana polisemiczność i problemy z ustaleniem podstawy antonimicznosci. Najlepszy tego przykład stanowi para przymiotników *dobry* — *zły*. Zjawisko to występuje w zestawieniach polsko-rosyjskich, wiąże się zatem z problemem ekwiwalencji.

Rodzaje związków o znaczeniu intensywnym

W podsumowaniu analizy omawianych związków należałoby wskazać przede wszystkim ich przeciwstawne rodzaje: intensyfikatory (*co tchu, z całej tocy*) i wyrażenia rozbudowane formalnie *наготовить (наварить, напечь) как на Маланьину свадьбу*, co znaczy 'przygotować dużo jedzenia'. Te drugie zawierają zamkniętą myśl i mają odniesienie do konkretnej sytuacji, głównie za sprawą czasownika. Te pierwsze wykazują łączliwość z czasownikiem, nie występują zatem samodzielnie, ale stanowią charakterystykę cechy procesualnej. Jedynym przykładem intensyfikatorów w czystej postaci są połączenia typu *jak*

diabli, uniwersalne w swoim charakterze z racji dysponowania znaczeniem ekspresywnym. Inny podział dominujący w pracy uwzględnia: zintensyfikowane cechy procesualne (*o rzut kamieniem, pykoŭ podatъ = bardzo blisko*) lub nieprocesualne (*trzęsie się na kimś sadło = bardzo gruby; sięgać w niebo = bardzo wysoki*). Omawianie tego typu związków, zwłaszcza w sytuacji, kiedy analizie podlegają JF, jest sprawą bardzo trudną. Uzmysławia to analiza połączeń typu: *bita, dobra godzina; cały boży dzień*. Można tu mówić o znaczeniu przenośnym przymiotników (*bita, dobra*), o intensyfikatorze przymiotnikowym (*bita, dobra, cały, boży*), lecz zarazem o pewnym ograniczeniu łączliwości. Zresztą tego rodzaju ograniczenia dotyczą większości frazeologizmów.

Przedstawione jednostki są mniej lub bardziej złożone formalnie i mniej lub bardziej złożone semantycznie. Jak się wydaje, złożoność formalna pociąga za sobą złożoność semantyczną, choć pojawiające się przy tym zwiększenie nasycenia cechy nie zawsze jest jednakowo silne (*pod nosem vs. tuż pod nosem*). Intensywność jako pochodna struktury formalnej w prezentowanym materiale zasada się przede wszystkim na reduplikacji, powtórzeniu tego samego rdzenia albo wyrazu z przyimkiem (*ręka w rękę*) lub bez (*cienia cień*). Intensyfikacja cechy następuje nie tylko w rezultacie reduplikacji, ale także amplifikacji. Zjawisko to najczęściej zachodzi na poziomie drugim wyższym (2JI) i polega na swoistym dopowiadaniu, co można określić również jako dążenie do pozornej dokładności¹. Przykładem mogą tu posłużyć związki wyrazowe z rozdziału *Czas: npi царе Косаре <когда турки воевали>, от века <веков>, до конца <своих> дней, до <самой> могилы, <первыми, вторыми и т.д.> пехами; когда рак <на горе> свистнет*. Na poziomie drugim, podobnie jak na trzecim, sporą aktywność w intensyfikowaniu JF przejawiają również zdrobnienia. Właściwie poziom 3JI możliwy jest do osiągnięcia głównie za sprawą deminutiwów. Jednak pojawienie się deminutywności przywołuje ekspresywność w całej jej złożoności.

Intensywność i ekspresywność

Problemem najistotniejszym przy omawianiu kategorii intensywności jest ekspresywność. Snując rozważania o obu tych zjawiskach należałoby podkreślić ich współistnienie, a czasami nawet współdziałanie, jeśli uwzględnia się ich rolę w konstytuowaniu związków frazeologicznych. Odwrócenie proporcji i przesuwanie intensywności na dalszy plan wiąże się zapewne z jakością materiału i odmiennym rodzajem analizy. Ekspozowanie ekspresywności należy łączyć z badaniami nad modalnością zdaniową i szeroko rozumianą pragmatyką, co

¹ Jak się wydaje, nie zawsze jednostki poziomu drugiego przy amplifikacji mają zwiększony poziom intensywności, np. *не чья ног → не чья ног под собой*. Z jednej strony formalne wydłużenie, a tym samym podkreślanie obrazowości, powoduje zwiększenie intensywności, z drugiej jednak jest to wzmocnienie niezbyt wyraźne.

powoduje ukrycie elementu struktury znaczeniowej, jaką jest intensywność. Jeśli wychodzić w procesie badawczym od znaczenia leksemu lub równoważnej mu jednostki, to można jedynie wskazać intensywną podstawę ekspresywności.

Nie sposób negować istnienia czynnika ekspresywnego, a raczej emocjonalnego w jednostkach frazeologicznych, ponieważ czasami zachowują się one jak typowe ekspresywa. Chodzi tu o zjawisko swoistego „zużywania się”. Proces ich odświeżenia następuje poprzez amplifikację lub wymianę pewnych elementów — *ciemno jak u Murzyna w kieszeni* itp., czyli znowu na pograniczu ekspresywności i intensywności. Wydaje się, że intensywność zachowuje tu pewną systemową stałość, nie wykraczając poza poziom najwyższy (3JI). Nie wyklucza to jednak większego nasycenia cechy, zwłaszcza w tekście, środkami syntaktycznymi i fonetyczno-graficznymi (ТУРАНСКИЙ 1990, s. 54).

Wystarczającym powodem, dla którego nie można utożsamiać intensywności z ekspresywnością, jest obecność JF zwiększających stopień nasycenia cechy, ale pozbawionych elementów ekspresji. Egzemplifikacji w tym względzie dostarczają systemy obu porównywanych języków, np. *wysoki jak topola, jak sosna; высокий как жердь, как колокольня*. Nie jest to jednak zjawisko występujące często. Istnieją również takie JF, których najistotniejszą cechą stanowi ładunek ekspresywności, np. *chudy jak nieszczęście*. Ekspresywność nie zawsze musi iść w parze z intensywnością, choć najczęściej jej towarzyszy. Jeśli potraktować JF lub inne wyrażenie podobne do frazeologizmu jako intensiwum, to należy zgodzić się z N. Łukjanową (ЛУКЬЯНОВА 1986, s. 57) co do istnienia intensiwów ekspresywnych i nieekspresywnych. Te drugie oparte są na obrazowości, rzadziej reduplikacji. Te pierwsze natomiast tworzone są głównie z udziałem deminutiwów (np. *иголочка, молоточек*), rzadziej innych wyrazów emocjonalnie zabarwionych (np. *дура, жона*). Zdarza się, że właściwości wyrazu stojącego w centrum, dominującego w związku, decydują o nacechowaniu JF w całości.

Szczególnym przypadkiem przejawu ekspresywności i przenikania się jej z kategorią intensywności są deminutiwa. Jednym aspektem tego zagadnienia jest obecność deminutiwów w związkach frazeologicznych, drugim — ich rola w konstrukcjach komparatywnych.

Deminutiwa i ich funkcja intensyfikująca

Deminutiwa są typem formacji, który w największym stopniu oddaje wspólnotę środków językowych wykorzystywanych zarówno w intensyfikowaniu, jak i wyrażaniu emocji. „Deminutiwa nie informują po prostu o wielkości, ale przekazują emocjonalną postawę nadawcy, mają więc pewną funkcję ekspresywną” (GRZEGORCZYKOWA 1998, s. 425). Oba te elementy przenikają się w takim stopniu, że trudno je od siebie oddzielić. Równie trudno przełożyć je na ilościowość, albowiem zmniejszenie wspomagane jest przez ekspresywność. Nie można też twierdzić, że w konkretnym przypadku nad elementem ekspresywnym

dominuje zmniejszenie, albo odwrotnie. Ponieważ jednak autorzy większości opracowań dotyczących kategorii intensywności wskazują na dominację ekspresywności, można pokusić się o odwrócenie proporcji i zaakcentowanie zmniejszenia. Potwierdzeniem takiej tezy może być funkcjonowanie czynnika ilościowego zawartego w deminutiwach, albowiem w wielu JF znajdują się one obok biegunów przestrzeni semantycznej, gdzie swoje wyrażenie znajduje zmniejszenie ilości cechy, np. nie obok *dużego*, ale obok *małego*.

Implicytna komparacja, istniejąca — zdaniem J. Apresjana — w niektórych przymiotnikach parametrycznych (*duży, wysoki, gruby, głęboki, szeroki* itp. oraz ich rosyjskich odpowiednikach), nie uaktywnia się w konstrukcjach porównawczych, tzn. zauważalny naddatek semantyczny nie powoduje przesunięcia jednostki o poziom wyżej. A są to przecież przymiotniki niosące znaczenie przekroczenia normy. Zwraca jednak uwagę ciekawe zjawisko bezpośrednio związane z formacjami deminutywnymi. Przymiotniki parametryczne wyrażające przekroczenie normy, czyli zmierzające w kierunku zwiększenia poziomu nasycenia cechy, nie występują w JF w postaci zdrobnień. Natomiast te, które znajdują się na biegunie przeciwnym, gdzie maksymalizacja cechy wiąże się z jej ilościowym ubytkiem, mogą przybierać formy deminutywne (*maleńki, malutki; слабенький*). Dodatkowo wykazują one łączliwość z deminutywną postacią rzeczowników, co najlepiej widać w stałych konstrukcjach komparatywnych, np. *худой как палка, тростинка, шепка* vs. *палочка, тростиночка, щепочка*, itp.² W języku rosyjskim tego typu zjawisko pojawia się także w innych wyrażeniach: *с детский кулачок* itp. Zdrobnienie zawarte w nośniku porównania oddziaływa na intensywność cechy, czego efektem jest uogólnione znaczenie zmniejszenia, dobrze widoczne w przypadku istnienia jednostek równoległych (*тонкий как нитка* vs. *тонкий как ниточка*). Stosunkowo często posługujemy się tu przykładami rosyjskimi, co uwarunkowane jest rodzajem wykorzystanych źródeł, ale podobne zjawisko występuje w języku polskim: *cienki jak mgła* vs. *cienki jak mgielka*. Tego typu zestawienia rodzą jednak wątpliwości: czy chodzi tu tylko o zdrobnienie? Odpowiedź na takie pytanie nie jest jednoznaczna z powodu widocznej różnicy między jakością analizowanego materiału, który po stronie rosyjskiej jest zdecydowanie bogatszy i zawiera sporo deminutiwów, zwłaszcza z sufiksem *-к(а)-*, najczęściej na drugim stopniu derywacji. Polskie źródła materiałowe odnotowują niewiele zdrobnień, dlatego zagadnienie ich funkcjonowania w JF dotyczy w większym stopniu języka rosyjskiego. Gdyby zestawić wymienione wcześniej przykłady z innymi, np. z grupy sensualnych: *светлый как слеза* vs. *слезинка; теплый как печка* vs. *печурка* itp., to

² Zdrobnienia często towarzyszą innym zdrobnieniom w ramach związku frazeologicznego, tzn. za typowy można uznać wariant *как с иголки новенький* — tu formy rzeczownika i przymiotnika są na trzecim i drugim stopniu derywacji. W sytuacji, kiedy zdrobnienia przechodzą w spieszczenia, ponownie daje o sobie znać emocjonalność (ekspresywność), zacierająca granicę między poziomem wyższym i najwyższym.

można zauważyć, że użycie zdrobnienia w zasadzie nie sygnalizuje zmniejszenia ilości cechy, pojawia się natomiast element emocjonalny, wywołany dodatnią konotacją. Na takich właśnie przykładach można wskazać bardzo chwiejną granicę między intensywnością a ekspresywnością albo jej brak. Nie staraj się wyciągać zbyt daleko idących wniosków, należy podkreślić, że prawdopodobnie jednym z czynników pozwalających w pewnym stopniu rozgraniczyć intensywność i ekspresywność jest semantyka przymiotników, ale studium w tym zakresie wymaga innego rodzaju badań.

Obrazowość

Obrazowość rozumiana jako zbiorowe wyobrażenie użytkowników języka (por. rozdział *Intensywność a obrazowość, Wstęp*) jest sposobem uzyskiwania intensyfikacji jednostek bardzo głęboko przenikającym ich strukturę. Obraz tworzony przez analizowane jednostki najczęściej opiera się na stałych konstrukcjach komparatywnych, w mniejszym stopniu na różnego rodzaju związkach, które nie posiadają jednolitej struktury formalnej. Obrazowość bywa trudno odtwarzalna albo wręcz nieodtworzalna w szeregu jednostek o zatartej motywacji, spowodowanej dużą siłą zespolenia komponentów. W niektórych przypadkach pewną jasność pozwoliłaby zapewne uzyskać analiza diachroniczna, ale takiej nie prowadzimy. Niektóre jednostki zwiększają intensywność poprzez amplifikację (*coś można policzyć na palcach <jednej ręki>*; *mucho как в пустой церкви <ночью>*), co wpływa również na tworzony przez nie obraz. Najmniej skuteczne pod tym względem są jednostki będące rezultatem reduplikacji, ale raczej w planie ilościowym, ponieważ na pewno nie można im odmówić siły wyrazu (*ramię w ramię / плечо к плечу*). Jeśli w trakcie analizy pojawiają się rozbudowane wyrażenia typu: *dzwonić jak na alarm, nosić się z czymś jak kura z jajkiem; wybierać się jak sójka za morze; siedzieć, przesiadywać gdzie a. nad czym kamieniem*, to obrazowość jest rezultatem sytuacji tworzonej na bazie czasownika; podobnie *nie spisałby na wołowej skórze* — w tym wypadku czynność pisania obraz wyraźnie ożywia. Element dynamizujący nie stanowi jednak warunku koniecznego do zilustrowania obrazowości, choć trzeba przyznać, że ma ona na pewno różną skalę natężenia i w związku z tym wymaga pogłębionych studiów. Natomiast związki łączliwe, a w jeszcze większym stopniu związki luźne, mają największe możliwości tworzenia obrazów stosownie do sytuacji.

Kondensacja

Kondensację łączą pewne związki ze stałymi konstrukcjami komparatywnymi i redukcją. Wyrażenia typu *chłop jak tur, chłop jak dąb* wydają się stanowić rezultat pewnego skrótu, zastosowania elipsy eliminującej przymiotnik. Należy przyjąć, że zjawisko takie istnieje, ale problemem w tego typu jednostkach jest stałość ich członów, siła ich wewnętrznych powiązań. Można zgodzić się, że

baba jak szafa trzydrzwiowa (SP) jest związkiem więcej niż łączliwym, ale czym będzie wyrażenie *facet jak szafa trzydrzwiowa* (In)? Naruszeniem związku frazeologicznego czy elementem wariantywnym? Na tle modelowego wyrażenia *dziewczyna jak malina* przedstawiony problem rysuje się dość jasno. Chodzi tu przypuszczalnie o siłę zespolenia członów JF i jakiś dodatkowy element, np. rym. Inną sprawą jest odtwarzalność pominiętego elementu, czyli możliwości skojarzeń stwarzane przez obrazowość. Prawdopodobnie tu również będzie brakowało jednoznaczności. Przykładem są wyrażenia: *baba jak piec*, *baba jak rzepa*, które nie kojarzą się z jedną tylko cechą. Można domniemywać, że nie wywodzą się one z konstrukcji komparatywnych. Tym bardziej więc, jeśli nie sposób w tym przypadku mówić o wzroście intensywności konkretnej cechy, to wyrażenia takie w niniejszej pracy nie mogą podlegać analizie. Tego rodzaju związki należy chyba traktować bardziej jako ekspresywne niż intensywne, choć każdy poszczególny przypadek trzeba rozpatrywać z różnych punktów widzenia. Być może bliższe przyjrzenie się funkcjonowaniu tego typu połączeń pozwoliłoby ustalić dominację jakiejś jednej cechy.

Redukcja

Związki zredukowane zakładają pierwotność formy komparatywnej (*большой как слон*) wobec porównania uboższego o przymiotnik (*как слон*) i rzeczownika w funkcji metaforycznej (*слон*). Przedstawiona kolejność ukazuje pewien proces, który niekoniecznie należy brać pod uwagę przy rozpatrywaniu tego typu konstrukcji. Istotniejszym problemem może być bowiem paralelizm występowania zredukowanych porównań (*как слон*) i stałych metafor (*слон*). Zjawisko to akcentuje W. Ogołcew (ОГОЛЬЦЕВ 1978, s. 73, 74), uznając omawiany typ porównań za ekwiwalentny metaforom bez uwzględniania stopniowego ich powstawania. Twierdzenie to opiera na fakcie, że pewne porównania nie przechodzą w metafory, a niektóre metafory nie tworzą konstrukcji komparatywnych.

Wartościowanie

Wartościowanie ilościowe sprowadza się do określenia wzrostu lub spadku ilości cechy aż do wartości biegunowych reprezentowanych przez omawiane przymiotniki, np. w parach: *wysoki* — *niski*, *gruby* — *chudy*, *gruby* — *cienki*, *duży* — *mały*, *długi* — *krótki* i w ich rosyjskich odpowiednikach pierwszy człon opozycji wskazuje na dużą ilość cechy „+”, natomiast drugi człon na małą ilość „-”. Analogiczna dyferencjacja towarzyszy przymiotnikom w JF ujętym na płaszczyźnie fizyczności (rozdziały *Somatyczność* i *Wielkość*), ale próba rozpatrywania ich z punktu widzenia wartościowania jakościowego nie daje oczekiwanych rezultatów. Zacząć trzeba od prostej czynności odniesienia cech do denotatów, gdyż inaczej ten typ wartościowania omawiać trudno. Okazuje się, że w wielu wypadkach niełatwo jest oceniać jakość. Przykładowo, czy *na*

wyciągnięcie ręki / *рукой подать*; długi jak wąż; *длинный как лапша*, czy nawet wielki jak słoń / *огромный как слон* to dobrze czy źle? Analiza większości jednostek wskazuje nie tyle na jakościową ambiwalencję, co raczej na możliwość wielorakich wyborów. Przy rozpatrywaniu niektórych cech wspomina się o miejscach nieprzyjaznych, sytuacji niewygodnego stłoczenia czy pospolitości, które mogą stwarzać przesłanki do wartościowania ujemnego, np.: *gdzie diabeł mówi dobranoc* / *у черта на куличках*; *jak śledzie w beczce* / *что сельдей в бочке*; *jak psów* / *как собак нерезаных* itp., ale już w ostatniej parze przykładów daje o sobie znać ekspresywność. Czynniki ten odgrywa w wartościowaniu jakościowym istotną rolę. Z tego powodu problemy konotacji nie zostały przedstawione w sposób wyczerpujący. Niezależnie od obecności pewnych elementów wartościowania jakościowego trudno jest mówić o jego systemowości. Nie ma w nim bowiem takiego systemu ocen, jaki charakteryzuje wartościowanie ilościowe, np.: *chudy jak patyk* i cała seria synonimów dysponuje konotacją ujemną, ale przeciwstawne znaczeniowo *gruby jak beczka* itp. ma taką samą konotację. Oba typy wartościowania — jakościowe i ilościowe — znajdują czasami pewne punkty styczności, są to jednak sytuacje nader rzadkie. Przykładem może tu być para przymiotników *jasny* / *светлый* i *ciemny* / *темный* (por. rozdział *Sensualność*), wartościująca w kolejności zapisu dodatnio i ujemnie. Wprawdzie nie osiąga się tu bardzo wyraźnego kontrastu, ale może to być dowód na zbieżność obu typów wartościowania. Prezentowane uwagi dotyczyły fizyczności, ponieważ w przeciwstawionej jej modalności (ujętej w rozdziale *Ocenianie*), wartościowanie jakościowe występuje. Omawiane cechy i oznaczające je przymiotniki można zestawić w pary różniące się konotacją. Na tle wielu sposobów wyrażenia intensywności, a zarazem oceny dodatniej lub ujemnej zauważalna jest zasada odwracania wartości (ironii) jako środka uzyskiwania konotacji ujemnej, widoczna w przykładach: *mądry jak dwie flądry*, *чист как трубочист*. Wartościowanie jakościowe pozostaje w niniejszym opracowaniu kwestią drugoplanową, choć niewątpliwie zjawisko to zasługuje na uwagę ze względu na przenikanie struktury wielu JF.

Porównanie systemów obu języków

W związku z bliskim pokrewieństwem języka polskiego i rosyjskiego przy wyrażaniu intensywności nie należy oczekiwać zdecydowanych kontrastów. Analiza materiału potwierdziła te przypuszczenia. Omawiane jednostki wykazują wiele cech podobieństwa, choć ujawniają się między nimi także różnice. Można je właściwie omawiać naprzemiennie. Odpowiednich środków wyrazu, wykazujących podobieństwo formalne i semantyczne, w systemie drugiego języka brakuje sporadycznie, np.: *marny*, *nędry*, *psi*, *liczy grosz*; *людей как в аду* itp. Pewne zjawiska można wytłumaczyć na podstawie różnic kulturowych. Nie będą miały swoich formalnych ekwiwalentów np. nazwy świąt, nawet tych nie istniejących: *до морковкина заговенья*, tak jak smukłego młodzia-

na nikt nie będzie nazywał wyrażeniem analogicznym do polskiego: *wysoki jak świeca*. Niekiedy ekwiwalenty wyrażen rosyjskich znaleźć można w łacinie — *do греческих календ* i *ad calendas Graecas*. Czasem nawet pobieżny przegląd jednostek obu języków pozwala stwierdzić, że tworzą one pewne paralele. Jednakże w pracy tej nie zajmuję się problemami ekwiwalencji, dlatego też przybliżać tego zagadnienia nie będę. Zaprezentowane zestawienia (w formie tabel) pokazują podobieństwa i różnice między jednostkami obu porównywanych systemów, a pośrednio — między dwoma językowymi obrazami świata.

Poddanie badaniu pokaźnej grupy JF pozwala wnioskować o bogactwie i różnaitości środków językowych zdolnych do wyrażania omawianej kategorii. Konfrontacja fragmentów systemów frazeologicznych obu języków, ograniczonych wykorzystanymi materiałami źródłowymi, pokazała sporo podobieństw zarówno w sposobach konceptualizacji niektórych pojęć, jak i wyrażania ich na płaszczyźnie językowej. Podobnie przedstawia się problem uzyskiwania i przejawiania znaczenia intensywności.

Przeprowadzona analiza upoważnia do stwierdzenia, że kategoria intensywności — jedna z kategorii semantycznych — obecna jest w jednostkach frazeologicznych, zawierających cechę podlegającą intensyfikacji. Wzmocnienie znaczenia następuje za pośrednictwem różnych środków i metod, opisanych przeze mnie w niniejszym opracowaniu, a uzyskujące je JF rozkładają się na trzech poziomach intensywności. Zwiększenie stopnia nasycenia cechy na poziomie struktury znaczenia stanowi intensywną podstawę ekspresywności jednostki języka.

Bibliografia

- ANUSIEWICZ J., 1994: *Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki*. Wrocław.
- APRESJAN J.D., 1980: *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk.
- ARYSTOTELES, 1975: *Kategorie i hermeneutyka z dodaniem Isagogi Porfiriusza*. Warszawa.
- AWDIEJEW A., red., 1999: *Gramatyka komunikacyjna*. Kraków.
- BAŃKOWSKI A., 2000: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. T. 1—2. Warszawa.
- BARTMIŃSKI J., 1985: *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki (I)*. W: BASAJ M., RYTEL D., red.: *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*. T. 3. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź, s. 25—53.
- BARTMIŃSKI J., red., 2003: *Język w kręgu wartości. Studia semantyczne*. Lublin.
- BARTMIŃSKI J., red., 2004: *Językowy obraz świata*. Lublin.
- BARTMIŃSKI J., MAZURKIEWICZ-BRZOZOWSKA M., red., 1993: *Nazwy wartości. Studia leksykalno-semantyczne*. Lublin.
- BARTWICKA H., 2000: *Rosyjski język potoczny. Słownictwo*. Bydgoszcz.
- BAUDOIN DE COURTENAY J.N., 1990: *Ilościowość w myśleniu językowym*. W: BAUDOIN DE COURTENAY J.N.: *Dzieła wybrane*. T. 4. Warszawa, s. 546—563.
- BEDNAREK A., 1994: *Leksykalne wykładniki parametryzacji świata*. Toruń.
- Blicharski M., 1988: *Czasowniki oznaczające stopień intensywności akcji w języku rosyjskim i polskim*. W: Blicharski M., red.: *Problemy semantyki leksykalnej*. T. 2. Katowice, s. 29—38.
- BOBROWSKI J., 1998: *Zaproszenie do językoznawstwa*. Kraków.
- BOGUSŁAWSKI A., 1976: *Problem „tertium comparationis” w porównaniu lingwistycznym*. W: „Kwartalnik Neofilologiczny”, T. 23, nr 3, s. 295—303.
- BOJAR B., KORYTKOWSKA M., 1989: *Problemy opisu semantycznej kategorii stopnia*. W: KOSESKA-TOSZEWA V., KORYTKOWSKA M., red.: *Studia gramatyczne bułgarsko-polskie. Ilość. Gradacja. Osoba*. T. 3. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź, s. 67—87.
- BOLINGER D., 1972: *Degree Words*. The Hague.
- BOREK M., 2001: *Filozoficzne korzenie predykatów stanu*. W: CZERWIŃSKI P., BOREK M., red.: *Konfrontacja języków słowiańskich na poziomie leksyki, słowotwórstwa i składni*. Katowice, s. 224—231.
- BURCHANOW I., 1995: *Учебный словарь системы понятий лингвистической семантики*. Rzeszów.
- BURKACKA J., 2001: *Porównawcza analiza gniazdowa wybranych leksemów neutralnych i nacechowanych ekspresywnie*. Warszawa.

- BURZYŃSKA A.B., LIBURA A., 2000: *Obraz czasu w języku potocznym i naukowym*. W: DĄBROSKA A., ANUSIEWICZ J., red.: „Język a Kultura”. T. 13. Wrocław, s. 131—142.
- CHLEBDA W., 1983: *Nazywanie w spolaryzowanych przestrzeniach semantycznych*. W: Blicharski M., red.: *Problemy nominacji językowej*. T. 2. Katowice, s. 25—37.
- CHLEBDA W., 1991: *Elementy frazeatyki. Wprowadzenie do frazeologii nadawcy*. Opole.
- CHUDYK D., 2005: *Łączliwość przysłówków gradualnych z przymiotnikami relacyjnymi w języku rosyjskim w porównaniu z polskim*. W: CZERWIŃSKI P., FONTAŃSKI H., red.: *Język a rzeczywistość. Rusycystyczne studia konfrontatywne*. Katowice, s. 139—148.
- CZURAK M., 1988: *Frazeologia określająca cechy charakteru człowieka*. W: BASAJ M., RYTEL D., red.: *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*. T. 4. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź, s. 147—151.
- ČOROLEEVA M., 1989: *Niektóre problemy kategorii stopnia i środków ją wyrażających*. W: KOSESKA-TOSZEWA V., KORYTKOWSKA M., red.: *Studia gramatyczne bułgarsko-polskie. Ilość. Gradacja. Osoba*. T. 3. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź, s. 89—109.
- ČOROLEEVA M., 2003: *Marija Čoroleeva, Alina Petrowa, III tom GKBP: Semantyczna kategoria stopnia*. W: KOSESKA-TOSZEWA V., BALTOWA J., red.: *Studia gramatyczne bułgarsko-polskie*. T. 7. Warszawa, s. 57—68.
- DASZCZYŃSKA I., 1983: *Z zagadnień frazeologii*. Słupsk.
- DASZCZYŃSKA I., 1997: *Reduplikacja jako jeden ze sposobów pierwotnej derywacji frazeologicznej*. W: Blicharski M., FONTAŃSKI H., red.: *Współczesne tendencje rozwoju języków słowiańskich*. T. 2. Katowice, s. 54—62.
- GŁOGER Z., 1985: *Encyklopedia staropolska*. T. 1—4. Warszawa.
- GŁOWIŃSKI M., KOSTKIEWICZOWA T., OKOPIEN-SŁAWIŃSKA A., SŁAWIŃSKI J., 2000: *Słownik terminów literackich*. Wrocław.
- GRABIAS S., 1978: *Pojęcie językowego znaku ekspresywnego*. W: SZYM CZAK M., red.: *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, s. 107—115.
- GRZEGORCZYKOWA R., 1975: *Funkcje semantyczne i składniowe polskich przysłówków*. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk.
- GRZEGORCZYKOWA R., 1978: *Struktura semantyczna wyrażen ekspresywnych*. W: SZYM CZAK M., red.: *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, s. 117—123.
- GRZEGORCZYKOWA R., 1990: *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*. Warszawa.
- GRZEGORCZYKOWA R., 1997: *Projekt syntezy badań porównawczych w zakresie nazw wymiarów*. W: NILSSON B., TEODOROWICZ-HELLMAN E., red.: *Nazwy barw i wymiarów. Colour and measure terms*. “Stockholm Slavic Papers”. Vol. 6. Stockholm, s. 97—104.
- GRZEGORCZYKOWA R., WASZAKOWA K., red., 2000: *Studia z semantyki porównawczej. Nazwy barw. Nazwy wymiarów. Predykaty mentalne*. Cz. I. Warszawa.
- GRZEGORCZYKOWA R., ZARON Z., red., 1997: *Semantyczna struktura słownictwa i wypowiedzi*. Warszawa.
- GRZEGORCZYKOWA R., LASKOWSKI R., WRÓBEL H., red., 1998: *Gramatyka współczesnego języka polskiego*. Warszawa.
- GUGUŁANOWA I., 1982: *Frazeologizmy z liczebnikami w języku polskim i bułgarskim*. W: BASAJ M., RYTEL D., red.: *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*. T. 1. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź, s. 149—156.
- HANDKE K., 1996: *Czas i przestrzeń w polskich pracach językoznawczych*. W: BIAŁOSKÓRSKA M., red.: *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*. T. 3. Szczecin, s. 11—19.
- JANUS E., red., 1975: *Słownik i semantyka. Definicje semantyczne*. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk.
- JANUS E., 1977: *Wykładniki intensywności cechy we współczesnej polszczyźnie*. „Polonica”, T. 3, s. 47—57.
- JANUS E., 1981: *Wykładniki intensywności cechy (na materiale polskim i rosyjskim)*. Wrocław.

- JOHNSON M., 1987: *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago—London.
- JURKOWSKI M., 1976: *Semantyka i składnia wyrażeń gradacyjnych (w językach wschodniostowiańskich)*. Katowice.
- KARDELA H., red., 1994: *Podstawy gramatyki kognitywnej*. Warszawa.
- KEDZIOR M., 1980: *Z badań nad semantycznym polem „ilość” we frazeologii języka rosyjskiego i polskiego*. W: Blicharski M., red.: „Prace Językoznawcze”. T. 6. Katowice, s. 48—54.
- KIKLEVIĆ A. K., 2002: *Kategoria semantyczna komitatywności i jej realizacja w językach polskim i białoruskim*. „Acta Polonico-Ruthenica”. T. 7, s. 149—160.
- KLEIBER G., 2003: *Semantyka prototypu: kategorie i znaczenie leksykalne*. Kraków.
- KLEMENSIEWICZ Z., 1983: *Podstawowe wiadomości z gramatyki języka polskiego*. Warszawa.
- KLESZCZOWA K., 2005a: *Przestrzeń semantyczna kategorii „zupełności”*. W: Bałowski M., Chlebda W., red.: *Ogród nauk filologicznych*. Opole, s. 293—301.
- KLESZCZOWA K., 2005b: *Sposoby wyrażania intensywności WOLI w języku polskim*. W: Czerwiński P., Fontański H., red.: *Język a rzeczywistość. Rusycystyczne studia konfrontatywne*. Katowice, s. 169—177.
- KOPALIŃSKI W., 2000: *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*. Warszawa.
- KOSESKA-TOSZEWA V., BALTOWA J., red., 2003: *Studia gramatyczne bułgarsko-polskie*. T. 7. Warszawa.
- KRAJEWSKI L., 1982: *Synonimia porównań doprzymiotnikowych*. W: Lewicki J.M., red.: *Statość i zmienność związków frazeologicznych*. Lublin, s. 113—121.
- KRZYŻANOWSKA A., 1999: *Polska i francuska frazeologia śmierci*. Lublin.
- LACHUR Cz., 1983: *O tzw. temporalnych konstrukcjach skalarnych w języku rosyjskim i polskim (znaczenie uprzedniości): O tzw. temporalnych konstrukcjach skalarnych w języku rosyjskim i polskim (znaczenie następczości)*. W: Blicharski M., red.: *Problemy językoznawstwa rosyjskiego i polskiego*. Katowice, s. 20—38, s. 79—92.
- LACHUR Cz., 1999: *Semantyka przestrzenna polskich przyimków prefigowanych na tle rosyjskim*. Opole.
- LASKOWSKA E., 1992: *Wartościowanie w języku potocznym*. Bydgoszcz.
- LASKOWSKI R., red., 1986: *Czas i przestrzeń w języku*. Katowice.
- LEWICKI R., PAJDIŃSKA A., 1993: *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*. T. 2: *Współczesny język polski*. Red. J. Bartmiński. Wrocław.
- LINDE-USIEKIEWICZ J., 1997: *Hipotezy na temat znaczeń polskich przymiotników wymiaru*. W: Nilsson B., Teodorowicz-Hellman E., red.: *Nazwy barw i wymiarów. Colour and measure terms*. “Stockholm Slavic Papers”. Vol. 6. Stockholm, s. 105—113.
- MACIEJEWSKI W., 1996: *O przestrzeni w języku. Studium typologiczne z językiem polskim w centrum*. Poznań.
- MILEJKOWSKA H., 1990: *Семантическая категория интенсивности признака качественных прилагательных в русском языке*. W: Orzechowska H., red.: *Zagadnienia kategorii stopnia w językach słowiańskich*. T. 5. Warszawa, s. 175—182.
- MOCARZ M., 2005: *Predykatywy leksykalne w konfrontacji przekładowej*. Lublin.
- NILSSON B., TEODOROWICZ-HELLMAN E., red., 1997: *Nazwy barw i wymiarów. Colour and measure terms*. “Stockholm Slavic Papers”. Vol. 6. Stockholm.
- NOWAKOWSKA-KEMPNA I., 1995: *Konceptualizacja uczuć w języku polskim*. Warszawa.
- PAJDIŃSKA A., 1982: *Elementy motywujące znaczenie w składzie związków frazeologicznych*. W: Basaj M., Ryteł D., red.: *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*. T. I. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź, s. 81—87.
- PAJDIŃSKA A., 1990: *Antropocentryzm frazeologii potocznej*. W: Bartmiński J., red.: *Etnolingwistyka*. T. 3. Lublin, s. 59—70.
- PETROWA-WASILEWICZ A., 1989: *Przegląd problematyki związanej z kategorią stopnia w języku polskim i bułgarskim*. W: Koseska-Toszeva V., Korytkowska M., red.: *Studia gramatyczne*

- bułgarsko-polskie. *Ilość. Gradacja. Osoba*. T. 3. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź, s. 111—125.
- PIANKA W., 1983: *Z semantyki stopniowania leksemów parametrycznych w języku polskim i innych językach słowiańskich*. W: PIANKA W., red.: *Zagadnienia kategorii stopnia w językach słowiańskich*. T. 3. Warszawa, s. 9—19.
- PIETRAK H., 1971: *Wyrażenia i zwroty porównawcze z zaimkiem porównawczym jak, jako w języku polskim i czeskim*. „Poradnik Językowy”, nr 9, s. 556—566.
- PIĘTKOWA R., 1991: *O aksjologizacji przestrzeni w języku i poezji*. W: PUZYNNINA J., BARTMIŃSKI J., red.: „Język a Kultura”. T. 2: *Zagadnienia leksykalne i aksjologiczne*. Wrocław, s. 187—196.
- PODLAWSKA D., PŁÓCIENNIK I., 2002: *Leksykon nauki o języku*. Bielsko-Biała.
- POLAŃSKI K., red., 1999: *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław—Warszawa—Kraków.
- PORAWSKA J., 1991: *Semantyczne aspekty frazeologii czasowników ruchu*. Kraków.
- PUZYNNINA J., 1981: *O znaczeniu czasownika „oceniać” we współczesnym języku polskim*. „Studia Gramatyczne”, T. 4, s. 113—126.
- PUZYNNINA J., 1983: *O elementach ocen w strukturze znaczeniowej wyrazów*. „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, z. 40, s. 121—127.
- PUZYNNINA J., 1992: *Język wartości*. Warszawa.
- PUZYNNINA J., 2003: *Wokół języka wartości*. W: BARTMIŃSKI J., red.: *Język w kręgu wartości. Studia semantyczne*. Lublin, s. 19—34.
- PUZYNNINA J., ANUSIEWICZ J., red., 1991: „Język a Kultura”. T. 3: *Wartości w języku i tekście*. Wrocław.
- RODAK R., 1999: *Metonimia w specyfikacji przestrzennej*. W: AWDIEJEW A., red.: *Gramatyka komunikacyjna*. Kraków, s. 161—173.
- SANDOMIRSKA I., 2000: *O metaforach ŻYCIA i ŚMIERCY w stałych związkach wyrazowych w języku rosyjskim*. W: DĄBROWSKA A., ANUSIEWICZ J., red.: „Język a Kultura”. T. 13. Wrocław, s. 355—367.
- SAPIR E., 1972: *Gradacja: studium z semantyki*. W: WIERZBICKA A., red.: *Semantyka i słownik*. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, s. 9—37.
- SITARSKI A., 2001: *Структура и функционирование наречий в русском языке новейшего времени*. Poznań.
- SOKOŁOWSKI J., 1972: *O tłumaczeniu frazeologizmów rosyjskich na język polski*. W: „Acta Universitatis Wratislaviensis”, nr 170. „Slavica Wratislaviensia”, T. 3. Wrocław, s. 87—97.
- SPAGIŃSKA-PRUSZAK A., 2003: *Intelekt we frazeologii polskiej, rosyjskiej i chorwackiej*. Gdańsk.
- STARZ R., 2000: *Nabywanie kategorii semantycznych: wyrazy przeciwstawne w charakterystyce postaci*. W: MRÓZEK R., red.: *Język w przestrzeni edukacyjnej*. Katowice, s. 37—42.
- STAWNICKA J., 2002: *Aktionsarten w języku rosyjskim i ich niemieckie translaty*. Katowice.
- STEFFEN W., 1986: *Wyrazy lepsze i gorsze*. „Język Polski”, nr 5, s. 336—340.
- STRAS E., 2007: *Czynnik antropocentryczny a intensyfikacja relacji przestrzennych w języku polskim i rosyjskim*. W: CHARCIAREK A., CZERWIŃSKI P., red.: *Język w kontekście społecznym i komunikacyjnym*. Katowice 2007, s. 24—33.
- SZUMSKA D., 1999: *W poszukiwaniu standardów semantycznych*. W: AWDIEJEW A., red.: *Gramatyka komunikacyjna*. Kraków, s. 69—86.
- SZYMIK-GRYSZYK M., 1996: *Niezgramatyzalizowane wykładniki wysokiej intensywności w języku polskim i angielskim*. W: „Acta Universitatis Wratislaviensis”, nr 1840. „Studia Linguistica”, T. 17. Wrocław, s. 81—94.
- ŚMIECH W., 1987: *O niektórych wskaźnikach intensywności akcji w języku polskim*. „Rozprawy Komisji Językowej”, T. 33, s. 165—172.
- TABAKOWSKA E., 1995: *Gramatyka i obrazowanie*. Kraków.
- TABAKOWSKA E., red., 2001: *Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa*. Kraków.
- TAYLOR J. R., 2001: *Kategoryzacja w języku. Prototypy w teorii językoznawczej*. Kraków.

- TERMIŃSKA K., 1986: *Percepcja i przestrzeń. Typy wypowiedzeń*. W: LASKOWSKI R., red.: *Czas i przestrzeń w języku*. Katowice, s. 50—64.
- TOKARSKI J., 1971: *Słownictwo. Teoria wyrazu*. Warszawa.
- TOPOLIŃSKA Z., 1999: *Język. Człowiek. Przestrzeń*. Warszawa—Kraków.
- TOPOLIŃSKA Z., GROCHOWSKI M., red., 1975: *Charakterystyka temporalna wypowiedzenia*. Wrocław.
- URBAŃCZYK S., red., 1978: *Encyklopedia wiedzy o języku polskim*. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk.
- WĘGIEL M., 1995: *Jakie są ograniczenia w łączliwości składniowej przysłówków (na przykładzie łączliwości leksemu „bardzo”)*. W: „Studia Gramatyczne”. T. 11. Kraków, s. 107—112.
- WIERZBICKA A., 1972: *Semantic Primitives*. Frankfurt-am-Main.
- WOŁODZKO E., 1984: *Przysłówki w języku rosyjskim i polskim*. Warszawa
- WÓJCIK T., 1973: *Wyrażenie odległości we współczesnym języku rosyjskim i polskim*. „Język Rosyjski”, nr 2, s. 72—77.
- WRÓBLEWSKI P., 1998: *Struktura, typologia i frekwencja polskich metafor*. Białystok.
- WYSOCZAŃSKI W., 2005: *Językowy obraz świata w porównaniach zleksykalizowanych. Na materiale wybranych języków*. Wrocław.
- ZARĘBA L., 2004: *Szkice z frazeologii porównawczej francusko-polskiej i polsko-francuskiej*. Kraków.
- Алпатов В.М., 1993: *Об антропоцентричном и системоцентричном подходах к языку*. «Вопросы языкознания», № 3, s. 15—26.
- Арутюнова Н.Д., 1988: *Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт*. Москва.
- Ахманова О.С., 1966: *Словарь лингвистических терминов*. Москва.
- Балли Ш., 1961: *Французская стилистика*. Москва.
- Бибок К., 1996: *Проблема концептуальной семантики русского и венгерского языков*. «Вопросы языкознания», № 2, s. 156—165.
- Блинова О.И., 1983: *Образность как категория лексикологии*. В: *Экспрессивность лексики и фразеологии*. Новосибирск.
- Богуславский И.М., Иомдин Л.Л., 1999: *Семантика «быстроты»*. «Вопросы языкознания», № 6, s. 13—30.
- Бондарко А.В., 1983: *Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии*. Ленинград.
- Бондарко А.В., ред., 1996: *Теория функциональной грамматики: Качественность. Количественность*. Санкт-Петербург.
- Бондарко А.В., Шубик С.А., ред., 2005: *Проблемы функциональной грамматики: Полевые структуры*. Санкт-Петербург.
- Булыгина Т.В., 1980: *Грамматические и семантические категории и их связи*. В: Арутюнова Н.Д., Уфимцева А.А., ред.: *Аспекты семантических исследований*. Москва.
- Булыгина Т.В., Шмелев А.Д., 1997: *Языковая концептуализация мира*. Москва.
- Виноградов В.В., 1947: *Русский язык. Грамматическое учение о слове*. Москва—Ленинград.
- Ваигла Э., 1984: *Опыт сопоставления фразеологических оборотов единой образной основы (на русско-эстонском материале)*. В: ЛЕЭМЕТС Х., ПИХЛАК А., ПЫЛМА В., ТИМОШЕНКО С., ред.: *Сопоставительный анализ лексических и грамматических средств разносистемных языков*. Таллин, s. 88—99.
- Васильев Л.М., 1990: *Современная лингвистическая семантика*. Москва.
- Вольф Е.М., 1985: *Функциональная семантика оценки*. Москва.
- Вольф Е.М., 1986: *Оценочное значение и соотношение признаков «хорошо / плохо»*. «Вопросы языкознания», № 5, s. 98—106.

- Воротников Ю.Л., 1987: *Структура функционально-грамматической сферы градуационности качественного признака*. «Филологические науки», № 4, с. 78—81.
- Воротников Ю.Л., 1999: *Степени качества в современном русском языке*. Москва.
- Всеволодова М.В., Владимирский Е.Ю., 1982: *Способы выражения пространственных отношений в русском языке*. Москва.
- Гаевская Г.А., 1976: *Понятия эмоциональности и экспрессивности в лингвистике*. В: „Wissenschaftliche-Zeitschrift-der-Universitaet Rostock“, Bd. 25, Heft 4/5, Rostock, s. 317—327.
- Голованова А., 2003: *Категория ценности и ее репрезентация в польской языковой картине мира*. В: BARTMIŃSKI J., red.: *Język w kręgu wartości. Studia semantyczne*. Lublin, s. 163—169.
- Гриднева Т.В., 1998: *Интенсивность как категориальное свойство фразеологической семантики. Семантика языковых единиц*. В: *Доклады VI Международной конференции*. Т. 1. Москва, с. 243—246.
- Григорьева М.Л., ред., 1999: *Краткие сведения по некоторым теоретическим вопросам фразеологии русского языка*. Краснодар.
- Гухман М.М., 1985: *Понятийные категории, языковые универсалии и типология*. «Вопросы языкознания», № 3, с. 3—12.
- Дашчиньска И., 1999: *Идеографический анализ русской и польской фразеологии*. В: JANKOWSKI A., LUCIŃSKI K., red.: *Z problematyki polsko-wschodniosłowiańskich badań*. „Kieleckie Studia Rusycystyczne”, nr 8, s. 219—226.
- Демьянков В.З., 1994: *Теория прототипов в семантике и прагматике языка*. Москва.
- Добровольский Д.О., 1996: *Образная составляющая в семантике идиом*. «Вопросы языкознания», № 1, с. 71—93.
- Есперсен О., 1958: *Философия грамматики*. Москва.
- Жуков В.П., 1978: *Семантика фразеологических оборотов*. Москва.
- Ижакевич Г.П., ред., 1991: *Сопоставительное исследование русского и украинского языков. Лексика и фразеология*. Киев.
- Калинина И.К., Аникина А.Б., 1975: *Современный русский язык. Морфология*. Москва.
- Караулов Ю.Н., 1976: *Общая и русская идеография*. Москва.
- Кацнельсон С.Д., 1986: *Общее и типологическое языкознание*. Ленинград.
- Киклевич А.К., 1998: *Язык и логика. Лингвистические проблемы квантификации*. Muenchen.
- Киклевич А.К., 2001: *Количественность и градуальность в естественном языке*. Muenchen.
- Кобозева И.М., 2007: *Лингвистическая семантика*. Москва.
- Колесникова С.М., 1998: *Степени сравнения прилагательных и выражаемая ими интенсивность признака*. «Русский язык в школе», № 5, с. 69—74.
- Колесникова С.М., 1999: *Средства выражения степени величины признака*. «Русский язык в школе», № 1, с. 78—82.
- Кронгауз М.А., 2001: *Семантика*. Москва.
- Кругликова Л.Е., 1988: *Структура лексического и фразеологического значения*. Москва.
- Кунин А., 1969: *Устойчивые адъективные сравнения в русском и английском языках (опыт сопоставительного анализа)*. «Русский язык за рубежом», № 3, с. 80—86.
- Лендвай Э., 1998: *Лексическая семантика русского языка*. Будапешт.
- Лукьянова Н.А., 1980: *О некоторых аспектах изучения экспрессивно-выразительной лексики*. „Zeitschrift-fuer-Slawistik”, Bd. 108, Nr. 25, s. 891—900.
- Лукьянова Н.А., 1986: *Экспрессивная лексика разговорного употребления. Проблемы семантики*. Новосибирск.
- Мезенин С.М., 1983: *Образность как лингвистическая категория*. «Вопросы языкознания», № 6, с. 48—57.
- Мелерович А.М., Мокиенко В.М., 1997: *Фразеологизмы в русской речи*. Москва.
- Михеева Л.Н., 2004: *Измерение времени в русском языке: лингвокультурологический аспект*. «Филологические науки», № 2, с. 69—78.
- Мокиенко В.М., 1980: *Славянская фразеология*. Москва.

- Мокиенко В.М., 1986: *Образы русской речи. Историко-этимологические и этнолингвистические очерки фразеологии*. Ленинград.
- Морковкин В.В., ред., 2002: *Объяснительный словарь русского языка*. Москва.
- Никитина Т.Г., 1995: *К вопросу о классификационной схеме фразеологического идеографического словаря*. «Вопросы языкознания», № 2, s. 68—82.
- Николаева Е.К., 1989: *О фразеологических интенсификаторах (на материале польского языка)*. «Вестник ЛГУ», серия 2, выпуск 3. № 16, s. 74—77.
- Николаева Т.М., 1983: *Качественные прилагательные и отражение «картины мира»*. «Славянское и балканское языкознание». Москва, s. 235—244.
- Ничева К., 1983: *Фразеологизмы с компонент «дьявол» в болгарския, руския, чешкия, полския и френския език*. «Съпоставително езикознание», № 3, s. 26—34.
- Новиков Л.А., 1973: *Антонимия в русском языке*. Москва.
- Новиков Л.А., 1982: *Семантика русского языка*. Москва.
- Огольцев В.М., 1978: *Устойчивые сравнения в системе русской фразеологии*. Ленинград.
- Орлова В.И., 1966: *Фразеологические обороты со сравнительными союзами*. «Русский язык в школе», № 3, s. 83—90.
- Падучева Е.В., 2004: *Динамические модели в семантике лексики*. Москва.
- Пеньковский А.Б., 2004: *О развитии скрытых семантических категорий русского языка: От Пушкина до наших дней: Категория масштаба*. «Вопросы языкознания», № 1, s. 42—59.
- Пипер П., 2002: *Степеновање у граматичи и речнику (у српском и другим словенским језицима)*. „Зборник Матице Српске за славистику”, № 61, s. 59—81.
- Полянский А.Н., 1980: *Мера и степень признака в русском языке*. «Русский язык в школе», № 6, s. 87—91.
- Попова З.Д., ред., 1980: *Сопоставительно-семантические исследования русского языка*. Воронеж.
- Попова З.Д., ред., 1985: *Семантическая специфика национальных языковых систем*. Воронеж.
- Пугач С.А., 1986: *Тавтология как средство выразительности*. «Русская речь», № 1, s. 67—73.
- Ревенко И.В., 1999: *Категория интенсивности как семантическая категория*. В: Лесников С.В., ред.: *Материалы второй Всероссийской научной конференции «Русский язык: прошлое, настоящее, будущее»*. Ч. 3. Москва.
- Рогожникова Р.П., 2003: *Толковый словарь сочетаний, эквивалентных слову*. Москва.
- Родионова С.Е., 2005: *Семантика интенсивности и ее выражение в современном русском языке*. В: Бондарко А.В., Шубик С.А., ред.: *Проблемы функциональной грамматики: Полевые структуры*. Санкт-Петербург, s. 150—168.
- Розенталь Д.Э., ред., 1979: *Современный русский язык*. Ч. 1. Москва.
- Ройзензон Л.И., 1977: *Спроба порівняльного аналізу компаративних фразеологізмів словацької та російської мов*. „Slavia Occidentalis”, Т. 34, s. 73—81.
- Рычкова Е.Л., 2003: *К вопросу о лексико-семантическом выражении категории количественности в современном русском языке*. В: Галиуллина К.Р., Николаева Г.А., ред.: *Международные Бодуэновские чтения: Казанская лингвистическая школа: традиции и современность*. Т. 1. Казань, s. 168—170.
- Самоилова Н.Г., 1971: *Оправданная тавтология*. «Русская речь», № 3, s. 53—57.
- Сафонова С.С., 2003: *Семантическая интенсивность и способы ее репрезентации в местоименно-союзных предложениях*. В: Галиуллина К.Р., Николаева Г.А., ред.: *Международные Бодуэновские чтения: Казанская лингвистическая школа: традиции и современность*. Т. 2. Казань, s. 37—39.
- Сергеева Е.Н., 1966: *Абсолютивная степень интенсивности качества и ее выражение в английском языке*. В: *Проблемы лингвистического анализа*. Москва.
- Степанова Г.В., Шрамм А.Н., 1980: *Введение в семасиологию русского языка*. Калининград.
- Степанская С.П., 1983: *Структурно-семантическая классификация существительных (на материале тавтологических сочетаний)*. «Филологические науки», № 4, s. 71—75.
- Стернин И.А., 1979: *Проблемы анализа структуры значения слова*. Воронеж.

- СТЕРНИН И.А., 1985: *Лексическое значение слова в речи*. Воронеж.
- СТРАСЬ Е., 2004: *Редупликация как способ выражения интенсивности в русском языке (тезисы)*. В: QUERO GERVILLA E., SALMERÓN VÍLCHEZ A., red.: *III Jornadas Andaluzas de Slavística*. Granada, s. 147—148.
- СТРАСЬ Е., 2005а: *Интенсивность, создаваемая редупликацией, в русском и польском языках*. В: ВЪЛЧАНОВА М., КУЗМОВА М., МИХАЙЛОВА М., ред.: *Юбилеен славистичен сборник*. Благоевград, s. 274—281.
- СТРАСЬ Е., 2005б: *Градуальность определений человека „под градусом“*. В: ALEKSIEJENKO M., HORDY M., red.: *Stowo. Tekst. Czas*. Т. 8: *Człowiek we frazeologii i leksyce języków słowiańskich*. Szczecin, s. 181—186.
- СТРАСЬ Е., 2005с: *Антонимические воплощения богатства и бедности в русской и польской фразеологии (деньги и материальный достаток)*. В: ПРОХОРОВ Ю.Е., ред.: *Взаимодействие языков и культур: русский язык в культурно-коммуникативном пространстве новой Европы*. Рига, s. 386—394.
- СЯТКОВСКИЙ С., 2001: *Градуальность в языке и речи: русский грамматический элатив и его польские эквиваленты*. В: КИКЛЕВИЧ Д., ред.: *Количественность и градуальность в естественном языке*. Muenchen, s. 47—60.
- ТАТАР Б., 1992: *Фразеология современного русского языка*. Будапешт.
- ТАТАР Б., 2005: *Новый способ для различения фразеологических единств от фразеологических срощений*. В: BAŁOWSKI M., CHLEBDA W., red.: *Ogród nauk filologicznych*. Opole, s. 629—636.
- ТЕЛИЯ В.Н., ред., 1995: *Словарь образных выражений русского языка*. Москва.
- ТУЛИНА Т.А., 1973: *О способах эксплицитного и имплицитного выражения сравнения в русском языке*. «Филологические науки», № 1, s. 51—62.
- ТУРАНСКИЙ И.И., 1990: *Семантическая категория интенсивности в английском языке*. Москва.
- УБИН И.И., 1987: *Словарь усилительных словосочетаний русского и английского языков*. Москва.
- ЭМИРОВА А.М., 1988: *Русская фразеология в коммуникативном аспекте*. Ташкент.
- ФЕДОРОВ А.И., 1969: *Семантическая основа образных средств языка*. Новосибирск.
- ФЕДОРОВ А.И., 1985: *Образная речь*. Новосибирск.
- Филин Ф.П., ред., 1979: *Русский язык Энциклопедия*. Москва.
- ФРУМКИНА Р.М., 1992: *Концепт, категория, прототип*. В: КУЗНЕЦОВ А.М., ред.: *Лингвистическая и экстралингвистическая семантика*. Москва.
- ХИДЕКЕЛЬ С.С., КОШЕЛЬ Г.Г., 1983: *Природа и характер языковых оценок*. В: *Лексические и грамматические компоненты в семантике языкового знака*. Воронеж, s. 72—82.
- ХОВАЛКИНА А.А., 1995: *Лексическое выражение степени величины признака в современном русском языке*. Симферополь.
- ЦЫРАН М., ПОЛЯНСКАЯ К., 1988: *Принципы выделения ядерных и периферийных сем в пределах температурных прилагательных (на материале русского и польского языков)*. В: WLICHARSKI M., red.: *Problemy semantyki leksykalnej*. Т. 2. Katowice, s. 73—78.
- ЦЫРАН М., ПОЛЯНСКАЯ К., 1988: *Лексико-семантическая группа прилагательных со значением «теплый» в русском и польском языках*. В: WLICHARSKI M., red.: *Problemy semantyki leksykalnej*. Т. 2. Katowice, s. 79—92.
- ЧЕРВЕНКОВА И.В., 1975: *О показателях меры признака (на материале современного русского языка)*. «Годишник на Софийский унив. Фак. по славянски филологии», Т. 18, № 1.
- ЧЕРЕМИСИНА М.И., 1967: *Сравнения-фразеологизмы русского разговорного языка*. «Русский язык за рубежом», № 2, s. 72—77.
- ШАХОВСКИЙ В.И., 1987: *Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка*. Воронеж.
- ШРАММ А.Н., 1979: *Очерки по семантике качественных прилагательных*. Ленинград.

- ЯКОВЛЕВА Е.С., 1994: *Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия)*. Москва.
- ЯМШАНОВА В.А., 1992: *Инструментальность как семантическая категория*. В: «Вопросы языкознания», № 4, s. 63—72.
- ЯРЦЕВА В.Н., ред., 1998: *Большой энциклопедический словарь. Языкознание*. Москва.

Źródła leksykograficzne i wykaz skrótów

- BANKO M., red., 2000: *Inny słownik języka polskiego*. T. 1—2. Warszawa (Inny).
- BANKO M., 2004: *Słownik porównań*. Warszawa (SP).
- BAWA S., LIBEREK J., 2002: *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*. Warszawa (SFWP).
- DOROSZEWSKI W., red., 1958—1969: *Słownik języka polskiego*. T. 1—11. Warszawa (Dor.).
- DUNAJ B., red., 1999: *Słownik współczesnego języka polskiego*. T. 1—2. Warszawa (D).
- KŁOSIŃSKA A., oprac., 2005: *Słownik frazeologiczny PWN*. Warszawa (SF).
- LUKSZYN J., red., 1998: *Wielki słownik frazeologiczny polsko-rosyjski i rosyjsko-polski*. Warszawa (WSF).
- MIROWICZ A. i in., red., 1970: *Wielki słownik rosyjsko-polski*. T. 1—2. Warszawa—Moskwa (RP).
- SKORUPKA S., 1987: *Słownik frazeologiczny języka polskiego*. T. 1—2. Warszawa (Skor.).
- Słownik frazeologiczny*. 2003. Wrocław, Wydawnictwo „Europa” (SfE).
- SZYMCZAK M., red., 1978—1981: *Słownik języka polskiego*. T. 1—3. Warszawa (SJP).
- ZGÓŁKOWA H., red., 1994—2004: *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*. T. 1—49. Poznań (PSWP).
- БИРИХ А.К., МОКИЕНКО В.М., СТЕПАНОВА Л.И., 1998: *Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник*. Санкт-Петербург (SRF).
- ЕВГЕНЬЕВА А.П., ред., 1981—1984: *Словарь русского языка*. Т. 1—4. Москва (MAS).
- ЕФРЕМОВА Т.Ф., 2000: *Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный*. Т. 1—2. Москва (Efr).
- ЖУКОВ В.П., М.И. СИДОРЕНКО М.И., В.Т. ШКЛЯРОВ В.Т., ред., 1987: *Словарь фразеологических синонимов*. Москва (SFS).
- ЛЬВОВ М.Р., 1984: *Словарь антонимов русского языка*. Москва (SA).
- МОКИЕНКО В.М., 2003: *Словарь сравнений русского языка*. Санкт-Петербург (SSr.).
- МОЛОТКОВ А.И., ред., 1978: *Фразеологический словарь русского языка*. Москва (FSRJ).
- ОЖЕГОВ С.И., ШВЕДОВА Н.Ю., ред., 1997: *Толковый словарь русского языка*. Москва (OS).

Internet (In).

The category of intensity in the phraseology of the Polish and Russian language

Summary

The work is devoted to one of the semantic categories, and investigation of its projection in phraseological units in the Polish and Russian language. The analysis conducted concerns an attempt to indicate types and means of reflecting intensity in the polarized semantic space, limited by antonymic pairs of adjectives naming a given feature. Some of the points of a created semantic space take on their own verbalization on the linguistic level. Their greatest density, which is proved by the semantics of intensity, takes place near polar points. The semantic features in focus can be added by means of units of different language levels, phraseologisms included.

The material analysed derives from lexicographic sources: phraseological, explanatory and comparative dictionaries. The notion of phraseology is understood here in broad terms, that is, it takes into account stable comparative constructions, collocations, and probably a series of compounds not fully or partially phraseologised.

Adjectives correspond to given notions and form linguistic units naming certain features, in the areas (categories) of "space", "time", "speed", "quantity", "power", "sensitivity", "state", and "assessment". Intensity refers to the quantitative value which affects units referring to physical characteristics. It is much more difficult to find it in the units to which qualitative value is ascribed. In the analysis of phraseologisms the author uses an onomasiologic approach (from the notion to the name) because it is the actual reality and phenomena taking place in it, by means of their denotations, that have an influence on the meaningful content of linguistic units.

The research method constituted the principle of comparing units which possess a lower level of intensity with the ones characterized by a bigger intensity, such as *ładna jak lalka* → *piękna jak lalka*; *cienki jak wlos* → *cienki jak włos*, *cienki jak włos* → *cieniutki jak włos*, *jasne jak słońce* → *jasne jak słońce na niebie*, etc. The very method allows for both the establishment of the same intensity in JF, and the identification of its degree. The mechanism of intensity increases functions in linguistic units of different levels, but its investigation has never been the subject of analysis in the literature.

Ева Стрась

Категория интенсивности во фразеологии польского и русского языков

Резюме

В работе представлены вопросы, связанные с одной из семантических категорий – категорией интенсивности. Проведенный анализ имеет целью выявить виды и способы отражения интенсивности во фразеологии польского и русского языков. Основу его составляет описание биполярного семантического пространства, ограниченного антонимическими парами прилагательных со значением признака. Некоторые точки образуемого пространства получают свою языковую реализацию. Наибольшее количество единиц, если учитывать их интенсивность, концентрируется поблизости полюсов. Исследуемые семантические признаки могут быть представлены различными языковыми средствами, в том числе и фразеологическими единицами.

Языковой материал, ставший объектом анализа, набирался из фразеологических и толковых словарей, а также из словарей сравнений польского и русского языков. В работе принято широкое понимание фразеологии, предполагающее включение в ее состав, помимо признанных как бесспорные фразеологизмы, также и фразеологических выражений, сравнений устойчивого характера и единиц, которые можно было бы определить как не полностью (или частично) фразеологизованные.

Прилагательные соответствуют определенным понятиям (ономазиологический подход), группируя вокруг себя единицы различного типа, отражающиеся в языке в виде нескольких категориальных полей, таких, как «пространство», «время», «скорость», «количество», «сила», «сенсуальность», «состояние» и «оценка». Понятие интенсивности соотносится с количественной характеристикой, легко обнаруживающейся в единицах, соотносимых с физическими представлениями. Значительно труднее выявляется оно в единицах, связанных с характеристикой качественной. При рассмотрении интенсивности необходимо было учитывать также онтологический подход, т.к. обозначаемые ею явления касаются, через посредство своих денотатов, проекций реального мира, отражаясь затем в содержании языковых единиц.

В качестве метода лингвистического анализа был принят принцип сопоставления единиц, обладающих меньшей степенью насыщенности признака, с такими же, но с увеличенной интенсивностью, напр.: *большой как слон* → *огромный как слон*; *тонкий как волос* → *тонкий как волосок*, *тонкий как волосок* → *тоненький как волосок*; *худой как курунок* → *худой как оципаный курунок* и т.п. Предлагаемый подход позволяет, помимо установления факта наличия интенсивности, определить также степени ее проявления для данного признака. Представленный механизм функционирования интенсивности является свойством разноразных языковых единиц, однако его исследование во фразеологии еще не проводилось.

Ewa Straś

Kategoria intensywności we frazeologii języka polskiego i rosyjskiego

Wykaz ważniejszych błędów dostrzeżonych w druku

Strona	Wiersz		Jest	Powinno być
	od góry	od dołu		
71	9		<i>зипнотам</i>	<i>зипнотам</i>
103		11	postaci i wydarzeń	postaci i nieścistość wydarzeń
128		5	poasas	<i>po</i>
155		3	synonimiczny <i>крепкий</i>	synonimiczny – <i>крепкий</i>
160	5		<i>леженький</i>	<i>легонький</i>
240	19		<i>фразеологическиз</i>	<i>фразеологических</i>

nr inv.: BG - 367191

BG N 286/2583

ISSN 0208-6336

ISBN 978-83-226-1715-1